

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ
ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ**

**БУХОРО МУҲАНДИСЛИК ТЕХНОЛОГИЯ
ИНСТИТУТИ**

**МОЛИЯ, ПУЛ МУОМАЛАСИ ва КРЕДИТ
фанидан**

**ЎҚУВ УСЛУБИЙ
МАЖМУА**

Тузувчи:

Тошев Ф.З.

БУХОРО 2018

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ
ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

БУХОРО МУҲАНДИСЛИК ТЕХНОЛОГИЯ ИНСТИТУТИ

Рўйхатга олинди:
№ _____
“ _____ ” _____ 2018 й.

“ТАСДИҚЛАЙМАН”
Ўқув ишлари бўйича проректор
_____ проф.Олимов Қ.Т.
“ _____ ” _____ 2018 й.

“МЕНЕЖМЕНТ” кафедраси

**МОЛИЯ, ПУЛ МУОМАЛАСИ ва КРЕДИТ
фанидан**

ЎҚУВ УСЛУБИЙ МАЖМУА

Билим соҳаси:	100000 – Гуманитар соҳа
Таълим соҳаси:	11000 – Педагогика
Таълим	5111000 – Касб таълими (Менежмент)
йўналиши:	
Билим соҳаси:	200000 - Ижтимоий соҳа, иқтисод ва ҳуқуқ
Таълим соҳаси:	230000 – Иқтисод
Таълим	5230200 - Менежмент (тармоқлар ва соҳалар
йўналиши:	бўйича);

Бухоро 2018

Фаннинг ўқув услубий мажмуаси Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигида № _____ рақам билан рўйхатга олинган ва 201__ йил " ____ " _____ да _____ - сонли буйруқ билан тасдиқланган намунавий фан дастури асосида тузилган.

Тузувчи:

Тошев Ф.З. - БМТИ, "Менежмент" кафедраси ассистенти

Такризчилар:

Азимов Б.Ф. БМТИ, "Менежмент" кафедраси доценти, и.ф.н.

Фаннинг ўқув услубий мажмуаси "Менежмент" кафедрасининг 2018 йил " ____ " _____ даги " ____ " сон йиғилишида муҳокамадан ўтган ва факультет кенгашида муҳокама қилиш учун тавсия этилган.

Кафедра мудири в.б.:

доц.Ҳайитов Ш.Н.

Фаннинг ўқув услубий мажмуаси "Нефт-газ кимё саноати технологияси" факультет кенгашида муҳокама этилган ва фойдаланишга тавсия қилинган. (2018 йил _____ сонли баённома).

Факультет кенгаши раиси:

доц.Атауллаев Ш.Н.

Ўқув услубий бошқарма бошлиғи:

доц. Ходжиев Ш.М.

Annotatsiya

"Молия, пул муомаласи ва кредит" фанидан ўқув - услубий мажмуа намунавий дастур асосида ишлаб чиқилган, технология дидактик тамойиллари ҳисобга олган ҳолда лойиҳалаштирилган, маъруза ва амалий машғулотларни ишлаб чиқиш усуллари, уларнинг маълум белгилари кўрсатилган, ўқитувчилар ва иқтисодий мутахассислик бакалаврлари учун мўлжалланган.

Аннотация

Учебно – методический комплекс по предмету «Финансы, деньги и кредит» разработан на основе типовой программы, технология спроектирована с учётом дидактических принципов, способов разработки технологий лекционных и практических занятий, их существенных признаков, предназначен для преподавателей и студентов высшей школы экономических специальностей.

Annotation

This study - methodical complex from a subject «Finance, Money and credit» is developed on the basis of the typical program, the technology is designed with the glance of didactic principles, ways of working out of lecture and practical (seminar) training technologies, their essential signs, intended for teachers and students of the higher school of economic specialities.

МУНДАРИЖА:

1. "Молия, пул муомаласи ва кредит" фанидан ўқув дастурлари

2.Фан бўйича асосий назарий материаллар

3.Такдимот материаллари

4.Тарқатма материаллар, мустақил таълим учун материаллар, (Машғулот мавзуси бўйича журнал мақолалари ([Harvard Business Review, Applied Corporate Finance, Journal of Finance, The Economist](#) ва ҳ.к. жорий нашриётлар)).

5.Амалий машғулотларнинг материаллари (масалалар, кейслар, team work, курс ишлари, лойиҳалар, семинарлар ва ҳ.к.).

6.Глоссарий

"Молия, пул муомаласи ва кредит" фанидан ўқув дастурлари

Рўйхатга олинди:
№ БД-5230100-3.09
201__ йил " __ " ____

Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлиги

201__ йил " __ " ____

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**МОЛИЯ, ПУЛ МУОМАЛАСИ ВА КРЕДИТ
ФАН ДАСТУРИ**

Билим соҳаси:

100000

—

Гуманитар

	200000	–	Ижтимоий соҳа, иқтисод ва ҳуқук
	300000	–	Ишлаб чиқариш-техник соҳа
Таълим соҳаси:	110000	–	Педагогика
	230000	–	Иқтисод
	330000	–	Компьютер технологиялари ва информатика
Таълим йўналишлари:	5111000	–	Касб таълими (Иқтисодиёт)
	5111000	–	Касб таълими (Менежмент)
		–	Касб таълими (Информатика ва ахборот технологиялари)
	5230100	–	Иқтисодиёт (тармоқлар ва соҳалар бўйича)
	5230200	–	Менежмент (тармоқлар ва соҳалар бўйича)
	5230400	–	Маркетинг (тармоқлар ва соҳалар бўйича)
	5231400	–	Статистика (тармоқлар ва соҳалар бўйича)
	5231600	–	Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси
	5231700	–	Кадрлар менежменти
	5231900	–	Корпоратив бошқарув
	5330200	–	Информатика ва ахборот технологиялари (иқтисодиёт)
	5610100	–	Хизматлар соҳаси (туризмни ташкил этиш ва бошқариш)
	5610200	–	Меҳмонхона хўжалигини ташкил этиш ва бошқариш

Тошкент – 201_

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 201__ йил “__” ____даги __-сонли буйруғининг __-илоvasи билан фан дастури рўйхати тасдиқланган.

Фан дастури Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими йўналишлари бўйича Ўқув-услубий бирлашмалар фаолиятини Мувофиқлаштирувчи Кенгашнинг 201__ йил “__” ____даги __-сонли баённомаси билан маъқулланган.

Фан дастури Тошкент давлат иқтисодиёт университетида ишлаб чиқилди.

Тузувчилар:

А.У.Бурханов

– ТДИУ, “Молия ва солиқлар” кафедраси профессори, иқтисод фанлари доктори, профессор.

С.К. Худойкулов

– ТДИУ, “Молия ва солиқлар” кафедраси мудири, иқтисод фанлари номзоди, доцент.

Х.А. Қурбонов

– ТДИУ, “Молия ва солиқлар” кафедраси доценти, иқтисод фанлари номзоди, доцент.

О.А. Юсупов

– ТДИУ, “Молия ва солиқлар” кафедраси катта ўқитувчиси

Такризчилар:

А.С. Жўраев

– ТМИ, “Солиқлар ва солиққа тортиш” кафедраси профессори, иқтисод фанлари доктори, профессор (*турдош ОТМ*);

Н.Х. Жумаев

– Ўзбекистон Республикаси Банк молия академияси, “Банк иши” кафедраси профессори, иқтисод фанлари доктори, профессор (*турдош ОТМ*);

Фан дастури Тошкент давлат иқтисодиёт университети Кенгашида кўриб чиқилган ва тавсия қилинган (201__ йил “__” _____ даги “__” -сонли баённома).

I. Ўқув фанининг долзарблиги ва олий таълимдаги ўрни

Ушбу фан молия ва давлатнинг вужудга келиши, унинг ресурсларга бўлган эҳтиёжининг ривожланиши, молиянинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти, тараққиёт қонуниятлари, товар-пул муносабатларининг қамраб олиш соҳаси ва ижтимоий такрор ишлаб чиқаришдаги роли жамиятнинг иқтисодий тузуми, давлатнинг табиати ва функциялари билан белгиланиши, молиявий бошқарувнинг барча тизими давлатнинг молиявий сиёсатига асосланиши, иқтисодий тараққиётнинг ҳозирги шароитида молия тизимининг трансформаллашуви жараёни, молия тизими ва уни иқтисодий ислохотларнинг миллий модели билан уйғунлашуви, молия бозори инструментлари ва улар асосидаги иқтисодий-ҳуқуқий муносабатлар, давлат бюджети даромадлари ва бозор иқтисодиёти шароитида даромадлар таркибидаги ўзгаришлар, халқаро молиянинг асослари ва ривожланиш тенденциялари, солиқлар ва солиқ муносабатларининг вужудга келиши, солиқ сиёсатининг мамлакатдаги ялпи талабга, ялпи тақлифга, инвестицион муҳитга, истеъмолга, жамғармага ва иқтисодий барқарорликка таъсири, солиқ сиёсатининг концепцияси, стратегияси ва тактикаси, кредит тизими ва унинг барқарорлигига таъсир қилувчи омиллар, кредитнинг миллий иқтисодиётни ривожлантиришдаги ролини тушунишда талабаларни зарур бўлган билимлар билан қуроллантиради.

“Молия пул муомаласи ва кредит” фани умумқасбий фанлар блокига киритилган курс ҳисобланиб, 2- ва 3-курсларда ўқитилиши мақсадга мувофиқ. “Молия пул муомаласи ва кредит” фани гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар туркумига киради ва барча ноиқтисодий бакалаврият таълим йўналишларида ҳам ўқитилади. Мазкур фан бошқа иқтисодий фанларнинг назарий ва услубий асосини ташкил қилиб, ўз ривожига аниқ йўналишдаги иқтисодий фанлар учун замин бўлиб хизмат қилади.

II. Ўқув фанининг мақсади ва вазифаси

Фанни ўқитишдан мақсад – талабаларга молиявий муносабатларнинг назарий асосларини, молия тизими ҳақида тушунча ва унинг функциялари, солиқларнинг иқтисодий моҳияти ва аҳамияти, кредитнинг моҳияти ва унинг намоён бўлиш шакллари ўргатиш ҳамда уларни амалиётда татбиқ этиш кўникмасини ҳосил қилишдан иборат.

Ушбу мақсадга эришиш учун фан талабаларни назарий билимлар, амалий кўникмалар, иқтисодий ҳодиса ва жараёнларга услубий ёндашув ҳамда илмий дунёқарашини шакллантириш вазифаларини бажаради.

Фан бўйича талабаларнинг билим, кўникма ва малакаларига қўйдаги талаблар қўйилади.

Талаба:

- молиянинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти ва назарий-услубий асослари;
- молиянинг вужудга келишини объектив шарт шароитлар; Давлат молияси ва унинг бўғинлари;
- солиқларнинг давлат бюджети даромадларидаги тутган ўрни ҳамда солиқ сиёсатининг концепцияси, стратегияси ва тактикаси;
- солиқ сиёсатининг ҳуқуқий асослари ва хусусиятлари;
- кредитнинг зарурлиги ва моҳияти
- кредит қонунлари ва функциялари
- кредитнинг турлари ва шакллари ***ҳақида тасаввурга эга бўлиши;***
- юқори ва изчил ўсиш суръатларини сақлаш, макроиқтисодий барқарорликни янада мустаҳкамлаш, иқтисодиётининг рақобатдошлигини ошириш бўйича ислохотларда молия тизимининг ўрни ва аҳамияти билиш;
- иқтисодиётни тартибга солиш ва рағбатлантиришда молиядан фойдаланиш;
- кредитнинг миллий иқтисодиётни ривожлантиришдаги ролини ***билиши ва улардан фойдалана олиши;***
- молия-давлатнинг иқтисодий рағбатлантирувчи инструменти сифатидалигини;
- молия сиёсатининг мазмуни ва аҳамияти билиш;
- кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришда назоратнинг бевосита зарурлиги;
- солиқлар ва солиқларга тенглаштирилган мажбурий тўловларни гуруҳлай олиш: иқтисодий моҳиятига кўра;
- давлат бюджетига тушишига кўра;
- тўловчилар турига кўра;
- солиқ тизимидаги мавжуд муаммоларни бартараф этиш йўллари аниқлай олиш ва солиқлар бўйича турли хил дастурий маҳсуллар;
- кредит тизимининг турлари: марказлашган кредит тизими, бозор кредит тизими, ўтиш даври кредит тизимини қўллаш олиш ***кўникмаларига эга бўлиши керак;***

III. Асосий назарий қисм (маъруза машғулотлари)

1-Модуль. Молия

1-мавзу.Молиянинг моҳияти ва функциялари

Молия ва давлатнинг вужудга келиши, унинг ресурсларга бўлган эҳтиёжининг ривожланиши. Товар-пул, тақсимлаш, қайта тақсимлаш муносабатлари ва молия. Молиянинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти, тараққиёт қонуниятлари, товар-пул муносабатларининг камраб олиш соҳаси ва ижтимоий такрор ишлаб чиқаришдаги роли жамиятнинг иқтисодий тузуми, давлатнинг табиати ва функциялари билан белгиланиши. Молиянинг ижтимоий-иқтисодий моҳиятини ифодаловчи таъриф.

Молия ва молиявий муносабатларнинг характерли белгилари. Молия ёрдамида ифодаланадиган пул муносабатлари. Молия ва ЯИМ ҳамда МДни тақсимлаш ва қайта тақсимлаш. Замонавий иқтисодиёт ва давлат молияси. Молия ва ишлаб чиқариш кучлари тараққиётининг даражаси. Мамлакат иқтисодиётининг аҳволи ва молия. Молиянинг моддий мазмуни. Молия иқтисодий категория сифатида. Молия ва баҳо. Молия ва кредит. Молия ва иш ҳақи. Молия ва солиқ. Уларнинг ўхшаш ва фарқли жиҳатлари. Молиянинг тақсимлаш ва назорат функциялари. Уларнинг ўзаро боғлиқлиги.

2-мавзу.Молиявий сиёсат

Молиявий сиёсатнинг мазмуни ва принциплари. Молиявий бошқарувнинг барча тизими давлатнинг молиявий сиёсатига асосланиши. Молиявий сиёсатнинг молиявий бошқарув тизимида энг асосий элемент ҳисобланиши. Молиявий сиёсат давлатнинг молиявий муносабатлар соҳасидаги мустақил фаолияти эканлиги. Унинг давлатнинг у ёки бу иқтисодий ва социал ривожланиш дастурини амалга ошириш учун тегишли молиявий ресурслар билан таъминлашга қаратилганлиги. Молиявий сиёсатнинг таркибий қисмлари. Бюджет сиёсати, солиқ сиёсати, пул сиёсати, кредит сиёсати, баҳо сиёсати, инвестицион сиёсат, социал молиявий сиёсат, бож сиёсати. Бюджет сиёсатини белгиловчи омиллар, унинг фақат бюджет жараёнига тегишли эмаслиги.

3-мавзу.Молия тизими ва унинг бўғинлари.

Молия тизими ҳақида тушунча ва унинг функциялари. Молия тизимининг бўғинлари. Давлат молияси ва унинг бўғинлари. Хўжалик юритувчи субъектлар молияси. Уй хўжаликлари молияси. Молиявий воситачи муассасалар ва уларни молия тизимидаги тутган ўрни. Ўзбекистон Республикаси кредит тизими. Ўзбекистон Республикасининг бюджет тизими. Ўзбекистон Республикасининг солиқ тизими. Маҳаллий молия ва унинг бўғинлари.

Иқтисодий тараққиётнинг ҳозирги шароитида молия тизимининг трансформаллашуви жараёни.

Молиявий бозорлар ва уларнинг молия тизимидаги тутган ўрни. Молия тизими ва уни иқтисодий ислохотларнинг миллий модели билан уйғунлашуви.

Иқтисодий ривожланишнинг юқори ва барқарор суръатларини, самарадорлигини ҳамда макроиқтисодий мувозанатни таъминлашда молиянинг ўрни.

Суғурта, унинг иқтисодий моҳияти ва функциялари. Суғурта ўзига хос пул муносабатларининг йиғиндиси. Суғуртанинг иқтисодий категория сифатида асосланиш принциплари. Суғурта шакллари. Суғурта тизими ва унинг алоҳида элементларининг тавсифи. Суғурта бозори ва унинг элементлари.

4-мавзу. Молия бозори ва инструментлари

Молия бозорининг тушунчалари, мазмуни, моҳияти, вазифалари ва функциялари. Молия бозорининг тузилмаси, таркибий қисмлари ва қатнашчилари. Молия бозорининг иқтисодиётдаги роли ва ўрни. Молия бозори таснифи ва турлари тавсифи. Молия бозорида амалга ошириладиган битишув ва операциялар мазмуни ва турлари. Молия бозори инструментлари ва улар асосидаги иқтисодий-ҳуқуқий муносабатлар. Молия бозорининг иқтисодий модели

5-мавзу.Молиявий бошқарув

Молиявий бошқарувнинг мазмун-моҳияти. Таърифи, мақсади ва вазифалари. Молиявий бошқарувнинг бошқариладиган (объектлар) ва бошқарувчи (субъектлар) тизимлар ягоналигидан иборатлиги. Молиявий бошқарувнинг асосий методологик принциплари, конкрет методлари ва шакллари. Молиявий режалаштириш; башоратлаш (прогноزلаштириш); дастурлаштириш; молиявий тартибга солиш; молиявий назорат; молиявий қонунларни (қонунчиликни) қабул қилиш; молиявий ресурсларни жалб қилиш.

Молиявий бошқарув органлари ва уларнинг вазифалари. Молия тизимини умумий бошқариш ва уни амалга оширувчи органлар.

6-мавзу.Молиявий режалаштириш ва прогноزلаштириш

Ҳар қандай ижтимоий-иқтисодий жараёнларни бошқариш тизимининг асосий босқичларидан бири режалаштириш эканлиги. Унинг истикболга йўналтирилган қарорларни қабул қилиш бўйича фаолият деб талқин қилиниши. Молиявий режалаштиришнинг таърифи. Молиявий режалаштириш

ва молиявий режа. Молиявий режалаштиришнинг ҳаракат этиш доираси. Унинг асосий вазифалари. Молиявий режалаштириш амалиётида қўлланиладиган асосий методлар. Молиявий режалаштириш жараёнининг асосий босқичлари. Молиявий режалаштириш турлари: стратегик молиявий режалаштириш; жорий молиявий режалаштириш, уларнинг функциялари ва ўзига хос хусусиятлари.

7-мавзу.Молиявий назорат

Молиявий назорат: мазмуни, соҳалари, объекти, предмети, тизими, вазифалари, принциплари. Молиявий назоратнинг икки йўналишда қаралиши ва уларнинг ўзаро боғлиқлиги. Молиявий назоратнинг предметини ифодаловчи молиявий кўрсаткичлар. Молиявий назорат молия функцияларининг амалга оширилиш шакли эканлиги. Молиявий назорат соҳалари: давлат молиявий назорати; нодавлат молиявий назорати. Молиявий назорат ўз ичига олувчи текширувлар. Молиявий назорат тизимининг бир типлилиги ва унинг элементлари. Молиявий назоратнинг олдида турган энг асосий вазифалар. Молиявий назоратни ташкил этишнинг асосий принциплари: мустақиллик; объективлик; компетентлик (лаёқатлилиқ, қодирлик); ошкоралиқ. Молиявий назоратнинг амалий характер касб этувчи принциплари: натижалилик; назоратчилар томонидан талаб қилинадиган талабларнинг аниқлиги ва мантиқийлиги; назорат субъектларининг сотиб олувчанмаслиги; текшириш ва тафтиш актларида келтирилган маълумотларнинг асосланганлиги ва исботланганлиги; превентивлик (молиявий бузилмалар эҳтимолининг огоҳлантирилувчанлиги); молиявий жиноятлар бўйича шубҳаланилаётган шахсларнинг айбсизлик (судгача) презумпцияси; турли назорат органлари фаолиятларининг мувофиқлаштирувчанлиги; ва б.

8-мавзу.Мулкчиликнинг турли шаклларидаги хўжалик юритувчи субъектлар молияси

Давлатнинг молиявий салоҳияти ва унинг хўжалик юритувчи субъектлар молияси билан ўзаро боғлиқлиги.

ХЮСларни ислоҳ қилиш ва улар молиявий хўжалигини қайта қуришнинг зарурлиги. ХЮСларнинг фаолиятида сифат ўзгаришларни амалга ошириш. ХЮСларни молиявий ислоҳ қилишнинг асосий вазифалари. ХЮСлар, фирмалар ва корпорацияларни молиявий ислоҳ қилишда капитализация жараёни. Соф фойдани ва активларни капиталлаштириш.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг ишлаб чиқариш харажатлари, фойдаси ва рентабеллиги.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг баҳо сиёсати ва баҳоларни шакллантириш асослари.

9-мавзу.Давлат молияси

Давлат молиясининг мазмуни ва бўғинлари. Ялпи ички маҳсулот қиймати ва миллий даромадининг тақсимланиши ҳамда қайта тақсимланишида давлат молиясининг аҳамияти. Давлат молиясининг назарий асослари. Марказлаштирилган пул фондлар ва уларни шакллантириш хусусиятлари. Иқтисодиётдаги рақобат муҳитини шакллантиришда давлат молиясининг аҳамияти.

Иқтисодиётдаги жами фискал юк тушунчаси ва уни камайитириш бўйича ислохотлар. Жами фискал юкни ташкил қилувчи таркибий элементлари.

Давлат молиясининг бўғинлари: давлат бюджети; бюджетдан ташқари фондлар; давлат корхоналари молияси; давлат кредити. Бозор иқтисодиёти шароитида ялпи ички маҳсулот ва миллий даромад қийматини давлат молияси бўғинлари ўртасида тақсимланиш нисбатларининг ўзгариши. Давлат бюджети - давлат молиясининг марказий бўғини сифатида.

Давлат даромадларининг шаклланиш манбалари: даромадларнинг ички ва ташқи манбалари. Мамлакат миллий даромади ва миллий бойликнинг бир қисми - давлат даромадларининг асосий манбаи сифатида.

Давлат даромадларини жалб қилиш усуллари: солиқлар; заём чиқариш; эмиссия; давлат мулкни эксплуатация қилиш ва сотишдан келган даромадлар.

Давлат буюртмалари. Давлат хариди тушунчасининг мазмуни ва бозор иқтисодиёти шароитидаги хусусиятлари.

Давлат харажатлари, уларнинг таркиби. Давлат харажатларини амалга ошириш тамойиллари.

10-мавзу.Давлат бюджети

Давлат бюджети тузилмаси ва бюджет тизими. Давлат бюджетининг иқтисодий категория сифатидаги хусусиятлари. Бюджет муносабатларини ўзига хос жиҳатлари. Давлат бюджетининг функциялари.

Давлат бюджети даромадлари ва бозор иқтисодиёти шароитида даромадлар таркибидаги ўзгаришлар. Давлат бюджети даромадларида тўғри солиқларнинг тутган ўрни. Давлат бюджети даромадларида эгри солиқларнинг тутган ўрни. Давлат бюджетининг бошқа даромадлари.

Давлат бюджети харажатлари ва иқтисодий ислохотлар шароитида бюджет харажатлари таркибидаги ўзгаришлар. Давлат бюджети харажатларининг туркумланиши. Давлат бюджети харажатлари таркибида ижтимоий соҳа харажатлари, иқтисодиёт харажатлари ва бошқа харажатларнинг тутган ўрни.

Давлатнинг бюджет-солиқ сиёсати ва унинг иқтисодиётни модернизациялаш шароитидаги устувор йўналишлари.

Бюджет тақчиллиги ва уни ижтимоий иқтисодий оқибатлари. Бюджет тақчиллигини молиялаштириш усуллари. Бюджет тақчиллигини молиялаштиришнинг ноинфляцион усуллари. Бюджет тақчиллиги ва уни молиялаштириш ҳақидаги иқтисодчи олимларнинг илмий қарашлари.

Ўзбекистон Республикаси бюджет тизимида маҳаллий бюджетларнинг тутган ўрни. Маҳаллий бюджетларнинг даромадларини шаклланиш манбалари ва унинг ўзига хос хусусиятлари. Солиқларнинг бюджет тизими бўғинлари ўртасида тақсимланиш тизими. Давлат бюджети харажатларини бюджет тизимининг бўғинлари ўртасида тақсимланиши.

Маҳаллий бюджетлар харажатлари ва уларнинг асосий йўналишлари. Маҳаллий бюджетларга молиявий тенглаштириш сиёсати бўйича бериладиган молиявий ёрдам шакллари. Дотациялар. Субвенциялар. Бюджет ссудалари. Ўзаро ҳисоб-китоблар.

Бюджет жараёни ва унинг босқичлари. Давлат бюджетини тузиш, кўриб чиқиш, тасдиқлаш ва ижро этиш.

Давлат бюджети ижроси тизимида ғазначилик тизимининг аҳамияти. Ғазначиликнинг функциялари. Ғазначиликнинг ташкилий элементлари. Ғазначилик тизими шароитида пул оқимларини бошқариш самарадорлиги.

Давлатнинг бюджетдан ташқари жамғармалари ва унинг хусусиятлари. Давлат бюджетдан ташқари жамғармаларини ташкил этишнинг объектив зарурлиги ва шарт-шароитлари. Давлат бюджетдан ташқари жамғармаларини ташкил этишга таъсир этувчи асосий омиллар. Давлат бюджетдан ташқари жамғармаларини ташкил этиш тартиби ва уларни шакллантириш усуллари. Давлат бюджетдан ташқари жамғармаларининг молиявий муносабатлари. Давлат бюджетдан ташқари жамғармаларининг вазифалари.

11-мавзу. Уй хўжаликлари молияси

Молия муносабатларининг умумий тизимида уй хўжаликлари молияси. Уй хўжалигининг таърифи. Уй хўжалигига тегишли бўлган характерли хусусиятлар. Уй хўжаликлари молиясининг ҳар бир давлат молия тизимининг ажралмас таркибий қисми ҳисобланиши ва унинг молиявий аҳамияти.

12-мавзу. Халқаро молия

Халқаро молиянинг асослари ва ривожланиш тенденциялари. Халқаро молия билан боғлиқ муносабатлар. Жаҳон иқтисодий ва молиявий муҳитининг шаклланишига таъсир этган сезиларли ўзгаришлар. ХХИ аср бўсағасида жаҳон иқтисодиётидаги асосий таркибий тенденциялар. Жаҳон банки ва Халқаро валюта фонди. ХТТБнинг Келишувлар моддаларининг 1-моддасига мувофиқ мақсадлари ва вазифалари. Валюта курси ва валюта бозорлари. Валюта курсининг инфляцияни ҳисобга олишга кўра алмашув курслари.

2-Модуль. Солиқлар ва солиққа тортиш

13-мавзу. Солиқларнинг иқтисодий моҳияти ва аҳамияти

Солиқлар ва солиқ муносабатларининг вужудга келиши. Солиқ муносабатларининг ривожланиш босқичлари. Солиқ тушунчаси. Солиқларнинг иқтисодий моҳияти. Солиқларнинг функциялари ва вазифалари. Солиққа тортиш тамойиллари. Солиқларнинг гуруҳланиши. Солиқларнинг умумий белгилари. Солиқларнинг давлат бюджети даромадларидаги тутган ўрни. Солиқлар, йиғимлар, божлар ва бошқа солиқсиз тўловларнинг ўхшаш ва фарқли жиҳатлари. Солиқ

элементлари. Солиқ имтиёзининг турлари. Экспортга махсулот чиқарадиган корхоналарни рағбатлантиришда солиқ имтиёзлари ва преференцияларнинг аҳамияти. Солиқ ставкаларининг турлари. Солиқ юки ва оғирлиги. Солиқ юкини камайитиришга қаратилган оқилона солиқ сиёсатининг мазмун-моҳияти. Солиқларни мамлакатдаги макроиқтисодий барқарорликка ва инвестицион муҳитга таъсири. ЯИМни қайта тақсимлашда солиқларнинг роли. Солиқ механизми. Солиқ муносабатларининг ҳозирги ҳолати.

14-мавзу.Солиқ тизими ва солиқ сиёсати

Солиқ тизимининг моҳияти ва аҳамияти. Солиқ тизимининг таркибий тузилиши. Солиқ тизимининг элементлари. Солиқлар ва солиқларга тенглаштирилган мажбурий тўловларни гуруҳлаш: иқтисодий моҳиятига кўра; давлат бюджетига тушишига кўра; тўловчилар турига кўра. Солиқ тизимида тўғри ва эгри солиқларнинг нисбати. Солиқ тизимининг амалдаги ҳолати таҳлили. Умумбелгиланган тартибдаги солиқ тизими. Соддалаштирилган солиқ тизими. Солиқ тизимидаги мавжуд муаммоларни бартараф этиш йўллари. Солиқ тизimini такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари.

Солиқ сиёсати тушунчаси ва унинг моҳияти. Солиқ сиёсатининг концепцияси, стратегияси ва тактикаси. Солиқ сиёсатини тартибга солиш воситалари. Солиқ сиёсатининг ҳуқуқий асослари ва хусусиятлари. Солиқ сиёсатининг ишлаб чиқишда ва амалга оширишда давлат ҳокимияти органларининг роли. Солиқ сиёсатининг мамлакатдаги ялпи талабга, ялпи таклифга, инвестицион муҳитга, истеъмолга, жамғармага ва иқтисодий барқарорликка таъсири.

15-мавзу.Юридик шахслар тўлайдиган солиқлар ва йиғимлар

Юридик шахс ва улардан ундириладиган солиқлар, йиғимлар ва солиқларга тенглаштирилган тўловлар. Юридик шахслардан ундириладиган фойда солиғининг моҳияти ва солиққа тортиш объекти. Юридик шахсларнинг жами даромадлари таркиби. Солиққа тортиладиган базани аниқлаш. Солиқ имтиёзлари. Солиқни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби. Савдо ва умумий овқатланиш корхоналарини солиққа тортиш тартиби. Солиқни ҳисоблашдаги умумбелги-ланган мезонлар. Солиқни тўловчилар. Солиқни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби.

Қўшилган қиймат солиғининг иқтисодий моҳияти, солиққа тортиш объекти, солиқ ставкалари ва имтиёзлари, импорт қилинадиган товарлар, ишлар ва хизматларга қўшилган қиймат солиғи, солиқни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби. Акциз солиғининг солиқ тизимида ва давлат бюджети даромадларидаги тутган ўрни, тўловчилар таркиби, солиқ солиш объекти, солиқ ставкалари, солиқ имтиёзлари, импорт қилинадиган акцизоти товарлар, солиқни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш.

Юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ, уни тўловчилар таркиби, солиқ объектини аниқлаш, белгиланган муддатларда ишлатилмаган объектларга солиқ, солиқ ставкалари ва имтиёзлари, солиқни ҳисоблаш ва тўлаш тартиби. Юридик шахслардан олинадиган ер солиғи, ягона ер солиғи, солиққа тортиш объекти, солиқ ставкалари ва имтиёзлари, солиқни ҳисоблаш ва тўлаш тартиби.

Ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқлар ва махсус тўловлар, солиқни тўловчилар таркиби, солиқ объекти, солиқни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби. Тадбиркорлик фаолияти айрим турлари бўйича олинадиган қатъий белгиланган солиқ, солиқни тўловчилар таркиби, солиқ объекти, солиқни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби.

16-мавзу.Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи ва унинг ўзига хослиги. Солиққа тортиш мақсадида жисмоний шахсларни тоифага ажратиш. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи солиқ солиш объекти ва солиққа тортиладиган база. Даромад солиғининг табақалашган ставкалари. Солиқдан имтиёзга эга жисмоний шахслар ва солиққа тортилмайдиган даромадлар. Юридик шахсларни даромад солиғини ушлаб қолиш ва бюджетга ўтказиш бўйича мажбуриятлари. Жисмоний шахсларининг мулкӣ даромадлари ва уларни солиққа тортиш. Юридик шахсларни

фуқароларнинг мулкӣ даромадларидан солиқ ушлаб қолиш ва бюджетга ўтказиш. Жисмоний шахсларнинг ижара ҳақи шаклида олган даромадлари ва улардан солиқ тўлаш тартиби.

17-мавзу. Сอดдалаштирилган солиқ тизими. Ягона солиқ тўлови

Кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлови. Кичик корхоналар учун соддалаштирилган солиқ тизими моҳияти. Соддалаштирилган солиқ тизимининг жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозини олдини олишда тўтган ўрни. Ягона солиқ тўловини тўловчилар, солиққа тортиш объектлари ва ставкалари. Микрофирмалар ва кичик корхоналар ходимларининг ўртача йиллик сонини белгилаш. Бир неча фаолият турларини амалга оширадиган ягона солиқ тўловини тўловчилар томонидан ҳисоб-китобни амалга ошириш. Микрофирмалар ва кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлови ставкалари. Ягона солиқ тўлови бўйича имтиёзлар. Ягона солиқ тўлови бўйича ҳисобот тузиш ва солиқ органларига тақдим этиш муддати.

Савдо ва умумий овқатланиш корхоналари учун ягона солиқ тўлови. Савдо ва умумий овқатланиш корхоналари учун ялпи тушумдан ягона солиқ тўлови иқтисодий моҳияти. Савдо ва умумий овқатланиш корхоналари учун ялпи тушумни аниқлаш. Савдо фаолиятини амалга ошириш учун рўйхатдан ўтиш тартиби. Ўлғуржи савдо фаолиятини амалга ошириш учун зарур бўлган талаблар. Чакана савдо фаолиятини амалга ошириш учун зарур бўлган талаблар. Ялпи тушумдан ягона солиқ тўлови бўйича солиқ ставкалари ва тўлов муддатлари. Савдо ва умумий овқатланиш фаолияти билан шуғулланувчи корхоналар томонидан ҳисобот тузиш ва солиқ органларига тақдим этиш муддати. Савдо ва умумий овқатланиш корхоналари учун ягона солиқ тўлови ставкалари.

Қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчилари учун ягона ер солиғи. Қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчилари учун ягона ер солиғининг моҳияти ва аҳамияти. Дехқон фермер хўжаликлари ҳақида тушунча ва иқтисодиётда тўтган ўрни. Дехқон фермер хўжаликларини солиққа тортишнинг ўзига хос хусусиятлари. Қишлоқ хўжалиги корхоналаридан ягона ер солиғини ундириш тартиби. Ягона ер солиғи ставкалари ва тўлов муддатлари. Ягона ер солиғи бўйича ҳисобот тузиш ва солиқ органларига тақдим этиш муддати. Ягона ер солиғи бўйича имтиёзлар.

18-мавзу. Тадбиркорлик фаолиятининг айрим турлари бўйича қатъий белгиланган солиқ

Тадбиркорликнинг айрим фаолият турлари билан шуғулланувчи юридик ва жисмоний шахслардан олинадиган қатъий солиқ ставкалари. Тақдим этилган қатъий белгиланган солиқ ҳисоб-китобида ҳисобга олинадиган физик кўрсаткичлар. Физик кўрсаткич бирлигига ҳар ойда қатъий белгиланган солиқни ҳисоблаш тартиби ва тўлаш муддати.

19-мавзу. Жисмоний шахслар ер, мол-мулкига солинадиган солиқлар

Жисмоний шахслардан олинадиган ер солиғи ва унинг иқтисодий аҳамияти. Ер участкаларини ижарага олиш ва мулк ҳуқуқи. Жисмоний шахслардан олинадиган ер солиғининг тўловчилари.

Жисмоний шахслардан олинадиган ер солиғининг объекти ва уни аниқлаш тартиби. Солиқ солинадиган ер участкалари таркиби. Ер солиғи бўйича жисмоний шахсларга бериладиган имтиёзлар. Жисмоний шахслардан ундириладиган ер солиғи ставкалари ва уларнинг табақаланиши. Ер солиғи ҳисоблаш ва уни бюджетга ундириш тартиби. Жисмоний шахслардан ундириладиган ер солиғини тўлаш муддатлари. Жисмоний шахслардан ер солиғини ундиришдаги муаммолар ва уларни бартараф этиш йўллари.

Жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқнинг иқтисодий моҳияти. Маъмур солиқни тўловчилар. Солиққа тортиш объекти. Асосий воситалар ва номоддий активларнинг ўртача йиллик қолдиқ қиймати. Мол-мулк солиғи ставкалари. Мол-мулк солиғи бўйича белгиланган имтиёзлар. Мол-мулк солиғини ҳисоблаш тартиби ва тўлаш муддатлари.

20-мавзу. Транспорт воситаларига бензин, дизель ёнилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқ

Транспорт воситаларига бензин, дизель ёнилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқнинг амалиётга киритилиши ва унинг иқтисодий аҳамияти. Солиқни тўловчилар таркиби. Транспорт воситаларига бензин, дизель ёнилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқнинг объекти ва солиққа тортиладиган базани аниқлаш тартиби.

Солиқ ставкалари ва солиқни ҳисоблаш тартиби. Солиқ ҳисобини юритиш тартиби ва уни тўлаш муддатлари. Транспорт воситаларига бензин, дизель ёнилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқ бўйича солиқ ҳисоб-китобларини топшириш муддатлари. Транспорт воситаларига бензин, дизель ёнилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқ бўйича давлат солиқ органларининг назорати.

2-Модуль. Кредит

21-мавзу.Кредитнинг зарурлиги ва моҳияти

“Кредит” тушунчасининг мазмуни.

Кредитнинг зарурлигини белгиловчи омиллар. Капиталнинг доиравий айланиши ва айланиши.

Кредит тамойиллари.

Аҳолининг кредитга бўлган талабининг пайдо бўлиши. Давлатнинг кредит ресурсларига бўлган талабининг пайдо бўлиши. Хўжалик юритувчи субъектларнинг кредитларга бўлган талабининг юзага келиши.

Кредитнинг моҳияти ва унинг намоён бўлиш шакллари.

22-мавзу.Кредит қонунлари ва функциялари

Кредит қонунларининг зарурлиги.

Кредит қонунларининг объективлиги.

Кредит қонунларининг ўзига хос хусусиятлари.

Кредитнинг функциялари: қайта тақсимлаш функцияси; кредит муомала воситаларини яратиш функцияси; ҳақиқий пулларни кредит пулларига алмаштириш функцияси.

Кредит пуллари: вексель, банкнота, чек.

23-мавзу.Кредитнинг турлари ва шакллари

Кредитнинг таъминланганлигига кўра турлари: таъминланмаган кредитлар; қисман таъминланган кредитлар; тўлиқ таъминланган кредитлар.

Кредитнинг тармоқ хусусиятига кўра турлари: саноат кредити; қишлоқ хўжалиги кредити; қурилиш кредити; транспорт кредити ва ҳ.к.

Кредитнинг кредитлаш объектига кўра турлари: товарлар сотиб олиш учун берилган кредитлар; ишлаб чиқариш харажатларини молиялаштириш мақсадига берилган кредитлар.

Кредитнинг такрор ишлаб чиқариш жараёнига хизмат кўрсатишига кўра турлари: хом-ашё ва материаллар сотиб олиш учун берилган кредитлар; тўлов айланмасидаги узилишни қоплаш учун берилган кредитлар; товарларни сотиб олиш учун берилган кредитлар.

Кредитнинг муддатига кўра турлари: қисқа муддатли кредитлар; ўрта муддатли кредитлар; узоқ муддатли кредитлар.

Кредитнинг тўловлигига кўра турлари: бепул (текин) кредитлар; арзон кредитлар; қиммат кредитлар.

Кредитнинг фоизини мазмунига кўра турлари: қатъий белгиланган ставкадаги кредитлар; сузувчи ставкадаги кредитлар.

Кредитнинг асосий шакллари: банк кредити; тижорат кредити.

Кредитнинг асосий шаклларида келиб чиқувчи шакллари: давлат кредити; ипотека кредити; истеъмол кредити; факторинг; форфейтинг; лизинг, синдицияли кредит.

24-мавзу.Кредитнинг баҳоси ва унга таъсир қилувчи омиллар

Кредитнинг баҳоси тушунчаси. Кредит баҳоси хусусидаги назарий қарашлар эволюцияси.

Тижорат банкларида кредит баҳосини шаклланиш механизми. Қисқа муддатли пул бозорида кредитлар баҳосининг шаклланиши. Капитал бозорида ўрта ва узоқ муддатли кредитлар баҳосининг шаклланиши.

Номинал фоиз ставкаси. Реал фоиз ставкаси. Оддий фоизлар ва уларни ҳисоблаш тартиби. Мураккаб фоизлар ва уларни ҳисоблаш тартиби.

Марказий банкнинг ҳисоб (дисконт) ставкаси. Марказий банкнинг ломбард ставкаси.

Кредит баҳосига таъсир қилувчи омиллар. Ички омиллар. Ташқи омиллар.

Банк кредити баҳосини шакллантириш бўйича хориж тажрибаси.

25-мавзу.Кредит тизими ва унинг барқарорлигига таъсир қилувчи омиллар

“Кредит тизими” тушунчасининг мазмуни.

Кредит тизими таркиби. Банк тизими. Нобанк кредит ташкилотлари.

Кредит тизимининг элементлари.

Кредитлашни ташкил қилиш принциплари.

Кредит тизимининг турлари: марказлашган кредит тизими, бозор кредит тизими, ўтиш даври кредит тизими.

Кредит тизимининг барқарорлигига таъсир этувчи омиллар.

26-мавзу.Кредитнинг миллий иқтисодиётни ривожлантиришдаги роли

Кредитнинг иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарининг жорий ва инвестицион харажатларини молиялаштиришдаги роли.

Кредитнинг қурилиш индустриясини ривожлантиришдаги роли.

Кредитнинг экспорт-импорт операцияларини ривожлантиришдаги роли.

Кредитнинг аҳолининг турмуш фаровонлигини оширишдаги роли.

Кредитнинг давлатнинг ижтимоий-иқтисодий функцияларини бажарилишини таъминлашдаги роли.

IV. Амалий машғулотлар бўйича кўрсатма ва тавсиялар

Амалий машғулотлар учун қуйидаги мавзулар тавсия этилади:

1. Молиянинг моҳияти ва функциялари
2. Молиявий сиёсат
3. Молия тизими ва унинг бўғинлари.
4. Молия бозори ва инструментлари
5. Молиявий бошқарув
6. Молиявий режалаштириш ва прогнозлаштириш
7. Молиявий назорат
8. Мулкчиликнинг турли шаклларидаги хўжалик юритувчи субъектлар молияси
9. Давлат молияси
10. Давлат бюджети
11. Уй хўжаликлари молияси
12. Халқаро молия
13. Солиқларнинг иқтисодий моҳияти ва аҳамияти
14. Солиқ тизими ва солиқ сиёсати
15. Юридик шахслар тўлайдиган солиқлар ва йиғимлар
16. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи
17. Sodдалаштирилган солиқ тизими. Ягона солиқ тўлови
18. Тадбиркорлик фаолиятининг айрим турлари бўйича қатъий белгиланган солиқ
19. Жисмоний шахслар ер, мол-мулкига солинадиган солиқлар
20. Транспорт воситаларига бензин, дизель ёнилғиси ва газ ишлатганлик учун

олинадиган солиқ

21. Кредитнинг зарурлиги ва моҳияти
22. Кредит қонунлари ва функциялари
23. Кредитнинг турлари ва шакллари
24. Кредитнинг баҳоси ва унга таъсир қилувчи омиллар
25. Кредит тизими ва унинг барқарорлигига таъсир қилувчи омиллар
26. Кредитнинг миллий иқтисодий ривожлантиришдаги роли

Амалий машғулотлар мультимедиа қурулмалари билан жиҳозланган аудиторияда бир академ. гуруҳга бир ўқитувчи томонидан ўтказилиши лозим. Машғулотлар фаол ва интерфаол усуллар ёрдамида ўтилиши, мос равишда муносиб педагогик ва ахборот технологиялар қўлланилиши мақсадга мувофиқ.

V. Мустақил таълим ва мустақил ишлар

Мустақил таълим учун тавсия этиладиган мавзулар:

1. Молиянинг моҳияти ва функциялари
2. Молия ва давлатнинг вужудга келиши, унинг ресурсларга бўлган эҳтиёжининг ривожланиши
3. Молия тизими ва унинг бўғинлари.
4. Молия бозори ва инструментлари
5. Молиявий бошқарув
6. Молиявий режалаштириш ва прогнозлаштириш
7. Молиявий назорат
8. Мулкчиликнинг турли шаклларидаги хўжалик юритувчи субъектлар молияси
9. Молиянинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти, тараққиёт қонуниятлари, товар-пул муносабатларининг қамраб олиш соҳаси ва ижтимоий тақдор ишлаб чиқаришдаги роли жамиятнинг иқтисодий тузumi, давлатнинг табиати ва функциялари билан белгиланиши.
10. Молиявий бошқарувнинг барча тизими давлатнинг молиявий сиёсатига асосланиши.
11. Иқтисодий тараққиётнинг ҳозирги шароитида молия тизимининг трансформаллашуви жараёни.
12. Молия тизими ва уни иқтисодий ислохотларнинг миллий модели билан уйғунлашуви.
13. Молия бозори инструментлари ва улар асосидаги иқтисодий-ҳуқуқий муносабатлар.
14. Давлат бюджети даромадлари ва бозор иқтисодиёти шароитида даромадлар таркибидаги ўзгаришлар.
15. Халқаро молиянинг асослари ва ривожланиш тенденциялари.
16. Солиқлар ва солиқ муносабатларининг вужудга келиши.
17. Солиқ сиёсатининг мамлакатдаги ялпи талабга, ялпи тақлифга, инвестицион муҳитга, истеъмолга, жамғармага ва иқтисодий барқарорликка таъсири. Солиқ сиёсатининг концепцияси, стратегияси ва тактикаси.
18. Кредит тизими ва унинг барқарорлигига таъсир қилувчи омиллар
19. Кредитнинг миллий иқтисодий ривожлантиришдаги роли
20. Давлат бюджети
21. Уй хўжаликлари молияси
22. Халқаро молия
23. Солиқларнинг иқтисодий моҳияти ва аҳамияти
24. Солиқ тизими ва солиқ сиёсати
25. Юридик шахслар тўлайдиган солиқлар ва йиғимлар
26. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи
27. Соддалаштирилган солиқ тизими. Ягона солиқ тўлови
28. Тадбиркорлик фаолиятининг айрим турлари бўйича қатъий белгиланган солиқ
29. Жисмоний шахслар ер, мол-мулкка солинадиган солиқлар

30. Транспорт воситаларига бензин, дизель ёнилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқ

31. Кредитнинг зарурлиги ва моҳияти

32. Кредит қонунлари ва функциялари

33. Кредитнинг турлари ва шакллари

34. Кредитнинг баҳоси ва унга таъсир қилувчи омиллар

35. Кредит тизими ва унинг барқарорлигига таъсир қилувчи омиллар

36. Кредитнинг миллий иқтисодий ривожлантиришдаги роли

Мустақил ўзлаштириладиган мавзулар бўйича талабалар томонидан рефератлар тайёрлаш ва уни тақдимот қилиш тавсия этилади.

VI. Асосий ва қўшимча ўқув адабиётлар ҳамда ахборот манбаалари

Асосий адабиётлар

1. Toby Stock. Advanced in Taxation. Copyright @ 2010 y. Emerald Group Publishing limited.
2. Schanz, Deborah, Schanz, Sebastian. Business Taxation and Financial Decisions. © 2011
3. Alimardonov M.I., Xudoyqulov S.K., Yusupov O.A., Agzamov A.T. Yuridik shaxslarni soliqqa tortish: Darslik. – T.: TDIU, 2013. - 320 b.
4. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya. Darslik/Toshkent moliya instituti.- Toshkent: “Noshir”, 2012. 712-bet.
5. Ваҳобов А.В, Жўраев А.С. Солиқлар ва солиққа тортиш. Дарслик. Т.: Шарқ, 2009. 448- бет.
6. Ваҳобов А.В., Маликов Т.С. Молия. Дарслик / Тошкент Молия Институти. – Тошкент: “Ношир”, 2011. 712-бет.

Қўшимча адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т.: Ўзбекистон, 2014. – 46 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодекси. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2018 йил январь.
3. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил янвурлари ва 2017 йил истикболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11.
4. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент : Ўзбекистон, 2016. - 56 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017. – 48 б
6. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Тошкент: : “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони “Ўзбекистон республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” 2017 йил 7 февраль, ПФ-4947-сон.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 22 январдаги “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили”да амалга оширишга оид давлат Дастури тўғрисида”ги ПФ-5308-сонли Фармони.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 июндаги “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида”ги Фармони
10. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси 22 декабрь 2017 йил. Тошкент, Халқ сўзи газетаси.

Интернет сайтлари

11. www.gov.uz – Ўзбекистон Республикаси ҳукумат портали.
12. www.lex.uz– Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.
13. www.soliq.uz Ўзбекистон Республикаси Солиқ Қўмитаси сайти.
14. www.mf.uz Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги сайти.
15. www.norma.uz Электрон ҳуқуқий сайти.
16. [www. stat.uz](http://www.stat.uz) Ўзбекистон Республикаси Статистика Қўмитаси сайти.

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O`RTA MAXSUS TA`LIM VAZIRLIGI
BUXORO MUXANDISLIK-TEXNOLOGIYA INSTITUTI

**Ro`yxatga
olindi**

№ _____
_____ 2018__yil

«Tasdiqlayman»
O`quv ishlari bo`yicha prorektor
prof. Olimov Q.T.

«____» _____ 2018 y.

“Moliya, pul muomalasi va kredit”
FANIDAN ISHCHI O`QUV DASTUR

Bilim sohasi:	100000 – Gumanitar soha
Ta`lim sohasi:	11000 – Pedagogika
Ta`lim yo`nalishi:	5111000 – Kasb ta`limi (Menejment)

Ta'lim yo'nalishi (mutaxassislik) kodi va nomi	Talabaning o'quv yuklamasi, soat							Semestrlar, soat	
	Umumiy yuklama	Auditoriya mashg'ulotlari						Mustaqil ish	
		Jami	Ma'ruza	Amaliy mashg'ulot	Labor.ishi	Seminar	Kurs ishi(lovihasi)		
5111000 – Kasb ta'limi (Menejment)	2	2	6	6				0	
5111000 – Kasb ta'limi (Menejment)	6	6	8	8				0	

Buxoro - 2018

Ishchi o'quv dastur O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligida № _____ raqam bilan ro'yxatga olingan va 201_ yil "___" _____ da _____ - sonli buyruq bilan tasdiqlangan namunaviy fan dasturi asosida tuzilgan.

Tuzuvchi:

Toshev F.Z. - BMTI, «Menejment» kafedrası assistenti.

Ishchi o'quv dasturi "Neft-gazkimyo sanoati texnologiyasi" fakul'tetining "Menejment" kafedrası majlisida (201 yil "___" _____ - son bayonnoma) muhokama etildi va fakul'tetning o'quv-uslubiy kengashiga tavsiya etildi.

Kafedra mudiri:

dots. Hayitov Sh. N.

Kotib _____

Dastur "Neft-gazkimyo sanoati texnologiyasi" fakul'tetining o'quv-uslubiy kengashida ko'rib chiqildi (201 yil "___" _____ - son bayonnoma) va institutning Ilmiy-uslubiy kengashiga tasdiqlashga topshirildi.

Fakul'tet kengashi:

dots. Ataulayev Sh.N.

Kotib:

Ishchi o'quv dasturi institutning Ilmiy-uslubiy kengashida ko'rib chiqildi va tasdiqlandi (201 yil ____ - son majlis bayonnomasi).

Ilmiy-uslubiy kengash kotibi:

Sharipova Sh.

KIRISH

Mamlakatda yaratilgan YAIMni taqsimlash va qayta taqsimlash natijasida markazlashgan va markazlashmagan pul fondlarini tashkil etish va ulardan foydalanish bilan bog'liq pul munosabatlarini amalga oshirishda moliya o'zining dolzarbligi bilan ajralib turadi.

Iqtisodiyotni modernizatsiyalashuvi sharoitida moliya ijtimoiy va xususiy takror

ishlab chiqarish jarayonini uzluksiz rivojlanishi, ilmiy texnik taraqqiyotni tezlashuvi, iqtisodiyotning barcha sohalarida iqtisodiy ko'rsatkichlarini yaxshilanishini ta'minlashga yo'naltirilgandir.

Moliya jamiyat iqtisodiyotidagi iqtisodiy samaradorlikni rag'batlantirish, moddiy, mehnat va moliyaviy resurslardan oqilona va samarali foydalanishi bilan dolzarb ahamiyatga ega.

Fanning maqsad va vazifalari

“Moliya, pul muomalasi va kredit” fanini o'qitishning maqsad - kelgusida yuqori malakali iqtisodchi-mutaxassislar bo'lib etishadigan talabalar uchun moliya munosabatlarini tashkil etishning nazariy, huquqiy, tashkiliy asoslari haqida bilimlar berish, ularda davlatning hozirgi davrdagi moliyaviy siyosatining asosiy yo'nalishlari bo'yicha ko'nikma va malakalar shakllantirishdir.

Fanning vazifasi – talabalarga moliya munosabatlarini tashkil etishning nazariy, huquqiy, tashkiliy asoslari haqida bilimlar berish, ularda davlatning hozirgi davrdagi moliyaviy siyosatining asosiy yo'nalishlarini ko'rsatish, moliya tizimi bo'g'inlarini va ular orasidagi munosabatlarni o'rgatishdan iborat.

- moliyaning mohiyati va funktsiyalarini o'rganish;
- moliya siyosati, mexanizmi va tizimini o'rganish;
- moliyaviy boshqaruv va nazoratni o'rganish;
- korxonalar va tashkilotlar moliyasini o'rganish;
- korxonalar faoliyatini moliyalashtirishni tahlil qilish;
- davlat moliyasi va uning bo'g'inlari haqida tushuncha berish;
- mahalliy byudjetlar va byudjetlararo munosabatlarni o'rganish;

- sug'urta, moliyaviy bozorlar va institutlar faoliyati haqida tushuncha berish;
- davlatning byudjetdan tashqari maqsadli pul fondlari va davlat krediti haqida tushuncha berish;
- uy xo'jaliklari moliyasi va byudjetini o'rganish;
- xalqaro moliya va uning jahon taraqqiyotida tutgan o'rnini o'rganish.

Fan bo'yicha talabalarning bilim, ko'nikma va malakalariga

qo'yiladigan talablar

- “Moliya, pul muomalasi va kredit” fanini o'zlashtirish jarayonida bakalavr:
- moliya tizimi rivojlanishining qonuniyatlari;
 - moliya tizimi holati;
 - moliyaviy rejalashtirish;
 - davlat byudjeti hamda oila byudjeti o'rtasidagi uyg'unlik hamda tafovutlar;
 - davlat va korxonalar investitsiya faoliyati;
 - O'zbekiston Respublikasi moliya-byudjet qonunchiligi asoslari;
 - moliyaviy siyosat strategiyasi va taktikasi;
 - xonadon va oila byudjetining tashkil etilishi va o'ziga xos xususiyatlari;
 - davlat moliyasi, korxonalar moliyasi va byudjet tashkilotlari moliyasini tashkil etish tamoyillarini ***bilishi va ulardan foydalana olishi lozim:***
 - moliyaviy resurslarni boshqarishning asosiy usullari, moliyaviy faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari;
 - mikro va makro darajada moliya tizimining amal qilishi;
 - davlat va korxonalar moliyasini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari;
 - moliyaviy mablag'larni investitsiya qilish tamoyillari;
 - xo'jalik sub'ektlarini soliqqa tortishning o'ziga xos xususiyatlari;
 - korxonalar faoliyatini moliyaviy prognozlashtirish usullari, moliyaviy rejalarni, rivojlanish dasturlari va joriy byudjetni tuzish asoslari;
 - moliyaviy faoliyatni tashkil etishning huquqiy asoslari;
 - buxgalteriya hisobi va soliqqa tortish amaliyotining o'ziga xos xususiyatlari;
 - moliya bozorini tadqiq etish usullari;
 - moliyaviy barqarorlikni ta'minlash usullari;
 - moliya bozorini tartibga solish uslublari;
 - biznes-reja tarkibi va tuzilishi;
 - davlat byudjeti optimal modelining qurilishi haqida ***malakaga ega bo'lishi lozim:***
 - korxona va tashkilotlar faoliyatida riskni aniqlash va baholash;
 - davlat byudjeti ko'rsatkichlarining prognoz hisob-kitobini tuzish, davlat byudjeti

ijrosi yakunlarini tahlil etish;

- mahalliy moliya, byudjetdan tashqari fondlar hozirgi zamon holati va rivojlanish qonuniyatlarini tahlil qilish;

- moliya organlarida nazorat-iqtisodiy ishlarini tashkil etish;
- turli mulkchilik shaklidagi korxonalar moliyasini tashkil etish;
- mablag'lar cheklanganligi sharoitida moliyani samarali boshqarish;
- muassasalarning joriy va moliyaviy faoliyatini iqtisodiy tahlil qilish;
- moliyaviy menejer funktsiyalarining bajarilishi;
- moliya bozorini tartibga solish;
- korxonalar to'lov qobiliyatini ta'minlash;
- investitsion ob'ektlarni aniqlash;
- moliya departamenti ishini tashkil etish;
- moliyaviy faoliyat bo'yicha hisobotlarni tuzish va tahlil etish;
- korxona resurslari va aktivlarini tahlil qilish;
- korxona moliyaviy barqarorligini baholash;
- moliya ishlarida zamonaviy kompyuter texnologiyalardan foydalanish;
- moliya tizimi rivojlanishi tendentsiyalarini aniqlash maqsadida ilmiy-amaliy tadqiqotlarni o'tkazish bo'yicha ***ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak.***

Fanning o'quv rejadagi boshqa fanlar bilan o'zaro bog'liqligi va uslubiy jihatdan uzviyligi

“Moliya, pul muomalasi va kredit” fani asosiy ixtisoslik fani hisoblanadi. Dasturni amalga oshirish o'quv rejasida rejalashtirilgan matematik va tabiiy (oliy matematika, matematik programmalashtirish, iqtisodiy geografiya), umumkasbiy (iqtisodiy nazariya, statistika, pul, kredit va banklar, moliyaviy menejment, soliq va soliqqa tortish, sug'urta nazariyasi va h.k.) va ixtisoslik (davlat byudjeti, moliyaviy nazorat, moliyaviy resurslarni boshqarish, xalqaro moliya munosabatlari,) fanlaridan

etarli bilim va ko`nikmalarga ega bo`lishlik talab etiladi.

Fanning ishlab chiqarishdagi o`rni

Mamlakat, alohida iqtisodiyot sub`ektining pul fondlari, shuningdek, ularni taqsimlash va qayta taqsimlash bilan bog`liq moliyaviy munosabatlarni tashkil etish, muvofiqlashtirish jarayonini o`rganadi..

SHuning uchun ham moliya munosabatlariga hukumat tomonidan alohida e`tibor qaratiladi. Moliya vositasida YAIM taqsimlash va qayta taqsimlash, davlatning asosiy pul fondi hisoblangan davlat byudjetini tashkil etish va Hukumatning ijtimoiy-iqtisodiy faoliyatini moliyalashtirishni amalga oshirish uchun ishlab chiqilgan tegishli me`yoriy xujjatlarga muvofiq xarajatlarni turkumlaydi. SHuning uchun ushbu fan asosiy ixtisoslik fani hisoblanib, mamlakat moliyaviy munosabatlari amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Fanni o`qitishda zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalar

Talabalarning “Moliya, pul muomalasi va kredit” fanini o`zlashtirishlari uchun o`qitishning ilg`or va zamonaviy usullaridan foydalanish, yangi informatsion-pedagogik texnologiyalarni tatbiq qilish muhim ahamiyatga ega. Fanni o`zlashtirishda elektron materiallar, virtual stendlar hamda moliya institutlarining web-saytlari ma`lumotlaridan axborot texnologiyalardan foydalaniladi. SHuningdek, muqobil variantlarni baholash va qaror qabul qilish, muammolar echimiga kelish, jarayonni izlanish, tadqiqot o`tkazish tarzida tashkil qilish, muammolar yuzasidan malumotlar bazasini shakllantirish, gipoteza va farazlarni ilgari surish va olingan natijalarni tekshirish, jarayonda tashabbuskorlik, intiluvchanlikni shakllantirishga qaratilgan mustaqil ta`lim metodlarining qo`llanilishi,

mustaqil, tahliliy, ijodiy fikrlash uchun muhit yaratilishi, jarayonning modellashtirilishi, hamkorlikning ortishiga erishish kabi pedagogik texnologiyalardan ma`ruza va amaliy darslarda foydalaniladi. (Microsoft excel, Microsoft PowerPoint, TopS Business Integrator, Hyperion enterprise, WebTrust, SysTrust), slaydlardan, multimediya vositalaridan, internet sahifalari va tizimlaridan foydalaniladi.

Kasb ta'limi "Menejment" yo'nalishi bo'yicha " Moliya, pul muomalasi va kredit " fanidan mashg'ulotlarninig mavzular va soatlar bo'yicha taqsimlanishi.

	Mavzular nomi	Ma`ruza	Amaliy mashg'ulot	Mus taqil ta'lim	Jami (soatlar)
3 - mavsum					
	1-Модуль. Pul tizimining mohiyati, turlari va elementlari	6	6	4	16
1.	Пулнинг моҳияти ва функциялари	2	2	2	6
2.	Пул муомаласи ва пул тизими	2	2	1	5
3.	Inflyatsiya va pul muomalasini barqarorlashtirishning usullari	2	2	1	5
	2-Модуль. Молия ва молия тизими	18	18	10	46
4.	Молиянинг моҳияти ва функциялари	2	2	2	6
5.	Молиявий сиёсат	2	2	1	5
6.	Молия тизими ва унинг бўғинлари	2	2	1	5
7.	Молия бозори ва инструментлари	2	2	1	5

8.	Мулкчиликнинг турли шаклларидаги хўжалик юритувчи субъектлар молияси	2	2	1	5
9.	Давлат молияси	2	2	1	5
10.	Давлат бюджети	2	2	1	5
11.	Уй хўжаликлари молияси	2	2	1	5
12.	Халқаро молия	2	2	1	5
	3-Модуль. Солиқлар ва солиқ тизими	12	12	6	30
13.	Солиқларнинг иқтисодий моҳияти ва аҳамияти	2	2	1	5
14.	Солиқ тизими ва солиқ сиёсати	2	2	1	5
15.	Юридик шахслар тўлайдиган солиқлар ва йиғимлар	2	2	1	5
16.	Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи	2	2	1	5
17.	Соддалаштирилган солиқ тизими. Ягона солиқ тўлови	2	2	1	5
18.	Тадбиркорлик фаолиятининг айрим турлари бўйича қатъий белгиланган солиқ	2	2	1	5
	Jami:	36	36	20	92
4 - mavsum					
	4-Модуль. Кредит ва кредит муносабатлари	10	10	6	26
19.	Кредитнинг зарурлиги ва моҳияти	2	2	2	6
20.	Кредитнинг турлари ва шакллари	2	2	1	5
21.	Кредитнинг баҳоси ва унга таъсир қилувчи омиллар	2	2	1	5
22.	Кредит тизими ва унинг барқарорлигига таъсир қилувчи омиллар	2	2	1	5
23.	Кредитнинг миллий иқтисодиётни ривожлантиришдаги роли	2	2	1	5
	5-Модуль. Bank mohiyati va bank tizimi	8	8	4	20
24.	Марказий банк ва унинг функциялари, операциялари	2	2	1	5
25.	Тижорат банклари ва уларнинг операциялари	2	2	1	5
26.	Maxsus moliya – kredit institutlarning funktsiyalari	2	2	1	5
	6-Modul. Valyuta tizimi va valyuta munosabatlari.				
27.	Xalqaro valyuta munosabatlari va	2	2	1	5

	hisob-kitob operatsiyulari.				
	Jami:	18	18	10	76
		54	54	30	138

ASOSIY QISM

Fanning nazariy mashg'ulotlari mazmuni

Asosiy qismda (ma`ruza) fanni mavzulari mantiqiy ketma-ketlikda keltiriladi. Har bir mavzuning mohiyati asosiy tushunchalar va tezislar orqali ochib beriladi. Bunda mavzu bo'yicha talabalarga DTS asosida etkazilishi zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar to'la qamrab olinishi kerak.

Asosiy qism sifatiga qo'yiladigan talab mavzularning dolzarbligi, ularning ish beruvchilar talablari va ishlab chiqarish ehtiyojlariga mosligi, mamlakatimizda bo'layotgan ijtimoiy-siyosiy va demokratik o'zgarishlar, iqtisodiyotni erkinlashtirish, iqtisodiy-huquqiy va boshqa sohalaridagi islohotlarning ustuvor masalalarini qamrab olishi hamda fan va texnologiyalarning so'nggi yutuqlari e'tiborga olinishi tavsiya etiladi.

MA`RUZA MASHG'ULOTLARI.

1-Модуль. Pul tizimining mohiyati, turlari va elementlari

1-mavzu: Pulning mohiyati va funksiyalari (2 soat)

Tovar ishlab chiqarish va pulning zarurligi. Pulning mohiyati va zamonaviy talqini. Pulning kelib chiqishi va rivojlanish bosqichlari. Pul tovar qiymatining umumiy ekvivalenti.

Pul funksiyalarinig o'zaro bog'liqligi. Pulning turlari. Pulning xarid qobiliyati va unga ta'sir qiluvchi omillar. Pulning iqtisodiyotdagi o'rni.

Naqd pulsiz hisob-kitoblarning asosiy shakllariga qisqacha tavsifnoma va ularning xususiyatlari. Naqd pul aylanishi va uning xususiyatlari.

Pulning mohiyati, pulning zarurligi, pulning kelib chiqishi, pulning turlari, pulning funksiyalari, pulning xarid qobiliyati, pulning iqtisodiyotdagi o'rni.

Tayanch iboralar: Pul aylanishiga tavsifnoma va uning tuzilishi. Pul aylanishining tarkibiy qismlari. Naqd pulsiz hisob-kitoblar, uni tashkil qilish tamoyillari. Pul aylanishi, pul tuzilishi, naqd pul aylanishi, naqd pulsiz hisob-kitoblar, naqd pulsiz hisob-kitoblar xususiyatlari.

2-mavzu: Pul muomalasi va pul тизими (2 soat)

Pul muomalasi qonuni. Pul massasi va bazasi. Muomaladagi pul massasini boshqarish. Pul multiplikatori va unga ta'sir qiluvchi omillar.

Pul agregatlari ularga tavsifnoma. O'zbekistonda pul agregatlari va ularning xususiyatlari. Pulmuomalasini tartibga solish va barqarorlashtirishda Markaziy bankning roli.

Pul tizimi va uning asosiy elementlari. Pul tizimining turlari va ularning rivojlanish bosqichlari. Zamonaviy pul tizimi.

Rivojlangan mamlakatlar pul tizimi va uning o'ziga xos xususiyatlari. Rivojlanayotgan mamlakatlarning pul tizimi va ularning o'ziga xos xususiyatlari.

Tayanch iboralar: Pul muomalasi qonuni, pul massasi, pul bazasi, muomaladagi pul massasi, pul multiplikatori, pul agregatlari, O'zbekistonda pul agregatlari va ularning xususiyatlari, pul muomalasini tartibga solish, pul muomalasini barqarorlashtirish. Pul tizimi, pulning asosiy elementlari, pul tizimining turlari, pulning rivojlanish bosqichlari, zamonaviy pul tizimi. rivojlangan mamlakatlar pul tizimi.

3-mavzu: Inflyatsiya va pul muomalasini barqarorlashtirishning usullari. (2

soat)

Inflyatsiya, uning mazmuni, kelib chiqish sabablari va shakllari. Inflyatsiyaning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari. Pul muomalasini barqarorlashtirish va inflyatsiyani bartaraf qilish yo'llari.

Pul islohotlari va uni pul muomalasini barqarorlashtirishdagi o'rni. Talab va taklif inflyatsiyasi. Markaziy bankning pul-kredit siyosati to'g'risida tushuncha.

Pul nazariyalari to'g'risida umumiy tushuncha. Pul nazariyalarining kelib chiqishi, turlari va namoyondalari. Pulning metallic nazariyasi. Pulning nominallik nazariyasi va uning manbalari.

O'zbekiston Respublikasida pul tizimi rivojlanishining tarixi. O'zbekiston Respublikasida mustaqil pul tizimining joriy qilinishi. 1991-1993 yillardagi pul muomalasi. So'mning muomalaga kiritilishi. 1994 yildagi pul islohoti. O'zbekiston Respublikasi pul tizimining amaldagi holati va asosiy maqsadi. Milliy valyutaning konvertabelligini ta'minlash yo'llari.

Tayanch iboralar: Inflyatsiya, inflyatsiyaning mazmuni, inflyatsiyaning kelib chiqish sabablari, inflyatsiyaning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari, inflyatsiyani bartaraf qilish yo'llari, pul islohotlari, talab va taklif inflyatsiyasi, Markaziy bankning pul-kredit siyosati.

Pul nazariyalari, pul nazariyalarining kelib chiqishi, pul nazariyalarining namoyondalari. Pulning metallic nazariyasi, pulning nominallik nazariyasi, O'zbekiston Respublikasida pul tizimi, O'zbekiston Respublikasida mustaqil pul tizimi, so'mning muomalaga kiritilishi, O'zbekiston Respublikasi pul

tizimining asosiy maqsadi, milliy valyutaning konvertabelligi.

Hujjatlashtirilgan inkasso, bank o'tkazmalari bo'yicha hisob-kitoblar, akkredetiv shakli bo'yicha hisob-kitoblar, xalqaro hisob-kitoblar.

2-Модуль. Молия ва молия тизими

4-мавзу. Молиянинг моҳияти ва функциялари(2 soat)

Молия ва давлатнинг вужудга келиши, унинг ресурсларга бўлган эҳтиёжининг ривожланиши. Товар-пул, тақсимлаш, қайта тақсимлаш муносабатлари ва молия. Молиянинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти, тараққиёт қонуниятлари, товар-пул муносабатларининг камраб олиш соҳаси ва ижтимоий такрор ишлаб чиқаришдаги роли жамиятнинг иқтисодий тузуми, давлатнинг табиати ва функциялари билан белгиланиши. Молиянинг ижтимоий-иқтисодий моҳиятини ифодаловчи таъриф. Молия ва молиявий муносабатларнинг характерли белгилари. Молия ёрдамида ифодаланадиган пул муносабатлари. Молия ва ЯИМ ҳамда МДни тақсимлаш ва қайта тақсимлаш. Замонавий иқтисодиёт ва давлат молияси. Молия ва ишлаб чиқариш кучлари тараққиётининг даражаси. Мамлакат иқтисодиётининг аҳволи ва молия. Молиянинг моддий мазмуни. Молия иқтисодий категория сифатида. Молия ва баҳо. Молия ва кредит. Молия ва иш ҳақи. Молия ва солиқ. Уларнинг ўхшаш ва фарқли жиҳатлари. Молиянинг тақсимлаш ва назорат функциялари. Уларнинг ўзаро боғлиқлиги.

5-мавзу. Молиявий сиёсат(2 soat)

Молиявий сиёсатнинг мазмуни ва принциплари. Молиявий бошқарувнинг барча тизими давлатнинг молиявий сиёсатига асосланиши. Молиявий сиёсатнинг молиявий бошқарув тизимида энг асосий элемент ҳисобланиши. Молиявий

сиёсат давлатнинг молиявий муносабатлар соҳасидаги мустақил фаолияти эканлиги. Унинг давлатнинг у ёки бу иқтисодий ва социал ривожланиш дастурини амалга ошириш учун тегишли молиявий ресурслар билан таъминлашга қаратилганлиги. Молиявий сиёсатнинг таркибий қисмлари. Бюджет сиёсати, солиқ сиёсати, пул сиёсати, кредит сиёсати, баҳо сиёсати, инвестицион сиёсат, социал молиявий сиёсат, бож сиёсати. Бюджет сиёсатини белгиловчи омиллар, унинг фақат бюджет жараёнига тегишли эмаслиги.

6-мавзу. Молия тизими ва унинг бўғинлари. (2 soat)

Молия тизими ҳақида тушунча ва унинг функциялари. Молия тизимининг бўғинлари. Давлат молияси ва унинг бўғинлари. Хўжалик юритувчи субъектлар молияси. Уй хўжаликлари молияси. Молиявий воситачи муассасалар ва уларни молия тизимидаги тутган ўрни. Ўзбекистон Республикаси кредит тизими. Ўзбекистон Республикасининг бюджет тизими. Ўзбекистон Республикасининг солиқ тизими. Маҳаллий молия ва унинг бўғинлари.

Иқтисодий тараққиётнинг ҳозирги шароитида молия тизимининг трансформаллашуви жараёни.

Молиявий бозорлар ва уларнинг молия тизимидаги тутган ўрни. Молия тизими ва уни иқтисодий ислохотларнинг миллий модели билан уйғунлашуви.

Иқтисодий ривожланишнинг юқори ва барқарор суръатларини, самарадорлигини ҳамда макроиқтисодий мувозанатни таъминлашда молиянинг ўрни.

Суғурта, унинг иқтисодий моҳияти ва функциялари. Суғурта ўзига хос пул муносабатларининг йиғиндиси. Суғуртанинг иқтисодий категория сифатида асосланиш принциплари. Суғурта шакллари. Суғурта тизими ва унинг алоҳида элементларининг тавсифи. Суғурта бозори ва унинг элементлари.

7-мавзу. Молия бозори ва инструментлари. (2 soat)

Молия бозорининг тушунчалари, мазмуни, моҳияти, вазифалари ва функциялари. Молия бозорининг тузилмаси, таркибий қисмлари ва қатнашчилари. Молия бозорининг иқтисодий-ҳуқуқий роли ва ўрни. Молия бозори таснифи ва турлари тавсифи. Молия бозорида амалга ошириладиган битишув ва операциялар мазмуни ва турлари. Молия бозори инструментлари ва улар асосидаги иқтисодий-ҳуқуқий муносабатлар. Молия бозорининг иқтисодий модели

Молиявий бошқарувнинг мазмун-моҳияти. Таърифи, мақсади ва вазифалари. Молиявий бошқарувнинг бошқариладиган (объектлар) ва бошқарувчи (субъектлар) тизимлар ягоналигидан иборатлиги. Молиявий бошқарувнинг асосий методологик принциплари, конкрет методлари ва шакллари. Молиявий режалаштириш; башоратлаш (прогнозлаштириш); дастурлаштириш; молиявий тартибга солиш; молиявий назорат; молиявий қонунларни (қонунчиликни) қабул қилиш; молиявий ресурсларни жалб қилиш.

Молиявий бошқарув органлари ва уларнинг вазифалари. Молия тизимини умумий бошқариш ва уни амалга оширувчи органлар.

Ҳар қандай ижтимоий-иқтисодий жараёнларни бошқариш тизимининг асосий босқичларидан бири режалаштириш эканлиги. Унинг истиқболга йўналтирилган қарорларни қабул қилиш бўйича фаолият деб талқин қилиниши. Молиявий режалаштиришнинг таърифи. Молиявий режалаштириш ва молиявий режа. Молиявий режалаштиришнинг ҳаракат этиш доираси. Унинг асосий вазифалари. Молиявий режалаштириш амалиётида қўлланиладиган асосий методлар. Молиявий режалаштириш жараёнининг асосий босқичлари. Молиявий режалаштириш турлари: стратегик молиявий режалаштириш; жорий молиявий режалаштириш, уларнинг функциялари ва ўзига хос хусусиятлари.

Молиявий назорат: мазмуни, соҳалари, объекти, предмети, тизими, вазифалари, принциплари. Молиявий назоратнинг икки йўналишда қаралиши ва

уларнинг ўзаро боғлиқлиги. Молиявий назоратнинг предметини ифодаловчи молиявий кўрсаткичлар. Молиявий назорат молия функцияларининг амалга оширилиш шакли эканлиги. Молиявий назорат соҳалари: давлат молиявий назорати; нодавлат молиявий назорати.

8-мавзу. Мулкчиликнинг турли шаклларидаги хўжалик юритувчи субъектлар молияси. (2 soat)

Давлатнинг молиявий салоҳияти ва унинг хўжалик юритувчи субъектлар молияси билан ўзаро боғлиқлиги.

ХЮСларни ислоҳ қилиш ва улар молиявий хўжалигини қайта қуришнинг зарурлиги. ХЮСларнинг фаолиятида сифат ўзгаришларни амалга ошириш. ХЮСларни молиявий ислоҳ қилишнинг асосий вазифалари. ХЮСлар, фирмалар ва корпорацияларни молиявий ислоҳ қилишда капитализация жараёни. Соф фойдани ва активларни капиталлаштириш.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг ишлаб чиқариш харажатлари, фойдаси ва рентабеллиги.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг баҳо сиёсати ва баҳоларни шакллантириш асослари.

9-мавзу. Давлат молияси. (2 soat)

Давлат молиясининг мазмуни ва бўғинлари. Ялпи ички маҳсулот қиймати ва миллий даромадининг тақсимланиши ҳамда қайта тақсимланишида давлат молиясининг аҳамияти. Давлат молиясининг назарий асослари. Марказлаштирилган пул фондлар ва уларни шакллантириш хусусиятлари.

Иқтисодиётдаги рақобат муҳитини шакллантиришда давлат молиясининг аҳамияти.

Иқтисодиётдаги жами фискал юк тушунчаси ва уни камайтириш бўйича ислохотлар. Жами фискал юкни ташкил қилувчи таркибий элементлари.

Давлат молиясининг бўғинлари: давлат бюджети; бюджетдан ташқари фондлар; давлат корхоналари молияси; давлат кредити. Бозор иқтисодиёти шароитида ялпи ички маҳсулот ва миллий даромад қийматини давлат молияси бўғинлари ўртасида тақсимланиш нисбатларининг ўзгариши. Давлат бюджети - давлат молиясининг марказий бўғини сифатида.

Давлат даромадларининг шаклланиш манбалари: даромадларнинг ички ва ташқи манбалари. Мамлакат миллий даромади ва миллий бойликнинг бир қисми - давлат даромадларининг асосий манбаи сифатида.

Давлат даромадларини жалб қилиш усуллари: солиқлар; заём чиқариш; эмиссия; давлат мулкни эксплуатация қилиш ва сотишдан келган даромадлар.

Давлат буюртмалари. Давлат хариди тушунчасининг мазмуни ва бозор иқтисодиёти шароитидаги хусусиятлари.

Давлат харажатлари, уларнинг таркиби. Давлат харажатларини амалга ошириш тамойиллари.

10-мавзу. Давлат бюджети. (2 soat)

Давлат бюджети тузилмаси ва бюджет тизими. Давлат бюджетининг иқтисодий категория сифатидаги хусусиятлари. Бюджет муносабатларини ўзига хос жиҳатлари. Давлат бюджетининг функциялари.

Давлат бюджети даромадлари ва бозор иқтисодиёти шароитида даромадлар

таркибидаги ўзгаришлар. Давлат бюджети даромадларида тўғри солиқларнинг тутган ўрни. Давлат бюджети даромадларида эгри солиқларнинг тутган ўрни. Давлат бюджетининг бошқа даромадлари.

Давлат бюджети харажатлари ва иқтисодий ислохотлар шароитида бюджет харажатлари таркибидаги ўзгаришлар. Давлат бюджети харажатларининг туркумланиши. Давлат бюджети харажатлари таркибида ижтимоий соҳа харажатлари, иқтисодиёт харажатлари ва бошқа харажатларнинг тутган ўрни.

Давлатнинг бюджет-солиқ сиёсати ва унинг иқтисодиётни модернизациялаш шароитидаги устувор йўналишлари.

Бюджет тақчиллиги ва уни ижтимоий иқтисодий оқибатлари. Бюджет тақчиллигини молиялаштириш усуллари. Бюджет тақчиллигини молиялаштиришнинг ноинфляцион усуллари. Бюджет тақчиллиги ва уни молиялаштириш ҳақидаги иқтисодчи олимларнинг илмий қарашлари.

Ўзбекистон Республикаси бюджет тизимида маҳаллий бюджетларнинг тутган ўрни. Маҳаллий бюджетларнинг даромадларини шаклланиш манбалари ва унинг ўзига хос хусусиятлари. Солиқларнинг бюджет тизими бўғинлари ўртасида тақсимланиш тизими. Давлат бюджети харажатларини бюджет тизимининг бўғинлари ўртасида тақсимланиши.

Маҳаллий бюджетлар харажатлари ва уларнинг асосий йўналишлари. Маҳаллий бюджетларга молиявий тенглаштириш сиёсати бўйича бериладиган молиявий ёрдам шакллари. Дотациялар. Субвенциялар. Бюджет ссудалари. Ўзаро ҳисоб-китоблар.

Бюджет жараёни ва унинг босқичлари. Давлат бюджетини тузиш, кўриб чиқиш, тасдиқлаш ва ижро этиш.

Давлат бюджети ижроси тизимида ғазначилик тизимининг аҳамияти. Ғазначиликнинг функциялари. Ғазначиликнинг ташкилий элементлари. Ғазначилик тизими шароитида пул оқимларини бошқариш самарадорлиги.

Давлатнинг бюджетдан ташқари жамғармалари ва унинг хусусиятлари. Давлат бюджетдан ташқари жамғармаларини ташкил этишнинг объектив зарурлиги ва шарт-шароитлари. Давлат бюджетдан ташқари жамғармаларини ташкил этишга таъсир этувчи асосий омиллар. Давлат бюджетдан ташқари жамғармаларини ташкил этиш тартиби ва уларни шакллантириш усуллари. Давлат бюджетдан ташқари жамғармаларининг молиявий муносабатлари. Давлат бюджетдан ташқари жамғармаларининг вазифалари.

11-мавзу. Уй хўжаликлари молияси. (2 soat)

Молия муносабатларининг умумий тизимида уй хўжаликлари молияси. Уй хўжалигининг таърифи. Уй хўжалигига тегишли бўлган характерли хусусиятлар. Уй хўжаликлари молиясининг ҳар бир давлат молия тизимининг ажралмас таркибий қисми ҳисобланиши ва унинг молиявий аҳамияти.

12-мавзу. Халқаро молия. (2 soat)

Халқаро молиянинг асослари ва ривожланиш тенденциялари. Халқаро молия билан боғлиқ муносабатлар. Жаҳон иқтисодий ва молиявий муҳитининг шаклланишига таъсир этган сезиларли ўзгаришлар. ХХИ аср бўсағасида жаҳон иқтисодиётидаги асосий таркибий тенденциялар. Жаҳон банки ва Халқаро валюта фонди. ХТТБнинг Келишувлар моддаларининг 1-моддасига мувофиқ мақсадлари ва вазифалари. Валюта курси ва валюта бозорлари. Валюта

курсининг инфляцияни ҳисобга олишга кўра алмашув курслари.

3-Модуль. Солиқлар ва солиқ тизими

13-мавзу. Солиқларнинг иқтисодий моҳияти ва аҳамияти. (2 soat)

Солиқлар ва солиқ муносабатларининг вужудга келиши. Солиқ муносабатларининг ривожланиш босқичлари. Солиқ тушунчаси. Солиқларнинг иқтисодий моҳияти. Солиқларнинг функциялари ва вазифалари. Солиққа тортиш тамойиллари. Солиқларнинг гуруҳланиши. Солиқларнинг умумий белгилари. Солиқларнинг давлат бюджети даромадларидаги тутган ўрни. Солиқлар, йиғимлар, божлар ва бошқа солиқсиз тўловларнинг ўхшаш ва фарқли жиҳатлари. Солиқ элементлари. Солиқ имтиёзининг турлари. Экспортга маҳсулот чиқарадиган корхоналарни рағбатлантиришда солиқ имтиёзлари ва преференцияларнинг аҳамияти. Солиқ ставкаларининг турлари. Солиқ юки ва оғирлиги. Солиқ юкини камайтиришга қаратилган оқилона солиқ сиёсатининг мазмун-моҳияти. Солиқларни мамлакатдаги макроиқтисодий барқарорликка ва инвестицион муҳитга таъсири. ЯИМни қайта тақсимлашда солиқларнинг роли. Солиқ механизми. Солиқ муносабатларининг ҳозирги ҳолати.

14-мавзу. Солиқ тизими ва солиқ сиёсати. (2 soat)

Солиқ тизимининг моҳияти ва аҳамияти. Солиқ тизимининг таркибий тузилиши. Солиқ тизимининг элементлари. Солиқлар ва солиқларга тенглаштирилган мажбурий тўловларни гуруҳлаш: иқтисодий моҳиятига кўра;

давлат бюджетига тушишига кўра; тўловчилар турига кўра. Солиқ тизимида тўғри ва эгри солиқларнинг нисбати. Солиқ тизимининг амалдаги ҳолати таҳлили. Умумбелгиланган тартибдаги солиқ тизими. Соддалаштирилган солиқ тизими. Солиқ тизимидаги мавжуд муаммоларни бартараф этиш йўллари. Солиқ тизimini такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари.

Солиқ сиёсати тушунчаси ва унинг моҳияти. Солиқ сиёсатининг концепцияси, стратегияси ва тактикаси. Солиқ сиёсатини тартибга солиш воситалари. Солиқ сиёсатининг ҳуқуқий асослари ва хусусиятлари. Солиқ сиёсатининг ишлаб чиқишда ва амалга оширишда давлат ҳокимияти органларининг роли. Солиқ сиёсатининг мамлакатдаги ялпи талабга, ялпи тақлифга, инвестицион муҳитга, истеъмолга, жамғармага ва иқтисодий барқарорликка таъсири.

15-мавзу.Юридик шахслар тўлайдиган солиқлар ва йиғимлар. (2 soat)

Юридик шахс ва улардан ундириладиган солиқлар, йиғимлар ва солиқларга тенглаштирилган тўловлар. Юридик шахслардан ундириладиган фойда солиғининг моҳияти ва солиққа тортиш объекти. Юридик шахсларнинг жами даромадлари таркиби. Солиққа тортиладиган базани аниқлаш. Солиқ имтиёзлари. Солиқни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби. Савдо ва умумий овқатланиш корхоналарини солиққа тортиш тартиби. Солиқни ҳисоблашдаги умумбелги-ланган мезонлар. Солиқни тўловчилар. Солиқни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби.

Қўшилган қиймат солиғининг иқтисодий моҳияти, солиққа тортиш объекти,

солиқ ставкалари ва имтиёзлари, импорт қилинадиган товарлар, ишлар ва хизматларга қўшилган қиймат солиғи, солиқни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби. Акциз солиғининг солиқ тизимида ва давлат бюджети даромадларидаги тутган ўрни, тўловчилар таркиби, солиқ солиш объекти, солиқ ставкалари, солиқ имтиёзлари, импорт қилинадиган акцизоти товарлар, солиқни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш.

Юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ, уни тўловчилар таркиби, солиқ объектини аниқлаш, белгиланган муддатларда ишлатилмаган объектларга солиқ, солиқ ставкалари ва имтиёзлари, солиқни ҳисоблаш ва тўлаш тартиби. Юридик шахслардан олинадиган ер солиғи, ягона ер солиғи, солиққа тортиш объекти, солиқ ставкалари ва имтиёзлари, солиқни ҳисоблаш ва тўлаш тартиби.

Ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқлар ва махсус тўловлар, солиқни тўловчилар таркиби, солиқ объекти, солиқни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби. Тадбиркорлик фаолияти айрим турлари бўйича олинадиган қатъий белгиланган солиқ, солиқни тўловчилар таркиби, солиқ объекти, солиқни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби.

16-мавзу. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи. (2 soat)

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи ва унинг ўзига хослиги. Солиққа тортиш мақсадида жисмоний шахсларни тоифага ажратиш. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи солиқ солиш объекти ва солиққа тортиладиган база. Даромад солиғининг табақалашган ставкалари. Солиқдан имтиёзга эга жисмоний шахслар ва солиққа тортилмайдиган даромадлар. Юридик шахсларни даромад солиғини ушлаб қолиш ва бюджетга ўтказиш бўйича мажбуриятлари. Жисмоний шахсларининг мулкый даромадлари ва

уларни солиққа тортиш. Юридик шахсларни фуқароларнинг мулкӣ даромадларидан солиқ ушлаб қолиш ва бюджетга ўтказиш. Жисмоний шахсларнинг ижара ҳақи шаклида олган даромадлари ва улардан солиқ тўлаш тартиби.

17-мавзу. Соддалаштирилган солиқ тизими. Ягона солиқ тўлови. (2 soat)

Кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлови. Кичик корхоналар учун соддалаштирилган солиқ тизими моҳияти. Соддалаштирилган солиқ тизимининг жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозини олдини олишда тўтган ўрни. Ягона солиқ тўловини тўловчилар, солиққа тортиш объектлари ва ставкалари. Микрофирмалар ва кичик корхоналар ходимларининг ўртача йиллик сонини белгилаш. Бир неча фаолият турларини амалга оширадиган ягона солиқ тўловини тўловчилар томонидан ҳисоб-китобни амалга ошириш. Микрофирмалар ва кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлови ставкалари. Ягона солиқ тўлови бўйича имтиёзлар. Ягона солиқ тўлови бўйича ҳисобот тузиш ва солиқ органларига тақдим этиш муддати.

Савдо ва умумий овқатланиш корхоналари учун ягона солиқ тўлови. Савдо ва умумий овқатланиш корхоналари учун ялпи тушумдан ягона солиқ тўлови иқтисодий моҳияти. Савдо ва умумий овқатланиш корхоналари учун ялпи тушумни аниқлаш. Савдо фаолиятини амалга ошириш учун рўйхатдан ўтиш тартиби. Улгуржи савдо фаолиятини амалга ошириш учун зарур бўлган талаблар. Чакана савдо фаолиятини амалга ошириш учун зарур бўлган талаблар. Ялпи тушумдан ягона солиқ тўлови бўйича солиқ ставкалари ва тўлов муддатлари. Савдо ва умумий овқатланиш фаолияти билан шуғулланувчи корхоналар томонидан ҳисобот тузиш ва солиқ органларига тақдим этиш муддати. Савдо ва умумий овқатланиш корхоналари учун ягона солиқ тўлови ставкалари.

Қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчилари учун ягона ер солиғи. Қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчилари учун ягона ер солиғининг моҳияти

ва аҳамияти. Дехкон фермер хўжаликлари хақида тушунча ва иқтисодиётда тутган ўрни. Дехкон фермер хўжаликларини солиққа тортишнинг ўзига хос хусусиятлари. Қишлоқ хўжалиги корхоналаридан ягона ер солиғини ундириш тартиби. Ягона ер солиғи ставкалари ва тўлов муддатлари. Ягона ер солиғи бўйича ҳисобот тузиш ва солиқ органларига тақдим этиш муддати. Ягона ер солиғи бўйича имтиёзлар.

18-мавзу. Тадбиркорлик фаолиятининг айрим турлари бўйича қатъий белгиланган солиқ. (2 soat)

Тадбиркорликнинг айрим фаолият турлари билан шуғулланувчи юридик ва жисмоний шахслардан олинадиган қатъий солиқ ставкалари. Тақдим этилган қатъий белгиланган солиқ ҳисоб-китобида ҳисобга олинадиган физик кўрсаткичлар. Физик кўрсаткич бирлигига ҳар ойда қатъий белгиланган солиқни ҳисоблаш тартиби ва тўлаш муддати.

Жисмоний шахслардан олинадиган ер солиғи ва унинг иқтисодий аҳамияти. Ер участкаларини ижарага олиш ва мулк ҳуқуқи. Жисмоний шахслардан олинадиган ер солиғининг тўловчилари.

Жисмоний шахслардан олинадиган ер солиғининг объекти ва уни аниқлаш тартиби. Солиқ солинадиган ер участкалари таркиби. Ер солиғи бўйича жисмоний шахсларга бериладиган имтиёзлар. Жисмоний шахслардан ундириладиган ер солиғи ставкалари ва уларнинг табақаланиши. Ер солиғи ҳисоблаш ва уни бюджетга ундириш тартиби. Жисмоний шахслардан ундириладиган ер солиғини тўлаш муддатлари. Жисмоний шахслардан ер солиғини ундиришдаги муаммолар ва уларни бартараф этиш йўллари.

Жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқнинг иқтисодий моҳияти. Мазкур солиқни тўловчилар. Солиққа тортиш объекти. Асосий воситалар ва номоддий активларнинг ўртача йиллик қолдиқ қиймати. Мол-мулк солиғи ставкалари. Мол-мулк солиғи бўйича белгиланган имтиёзлар. Мол-мулк

солиғини ҳисоблаш тартиби ва тўлаш муддатлари.

Транспорт воситаларига бензин, дизель ёнилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқнинг амалиётга киритилиши ва унинг иқтисодий аҳамияти. Солиқни тўловчилар таркиби. Транспорт воситаларига бензин, дизель ёнилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқнинг объекти ва солиққа тортиладиган базани аниқлаш тартиби.

Солиқ ставкалари ва солиқни ҳисоблаш тартиби. Солиқ ҳисобини юритиш тартиби ва уни тўлаш муддатлари. Транспорт воситаларига бензин, дизель ёнилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқ бўйича солиқ ҳисоб-китобларини топшириш муддатлари. Транспорт воситаларига бензин, дизель ёнилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқ бўйича давлат солиқ органларининг назорати.

4-мавсум.

4-Модуль. Кредит ва кредит муносабатлари

19-мавзу. Кредитнинг зарурлиги ва моҳияти. (2 soat)

“Кредит” тушунчасининг мазмуни.

Кредитнинг зарурлигини белгиловчи омиллар. Капиталнинг доиравий айланиши ва айланиши.

Кредит тамойиллари.

Аҳолининг кредитга бўлган талабининг пайдо бўлиши. Давлатнинг кредит ресурсларига бўлган талабининг пайдо бўлиши. Хўжалик юритувчи субъектларнинг кредитларга бўлган талабининг юзага келиши.

Кредитнинг моҳияти ва унинг намоён бўлиш шакллари.

Кредит қонунларининг зарурлиги.

Кредит қонунларининг объективлиги.

Кредит қонунларининг ўзига хос хусусиятлари.

Кредитнинг функциялари: қайта тақсимлаш функцияси; кредит муомала воситаларини яратиш функцияси; ҳақиқий пулларни кредит пулларига алмаштириш функцияси.

Кредит пуллари: вексель, банкнота, чек.

20-мавзу. Кредитнинг турлари ва шакллари. (2 soat)

Кредитнинг таъминланганлигига кўра турлари: таъминланмаган кредитлар; қисман таъминланган кредитлар; тўлиқ таъминланган кредитлар.

Кредитнинг тармоқ хусусиятига кўра турлари: саноат кредити; қишлоқ хўжалиги кредити; қурилиш кредити; транспорт кредити ва ҳ.к.

Кредитнинг кредитлаш объектига кўра турлари: товарлар сотиб олиш учун берилган кредитлар; ишлаб чиқариш харажатларини молиялаштириш мақсадига берилган кредитлар.

Кредитнинг такрор ишлаб чиқариш жараёнига хизмат кўрсатишига кўра турлари: хом-ашё ва материаллар сотиб олиш учун берилган кредитлар; тўлов айланмасидаги узилишни қоплаш учун берилган кредитлар; товарларни сотиб олиш учун берилган кредитлар.

Кредитнинг муддатига кўра турлари: қисқа муддатли кредитлар; ўрта муддатли кредитлар; узоқ муддатли кредитлар.

Кредитнинг тўловлигига кўра турлари: бепул (текин) кредитлар; арзон кредитлар; қиммат кредитлар.

Кредитнинг фоизини мазмунига кўра турлари: қатъий белгиланган ставкадаги кредитлар; сузувчи ставкадаги кредитлар.

Кредитнинг асосий шакллари: банк кредити; тижорат кредити.

Кредитнинг асосий шаклларида келиб чикувчи шакллари: давлат кредити; ипотека кредити; истеъмол кредити; факторинг; форфейтинг; лизинг, синдицияли кредит.

21-мавзу. Кредитнинг баҳоси ва унга таъсир қилувчи омиллар. (2 soat)

Кредитнинг баҳоси тушунчаси. Кредит баҳоси хусусидаги назарий қарашлар эволюцияси.

Тижорат банкларида кредит баҳосини шаклланиш механизми. Қисқа муддатли пул бозорида кредитлар баҳосининг шаклланиши. Капитал бозорида ўрта ва узоқ муддатли кредитлар баҳосининг шаклланиши.

Номинал фоиз ставкаси. Реал фоиз ставкаси. Оддий фоизлар ва уларни ҳисоблаш тартиби. Мураккаб фоизлар ва уларни ҳисоблаш тартиби.

Марказий банкнинг ҳисоб (дисконт) ставкаси. Марказий банкнинг ломбард ставкаси.

Кредит баҳосига таъсир қилувчи омиллар. Ички омиллар. Ташқи омиллар.

Банк кредити баҳосини шакллантириш бўйича хориж тажрибаси.

22-мавзу. Кредит тизими ва унинг барқарорлигига таъсир қилувчи омиллар. (2 soat)

“Кредит тизими” тушунчасининг мазмуни.

Кредит тизими таркиби. Банк тизими. Нобанк кредит ташкилотлари.

Кредит тизимининг элементлари.

Кредитлашни ташкил қилиш принциплари.

Кредит тизимининг турлари: марказлашган кредит тизими, бозор кредит тизими, ўтиш даври кредит тизими.

Кредит тизимининг барқарорлигига таъсир этувчи омиллар.

23-мавзу. Кредитнинг миллий иқтисодиётни ривожлантиришдаги роли. (2 soat)

Кредитнинг иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарининг жорий ва инвестицион харажатларини молиялаштиришдаги роли.

Кредитнинг қурилиш индустриясини ривожлантиришдаги роли.

Кредитнинг экспорт-импорт операцияларини ривожлантиришдаги роли.

Кредитнинг аҳолининг турмуш фаровонлигини оширишдаги роли.

Кредитнинг давлатнинг ижтимоий-иқтисодий функцияларини бажарилишини таъминлашдаги роли.

5-Модуль. Bank mohiyati va bank tizimi

24-mavzu: Markaziy bank va uning operatsiyalari (2 soat)

Banklarning mohiyati va uning kelib chiqishi. Kredit tizimi va uning tuzilishi. Banklarning vazifalari va funksiyalari. Bank tizimi va uning rivojlanish bosqichlari. Mustaqillik yillarida O`zbekiston Respublikasi bank tizimi, uning maqsadi va vazifalari.

Markaziy bank va uning tuzilishi. Markaziy banklar faoliyatini tashkil qilish

asoslari. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki faoliyatining asoslari, maqsadi, vazifalari va operatsiyalari.

Ba'zi chet el Markaziy banklari faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari. Banklarning banki sifatida Markaziy bankning faoliyati. Markaziy bankning davlat bilan aloqalari.

Tayanch iboralar: Banklarning mohiyati, kredit tizimi, banklarning vazifalari, banklarning funksiyalari, banklarning rivojlanish bosqichlari, O'zbekiston Respublikasi bank tizimi.

Markaziy bank, Markaziy bankning tuzilishi, Markaziy banklar faoliyati, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, Markaziy bankning maqsadi, Markaziy bankning vazifalari, Markaziy bankning operatsiyalari, Markaziy bankning davlat bilan aloqalari.

25-mavzu: Tijorat banklari va ularning operatsiyalari (2 soat)

Tijorat banklari faoliyatini tashkil qilishning iqtisodiy va huquqiy asoslari. Tijorat bankini tashkil qilish va boshqarish tizimi. Tijorat banklarining tashkiliy tuzulishi. Tijorat banklarining funksiyalariga qisqacha tavsif. Tijorat banklari faoliyatini tartibga solish usullari.

Yuridik va jismoniy shaxslar pul mablag'larini jalb qilish bo'yicha passiv operatsiyalar. Depozitlar va ularning salmog'ini kengaytirish yo'llari. Tijorat banklarining passiv va aktiv operatsiyalarini boshqarish.

Qimmatli qog'ozlar va ularning klassifikatsiyasi. Investitsiyalar, uning maqsadi

roli. Banklarning investitsion siyosati. Banklarning qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalari va ularning mohiyati.

Bank tizimi faoliyatining barqarorligi. Banklarning to'lovga qobiliyati to'g'risida tushuncha. Bank likvidliligi va uni ta'minlash yo'llari. Banklar faoliyatiga ta'sir qiluvchi omillar.

Tayanch iboralar: Tijorat banklarining iqtisodiy asoslari, tijorat bankini tashkil qilish, tijorat banklarining tashkiliy tuzulishi, tijorat banklarining funksiyalari, tijorat banklari faoliyatini tartibga solish usullari, yuridik va jismoniy shaxslar pul mablag'larini jalb qilish bo'yicha passiv operatsiyalar, depozitlar, tijorat banklarining passiv operatsiyalari, qimmatli qog'ozlarning klassifikatsiyasi, investitsiyalarning maqsadi, banklarning investitsion siyosati, banklarning qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalari.

Bank tizimi faoliyatining barqarorligi, banklarning to'lovga qobiliyati, bank likvidliligi, banklar faoliyatiga ta'sir qiluvchi omillar.

26-mavzu: Maxsus moliya-kredit institutlarining funksiyalari. (2 soat)

Moliya-kredit institutlari, ularning faoliyatini tashkil qilish asoslari. Kredit uyushmalarining vazifalari va funksiyalari. Lombard tashkilotlari va ular faoliyatini tashkil qilish.

Lizing va factoring bo'yicha maxsus moliya muassasalari. Sug'urta investitsion kompaniyalari va boshqa moliya-kredit tashkilotlari

Tayanch iboralar: Moliya-kredit institutlari, kredit uyushmalarining vazifalari, kredit

uyushmalarining funksiyalari, lombard tashkilotlari, lizing va factoring bo'yicha maxsus moliya muassasalari, sug'urta investitsion kompaniyalari.

6-Modul. Valyuta tizimi va valyuta munosabatlari.

27-mavzu: Xalqaro valyuta munosabatlari va hisob-kitob operatsiyulari. (2 soat)

Xalqaro iqtisodiy aloqalar – valyuta munosabatlarning asosi sifatida. Valyuta tizimi va uning elementlari. O'zbekiston Respublikasining xalqaro iqtisodiy munosabatlar. O'zbekiston Respublikasida valyuta munosabatlari va uni tartibga solishning huquqiy asoslari.

Valyuta kursi va uning turlari. Valyuta kurslariga ta'sir qiluvchi omillar va ularni boshqarish yo'llari. Jahon valyuta tizimlari va uning rivojlanish bosqichlari. O'zbekistonda qo'llaniladigan xalqaro hisob-kitoblar shakllari.

To'lov balansi va uni tuzish tamoyillari. To'lov balansining asosiy qismlari va bo'limlari. Bir tomonlama o'tkazmalar.

Mamlakat tashqi savdo balansi va uning ahamiyati. Valyuta tushumlari va chiqimlari. To'lov balansining aktiv qoldig'iga erishish yo'llari.

Tayanch iboralar: Hujjatlashtirilgan inkasso, bank o'tkazmalari bo'yicha hisob-kitoblar, akkreditiv shakli bo'yicha hisob-kitoblar, xalqaro hisob-kitoblar.

To'lov balansi, to'lov balansini tuzish tamoyillari, to'lov balansining asosiy qismlari, to'lov balansining bo'limlari, bir tomonlama o'tkazmalar, mamlakat tashqi savdo balansi, valyuta tushumlari, valyuta chiqimlari, to'lov balansining aktiv qoldig'i.

“Menejment”(tarmoqlar va sohalar) va Kasb ta’limi (Menejment) yo’nalishi
bo’yicha "Moliya" fanidan mashg’ulotlarninig mavzular va soatlar bo’yicha
taqsimlanishi.

№	Mavzular nomi	М a`ruza
3 - mavsum		
1.	Пулнинг моҳияти ва функциялари	2
2.	Пул муомаласи ва пул тизими	2
3.	Inflyatsiya va pul muomalasini barqarorlashtirishning usullari	2
4.	Молиянинг моҳияти ва функциялари	2
5.	Молиявий сиёсат	2
6.	Молия тизими ва унинг бўғинлари	2
7.	Молия бозори ва инструментлари	2
8.	Мулкчиликнинг турли шаклларидаги хўжалик юритувчи субъектлар молияси	2
9.	Давлат молияси	2
10.	Давлат бюджети	2
11.	Уй хўжаликлари молияси	2
12.	Халқаро молия	2
13.	Солиқларнинг иқтисодий моҳияти ва аҳамияти	2
14.	Солиқ тизими ва солиқ сиёсати	2
15.	Юридик шахслар тўлайдиган солиқлар ва йиғимлар	2
16.	Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи	2
17.	Соддалаштирилган солиқ тизими. Ягона солиқ тўлови	2
18.	Тадбиркорлик фаолиятининг айрим турлари бўйича қатъий белгиланган солиқ	2
	Jami:	36
4 - mavsum		

19.	Кредитнинг зарурлиги ва моҳияти	2
20.	Кредитнинг турлари ва шакллари	2
21.	Кредитнинг баҳоси ва унга таъсир қилувчи омиллар	2
22.	Кредит тизими ва унинг барқарорлигига таъсир қилувчи омиллар	2
23.	Кредитнинг миллий иқтисодиётни ривожлантиришдаги роли	2
24.	Марказий банк ва унинг функциялари, операциялари	2
25.	Тижорат банклари ва уларнинг операциялари	2
26.	Maxsus moliya – kredit institutlarning funktsiyalari	2
27.	Xalqaro valyuta munosabatlari va hisob-kitob operatsiyulari.	2
	Jami:	18

AMALIY MASHG’ULOTLARNING TAVSIYA ETILADIGAN

MAVZULARI.

1-Модуль. Pul tizimining mohiyati, turlari va elementlari

1-mavzu: Pulning mohiyati va funksiyalari (2 soat)

Tovar ishlab chiqarish va pulning zarurligi. Pulning mohiyati va zamonaviy talqini. Pulning kelib chiqishi va rivojlanish bosqichlari. Pul tovar qiymatining umumiy ekvivalenti.

Pul funksiyalarinig o’zaro bog’liqligi. Pulning turlari. Pulning xarid qobiliyati va unga ta’sir qiluvchi omillar. Pulning iqtisodiyotdagi o’rni.

Naqd pulsiz hisob-kitoblarning asosiy shakllariga qisqacha tavsifnoma va ularning xususiyatlari. Naqd pul aylanishi va uning xususiyatlari.

Pulning mohiyati, pulning zarurligi, pulning kelib chiqishi, pulning turlari,

pulning funksiyalari, pulning xarid qobiliyati, pulning iqtisodiyotdagi o'ri.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: dialogik yondashuv, muammoli ta'lim, bingo, ma'ruza, munozara, kichik guruhlarda ishlash, "blits- so'rov" metodlari..

Adabiyotlar: A2; A4; A5; Q2; Q11; I2; I4; I6.

2-mavzu: Pul muomalasi va pul тизими (2 soat)

Pul muomalasi qonuni. Pul massasi va bazasi. Muomaladagi pul massasini boshqarish. Pul multiplikatori va unga ta'sir qiluvchi omillar.

Pul agregatlari ularga tavsifnoma. O'zbekistonda pul agregatlari va ularning xususiyatlari. Pulmuomalasini tartibga solish va barqarorlashtirishda Markaziy bankning roli.

Pul tizimi va uning asosiy elementlari. Pul tizimining turlari va ularning rivojlanish bosqichlari. Zamonaviy pul tizimi.

Rivojlangan mamlakatlar pul tizimi va uning o'ziga xos xususiyatlari. Rivojlanayotgan mamlakatlarning pul tizimi va ularning o'ziga xos xususiyatlari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: dialogik yondashuv, muammoli ta'lim, bingo, ma'ruza, munozara, kichik guruhlarda ishlash, "blits- so'rov" metodlari..

Adabiyotlar: A2; A4; A5; Q2; Q11; I2; I4; I6.

3-mavzu: Inflyatsiya va pul muomalasini barqarorlashtirishning usullari. (2 soat)

Inflyatsiya, uning mazmuni, kelib chiqish sabablari va shakllari. Inflyatsiyaning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari. Pul muomalasini barqarorlashtirish va inflyatsiyani bartaraf qilish yo'llari.

Pul islohotlari va uni pul muomalasini barqarorlashtirishdagi o'rni. Talab va taklif inflyatsiyasi. Markaziy bankning pul-kredit siyosati to'g'risida tushuncha.

Pul nazariyalari to'g'risida umumiy tushuncha. Pul nazariyalarining kelib chiqishi, turlari va namoyondalari. Pulning metallic nazariyasi. Pulning nominallik nazariyasi va uning manbalari.

O'zbekiston Respublikasida pul tizimi rivojlanishining tarixi. O'zbekiston Respublikasida mustaqil pul tizimining joriy qilinishi. 1991-1993 yillardagi pul muomalasi. So'mning muomalaga kiritilishi. 1994 yildagi pul islohoti. O'zbekiston Respublikasi pul tizimining amaldagi holati va asosiy maqsadi. Milliy valyutaning konvertabelligini ta'minlash yo'llari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: dialogik yondashuv, muammoli ta'lim, bingo, ma'ruza, munozara, kichik guruhlarda ishlash, "blits- so'rov" metodlari..

Adabiyotlar: A2; A4; A5; Q2; Q11; I2; I4; I6.

2-Модуль. Молия ва молия тизими

4-мавзу. Молиянинг моҳияти ва функциялари(2 soat)

Молия ва давлатнинг вужудга келиши, унинг ресурсларга бўлган эҳтиёжининг ривожланиши. Товар-пул, тақсимлаш, қайта тақсимлаш муносабатлари ва молия. Молиянинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти, тараққиёт

қонуниятлари, товар-пул муносабатларининг камраб олиш соҳаси ва ижтимоий такрор ишлаб чиқаришдаги роли жамиятнинг иқтисодий тузуми, давлатнинг табиати ва функциялари билан белгиланиши. Молиянинг ижтимоий-иқтисодий моҳиятини ифодаловчи таъриф. Молия ва молиявий муносабатларнинг характерли белгилари. Молия ёрдамида ифодаланадиган пул муносабатлари. Молия ва ЯИМ ҳамда МДни тақсимлаш ва қайта тақсимлаш. Замонавий иқтисодиёт ва давлат молияси. Молия ва ишлаб чиқариш кучлари тараққиётининг даражаси. Мамлакат иқтисодиётининг аҳволи ва молия. Молиянинг моддий мазмуни. Молия иқтисодий категория сифатида. Молия ва баҳо. Молия ва кредит. Молия ва иш ҳақи. Молия ва солиқ. Уларнинг ўхшаш ва фарқли жиҳатлари. Молиянинг тақсимлаш ва назорат функциялари. Уларнинг ўзаро боғлиқлиги.

5-мавзу. Молиявий сиёсат(2 soat)

Молиявий сиёсатнинг мазмуни ва принциплари. Молиявий бошқарувнинг барча тизими давлатнинг молиявий сиёсатига асосланиши. Молиявий сиёсатнинг молиявий бошқарув тизимида энг асосий элемент ҳисобланиши. Молиявий сиёсат давлатнинг молиявий муносабатлар соҳасидаги мустақил фаолияти эканлиги. Унинг давлатнинг у ёки бу иқтисодий ва социал ривожланиш дастурини амалга ошириш учун тегишли молиявий ресурслар билан таъминлашга қаратилганлиги. Молиявий сиёсатнинг таркибий қисмлари. Бюджет сиёсати, солиқ сиёсати, пул сиёсати, кредит сиёсати, баҳо сиёсати, инвестицион сиёсат, социал молиявий сиёсат, бож сиёсати. Бюджет сиёсатини белгиловчи омиллар, унинг фақат бюджет жараёнига тегишли эмаслиги.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: dialogik yondashuv, muammoli ta'lim, bingo, ma'ruza, munozara, kichik guruhlarda ishlash, "blits- so'rov" metodlari..

Adabiyotlar: A2; A4; A5; Q2; Q11; I2; I4; I6.

6-мавзу. Молия тизими ва унинг бўғинлари. (2 soat)

Молия тизими ҳақида тушунча ва унинг функциялари. Молия тизимининг

бўғинлари. Давлат молияси ва унинг бўғинлари. Хўжалик юритувчи субъектлар молияси. Уй хўжаликлари молияси. Молиявий воситачи муассасалар ва уларни молия тизимидаги тутган ўрни. Ўзбекистон Республикаси кредит тизими. Ўзбекистон Республикасининг бюджет тизими. Ўзбекистон Республикасининг солиқ тизими. Маҳаллий молия ва унинг бўғинлари.

Иқтисодий тараққиётнинг ҳозирги шароитида молия тизимининг трансформаллашуви жараёни.

Молиявий бозорлар ва уларнинг молия тизимидаги тутган ўрни. Молия тизими ва уни иқтисодий ислохотларнинг миллий модели билан уйғунлашуви.

Иқтисодий ривожланишнинг юқори ва барқарор суръатларини, самарадорлигини ҳамда макроиқтисодий мувозанатни таъминлашда молиянинг ўрни.

Суғурта, унинг иқтисодий моҳияти ва функциялари. Суғурта ўзига хос пул муносабатларининг йиғиндиси. Суғуртанинг иқтисодий категория сифатида асосланиш принциплари. Суғурта шакллари. Суғурта тизими ва унинг алоҳида элементларининг тавсифи. Суғурта бозори ва унинг элементлари.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: dialogik yondashuv, muammoli ta'lim, bingo, ma'ruza, munozara, kichik guruhlarda ishlash, "blits- so'rov" metodlari..

Adabiyotlar: A2; A4; A5; Q2; Q11; I2; I4; I6.

7-мавзу. Молия бозори ва инструментлари. (2 soat)

Молия бозорининг тушунчалари, мазмуни, моҳияти, вазифалари ва функциялари. Молия бозорининг тузилмаси, таркибий қисмлари ва қатнашчилари. Молия бозорининг иқтисодиётдаги роли ва ўрни. Молия бозори таснифи ва турлари тавсифи. Молия бозорида амалга ошириладиган битишув ва операциялар мазмуни ва турлари. Молия бозори инструментлари ва улар

асосидаги иқтисодий-ҳуқуқий муносабатлар. Молия бозорининг иқтисодий модели

Молиявий бошқарувнинг мазмун-моҳияти. Таърифи, мақсади ва вазифалари. Молиявий бошқарувнинг бошқариладиган (объектлар) ва бошқарувчи (субъектлар) тизимлар ягоналигидан иборатлиги. Молиявий бошқарувнинг асосий методологик принциплари, конкрет методлари ва шакллари. Молиявий режалаштириш; башоратлаш (прогнозлаштириш); дастурлаштириш; молиявий тартибга солиш; молиявий назорат; молиявий қонунларни (қонунчиликни) қабул қилиш; молиявий ресурсларни жалб қилиш.

Молиявий бошқарув органлари ва уларнинг вазифалари. Молия тизимини умумий бошқариш ва уни амалга оширувчи органлар.

Ҳар қандай ижтимоий-иқтисодий жараёнларни бошқариш тизимининг асосий босқичларидан бири режалаштириш эканлиги. Унинг истиқболга йўналтирилган қарорларни қабул қилиш бўйича фаолият деб талқин қилиниши. Молиявий режалаштиришнинг таърифи. Молиявий режалаштириш ва молиявий режа. Молиявий режалаштиришнинг ҳаракат этиш доираси. Унинг асосий вазифалари. Молиявий режалаштириш амалиётида қўлланиладиган асосий методлар. Молиявий режалаштириш жараёнининг асосий босқичлари. Молиявий режалаштириш турлари: стратегик молиявий режалаштириш; жорий молиявий режалаштириш, уларнинг функциялари ва ўзига хос хусусиятлари.

Молиявий назорат: мазмуни, соҳалари, объекти, предмети, тизими, вазифалари, принциплари. Молиявий назоратнинг икки йўналишда қаралиши ва уларнинг ўзаро боғлиқлиги. Молиявий назоратнинг предмети ифодаловчи молиявий кўрсаткичлар. Молиявий назорат молия функцияларининг амалга оширилиш шакли эканлиги. Молиявий назорат соҳалари: давлат молиявий

назорати; нодавлат молиявий назорати.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: dialogik yondashuv, muammoli ta'lim, bingo, ma'ruza, munozara, kichik guruhlarda ishlash, "blits- so'rov" metodlari..

Adabiyotlar: A2; A4; A5; Q2; Q11; I2; I4; I6.

8-мавзу. Мулкчиликнинг турли шаклларидаги хўжалик юритувчи субъектлар молияси. (2 soat)

Давлатнинг молиявий салоҳияти ва унинг хўжалик юритувчи субъектлар молияси билан ўзаро боғлиқлиги.

ХЮСларни ислоҳ қилиш ва улар молиявий хўжалигини қайта қуришнинг зарурлиги. ХЮСларнинг фаолиятида сифат ўзгаришларни амалга ошириш. ХЮСларни молиявий ислоҳ қилишнинг асосий вазифалари. ХЮСлар, фирмалар ва корпорацияларни молиявий ислоҳ қилишда капитализация жараёни. Соф фойдани ва активларни капиталлаштириш.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг ишлаб чиқариш харажатлари, фойдаси ва рентабеллиги.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг баҳо сиёсати ва баҳоларни шакллантириш асослари.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: dialogik yondashuv, muammoli ta'lim, bingo, ma'ruza, munozara, kichik guruhlarda ishlash, "blits- so'rov" metodlari..

Adabiyotlar: A2; A4; A5; Q2; Q11; I2; I4; I6.

9-мавзу. Давлат молияси. (2 soat)

Давлат молиясининг мазмуни ва бўғинлари. Ялпи ички маҳсулот қиймати ва

миллий даромадининг тақсимланиши ҳамда қайта тақсимланишида давлат молиясининг аҳамияти. Давлат молиясининг назарий асослари. Марказлаштирилган пул фондлар ва уларни шакллантириш хусусиятлари. Иқтисодиётдаги рақобат муҳитини шакллантиришда давлат молиясининг аҳамияти.

Иқтисодиётдаги жами фискал юк тушунчаси ва уни камайтириш бўйича ислохотлар. Жами фискал юкни ташкил қилувчи таркибий элементлари.

Давлат молиясининг бўғинлари: давлат бюджети; бюджетдан ташқари фондлар; давлат корхоналари молияси; давлат кредити. Бозор иқтисодиёти шароитида ялпи ички маҳсулот ва миллий даромад қийматини давлат молияси бўғинлари ўртасида тақсимланиш нисбатларининг ўзгариши. Давлат бюджети - давлат молиясининг марказий бўғини сифатида.

Давлат даромадларининг шаклланиш манбалари: даромадларнинг ички ва ташқи манбалари. Мамлакат миллий даромади ва миллий бойликнинг бир қисми - давлат даромадларининг асосий манбаи сифатида.

Давлат даромадларини жалб қилиш усуллари: солиқлар; заём чиқариш; эмиссия; давлат мулкни эксплуатация қилиш ва сотишдан келган даромадлар.

Давлат буюртмалари. Давлат хариди тушунчасининг мазмуни ва бозор иқтисодиёти шароитидаги хусусиятлари.

Давлат харажатлари, уларнинг таркиби. Давлат харажатларини амалга ошириш тамойиллари.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: dialogik yondashuv, muammoli ta'lim, bingo, ma'ruza, munozara, kichik guruhlarda ishlash, "blits- so'rov" metodlari..

Adabiyotlar: A2; A4; A5; Q2; Q11; I2; I4; I6.

10-мавзу. Давлат бюджети. (2 soat)

Давлат бюджети тузилмаси ва бюджет тизими. Давлат бюджетининг иқтисодий категория сифатидаги хусусиятлари. Бюджет муносабатларини ўзига хос жиҳатлари. Давлат бюджетининг функциялари.

Давлат бюджети даромадлари ва бозор иқтисодиёти шароитида даромадлар таркибидаги ўзгаришлар. Давлат бюджети даромадларида тўғри солиқларнинг тутган ўрни. Давлат бюджети даромадларида эгри солиқларнинг тутган ўрни. Давлат бюджетининг бошқа даромадлари.

Давлат бюджети харажатлари ва иқтисодий ислохотлар шароитида бюджет харажатлари таркибидаги ўзгаришлар. Давлат бюджети харажатларининг туркумланиши. Давлат бюджети харажатлари таркибида ижтимоий соҳа харажатлари, иқтисодиёт харажатлари ва бошқа харажатларнинг тутган ўрни.

Давлатнинг бюджет-солиқ сиёсати ва унинг иқтисодиётни модернизациялаш шароитидаги устувор йўналишлари.

Бюджет тақчиллиги ва уни ижтимоий иқтисодий оқибатлари. Бюджет тақчиллигини молиялаштириш усуллари. Бюджет тақчиллигини молиялаштиришнинг ноинфляцион усуллари. Бюджет тақчиллиги ва уни молиялаштириш ҳақидаги иқтисодчи олимларнинг илмий қарашлари.

Ўзбекистон Республикаси бюджет тизимида маҳаллий бюджетларнинг тутган ўрни. Маҳаллий бюджетларнинг даромадларини шаклланиш манбалари ва унинг ўзига хос хусусиятлари. Солиқларнинг бюджет тизими бўғинлари ўртасида тақсимланиш тизими. Давлат бюджети харажатларини бюджет тизимининг бўғинлари ўртасида тақсимланиши.

Маҳаллий бюджетлар харажатлари ва уларнинг асосий йўналишлари. Маҳаллий бюджетларга молиявий тенглаштириш сиёсати бўйича бериладиган молиявий ёрдам шакллари. Дотациялар. Субвенциялар. Бюджет ссудалари. Ўзаро ҳисоб-китоблар.

Бюджет жараёни ва унинг босқичлари. Давлат бюджетини тузиш, кўриб чиқиш, тасдиқлаш ва ижро этиш.

Давлат бюджети ижроси тизимида ғазначилик тизимининг аҳамияти. Ғазначиликнинг функциялари. Ғазначиликнинг ташкилий элементлари. Ғазначилик тизими шароитида пул оқимларини бошқариш самарадорлиги.

Давлатнинг бюджетдан ташқари жамғармалари ва унинг хусусиятлари. Давлат бюджетдан ташқари жамғармаларини ташкил этишнинг объектив зарурлиги ва шарт-шароитлари. Давлат бюджетдан ташқари жамғармаларини ташкил этишга таъсир этувчи асосий омиллар. Давлат бюджетдан ташқари жамғармаларини ташкил этиш тартиби ва уларни шакллантириш усуллари. Давлат бюджетдан ташқари жамғармаларининг молиявий муносабатлари. Давлат бюджетдан ташқари жамғармаларининг вазифалари.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: dialogik yondashuv, muammoli ta'lim, bingo, ma'ruza, munozara, kichik guruhlarda ishlash, "blits- so'rov" metodlari..

Adabiyotlar: A2; A4; A5; Q2; Q11; I2; I4; I6.

11-мавзу. Уй хўжаликлари молияси. (2 soat)

Молия муносабатларининг умумий тизимида уй хўжаликлари молияси. Уй хўжалигининг таърифи. Уй хўжалигига тегишли бўлган характерли хусусиятлар. Уй хўжаликлари молиясининг ҳар бир давлат молия тизимининг ажралмас

таркибий қисми ҳисобланиши ва унинг молиявий аҳамияти.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: dialogik yondashuv, muammoli ta'lim, bingo, ma'ruza, munozara, kichik guruhlarda ishlash, "blits- so'rov" metodlari..

Adabiyotlar: A2; A4; A5; Q2; Q11; I2; I4; I6.

12-мавзу. Халқаро молия. (2 soat)

Халқаро молиянинг асослари ва ривожланиш тенденциялари. Халқаро молия билан боғлиқ муносабатлар. Жаҳон иқтисодий ва молиявий муҳитининг шаклланишига таъсир этган сезиларли ўзгаришлар. ХХИ аср бўсағасида жаҳон иқтисодиётидаги асосий таркибий тенденциялар. Жаҳон банки ва Халқаро валюта фонди. ХТТБнинг Келишувлар моддаларининг 1-моддасига мувофиқ мақсадлари ва вазифалари. Валюта курси ва валюта бозорлари. Валюта курсининг инфляцияни ҳисобга олишга кўра алмашув курслари.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: dialogik yondashuv, muammoli ta'lim, bingo, ma'ruza, munozara, kichik guruhlarda ishlash, "blits- so'rov" metodlari..

Adabiyotlar: A2; A4; A5; Q2; Q11; I2; I4; I6.

3-Модуль. Солиқлар ва солиқ тизими

13-мавзу. Солиқларнинг иқтисодий моҳияти ва аҳамияти. (2 soat)

Солиқлар ва солиқ муносабатларининг вужудга келиши. Солиқ муносабатларининг ривожланиш босқичлари. Солиқ тушунчаси. Солиқларнинг иқтисодий моҳияти. Солиқларнинг функциялари ва вазифалари. Солиққа тортиш тамойиллари. Солиқларнинг гуруҳланиши. Солиқларнинг умумий белгилари.

Солиқларнинг давлат бюджети даромадларидаги тутган ўрни. Солиқлар, йиғимлар, божлар ва бошқа солиқсиз тўловларнинг ўхшаш ва фарқли жиҳатлари. Солиқ элементлари. Солиқ имтиёзининг турлари. Экспортга маҳсулот чиқарадиган корхоналарни рағбатлантиришда солиқ имтиёзлари ва преференцияларнинг аҳамияти. Солиқ ставкаларининг турлари. Солиқ юки ва оғирлиги. Солиқ юкини камайтиришга қаратилган оқилона солиқ сиёсатининг мазмун-моҳияти. Солиқларни мамлакатдаги макроиктисодий барқарорликка ва инвестицион муҳитга таъсири. ЯИМни қайта тақсимлашда солиқларнинг роли. Солиқ механизми. Солиқ муносабатларининг ҳозирги ҳолати.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: dialogik yondashuv, muammoli ta'lim, bingo, ma'ruza, munozara, kichik guruhlarda ishlash, “blits- so'rov” metodlari..

Adabiyotlar: A2; A4; A5; Q2; Q11; I2; I4; I6.

14-мавзу.Солиқ тизими ва солиқ сиёсати. (2 soat)

Солиқ тизимининг моҳияти ва аҳамияти. Солиқ тизимининг таркибий тузилиши. Солиқ тизимининг элементлари. Солиқлар ва солиқларга тенглаштирилган мажбурий тўловларни гуруҳлаш: иқтисодий моҳиятига кўра; давлат бюджетига тушишига кўра; тўловчилар турига кўра. Солиқ тизимида тўғри ва эгри солиқларнинг нисбати. Солиқ тизимининг амалдаги ҳолати таҳлили. Умумбелгиланган тартибдаги солиқ тизими. Соддалаштирилган солиқ тизими. Солиқ тизимидаги мавжуд муаммоларни бартараф этиш йўллари. Солиқ тизимини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари.

Солиқ сиёсати тушунчаси ва унинг моҳияти. Солиқ сиёсатининг

концепцияси, стратегияси ва тактикаси. Солиқ сиёсатини тартибга солиш воситалари. Солиқ сиёсатининг ҳуқуқий асослари ва хусусиятлари. Солиқ сиёсатининг ишлаб чиқишда ва амалга оширишда давлат ҳокимияти органларининг роли. Солиқ сиёсатининг мамлакатдаги ялпи талабга, ялпи тақлифга, инвестицион муҳитга, истеъмолга, жамғармага ва иқтисодий барқарорликка таъсири.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: dialogik yondashuv, muammoli ta'lim, bingo, ma'ruza, munozara, kichik guruhlarda ishlash, "blits- so'rov" metodlari..

Adabiyotlar: A2; A4; A5; Q2; Q11; I2; I4; I6.

15-мавзу.Юридик шахслар тўлайдиган солиқлар ва йиғимлар. (2 soat)

Юридик шахс ва улардан ундириладиган солиқлар, йиғимлар ва солиқларга тенглаштирилган тўловлар. Юридик шахслардан ундириладиган фойда солиғининг моҳияти ва солиққа тортиш объекти. Юридик шахсларнинг жами даромадлари таркиби. Солиққа тортиладиган базани аниқлаш. Солиқ имтиёзлари. Солиқни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби. Савдо ва умумий овқатланиш корхоналарини солиққа тортиш тартиби. Солиқни ҳисоблашдаги умумбелги-ланган мезонлар. Солиқни тўловчилар. Солиқни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби.

Қўшилган қиймат солиғининг иқтисодий моҳияти, солиққа тортиш объекти, солиқ ставкалари ва имтиёзлари, импорт қилинадиган товарлар, ишлар ва хизматларга қўшилган қиймат солиғи, солиқни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби. Акциз солиғининг солиқ тизимида ва давлат бюджети даромадларидаги

тутган ўрни, тўловчилар таркиби, солиқ солиш объекти, солиқ ставкалари, солиқ имтиёзлари, импорт қилинадиган акцизоти товарлар, солиқни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш.

Юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ, уни тўловчилар таркиби, солиқ объектини аниқлаш, белгиланган муддатларда ишлатилмаган объектларга солиқ, солиқ ставкалари ва имтиёзлари, солиқни ҳисоблаш ва тўлаш тартиби. Юридик шахслардан олинадиган ер солиғи, ягона ер солиғи, солиққа тортиш объекти, солиқ ставкалари ва имтиёзлари, солиқни ҳисоблаш ва тўлаш тартиби.

Ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқлар ва махсус тўловлар, солиқни тўловчилар таркиби, солиқ объекти, солиқни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби. Тадбиркорлик фаолияти айрим турлари бўйича олинадиган қатъий белгиланган солиқ, солиқни тўловчилар таркиби, солиқ объекти, солиқни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби.

16-мавзу. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи. (2 soat)

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи ва унинг ўзига хослиги. Солиққа тортиш мақсадида жисмоний шахсларни тоифага ажратиш. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи солиқ солиш объекти ва солиққа тортиладиган база. Даромад солиғининг табақалашган ставкалари. Солиқдан имтиёзга эга жисмоний шахслар ва солиққа тортилмайдиган даромадлар. Юридик шахсларни даромад солиғини ушлаб қолиш ва бюджетга ўтказиш бўйича мажбуриятлари. Жисмоний шахсларининг мулкый даромадлари ва уларни солиққа тортиш. Юридик шахсларни фуқароларнинг мулкый даромадларидан солиқ ушлаб қолиш ва бюджетга ўтказиш. Жисмоний шахсларнинг ижара ҳақи шаклида олган даромадлари ва улардан солиқ тўлаш тартиби.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: dialogik yondashuv, muammoli ta'lim,

bingo, ma'ruza, munozara, kichik guruhlarda ishlash, "blits- so'rov" metodlari..

Adabiyotlar: A2; A4; A5; Q2; Q11; I2; I4; I6.

17-мавзу. Соддалаштирилган солиқ тизими. Ягона солиқ тўлови. (2 soat)

Кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлови. Кичик корхоналар учун соддалаштирилган солиқ тизими моҳияти. Соддалаштирилган солиқ тизимининг жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозини олдини олишда тўтган ўрни. Ягона солиқ тўловини тўловчилар, солиққа тортиш объектлари ва ставкалари. Микрофирмалар ва кичик корхоналар ходимларининг ўртача йиллик сонини белгилаш. Бир неча фаолият турларини амалга оширадиган ягона солиқ тўловини тўловчилар томонидан ҳисоб-китобни амалга ошириш. Микрофирмалар ва кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлови ставкалари. Ягона солиқ тўлови бўйича имтиёзлар. Ягона солиқ тўлови бўйича ҳисобот тузиш ва солиқ органларига тақдим этиш муддати.

Савдо ва умумий овқатланиш корхоналари учун ягона солиқ тўлови. Савдо ва умумий овқатланиш корхоналари учун ялпи тушумдан ягона солиқ тўлови иқтисодий моҳияти. Савдо ва умумий овқатланиш корхоналари учун ялпи тушумни аниқлаш. Савдо фаолиятини амалга ошириш учун рўйхатдан ўтиш тартиби. Улгуржи савдо фаолиятини амалга ошириш учун зарур бўлган талаблар. Чакана савдо фаолиятини амалга ошириш учун зарур бўлган талаблар. Ялпи тушумдан ягона солиқ тўлови бўйича солиқ ставкалари ва тўлов муддатлари. Савдо ва умумий овқатланиш фаолияти билан шуғулланувчи корхоналар томонидан ҳисобот тузиш ва солиқ органларига тақдим этиш муддати. Савдо ва умумий овқатланиш корхоналари учун ягона солиқ тўлови ставкалари.

Қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчилари учун ягона ер солиғи. Қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчилари учун ягона ер солиғининг моҳияти

ва аҳамияти. Дехкон фермер хўжаликлари хақида тушунча ва иқтисодийда тутган ўрни. Дехкон фермер хўжаликларини солиққа тортишнинг ўзига хос хусусиятлари. Қишлоқ хўжалиги корхоналаридан ягона ер солиғини ундириш тартиби. Ягона ер солиғи ставкалари ва тўлов муддатлари. Ягона ер солиғи бўйича ҳисобот тузиш ва солиқ органларига тақдим этиш муддати. Ягона ер солиғи бўйича имтиёзлар.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: dialogik yondashuv, muammoli ta'lim, bingo, ma'ruza, munozara, kichik guruhlarda ishlash, "blits- so'rov" metodlari..

Adabiyotlar: A2; A4; A5; Q2; Q11; I2; I4; I6.

18-мавзу.Тадбиркорлик фаолиятининг айрим турлари бўйича қатъий белгиланган солиқ. (2 soat)

Тадбиркорликнинг айрим фаолият турлари билан шуғулланувчи юридик ва жисмоний шахслардан олинадиган қатъий солиқ ставкалари. Тақдим этилган қатъий белгиланган солиқ ҳисоб-китобида ҳисобга олинадиган физик кўрсаткичлар. Физик кўрсаткич бирлигига ҳар ойда қатъий белгиланган солиқни ҳисоблаш тартиби ва тўлаш муддати.

Жисмоний шахслардан олинадиган ер солиғи ва унинг иқтисодий аҳамияти. Ер участкаларини ижарага олиш ва мулк ҳуқуқи. Жисмоний шахслардан олинадиган ер солиғининг тўловчилари.

Жисмоний шахслардан олинадиган ер солиғининг объекти ва уни аниқлаш тартиби. Солиқ олинадиган ер участкалари таркиби. Ер солиғи бўйича жисмоний шахсларга бериладиган имтиёзлар. Жисмоний шахслардан ундириладиган ер солиғи ставкалари ва уларнинг табақаланиши. Ер солиғи ҳисоблаш ва уни бюджетга ундириш тартиби. Жисмоний шахслардан ундириладиган ер солиғини тўлаш муддатлари. Жисмоний шахслардан ер

солиғини ундиришдаги муаммолар ва уларни бартараф этиш йўллари.

Жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқнинг иқтисодий моҳияти. Мазкур солиқни тўловчилар. Солиққа тортиш объекти. Асосий воситалар ва номоддий активларнинг ўртача йиллик қолдиқ қиймати. Мол-мулк солиғи ставкалари. Мол-мулк солиғи бўйича белгиланган имтиёзлар. Мол-мулк солиғини ҳисоблаш тартиби ва тўлаш муддатлари.

Транспорт воситаларига бензин, дизель ёнилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқнинг амалиётга киритилиши ва унинг иқтисодий аҳамияти. Солиқни тўловчилар таркиби. Транспорт воситаларига бензин, дизель ёнилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқнинг объекти ва солиққа тортиладиган базани аниқлаш тартиби.

Солиқ ставкалари ва солиқни ҳисоблаш тартиби. Солиқ ҳисобини юритиш тартиби ва уни тўлаш муддатлари. Транспорт воситаларига бензин, дизель ёнилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқ бўйича солиқ ҳисоб-китобларини топшириш муддатлари. Транспорт воситаларига бензин, дизель ёнилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқ бўйича давлат солиқ органларининг назорати.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: dialogik yondashuv, muammoli ta'lim, bingo, ma'ruza, munozara, kichik guruhlarda ishlash, "blits- so'rov" metodlari..

Adabiyotlar: A2; A4; A5; Q2; Q11; I2; I4; I6.

4-мавсум.

4-Модуль. Кредит ва кредит муносабатлари

19-мавзу. Кредитнинг зарурлиги ва моҳияти. (2 soat)

“Кредит” тушунчасининг мазмуни.

Кредитнинг зарурлигини белгиловчи омиллар. Капиталнинг доиравий айланиши ва айланиши.

Кредит тамойиллари.

Аҳолининг кредитга бўлган талабининг пайдо бўлиши. Давлатнинг кредит

ресурсларига бўлган талабининг пайдо бўлиши. Хўжалик юритувчи субъектларнинг кредитларга бўлган талабининг юзага келиши.

Кредитнинг моҳияти ва унинг намоён бўлиш шакллари.

Кредит қонунларининг зарурлиги.

Кредит қонунларининг объективлиги.

Кредит қонунларининг ўзига хос хусусиятлари.

Кредитнинг функциялари: қайта тақсимлаш функцияси; кредит муомала воситаларини яратиш функцияси; ҳақиқий пулларни кредит пулларига алмаштириш функцияси.

Кредит пуллари: вексель, банкнота, чек.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: dialogik yondashuv, muammoli ta'lim, bingo, ma'ruza, munozara, kichik guruhlarda ishlash, "blits- so'rov" metodlari..

Adabiyotlar: A2; A4; A5; Q2; Q11; I2; I4; I6.

20-мавзу. Кредитнинг турлари ва шакллари. (2 soat)

Кредитнинг таъминланганлигига кўра турлари: таъминланмаган кредитлар; қисман таъминланган кредитлар; тўлиқ таъминланган кредитлар.

Кредитнинг тармоқ хусусиятига кўра турлари: саноат кредити; қишлоқ хўжалиги кредити; қурилиш кредити; транспорт кредити ва ҳ.к.

Кредитнинг кредитлаш объектига кўра турлари: товарлар сотиб олиш учун берилган кредитлар; ишлаб чиқариш харажатларини молиялаштириш мақсадига берилган кредитлар.

Кредитнинг такрор ишлаб чиқариш жараёнига хизмат кўрсатишига кўра

турлари: хом-ашё ва материаллар сотиб олиш учун берилган кредитлар; тўлов айланмасидаги узилишни қоплаш учун берилган кредитлар; товарларни сотиб олиш учун берилган кредитлар.

Кредитнинг муддатига кўра турлари: қисқа муддатли кредитлар; ўрта муддатли кредитлар; узоқ муддатли кредитлар.

Кредитнинг тўловлигига кўра турлари: бепул (текин) кредитлар; арзон кредитлар; қиммат кредитлар.

Кредитнинг фоизини мазмунига кўра турлари: қатъий белгиланган ставкадаги кредитлар; сузувчи ставкадаги кредитлар.

Кредитнинг асосий шакллари: банк кредити; тижорат кредити.

Кредитнинг асосий шаклларида келиб чиқувчи шакллари: давлат кредити; ипотека кредити; истеъмол кредити; факторинг; форфейтинг; лизинг, синдицияли кредит.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: dialogik yondashuv, muammoli ta'lim, bingo, ma'ruza, munozara, kichik guruhlarda ishlash, "blits- so'rov" metodlari..

Adabiyotlar: A2; A4; A5; Q2; Q11; I2; I4; I6.

21-мавзу. Кредитнинг баҳоси ва унга таъсир қилувчи омиллар. (2 soat)

Кредитнинг баҳоси тушунчаси. Кредит баҳоси хусусидаги назарий қарашлар эволюцияси.

Тижорат банкларида кредит баҳосини шаклланиш механизми. Қисқа муддатли пул бозорида кредитлар баҳосининг шаклланиши. Капитал бозорида ўрта ва узоқ муддатли кредитлар баҳосининг шаклланиши.

Номинал фоиз ставкаси. Реал фоиз ставкаси. Оддий фоизлар ва уларни ҳисоблаш тартиби. Мураккаб фоизлар ва уларни ҳисоблаш тартиби.

Марказий банкнинг ҳисоб (дисконт) ставкаси. Марказий банкнинг ломбард ставкаси.

Кредит баҳосига таъсир қилувчи омиллар. Ички омиллар. Ташқи омиллар.

Банк кредити баҳосини шакллантириш бўйича хориж тажрибаси.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: dialogik yondashuv, muammoli ta'lim, bingo, ma'ruza, munozara, kichik guruhlarda ishlash, "blits- so'rov" metodlari..

Adabiyotlar: A2; A4; A5; Q2; Q11; I2; I4; I6.

22-мавзу. Кредит тизими ва унинг барқарорлигига таъсир қилувчи омиллар. (2 soat)

“Кредит тизими” тушунчасининг мазмуни.

Кредит тизими таркиби. Банк тизими. Нобанк кредит ташкилотлари.

Кредит тизимининг элементлари.

Кредитлашни ташкил қилиш принциплари.

Кредит тизимининг турлари: марказлашган кредит тизими, бозор кредит тизими, ўтиш даври кредит тизими.

Кредит тизимининг барқарорлигига таъсир этувчи омиллар.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: dialogik yondashuv, muammoli ta'lim, bingo, ma'ruza, munozara, kichik guruhlarda ishlash, "blits- so'rov" metodlari..

Adabiyotlar: A2; A4; A5; Q2; Q11; I2; I4; I6.

23-мавзу. Кредитнинг миллий иқтисодиётни ривожлантиришдаги роли. (2 soat)

Кредитнинг иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарининг жорий ва инвестицион харажатларини молиялаштиришдаги роли.

Кредитнинг қурилиш индустриясини ривожлантиришдаги роли.

Кредитнинг экспорт-импорт операцияларини ривожлантиришдаги роли.

Кредитнинг аҳолининг турмуш фаровонлигини оширишдаги роли.

Кредитнинг давлатнинг ижтимоий-иқтисодий функцияларини бажарилишини таъминлашдаги роли.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: dialogik yondashuv, muammoli ta'lim, bingo, ma'ruza, munozara, kichik guruhlarda ishlash, "blits- so'rov" metodlari..

Adabiyotlar: A2; A4; A5; Q2; Q11; I2; I4; I6.

5-Модуль. Bank mohiyati va bank tizimi

24-mavzu: Markaziy bank va uning operatsiyalari (2 soat)

Banklarning mohiyati va uning kelib chiqishi. Kredit tizimi va uning tuzilishi. Banklarning vazifalari va funksiyalari. Bank tizimi va uning rivojlanish bosqichlari. Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasi bank tizimi, uning maqsadi va vazifalari.

Markaziy bank va uning tuzilishi. Markaziy banklar faoliyatini tashkil qilish asoslari. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki faoliyatining asoslari, maqsadi, vazifalari va operatsiyalari.

Ba'zi chet el Markaziy banklari faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari.

Banklarning banki sifatida Markaziy bankning faoliyati. Markaziy bankning davlat bilan aloqalari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: dialogik yondashuv, muammoli ta'lim, bingo, ma'ruza, munozara, kichik guruhlarda ishlash, "blits- so'rov" metodlari..

Adabiyotlar: A2; A4; A5; Q2; Q11; I2; I4; I6.

25-mavzu: Tijorat banklari va ularning operatsiyalari (2 soat)

Tijorat banklari faoliyatini tashkil qilishning iqtisodiy va hyqqiy asoslari. Tijorat bankini tashkil qilish va boshqarish tizimi. Tijorat banklarining tashkiliy tuzulishi. Tijorat banklarining funksiyalariga qisqacha tavsif. Tijorat banklari faoliyatini tartibga solish usullari.

Yuridik va jismoniy shaxslar pul mablag'larini jalb qilish bo'yicha passiv operatsiyalar. Depozitlar va ularning salmog'ini kengaytirish yo'llari. Tijorat banklarining passiv va aktiv operatsiyalarini boshqarish.

Qimmatli qog'ozlar va ularning klassifikatsiyasi. Investitsiyalar, uning maqsadi roli. Banklarning investitsion siyosati. Banklarning qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalari va ularning mohiyati.

Bank tizimi faoliyatining barqarorligi. Banklarning to'lovga qobiliyati to'g'risida tushuncha. Bank likvidliligi va uni ta'minlash yo'llari. Banklar faoliyatiga ta'sir qiluvchi omillar.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: dialogik yondashuv, muammoli ta'lim,

bingo, ma'ruza, munozara, kichik guruhlarda ishlash, "blits- so'rov" metodlari..

Adabiyotlar: A2; A4; A5; Q2; Q11; I2; I4; I6.

26-mavzu: Maxsus moliya-kredit institutlarining funksiyalari. (2 soat)

Moliya-kredit institutlari, ularning faoliyatini tashkil qilish asoslari. Kredit uyushmalarining vazifalari va funksiyalari. Lombard tashkilotlari va ular faoliyatini tashkil qilish.

Lizing va factoring bo'yicha maxsus moliya muassasalari. Sug'urta investitsion kompaniyalari va boshqa moliya-kredit tashkilotlari

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: dialogik yondashuv, muammoli ta'lim, bingo, ma'ruza, munozara, kichik guruhlarda ishlash, "blits- so'rov" metodlari..

Adabiyotlar: A2; A4; A5; Q2; Q11; I2; I4; I6.

6-Modul. Valyuta tizimi va valyuta munosabatlari.

27-mavzu: Xalqaro valyuta munosabatlari va hisob-kitob operatsiyulari. (2 soat)

Xalqaro iqtisodiy aloqalar – valyuta munosabatlarning asosi sifatida. Valyuta tizimi va uning elementlari. O'zbekiston Respublikasining xalqaro iqtisodiy munosabatlar. O'zbekiston Respublikasida valyuta munosabatlari va uni tartibga solishning huquqiy asoslari.

Valyuta kursi va uning turlari. Valyuta kurslariga ta'sir qiluvchi omillar va ularni boshqarish yo'llari. Jahon valyuta tizimlari va uning rivojlanish bosqichlari. O'zbekistonda qo'llaniladigan xalqaro hisob-kitoblar shakllari.

To'lov balansi va uni tuzish tamoyillari. To'lov balansining asosiy qismlari va bo'limlari. Bir tomonlama o'tkazmalar.

Mamlakat tashqi savdo balansi va uning ahamiyati. Valyuta tushumlari va chiqimlari. To'lov balansining aktiv qoldig'iga erishish yo'llari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: dialogik yondashuv, muammoli ta'lim, bingo, ma'ruza, munozara, kichik guruhlarda ishlash, "blits- so'rov" metodlari..

Adabiyotlar: A2; A4; A5; Q2; Q11; I2; I4; I6.

"Moliya, pul muomalasi va kredit" fani bo'yicha amaliy mashg'ulotlarining kalendar tematik rejasi.

"Menejment"(tarmoqlar va sohalar) va Kasb ta'limi (Menejment) yo'nalishi bo'yicha "Moliya, pul muomalasi va kredit" fanidan mashg'ulotlarninig mavzular va soatlar bo'yicha taqsimlanishi.

№	Mavzular nomi	M a'ruza
3 - mavsum		
1.	Пулнинг моҳияти ва функциялари	2
2.	Пул муомаласи ва пул тизими	2
3.	Inflyatsiya va pul muomalasini barqarorlashtirishning usullari	2
4.	Молиянинг моҳияти ва функциялари	2
5.	Молиявий сиёсат	2
6.	Молия тизими ва унинг бўғинлари	2
7.	Молия бозори ва инструментлари	2
8.	Мулкчиликнинг турли шаклларидаги хўжалик юритувчи субъектлар молияси	2

9.	Давлат молияси	2
10.	Давлат бюджети	2
11.	Уй хўжаликлари молияси	2
12.	Халқаро молия	2
13.	Солиқларнинг иқтисодий моҳияти ва аҳамияти	2
14.	Солиқ тизими ва солиқ сиёсати	2
15.	Юридик шахслар тўлайдиган солиқлар ва йиғимлар	2
16.	Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи	2
17.	Соддалаштирилган солиқ тизими. Ягона солиқ тўлови	2
18.	Тадбиркорлик фаолиятининг айрим турлари бўйича қатъий белгиланган солиқ	2
	Jami:	36
4 - mavsum		
19.	Кредитнинг зарурлиги ва моҳияти	2
20.	Кредитнинг турлари ва шакллари	2
21.	Кредитнинг баҳоси ва унга таъсир қилувчи омиллар	2
22.	Кредит тизими ва унинг барқарорлигига таъсир қилувчи омиллар	2
23.	Кредитнинг миллий иқтисодиётни ривожлантиришдаги роли	2
24.	Марказий банк ва унинг функциялари, операциялари	2
25.	Тижорат банклари ва уларнинг операциялари	2
26.	Maxsus moliya – kredit institutlarning funktsiyalari	2
27.	Xalqaro valyuta munosabatlari va hisob-kitob operatsiyulari.	2
	Jami:	18

Amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish bo'yicha tavsiyalar

Amaliy mashg'ulotlarini tashkil etish bo'yicha kafedra professor-o'qituvchilari tomonidan ko'rsatma va tavsiyalar ishlab chiqiladi. Unda talabalar asosiy ma'ruza mavzulari bo'yicha olgan bilim va ko'nikmalarini amaliy masalalar, keyslar orqali

yanada boyitadilar. SHuningdek, darslik va o`quv qo`llanmalar asosida talabalar bilimlarini mustahkamlashga erishish, tarqatma materiallardan foydalanish, ilmiy maqolalar va tezislarni chop etish orqali talabalar talabalar bilimini oshirish, masalalar echish, mavzular bo`yicha taqdimotlar va ko`rgazmali qurollar tayyorlash, qonun va me`yoriy hujjatlardan foydalana bilish va boshqalar tavsiya etiladi.

Mustaqil ta`limni tashkil etishning shakli va mazmuni

Mustaqil ta`limni tashkil etishda fanning xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi:

- ayrim nazariy mavzularni o`quv adabiyotlari va moliya standartlari yordamida mustaqil o`zlashtirish;

- berilgan mavzular bo`yicha referat tayyorlash;
- seminar va amaliy mashg`ulotlarga tayyorgarlik ko`rish;
- amaliyotdagi mavjud muammolarning echimini topish;
- ilmiy maqola, anjumanga ma`ruza tezislarni tayyorlash;
- fanning eng dolzarb muammolarini qamrab oluvchi referatlar yozish;
- nazariy bilimlarni amaliyotda qo`llash;
- amaliyotdagi mavjud muammolarning echimini topish;
- ilmiy maqola, anjumanga dokladlar, ma`ruza tezislarni tayyorlash;
- o`rganilayotgan fan bo`yicha mavjud asosiy ilmiy adabiyotlarga annotatsiya yozish va boshqalar.

Ta`lim jarayoniga yangi pedagogik texnologiyalarni, o`qtishning interfaol usullarini qo`llash talaba tomondan mustaqil tanlanadi. Maqsad talabalarni mustaqil o`qishga o`rgatishdir. Talabalarning mustaqil ta`limini tashkil etish sistematik tarzda, ya`ni doimiy uzluksiz ravishda amalga oshiriladi. Talaba auditoriyada olgan bilimini mustahkamlash, shu bilan birga navbatdagi yangi mavzuni puxta o`zlashtirishi uchun har kuni mustaqil ravishda tayyorgarlik ko`rishi kerak.

Tavsiya etilayotgan mustaqil ishlarning mavzulari

1. Bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyadan foydalanishning o`ziga xos xususiyatlari.
2. Ijtimoiy muammolarni hal etishda moliyaning roli.
3. Mustaqillik yillarida moliya haqidagi iqtisodiy ta`limotning rivojlanish xususiyatlari.
4. Monetar siyosat va uning davlat moliyasini samarali boshqarishdagi ahamiyati.

5. Moliyaviy menejment nazariyasi va amaliyotining hozirgi zamon muammolari.
6. Mustaqil moliyaviy nazorat (audit) tizimining zarurligi, ular taraqqiyotining hozirgi zamon muammolari.
7. Kichik biznes korxonalari moliyasining xususiyatlari.
8. Qishloq xo'jaligi korxonalari moliyasining hozirgi zamon muammolari.
9. Xolding kompaniyalarining moliyaviy xususiyatlari.
10. Jamoat tashkilotlari moliyasini tashkil etish va boshqarish.
11. Iqtisodiyotning erkinlashuvi sharoitida korxonalar aylanma mablag'larini moliyalashtirish masalalari.
12. Tadbirkorlik faoliyatining moliyaviy natijalari.
13. Foydani maksimallashtirishda moliyaviy boshqarish samaradorligining ahamiyati va roli.
14. Korxonalarning moliyaviy strategiyasi.
15. Davlat moliyasini boshqarish institutsional tarkibining islohada g'aznachilik xizmati.
16. Byudjetlararo munosabatlarni muvofiqlashtirish masalalari.
17. Davlat moliyasini samarali boshqarishda davlat kreditining roli.
18. Uy xo'jaligi moliyasini tashkil etish va muvofiqlashtirib borishning ob'ektiv zarurati.
19. Moliya bozori va uning birlamchi va ikkilamchi bozorini tashkil etish muammolari.
20. Xalqaro moliyaviy munosabatlar.
21. Xalqaro moliyaviy munosabatlarda O'zbekiston Respublikasining o'rnini.
22. Xalqaro moliyaviy munosabatlarni rivojlantirishdan ko'zlangan maqsad.
23. Tovar ishlab chiqarish va pulning zarurligi.
24. Pul munosabatlarining bozor munosabatlariga muvofiqligi.
25. Pul funksiyalari va ularga tavsif.
26. Pul funksiyalarining o'zaro bog'liqligi.
27. Iqtisodiyotni rivojlantirishda pul barqarorligini ta'minlashning o'rnini.
28. Naqd pulsiz hisob-kitoblar, uni tashkil qilish tamoyillari va rivojlantirish istiqbollari.
29. Pul agregatlari, ularga tavsifnoma va pulni tartibga solish amaliyoti va unga ta'sir qiluvchi omillar.
30. Pul agregatlari, ularga tavsifnoma va ularning amaliyotda qo'llanilishi.
31. Pul tizimining turlari va ularning evolyutsiyasi.
32. Inflyatsiya, uning mazmuni, kelib chiqish sabablari va shakllari.
33. Muomaladagi pul massasi va uni boshqarish.
34. Pul islohotlari va uni pul muomalasini barqarorlashtirishgagi o'rnini.
35. Talab va taklif inflyatsiyasi.
36. Markaziy bankning pul-kredit siyosati to'g'risida tushuncha.
37. Pul nazariyalarining kelib chiqishi, turlari va namoyondalari.

38. Pul nazariyasining yangicha talqin qilinishi.
39. O'zbekiston Respublikasida mustaqil pul tizimining joriy qilinishi.
40. O'zbekiston Respublikasining xalqaro iqtisodiy munosabatlari.
41. O'zbekiston Respublikasining valyuta munosabatlari va qonuniyatlari.
42. Xalqaro hisob-kitoblarning shakllari.
43. Mamlakat tashqi savdo balansi va uning ahamiyati.
44. Kreditning mohiyati va uning funksiyalari.
45. Kredit va uning bozor iqtisodiyotidagi roli.
46. Ssuda kapitali, ssuda foizining mazmuni va uning funksiyalari.
47. Tashqi iqtisodiy munosabatlarda kredit va uning turlari.
48. Xalqaro kredit, uning shakllari va ularga tavsifnoma.
49. Xalqaro kreditning funksiyalari.
50. Hozirgi xalqaro kredit munosabatlarining dolzarb yo'nalishlari.
51. Banklarning vazifalari va funksiyalari.
52. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki faoliyatining asoslari, maqsadi, vazifalari va operatsiyalari.
53. Tijorat bankini tashkil qilish va boshqarish.
54. Tijorat banklarining aktiv operatsiyalari va ularning turlari.
55. Banklarning vositachilik va boshqa operatsiyalari.
56. Banklarning investitsion siyosati.
57. Bank likvidiligi va uni ta'minlash yo'llari.
58. Banklar faoliyatiga ta'sir qiluvchi omillar.

Dasturning informatsion-uslubiy ta'minoti

Mazkur fanni o'qitish jarayonida:

- moliya tizimi va uning tarkibi bo'limiga tegishli ma'ruza darslarida modul' tizimiga asoslangan elektron majmuadan;
- amaliy mashg'ulotlarda, xususan, moliya faoliyatida qonun hujjatlari va axloq kodeksining amaliy jihatlarini o'rganishda pedagogik va axborot texnologiyalaridan, amaliy ish o'yinlaridan;
- O'zbekiston Respublikasida moliya amaliyoti masalalariga tegishli dars mashg'ulotlarida ta'limning boshqa metodlaridan foydalanish ham nazarda tutilgan.

Dasturning informatsion uslubiy ta'minoti.

Mazkur fanni o'qitish jarayonida ta'limning zamonaviy metodlari, pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash nazarda tutilgan:

**" Moliya, pul muomalasi va kredit " fanidan talabalar bilimini reyting
tizimi asosida baholash mezon.**

" Moliya, pul muomalasi va kredit " fani bo'yicha reyting jadvallari, nazorat turi, shakli, soni hamda har bir nazoratga ajratilgan maksimal ball, shuningdek joriy va oraliq nazoratlarining saralash ballari haqidagi ma'lumotlar fan bo'yicha birinchi mashg'ulotda talabalarga e'lon qilinadi.

Fan bo'yicha talabalarning bilim saviyasi va o'zlashtirish darajasining Davlat ta'lim standartlariga muvofiqligini ta'minlash uchun quyidagi nazorat turlari o'tkaziladi:

joriy nazorat (JN) - talabaning fan mavzulari bo'yicha bilim va amaliy ko'nikma darajasini aniqlash va baholash usuli. Joriy nazorat fanning xususiyatidan kelib chiqqan holda amaliy mashg'lotlarda og'zaki so'rov, test o'tkazish, suxbat, nazorat ishi, uy vazifalarini tekshirish va shu kabi boshqa shakllarda o'tkazilishi mumkin;

oraliq nazorat (ON) - semestr davomida o'quv dasturining tegishli (fanlarning bir necha mavzularini o'z ichiga olgan) bulimi tugallangandan keyin talabaning nazariy bilim va amaliy kunikma darajasini aniqlash va baholash usuli. Oraliq nazorat bir semestrda ikki marta o'tkaziladi va shakli (yozma, og'zaki, test va hokazo) o'quv faniga ajratilgan umumiy soatlar hajmidan kelib chiqqan holda belgilanadi;

YAkuniy nazorat (YAN) - semestr yakunida muayyan fan bo'yicha nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni talabalar tomonidan o'zlashtirish darajasini baholash usuli. YAkuniy nazorat asosan tayanch tushuncha va

iboralarga asoslangan "Test" shaklida o`tkaziladi.

ON o`tkazish jarayoni kafedra mudiri tomonidan tuzilgan komissiya ishtirokida muntazam ravishda o`rganib boriladi va uni o`tkazish tartiblari buzilgan hollarda, ON natijalari bekor qilinishi mumkin. Bunday hollarda ON qayta o`tkaziladi.

Oliy ta`lim muassasasi raxbarining buyrug'i bilan ichki nazorat va monitoring bo`limi rahbarligida tuzilgan komissiya ishtirokida YAN ni o`tkazish jarayoni muntazam ravishda o`rganib boriladi va uni o`tkazish tartiblari buzilgan hollarda, YAN natijalari bekor qilinishi mumkin. Bunday hollarda YAN qayta o`tkaziladi.

Talabaning bilim saviyasi, ko`nikma va malakalarini nazorat qilishning reyting tizimi asosida talabaning fan bo`yicha o`zlashtirish darajasi ballar orqali ifodalanadi.

" Moliya, pul muomalasi va kredit " fani bo`yicha talabalarning semestr davomidagi o`zlashtirish ko`rsatkichi 100 ballik tizimda baholanadi.

**" Moliya, pul muomalasi va kredit " fani bo`yicha talabalar bilimini
baholash reyting ballari taqsimoti**

Ball	Talabaning bilim darajasi
86-100	Xulosa va qaror qabul qilish, Ijodiy fikrlay olish, Mustaqil mushohada yuritish, Amalda qo`llay olish, Mohiyatini tushunish, Bilish, aytib berish, Tasavvurga ega bo`lish
71-85	Mustaqil mushohada yuritish, Amalda qo`llay olish, Mohiyatini tushunish, Bilish, aytib berish, Tasavvurga ega

	bo`lish
55-70	Mohiyatini tushunish, Bilish, aytib berish, Tasavvurga ega bo`lish
0-54	Aniq tasavvurga ega emaslik, Bilmaslik

- Fan bo`yicha saralash bali 55 ballni tashkil etadi. Talabaning saralash balidan past bo`lgan o`zlashtirishi reyting daftarchasida qayd etilmaydi.

- Talabalarning o`quv fani bo`yicha mustaqil ishi joriy, oraliq va yakuniy nazoratlar jarayonida tegishli topshiriqlarni bajarishi va unga ajratilgan ballardan kelib chiqqan holda baholanadi.

- Fan bo`yicha joriy va oraliq nazoratlarga ajratilgan umumiy ballning 55 foizi saralash ball hisoblanib, ushbu foizdan kam ball to`plagan talaba yakuniy nazoratga kiritilmaydi.

- Joriy JN va oraliq ON turlari bo`yicha 55 ball va undan yuqori balni to`plagan talaba fanni o`zlashtirgan deb hisoblanadi va ushbu fan bo`yicha yakuniy nazoratga kirmasligiga yo`l qo`yiladi.

- Talabaning semestr davomida fan bo`yicha to`plagan umumiy bali har bir nazorat turidan belgilangan qoidalarga muvofiq to`plagan ballari yig`indisiga teng.

- ON va YAN turlari kalendar tematik rejaga muvofiq dekanat tomonidan tuzilgan reyting nazorat jadvallari asosida o`tkaziladi. YAN semestrning oxirgi 2 haftasi mobaynida o`tkaziladi.

- JN va ON nazoratlarda saralash balidan kam ball to`plagan va uzrli sabablarga ko`ra nazoratlarda qatnasha olmagan talabaga qayta topshirish uchun, navbatdagi shu nazorat turigacha, so`nggi joriy va oraliq nazoratlar uchun esa yakuniy nazoratgacha bo`lgan muddat beriladi.

- Talabaning semestrda JN va ON turlari bo`yicha to`plagan ballari ushbu nazorat turlari umumiy balining 55 foizidan kam bo`lsa yoki semestr yakuniy joriy, oraliq va yakuniy nazorat turlari bo`yicha to`plagan ballari yig`indisi 55 balldan kam bo`lsa, u akademik qarzdor deb hisoblanadi.

- Talaba nazorat natijalaridan norozi bo`lsa, fan bo`yicha nazorat turi natijalari e`lon qilingan vaqtdan boshlab bir kun mobaynida fakul'tet dekaniga ariza bilan murojaat etishi mumkin. Bunday holda fakul'tet dekanining taqdimnomasiga ko`ra rektor buyrug'i bilan 3 (uch) a`zodan kam bo`lmagan tarkibda apellyatsiya komissiyasi tashkil etiladi.

- Apellyatsiya komissiyasi talabalarning arizalarini ko`rib chiqib, shu kunning o`zida xulosasini bildiradi.

- Baholashning o`rnatilgan talablar asosida belgilangan muddatlarda o`tkazilishi hamda rasmiylashtirilishi fakul'tet dekani, kafedra muduri, o`quv-uslubiy boshqarma hamda ichki nazorat va monitoring bo`limi tomonidan

nazorat qilinadi.

Fan bo'yicha talabalar bilimini baholashning reyting mezonlari.

“Moliya, pul muomalasi va kredit” fanidan ballar mezoni (100 ball)

“Moliya, pul

Fan nomi: muomalasi va kredit”

Yo'nalish MNDT, MMNDT

Kurs

Ma'rusa soatlari

	Ishning mazmuni	Ballarning taqsimlanishi									Jami ball
		N1	N2	1 juftlik*				N1 (15)	N2 (15)	N3 (30)	
				1 juftlik*	2 juftlik*	3 juftlik*	4 juftlik*				
	Amaliy va tajriba mashg'ulotlar	2	2	,3	,7	,9					24
	Talabaning darsdagi faollik darajasi			,8	,4	,6	,7				
	Seminar konspekti mavjudligi			,5	,3	,3	,3				
	Mustaqil ishlar			,9	,5	,6	,7				16
	testlar tuzish			,3	,2	,2	,2				
	krossvordlar tuzish			,3	,1	,2	,2				
	Internet va boshqa materiallar			,3	,2	,2	,3				
	Jami:	0	0	,2	,2	,5	,7			40	Jami:
	5,6,7,11-juftlik mavzularining murakkablik darajasiga qarab										

	Amaliy va tajriba mashg'ulotlar	2	2	,3	,7	,9					2
	Talabaning darsdagi faollik darajasi			,8	,4	,6	,7				
	Seminar konspekti mavjudligi			,5	,3	,3	,3				
	Mustaqil ishlar			,9	,5	,6	,7				1
	krossvordlar tuzish			,5	,5	,3	,3				
	Internet va boshqa materiallar			,4	,2	,3	,4				
Jami:		0	0	,2	,4	,5	,7				4
	Oraliq nazorat										3
	Savol-javob, (ON 1-og'zaki)							1			
	Savol-javob, (ON 2- yozma)								1		
Jami:								1	1		

	Yakuniy nazorat										30
	Yozma ish 5 ta savol. Har bir savolga 6 ball beriladi. Jami 30 ball.									30	
	Agar test shaklida o'tkazilsa - 30 ta test vazifa – 1 ta to'g'ri javob 1 ball)									30	
	Jami:	0	0				5	5	0	00	1

Yakuniy nazoratda "Test"larni baholash mezonlari.

Agar yakuniy nazorat markazlashgan test asosida tashkil etilgan bo'lib fan bo'yicha yakuniy nazorat "Test" shaklida belgilangan bo'lsa, u holda yakuniy nazorat 30 ballik test variantlari asosida o'tkaziladi

Yakuniy nazorat "Test" shaklida amalga oshirilganda, har bir variant 30 ta test savollaridan iborat bo'ladi. ($30 \times 1 = 30$) Testlar fan bo'yicha utilgan barcha mavzular asosida tuziladi. Talaba maksimal 30 ball to'plashi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Asosiy adabiyotlar

1. Vahobov A., Malikov T. Moliya. Darslik. Toshkent, "Nashr", 2011 y. 712 b.
2. Malikov T. Haydarov N., "Moliya: umumdavlat moliyasi" o'quv qo'llanma Toshkent, "IQTISOD-MOLIYA", 2009 y. 556 b.
3. Malikov T.S., Vahobov D.R. Moliya chizmalarida. – T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2009 y, 660 b.
4. Vahobov A., Malikov T. "Moliya: umumnazariy masalalar" o'quv qo'llanma Toshkent, "IQTISOD-MOLIYA", 2008 y. 316 b.
5. Romanovskogo M.V., Vrublevskoy O.B., Sabanti B.M. Finansi. – M.: Izd. "Visshee obrazovanie", 2010 g. – 462 str.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Srojiddinova Z.X. “Byudjetlararo munosabatlar” o`quv qo`llanma Toshkent, info COM.UZ.MCHJ nashriyoti, 2010 y. 156 b.
2. Malikov T.S. “Moliya: xujalik yurituvchi subektlar moliyasi” O`kuv kullanma / - T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2009. - 288 s
3. Malikov T., Xaydarov N., “Byudjet: tizimi, tuzulmasi, jarayoni” o`quv qo`llanma, Toshkent “IQTISOD-MOLIYA”, 2008 y, 84 b.
4. YUldashev Z.YU., Malikov T.S. “Moliya: Uy xo`jaliklari moliyasi”. O`kuv ko`llanma - T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2008.-112 s
5. Malikov T., Xaydarov N., “Byudjet daromadlari va xarajatlari” o`quv qo`llanma, Toshkent: “IQTISOD-MOLIYA”, 2007 y, 245 b.
6. Malikov T., Xaydarov N., “Davlat byudjeti” o`quv qo`llanma, Toshkent: “IQTISOD-MOLIYA”, 2007, 84 b.
7. Aleshin V.A., Zotova A.I. Finansi. - Rostov n/ D: Feniks, 2009 g. – 346 str
8. Kovaleva V.V. “Finansi”, Uchebnik. M.: izd. Prospekt, 2008 g.640 str

Internet saytlari

1. www.lex.uz;
2. www.mf.uz;
3. www.Minfin.ru;
4. www.ziyonet.uz;

Фан бўйича асосий назарий материаллар

Мавзу № 1. Пул назарияси асослари.

Режа:

1. Қийматнинг пул шаклини пайдо бўлиши.

2. Пулнинг функциялари ва унинг такрор ишлаб чиқаришдаги урни.
3. Пул назариясидаги йуналишлар (металл, номинал, микдор).
4. Монетаризм

Асосий иборалар:

Киймат, пул, товар, функция, назария, монетаризм.

Хар бир иқтисодий категория амал қилувчи мамлакат ривожланишининг Асосий дастағларидан бири пул бўлиб, **бозор** иқтисодига утиш ва унда иш зитишда унинг роли ва аҳамияти яна ошиб боради. Дарҳақиқат, пул - “бозорли” деб бекорга айтилмаган. Хар бир иқтисодий ахборот, товарлар ва хизматлар баҳоси, туловлар, даромаду харажатлар, молиявий талаблар ва мажбуриятлар, иқтисодий алоқалар макро ва микро даражаларда факат пулда **ифода** қилинади. Бозор иқтисодига утиш шароитида пулни аҳамиятининг ошиши шундаки, амиятимизда мавжуд ҳуқуқий ва жисмоний шахслар фаолияти ва уларнинг Датижаси -даромади пул билан богдик. Шунинг учун ҳам пул барча иқтисодий ривожланиш погоналарида одамларни узиға жалб қилиб келган. Австралиялик иқтисодчи олим К. Менгернинг фикрича Аристотел ва Платондан бошлаб XX асрнинг бошигача пул туррисида жаҳонда беш-олти мингдан ортиқ махсус ишлар чоп қилинган. Агар биз ҳозирги кунда пул тутрисида ёзилган ва чоп қилинган адабиётлар сони бир неча марта ошиб кетган десак муболага бўлмаса керак. Тадқиқотлар шунчалик куп бўлишиға дарамасдан пул ва унинг хусусиятлари, хар бир тизимда ишлатилиши, роли, иқтисодға таъсири, неға алоҳида олинган индивидумлар қулида пулнинг қупайиши уларнинг бойлигининг қупайишиға олиб келади-ю, жамият микёсида вдуомаладаги пул массасининг қупайиши жамият бойлиги ортиб боришиға Есалбий таъсир курсатади деган саволларға ҳали тулик жавоб берилган эмас.

Пул ва унинг вазифалари тутрисида мавжуд хорижий мамлакатлар иқтисодчиларнинг қулланмаларини олиб қарайдиган бўлсак, пулнинг келиб чиқиши тутрисида икки хил РОЯ мавжудлигини қуришимиз мумкин. Булар рационалистик ва эволюцион гоғлардир.

Рационалистик қарашнинг асосчиларидан бири Аристотель бўлиб, у пул келиб чиқишининг асосини узаро бир-бириға тенг қийматни ҳаракатға келтирувчи бирор бир махсус “қурол”, қишилар орасида узаро қелишув натижасида қабул қилинган шартли бирликнинг топилиши айирбошлаш жараёнининг бўлишиға олиб келган дейди. Узаро товарларни алмаштиришға пул қатнашганида товарни сотиш жараёни товарни сотиб олиш жараёни сифатида юзата келган. Товарлар уртасидаги пропорция тасодифан, масалан, сотилиши керак бўлган махсулотға талаб қай даражада ва унинг микдорининг кам қўплиғиға бопик ҳолда урнатилган. Кейинчадик шу товарлар ичидан умумий эквивалент ролини уйновчи баъзи товаряар ажралиб чикди. Жамиятнинг ривожланиши муомалаға металлларнинг қириб қелишиға олиб келади.

Ривожланишнинг биринчи босқичларда булар мис, бронза, темир бўлиб алмашинув Т-П-Т шаклида олиб борилган. XVIII асрларнинг охиригача пул томонлар уртасидаги шартнома воситаси деб қараб қелинган. дозирги вақтда ҳам баъзи чет эл олимлари, масалан, Поль Самуэльсон пулни сунъий социал шартлашиш белгиси деб изоҳланган. Бошқа америкалик олим Жон Ге-торейт қимматбаҳо металлларнинг пул вазифасини бажариши бу қишилар уртасидаги қелишувнинг махсулидир деб уқтирмоқда.

Узок йиллар давомида собик СССРда пул ва пул муомаласи соҳасидаги тадқиқотлар К-Маркснинг таълимоти асосида олиб борилди. Пулнинг келиб чиқишни тада,икот қилишда, албатта КМаркс нинг хизмати қатта. У.А. Смет, Д. Рикардоларнинг тадқиқотларига асосланган ҳолда пулнинг моҳиятини аниқроқ ифодалаб берди. Пулнинг узи ҳам товар эканлигини, пулнинг келиб қидиши босқичларини изоҳлаб бера олди. У олтин ва қумуш қазиб олиш ва ишлатиш учун маълум меҳнат сарфланади, шу меҳнат олтин ва қумушда гавдаланган ҳолда, бошқа товарларнинг қийматини улчашнинг асоси бўлиб хизмат қилади деб курсатган. Ҳозирги вақтда юкоридаги ухшаган реал пуллар уркиға уз қийматига эға бўлмаган қогоз ва қредит

пуллар муомалада ишлатилмокда. Шунинг учун, *К.ОТОЗ* ва кредит пуллар, пул келиб чиқиши тугрисидаги рационалистик концепциянинг тугридан тугри исботи була олмайди. Когоз пуллар юзага келгунча жамият бир неча ривонсланиш боскичларини босиб утган.

Пулнинг келиб чиқиш тарихи пулнинг эволюцион назарияси билан купрок боглид. Товар муомаласининг эволюцион ривожланиш жараёнида умумий эквивалент шаклини хар хил товарлар уйнаган. Хар бир жамоа уз товарини эквивалент сифатида уртага куйган. Лекин жамият тарракиёти шу товарлар ичидан икки гуруҳ товарларнинг ажралиб чиқишига олиб келди. Булар: биринчи эҳтиёж учун зарур булган товарлар ва зебу-зийнат товарларидир.

Ишлаб чиқаришнинг ривожланиши натижасида деҳқончилик ва 1чорвачиликдаги меҳнат таксймоти, товар турларининг купаниши алмашинув жараёнининг яна ривожланишини такозо килди. Алмашув жараёнида товар ргалари узаро мулокатда булиб, товарнинг эгаси уз махсулотини (мулкини) баҳолаган. Шу баҳолаш жараёни бирор улчов бирлиги булишини такозо килган.

К-Марк пулни пул - бу товарларнинг товари деб ифодаланган ва унинг куйидаги хусусиятларини изоҳлаб берган. Биринчидан, пулнинг истеъмол кийматида бошка товарларнинг киймати уз ифодасини топади. Иккинчидан, пулда ифодаланадиган аник меҳнатнинг асосини абстракт меҳнат ташкил килади. Учинчидан, пулда ифодаланувчи хусусий меҳнат ижтимоий меҳнат сифатида намоён булади.

Шунга асосланган ҳолда пул ҳам товар, лекин бошка товарлардан фарк килувчи хусусиятларга эга булган, махсус товардир деган хулосага келишмумкин. Унинг махсус товар сифатида хусусияти шундаки, у барча товарларнинг кийматини узига ифода килувчи, умумий эквивалент ҳисобланади,

Умумий эквивалент ролини узок йиллар давомида олтин бажариб келган булсада, товар хужалигининг ва пул муомаласининг ривожланиши коғоз пуллар, бошка кредит воситалари, юзага келишига, кредит ва пул маблағларининг банкда бир сётдан иккинчи сётга утказилиши каби жараёнлар булишига олиб келган. Пул кандай шаклда булишидан катъий назар д у пул булиб колади. Юқоридаларга асосланган ҳолда пулнинг моҳиятини куйидагича таърифлашимиз мумкин. Пул - бу махсус товар, умумий эквивалент булиб, абстракт меҳнат харажатларини узида акс эттиради ва товар хужалигидаги ижтимоий ишлаб чиқариш муносабатларини ифодалайди.

Бу таъриф пулнинг барча хусусиятларини узида тулик ифодалайди деб айтишимиз мумкин. Булар, биринчидан; пулнинг бошка товарлардан ажралиб турувчи махсус товарлиги; иккинчидан - пул бу умумий эквивалент - ягона товар булиб, колган товарларнинг кийматини узида ифода килиши, (бошка хоҳлаган бир товар бу хусусиятга эга була олмайди); учинчидан, пулнинг эквивалент сифатида товарни яратишга кетган меҳнат ва бошка харажатларини узида ифода килиши; туртинчидан, пулнинг хар бир иктасодий тизимда, товар ишлаб чиқаришда кишилар уртасида юзага келадиган иктисодий муносабатларини ифода килиши ва бошқалардир.

Пул туррисидаги эволюцион назария унинг улчов бирлиги ва муомала воситаси эканлигини очиб беради.⁽¹⁾ Самуэльсон П. Экономика, М.:1964, - 64 б.)

Чет эл иктисодчилари пулнинг иктисодий категория сифатида моҳияти ва игига кам эътибор беришган. Шунинг учун чет эл иктисодчилари уни четлаб утишган. 50 - йиллардаги дарсликларнинг авторлари пулнинг Дидан кура унинг иктисодга, ишлаб чиқариш ва бандалик, моддийяр ва улардан фойдаланишга таъсирини урганиш муҳимрокдар деб |лашган ва куп чет эл олимлари шу йуналишда иш олиб боришган. •и вақтда пул тугрисида бизда мавжуд чет эл адабиётларида курилган |лар бу фикримизнинг исботи булиши мумкин. Ҳақиқатда ҳам бозор ҳига *дтиш* шароитида пулнинг зарурлиги, моҳиятини тадқиқот килишдан |пулнинг иктисодга, ишлаб чиқаришга, бандаликка таъсирини тадқиқот [жамиятимиз учун аҳамиятлирок деб уйлаймиз.

Хар бир иктисодий категорияларнинг амал килиши, иктисодий муносабатларнинг маъсули сифатида намоён булиши, унинг зиммасига маълум максадларни юклайди. Пул

иктисодий муносабатларни узида акс эттира туриб, умумий функцияларни бажаради. Пулнинг моҳияти унинг бажарадиган функцияларида янада яққолроқ ян бўлади. Пулнинг функцияси тугрисидаги савол бир вақтнинг узида ҳам кипин ва жуда осон саволдек туюлади. Бу саволнинг соддалиги шундаки, пулнинг функциялари реал ҳаётга яқин. Иктисодий амалиётдаги мавжуд жараёнларни узида ифодалайди. Кийинлиги шундаки, пулнинг функциялари, уларнинг моҳияти ҳисобчилар томонидан ҳар хил талкин қилинади. Иктисодий адабиётларда юннинг турли хил функцияларини учратиш мумкин.

Биз пулни иктисодий категория деб қараб, иктисодий жиҳатдан ошланган мамлакатларда кенг тарқалган функцияларини таҳлил қилиб, пул сии турт функцияни бажаради деган фикрни таъкидламоқчимиз. Булар:

Киймат улчови,
муомала воситаси,
тулов воситаси
жамгарма воситаси функциялари

Пул кийматат улчови сифатида. Пулнинг биринчи функцияси унинг киймат улчовилигидир, яъни пул барча товарларнинг кийматини улчайди, уларнинг баҳосини аниқлашда воситачи бўлиб хизмат қилади. Киймат улчови функциясида пул, товар ишлаб чиқаришга сарфланган ижтимоий меҳнатни ифодалайди ва шу меҳнат асосида товарнинг кийматини белгилайди. Пулнинг бу функциясида нақд пуллар эмас уйловдаги пуллар иштирок қилади. Масалан, биз савдо дуконига кириб, бирон товарни баҳосини қуриб, баҳо шу товарга арзийдиган баҳоми, ёки товарга баҳо юқори ёки паст қуйилганми - шу тугрисида узимизнинг ҳулосамизга эга бўлишимиз мумкин. Мана шу бизнинг ҳулосамиз асосида пулнинг киймат улчови функцияси ётади. Пулнинг киймат улчови функциясида бир товарнинг киймати иккинчи бир товар киймати орқали ифода қилинади. Агар тарихан олиб қарайдиган бўлсак, бу вазифани уз кийматига эга бўлган товар-олтин ёки олтинни узида ифодалайдиган пул бирликлари бажариб қалган. Пулнинг киймат улчови функцияси киймат қонунига асосланиб аниқланади. Пулнинг киймат улчови функцияси баҳолар масшабини урнатишни талаб қилади. Баҳолар масшабни ҳуқуқий харгетерга эга бўлиб, у давлат томонидан урнатилади ва товар кийматига асосланган ҳолда унинг баҳосини ифодалайди. Баҳолар масшабни орқали, фикран намоиш қилинган товар баҳоси давлат баҳоси ёки бозор баҳосига айланади ва миллий пул бирлигида ифодаланади.

80 - йиллар охиригача баҳолар масшабни деб, давлат томонидан тасдиқланган, товар кийматини улчаш ва баҳолар белгилаш учун қиритилган, маълум олтин миқдорини узига ифодалаган пул бирлигига айтилган. 1-дорийб 30 йил давомида 1961 йилдан бошлаб Собиқ СССРда баҳолар масшабни қилиб 1 рубль қабул қилинган ва у 0,987412 грамм олтинга тенглаштирилган эди. 80 йилларнинг охирига қелиб иттифокда пул бирлигини олтинга тенглаш қояси уз қучини йукотди. Ваҳоланки, бошқа қупгина мамлакатлар амалиёти бу тенглаштириш 70 - йиллардан бошлаб эътиборга олинмади. Ривожланган иктисодга эга бўлган мамлакатларда валютани олтинга тенглаштириш ҳал қилувчи дастаг эмаслигини уларнинг иктисодий ва социал тарақиёти исботлаб берди. 60 - йилларда янги пул тизими вужудга қелганда, пул ислоҳати утқазилганда, девольвация ёки револьвацияда давлат қонуний равишда баҳолар масшабини, пул бирлигининг олтин миқдорини баҳоларни белгилаш учун урнатиб берган. Пул бирлиги маълум миқдор олтинга тенглаштирилган бўлсада, муомалага қикарилган пул бирликлари ҳеч қачон олтинга алмаштирилган эмас. Шунини таъкидлаш қеракки, ҳозирги вақтда жаҳондаги бирор мамлакат уз пулини олтинга алмаштирмайди. Баъзи мамлакатлар пул бирлигини олтинга тенглаштиради, пул бирлигига тугри қелиши мумкин деб белгиланган олтин миқдорини муомаладаги пул бирлигига алмаштириб бермайди. Шунинг учун бу тенглаштириш узининг иктисодий моҳияти ва қучини йукотганлиги аниқ. Чунки олтин оддий товарга айлави ва унинг киймата ҳам пулда

ифоланадиган булди. Пулнинг функциялари олтиндан ажралди, узгарувчан валюта курслари жорий килинди.

Ҳозирги вақтда баҳолар масштаби талаб ва таклиф таъсирида ташкил топади ва баҳо орқали товарлар кийматини улчашга хизмат килади. Шунинг таъкидлаш керак-ки, пул ёрдамида товарлар тенглаштирилади. Иккала томон учун ҳам тенглаштиришнинг асоси бўлиб абстракт меҳнат ҳисобланади.

Товар кийматининг пулда ифодаланиши баҳо дейилади. Баҳо - бу идеал шаклда онгимиздаги киймат улчови. 1дймат улчови вазифасини фикран ифода киладиган пулимиз бажаради, баҳо эса тўла туқис реал моддий бойликларнинг кийматини ифода килади.

1дймат шаклига эга булган товар, баҳо-и ҳам эга булади. Пул узи уз баҳосига эга эмас, унинг киймати узи билан аникланиши мумкин эмас. Баҳо урнига пул, сотиб олиш қобилиятига эга. Пулнинг сотиб олиш қобилияти деганда пул бирлигига тугри келувчи товарлар ва хизматлар миқдори тушунилади. Агар пул бирлигига тугри келувчи товарлар миқдори (сони) канча куп булса, пулнинг сотиб олиш қобилияти ҳам шунча юкори булади ва аксинча.

Муомала воситаси функцияси. Муомала воситаси функциясида пул ёрдамида товар узининг пул кийматига айирбош қилинади. Бу функцияни бажариш учун нақд пул бўлиши лозим. Бу функция ёрдамида товарларни бир-бирига айирбошлаш-бартер усулига чек қуйилади. Тарихий тараккиёт курсатадики, жамият ривожланишининг илк босқичларида бартер қилишлар меҳнат маҳсулини айирбош қилишининг ягона йули булган. Бартернинг ноқулайлиги шундан иборат булганки, А товар эгаси, Б товарни сотиб олиш учун, нафакат Б товар ишлаб чиқарувчини, балки Б товар эгасига зарур булган товарни ҳам топа олиши керак эди. Бу жуда қийин жараён бўлиб, юзлаб товарларни муомалага жалб қилган ҳолда қўзлаган мақсадга эришиш мумкин булган. Олтиннинг пул сифатида ишлатила бошлаши натажасида бартер усули товар айирбошлашнинг усули сифати уз аҳамиятини йукотди. Лекин, уни таъкидлаш керакки, бартер усули ҳозирги кунда ҳам баъзи ҳолларда жаҳон амалиётида қўлланилиб келмоқда.

Товар дефицита, инфляция суръатларининг ошиб кетиши, мамлакатда сиёсий ва иқтисодий барқарорликнинг йуклиги шароитида бартер бўйича товарлар ҳаракатини амалга ошириш томонлар учун қулай ҳисобланади.

Пулнинг муомала воситаси функциясида товар қўлдан қўлга утади ва муомаладан четлашади, яъни истеъмолчи эгалигига утади. Пул ва товарнинг ҳаракати (Т-П-Т) қисқа вақт ичида тугалланади.

В;йматнинг доимо бир шаклдан иккинчи шаклга (товар-пул ва пул-товар) утиб туриши пулнинг муомала воситаси функциясининг асосини ташкил килади.Шунинг учун ҳам бу функцияни бажаришда нақд пул бўлиши, у барқарор, сифати юкори бўлиши керак.

Ўзбекистонда муомала воситаси функциясини Марказий банк томонидан чиқарилган қўғоз пуллар ва металл тангалар бажаради. Муомалага чиқариладиган нақд пуллар миқдори савдо-сотик ҳажмига, иш ҳақи тулашнинг вақтига, аҳолининг банкдан қарзга маблағлар олиш имқониятига ва бошқалар омилларга боғлиқ. Савдо-сотик ҳажмининг қўплиги ва иш ҳақининг тез-тез тулаб турилиши муомалага куп пул чиқариш зарурлигидан, аҳолининг банкдан қўпроқ қредит олиш имқониятига эга эканлиги қамрок муомала воситаси керак эканлигидан қалолат беради. Шунинг айтиш керакки, ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш, натурал хўжалиқ, қичик қорхона, фермер хўжалиқларининг қўпайиши муомала воситасига булган талабни қамайтиради.

Пулнинг муомала воситаси сифатида ишлатилиши муомала қаражатларининг бартер қаражатларига нисбатан анча паст бўлишини таъминлайди. Пулнинг муомала воситаси функцияси унинг бошқа функцияларидан узининг маълум хўсусиятлари билан ажқалиб туради. Муомала воситаси функциясининг хўсусиятлари сифатида қуйидагиларни қелтириш мумкин:

-бу функцияни реал, нақд пуллар бажаради;

- товар ва пул бир-бирига карма карши, бир траекторияга ҳаракат килади;
- товар ва пул ҳаракати бир вақт да юзага келади;
- товар сотувчи ва товар сотиб олувчи уртасидаги муносабат тугалланади ва томонлар товарга ёки пулга эга буладилар;
- пул муомала воситаси бўлиши учун аввалом бор киймат улчови бўлиши керак.

Пулнинг тулов воситаси функцияси. Мавжуд чет эл итисодий адабиётларида ва кейинчалик,² Россия олимлари томонидан чоп қилинган адабиётларда пулнинг муомала воситаси функцияси унинг тулов воситаси эканлигидан далолат беради деган чалкаш хулосаларни учратиш мумкин. Лекин, биз юқорида келтирилган муомала воситаси функциясининг хусусиятлари тулов воситаси функциясига ҳам мўе келади деб айта олмаймиз. Бу хусусиятлар пулнинг тулов воситаси функцияси муомала воситаси функциясидан тубдан фарқ қилишини кўрсатади.

Товарлар ҳар доим ҳам нақд пулга сотилавермайди. Товар сотувчи товарни сотиш учун муомалага олиб чиққан вақтда товарни сотиб олиш учун истъеъмолчининг етарли нақд пули бўлмаслиги мумкин. Натижада товарни кредитга сотишга зарурат тугилади, яъни товарнинг пулини тулаш муддати кечиктирилади. Товар кредитга сотилганда, пул товарнинг баҳосини аниқлашда киймат улчови функциясини бажаради., лекин у муомалада воситаси бўла олмайди. Истеъмолчи сотиб олган товарни учун унинг пулини тулов муддати келгандан кейингина тулайди. Бу ҳолда товар ва пулнинг ҳаракати бир троекторияда, бир вақтнинг узида, бир-бирига карма-карши тура олмайди.

Товар ҳаракати амалга ошгандан маълум вақт ўтгандан кейин пул ҳаракати содир бўлади. Тулов воситаси функциясининг асосий хусусияти товар ва пул ҳаракатининг бир вақтда амалга ошмаслиги, ҳаракатнинг бир томонламалиги **ва** ҳаракатда бўлинишлар мавжудлигидадир.

Пулнинг тулов воситаси сифатида ишлатилиши нафақат товар кредитга сотилганда содир бўлади, балки барча жараёнларда товарлар ёки курсатилган хизматлар учун туловлар уша захотиёк нақд пулда амалга оширилмаса, бундай иктисодий муносабатлар пулнинг тулов воситаси функцияси юзага келишидан далолат беради.

Тулов воситасида сотувчи товарнинг пулини олгунча товар истеъмолчи ихтиёрига келиб тушади ва у ўз эҳтиёжини қондириш учун товардан тула фойдаланиши мумкин.

Агар товар учун тулов олдиндан (аванс) амалга ошириладиган бўлса, товар маълум вақтдан кейин истеъмолчи ихтиёрига тушуши мумкин. Демак, иккала ҳолда ҳам товар ва пул •ҳаракати бир вақтнинг узида амалга ошмайди. Чунки, товар айланиши (Т-П-Т) узилади ва пул ҳаракати товар ҳаракатига нисбий равишда мустақил бўлади. Пулнинг бу ҳаракати тулов деб айтилади ва

Бозорда пул тулов воситаси сифатида иштирок килади. Пулнинг тулов воситаси қияси товар ишлаб чиқариш ва муомала ривожланишининг юқори ;ичлари маъсули бўлиб, у пулнинг киймат улчови ва муомала воситаси қияларидан кейинрок юзага келган деб хулоса қилиш мумкин.

Тулов воситаси функциясининг яна бир хусусияти шундаки, сотувчи ан истеъмолчи уртасидаги муносабат муомала воситасидагига ухшаб қиска .датли бўлиб, тезда тугалланмайди. Тулов воситаси функциясида ёъмолчи товарга эга бўлганидан кейин **ҳам** у билан мол сотувчи уртасидаги юсабат узок вақт давом • килади. Бу муносабат - кредит муносабати обланади ва истеъмолчи - қарздор, сотувчи - кредитор сифатида иштирок этади.Баъзи иктисодчиларимиз вексель асосида утказиладиган жараёнларини *а*. муомала воситаси функциясига қиритишади. Бу бизнинг фикримизча тугри іс. Чунки вексель - маълум мабларни тулаш тугрисидаги кредит мажбурият, .дийматга эга эмас, демак айирбошлашнинг эквивалента сифатида иштирок ла олмайди. А сотувчи бир миллион сумлик товарни Б истеъмолчининг сселига алмаштирди дейлик. Б бир млн. сумлик товарга эга бўлди. А бўлса 'ўз йматига эга бўлмаган, сотиб олиш қобилияти эмитент томонидан қиланадиган векселга эга бўлади. Сотувчи А қачонки бир млн. сумлик қселни сотсагина пул маблагига эга бўлиши

мумкин. Шунга асосан биз ксель жараёнларини муомала воситасига киради деб тулик ишонч билан ;тира олмаймиз. Бу жараёнлар купрок тулов воситаси функциясига алуқлидир. Пулнинг тулов воситаси функцияси яна турли карз ва 1жбуриятлари тулаганда:

-корхона, ташкидотлар уртасида товар ва хизматлар учун тулаганда;

-давлат бюджетига ва кредит тизимида туловларни амалга оширганда. ройдадан туланадиган туловлар, кредит буйича карз ва фоизларни тулаш ва зшкалар);

иличи хизматчиларига иш хаки тулаш ва аҳолига бошка туловларни тулаш нафака, стипендия ва бошкалар)да;

бошка ҳар хил карз ва мажбуриятларни тулаш (масалан, кредитга олинган •чун тулов, уй-жой, электроэнергия ва бошка хизматлар учун туловлар) да .малга оширилади.

Пулнинг тулов воситаси функциясининг яна бир хусусияти шундаки, бу }эункцияда туловлар нақд пуллик ёки нақд пулсиз шаклда амалга оширилишимумкин. Бу хусусияти билан ҳам пулнинг тулов воситаси функцияси муомала воситаси функциясидаи фарк килади.

Пулнинг бу функцияси ёрдамида амалга ошириладиган нақд - пулдик ва на нақд-пулсиз туловлар биргаликда тулов оборотининг вужудга келтиради.

Пулнинг тулов воситаси функциясини биз иккинчи даражадм деб қарашимиз мумкин эмас, чунки бу функциянинг бажарилмасдиги туловлариинг уз вақтида амалга ошмаслигига, бу эеа ҳозирги кунда мавжуд муаммолар дебитор - кредитор қарзларнинг қупайишига, кредит буйича ва бошка молиявий мажбуриятларнинг бажарилмаслигига, ҳужалик жараёнларининг нормал боришга катта таъсир қурсатиши мумкин.

Пул жамгарма воситаси. Пулнинг бу функцияси сотиш ва сотиб олиш жараёнига зарурат булмаган ҳолда юзага келади. Агар товар ишлаб чиқарувчи товарни сотгандан кейин узок вақт давомида бошка товар сотиб олмаса пул муомала ва тулов оборотидан четлашади. Йигилган пуллар жамгарма воситаси функциясини бажаради. Товар ишлаб чиқариш ва муомала жараёни пулни жамуаришга имконият яратади. Жамгарма икки йуналишда юзага келиши мумкин. Мақсадли жамгариш ёки умуман жамрариш. Шунақа жамгармалар борки, аниқ бир мулжал булмаган ҳолда йи?иб борилади, мақсадли ясамгармада одамлар машина, асбоб-ускуна, уй жой сотиб олиш ёки бошка маълум мақсадни амалга ошириш учун маблағ жамгарадилар.

Пулнинг жамгарма воситаси функцияси пулнинг пул оборотидан чиқиб кетишига олиб келади. Жамгармада пул пул оборотининг қайсидир каналларида гуриб қолади ва натижада у мавжуд оборотдан ажралиб маълум вақтгача >боротга қайтиб тушмаслиги мумкин.

Пулнинг жамгарма ва бойлик тулаш воситаси функцияси пул уомаласини стихияли равишда бошкариб боради. Товар ишлаб чиқариш .жмининг узлуксиз узгариб туриши, пул массасининг доимий узгариб туришга иб келади. 1диммат баҳо металллар, буюмларнинг муомалага келиб-кедиб диши, пул массасининг ҳажмини ушлаб туриши, пул муомаласи каналларида '. окими қупайиб кетишининг олдини олиши мумкин-

Пулнинг муомала воситасидан чиқиб жамгарма айланиши ва гарманинг муомала воситасига айланиши пул тизими мувозанатда ушлаб вчи зарурий шарт ҳисобланади.

Пулни жамгаришга ундайдиган омил - унинг махсус товар, умумий алектлиги яъни, бошка барча товарларга хоҳлаган вақт да алмаштириш галигидадир. Пулга сифат ва сон ясиҳатдан ёидашиш мумкин. Чунки пулнинг сифати, сони бор. Пулнинг сифати чексиз булиши, яъни пулни зарур булганда хоҳлаган товарга айлантириш имконияти мумкинлигида улчанса, сон жиҳатдай, албатта, пул суммаси чекланган булиши мумкин, чунки унга чекланган микдорда товар сотиб олиш мумкин. Демак, пулнинг сифат жиҳатдан чекланганлиги билан сон жиҳатдан чекланмаганлиги уртасида қарама қаршилиқ бор. Мана шу қарама-қаршилиқ пулни жамгаришга, пул қанча қуп булса, у ни янада қупайтиришга интилишга олиб келади. Жамгрма функцияси пул муомаласида асосий булмасада, уни олиб боришда катта аҳамиятга эга.

Жамгариш, ҳазина туплаш қийматнинг қотиб қолишига олиб келади. Ҳазина туплаш воситаси ролини тарихан олтин, кейинчалик бошка қиммат-баҳо метатла?, тошлар уйнаб келган ва ҳозирги кунда ҳам шу товарлар бойлик (пул) сифатида жамгарилиб келинмоқда.

Хазина сифатида олтин ёки бошқа кимматбаҳо металл, тошларнинг роли ривожланган мамлакатларда деярли юкори эмас, чунки мамлакат иктисодий жихатдан баркарор булса, пулни бирор киммат баҳо металлга куйиб котириб куйгандан кура, унга давлат ёки корпорацияларнинг киммат баҳо коғозларини сотиб олиб, улардан ҳар йили даромад курган анча кулай ҳисобланади.

Тадкикотлар шуни курсатганки, 100 бизнесмендан фақат 4 таси уз пулини тутри жамғариб бойиб келар экан. 1долганлари булса пулни топади, лекин кандай жамғариш йулини билмасдан уни йукотаркан.Бозор иктисоди юксак ривожланган мамлакатларда пул маблағини куйидаги активларга куйиш афзал ҳисобланади.

Биринчидан, давлатнинг кимматбаҳо коғозлари, яъни узок муддатли облигациялар, киска муддатли векселларга куйиш. Давлатнинг кимматбаҳо коғозлари кафолатланган булади ва уларнинг баҳоси камдан-кам ҳолларда узгаради. Ызгарганда ҳам сезиларсиз микдорда узгаради. Шунинг учун ҳам давлат кимматбаҳо коғозлари юкори ликвидликка эга булади; иккинчидан, саноат корхоналари ва корпорацияларнинг кимматбаҳо коғозлари, яъни акция ва облигацияларига куйиш;

Корпорация, корхоналарнинг акция, облигацияларининг ишончилиги давлатникига нисбатан кам булиши мумкин. Чунки уларнинг баҳоси у ёки бу сабаб билан тушиб кетса, куйилган маблаг кузланган натижани бермаслиги мумкин.

Агар маблаг иктисодий баракарор корхоналарнинг кимматбаҳо коғозига куйилса у давлатнинг кимматбаҳо коғозига нисбатан юкори даромад келтириши мумкин.

Ўзбекистон шароитида корпорация, ассоциация, корхоналарнинг кимматбаҳо коғозларини чиқариш, уларнинг иккинчи сотилиш бозорини вужудга келтириш ва ривожлантириш буйича анча ишлар амалга оширилмокда.

Ҳозирги вақтда кимматбаҳо коғозлар бозори ривожлантириш ва такомиллаштириш долзарб вазифа ҳисобланади ва бу жараён Ўзбекистон иктисодини ривожлантиришнинг асосий дастағларидан бири булиб қолади.

Учинчидан, пулни кимматбаҳо, ноён буюмларга, санъат асарларларига куйиш йули билан жамғариш.Бу усулда иктисоднинг ижобий ва салбий томонларга узғаришига карамасдан буюмда ифодаланган киймат Ў^{зини} йукотмайди. Агар давлат баркарор иктисодга эга булиб, бозор мунособатлари яхши ривожланган булса, бу активларнинг ликвидлиги унча юкори булмаслиги мумкин.

Пул юкори даражадаги ликвидлиликка эга булгани учун, уни хоҳлаган вақтда, хоҳлаган туловни тулашга йуналтирилиш мумкинлиги учун, у номиналини узгартирмаслиги учун пул жамгарма ва хазина туплаш функциясини бажаради. Пул жамгармаси бойликнинг бир шакли ҳисобланади. Кишилар бойликни фақат пул шаклида эмас, бошқа шакллардан - масалан, уй-жой, ер, машина, асбоб-ускуна, акция, облигация ва бошқа шаклда ҳам мужассамлаштириши мумкин. Boyликнинг бу шаклларида ликвидлилик даражаси пулга нисбатан (агар инфляция булмаса) паст булади ва уларнинг нархи ҳам узғариши мумкин. Ер, уй-жой, асбоб-ускуна, кимматбаҳо коғозларни пулга айлантирмасдан туриб бирор туловни коплаш учун йуналтириб булмайди.Пулни булса хоҳлаган пайтда турли туловларни коплаш учун йуналтириш мумкин.

Инфляция шароитида пулни жамғариш хоҳлаган режани амалга оширишга имкон бермаслиги мумкин. Чунки жамғариладиган пуллар уз кадрини бир неча марта йукотиб боради ва унга ишонч йуқолади. Бу шароитда миллий пул бирликлари муомала ва тулов воситаси, ҳамда баҳолар масшаби булади, лекин жамғариш воситаси булиб баркарор бирор чет эл валютаси муомалага киради ва пул активлари шу валюталарга алмаштирилади. Шу ҳолни 50-йилларда жанубий Кореяда, 70-йилларда Исроилда, ҳозирги кунларда МДҲ давлатлари амалиётида куриш мумкин.

Одатда пул барча функцияларини бир вақтда кетма-кет бажариши мумкин. Баъзида мамлакатдаги иктисодий, сиёсий баркарорликка караб, пулнинг функциялари бир-биридан ажралиб қолиши ҳам мумкин. Масалан, 40-йилларда Хитойда товарлар баҳоси А1дШ доллариди аниқланган, ҳисоб китобларда, товар сотиш ва сотиб олишда Хитой валютаси

кулланилган. Худди шундай ҳол гиперинфляция даврида Исроилда, Аргентина, Мексика, каби мамлакатларда жорий килинган. Бу мамлакатларнинг миллий валютаси муомала ва тулов воситаси сифатида ишлатилган.

Адабиётларда пулнинг жаҳон пули функцияси тугрисидаги гоёни ҳам учратиш мумкин. Бу функцияни бирор валютага боғлаб қуйиш тугри деб бўлмайди.

Агар биз тарихга эътибор берадиган бўлсак, ташқи савдо, халқаро алоқалар, халқаро кредит муносабатларининг ривожланиши жаҳон пули сифатида олтиннинг кулланилишига олиб келган. 1867 йилда Парижда қабул килинган қелишувга асосан олтин давлатлар уртасида ягона пул (жаҳон пули) сифатида қабул килинган. 1922 йилда Генуяда ўтказилган конференциясидаги валюта битимига асосан АХП доллари ва Англия фунт стерлинги олтиннинг уринбосари сифатида эълон килинди ва халқаро туловларда кулланила бошлади. 1944 йилдаги Бреттонвуд конференциясидан кейин жаҳон пули функцияси олтинда қолдирилган ҳолда, халқаро туловларда АҚШ долларидан кўпроқ фойдаланишга имконият берилди. Долларни олтинга алмаштириш бўйича доллар курси и белгиланди ва 35 доллар 31,1 гр. олтинга тенг қоб қабул килинди. Кейинчалик ҳар қил валюта блоқлари, валюта клиринги ташкил килинди. 70-йиллардан бошлаб халқаро туловларда ХВФ томонидан киритилган махсус ҳисоб ва тулов бирлиги СДР (Special Drawing Rights) кулланила бошлаган.

1971 йилда СДРнинг олтин миқдори АҚШ доллариники деқ 0,888 671 гр. олтинга тенг деб белгиланган. Доллар девольвация бўлганидан кейин, 1 июль 1974 йилдан бошлаб СДР қиймати 16 давлат валютасининг уртача курси, кейинчалик етакчи беш мамлакат валютаси курси бўйича аниқланадиган бўлди.

1979 йил мартдан бошлаб Европа валюта тизимига қирувчи мамлакатларда халқаро ҳисоб-китобларни олиб қориш учун халқаро ҳисоб бирлиги -ЭҚЮ (European Currency Unit) куллайдиган бўлишди. ЭҚЮ - бу аъзо мамлакатлар банқларидаги сётлариға ёзиб қуйиладиган ҳисоб бирлиги. Иқтисодчиларимиз уртасида пулнинг жаҳон пули функцияси мавжуд дейувчилар, биз юқорида қисқача таърифлаган валюта клиринги, СДР, ЭҚЮ каби тулов воситалариға жаҳон пули сифатида қарайдилар. Лекин СДР, ЭҚЮ лар асосан туловларни амалға оширишда кулланилади. Бу жараён эса пулнинг тулов воситаси функциясида ўз аксини топади. Бу ҳолда тулов жараёни мамлакат ичидаги эмас, давлатлараро муносабатларни ўз ичига олади.

Бизнинг фикримизча, пул биз юқорида қелтирган функцияларни алоҳида олинган давлатда ёки давлатлар уртасида бақариши мумкин. Бу ҳолда бирор мамлакатнинг валютаси жаҳон пули функциясини бақаради деб ҳулоса қилишға урин қолмайди.

Пулнинг функциялари бир-бири билан ўзвий боғлиқ ва улар бир-бирини қулдирган ҳолда пулнинг моҳиятини қулик ифода қилади.

Пулнинг асосий бош функцияларидан бири қиймат улқови функцияси ҳисобланади. Баъзи чет-ёл ва рус иқтисодчилари адабиётларида пулнинг биринчи функцияси деб муомала воситаси функцияси, кейин қиймат улқови функциясини қелтирадилар. Бизнинг фикримизча, пулнинг функциялари тугрисида гапирганда, функцияларнинг қетма қетлигиға эътибор қериш зарур. Пул қиймат улқови функцияси бақармасдан қуриб муомала, қамгарма воситаси бўла олмайди. Пулнинг қиймат улқови сифатида мустанқамлиги унинг муомала, тулов, қамгарма функцияларида роли ва аҳамиятини оширади.

Пул назариялари - пул табиати ва пулнинг ишлаб қикаришни шакллантиришға таъсири ҳақидаги назариялардир. Бу назариялар капиталистик ишлаб қикариш усулиғача бўлган даврда вужудға қелди. Капиталистик ишлаб қикариш усули даврида, пул-товар муносабатлари ҳужалиқ соҳасининг ҳамма тармоқларини қамраб олган даврдаги пул назарияси қенг тарқалди.

Пул ва унинг сотиб олиш қуввати орасидаги муносабат пул назарияларининг марқазий масалаларидан бири бўлиб қелган. Ҳуллас, иқтисодчиларнинг пулнинг моҳияти, унинг функциялари ва пул муомаласиға бўлган қарашлари пул назарияларини қелтириб қикарди.

Илк тарихий пул назариялари сифатида номиналлик ва металлик назарияларини

келтириши мумкин. Капитализм тараккиёти билан бирга бу назариялар ҳам узгариб янги, микдорий назариянинг пайдо булишига асос булди.

Ҳозирги кунда монетаризм ва иктисодни пул-кредит муносабатлари оркали тартиблаштириш назариялари ҳам мавжуд. Аммо энг асосий пул назариялари сифатида метал, номинал ва микдорий пул назариялари тадқиқот кидиб келинмоқдп.

Пул назарияларининг келиб чиқишига асосий сабаб ишлаб чиқаришнинг тараккий этиши ва пул муомаласининг тараккиётдан маълум даражада оксашини олдини олиш ва уни ривожлантириш масаласи ҳисобланади.

Кул меҳнатидандманифактурага, манифактурадан саноат ишлаб чиқаришига утилиши билан ҳаипс д-хужалигида меҳнатнинг интеграциялашуви **ҳам** кучая борди. Бунинг натижасида хужалик юритувчи субъектлар орасидаги пуллик муносабатлар ҳам мураккаблаша боради. Феодализмгача булган наад пуллик муносабатлар бу давр талабларига жавоб бера олмай колди. Буни биз Европадаги XV асрдаги “пул очарчилигидан” дан куришимиз мумкин. Худди шу даврдан бошлаб пул назариялари тутрисидаги илк фикрлар юзага келди. Бу назарияларнинг уша даврдаги муаммоларини ечишдаги роли бекиёс бўлди. Илк бор вужудга келган пул назариялари бу металллик ва номиналлик пул назариялари ҳисобланади. Бдуйида биз пул назарияларнинг баъзи бирларига кискача таъриф бериб утамиз

Пулнинг металллик назарияси капиталнинг дастлабки даврида тараккий этди. Монета таркибини бузиш (монетанинг огирлик микдорини камайтириш) га қарши курашда прогрессив роль уйнади. Бу назариялар уша давр руҳи ва тузилаётган буржуазия эҳтиёжларини акс эттириб, меркантилистлар бакувват металл пуллари тарфдори булиб чикдилар. Бу назария уша давр капитализмининг энг ривожланган давлати Англияда майдонга келди. Металлик назариянинг асосчиларидан бири У.Стеффорд (1554-1612й.) эди. У уз қарашларини узининг Лондонда 1581 йилда чоп этилган “Ватандошларимизнинг баъзи одатий аризаларининг кискартмаси” асарида баён этди. Бу оқим тарафдорлари Англияда Т.Мен (1571-1641й.), Д.Норс (1641-1691й.), Францияда бу таълимотни А.Монкретьен (1575-1621й.), Италияда Ф.Тамани (1728-1787й.) ва бошқалар ривожлантирди.

Уларнинг фикрича барқарор металл валюта жамият иктисодий тараккиётининг муҳим шартларидан биридир. Жамият аъзоларининг жамғаришга булган .интилиши иктисодчиларнинг бойликнинг манбаини урганишларига сабаб булади. Улар бу манбани савдодан изладилар. Уларнинг эътироф этишларича актив савдо баланси мамлакатга олтин ва қумушнинг келишини таъмилайди.

Шундай қилиб, илк металллик назарияси тарафдорлари жамият бойлигини 'здимматбаҳо металллар билан алмаштириб, улар пулнинг ҳамма функцияларини бажаради деб ҳисоблар эдилар. Илк металл назария тарафдорларининг асосий қамчидиклари қуйидагилардан иборат эди: илк металлчилар ҳақиқий пуллари киймат белгилари билан алмаштириш зарурлиги мақсадга мувофиқ келишини тушуниб етмадилар;

илк металлчилар пулнинг жамият тараккиётида товар муомаласи асосида юзага келган тарихий категория эканлигини тушунмадилар;

улар жамият бойлиги деб қимматбаҳо метадларни жамғаришни тушундилар ва “бундай бойлик манбаи савдодир” деган ноБрин фикрга келдилар.

Улар жамият бойлиги меҳнат натижасида вужудга келадиган моддий ва руҳий қадриятлар йигиндиси эканлигини тушу на олмадилар. Илк металллик назарияси тарғиботчилари савдо буржуазияси манфаатларини ҳимоя қилиб чиккан эдилар.

XVIII аср охири ва XIX асрнинг биринчи яримида келиб саноат буржуазияси манфаатларини қондира олмаган металллик назарияси уз мавқесини йукотди. Аммо XIX асрнинг иккинчи яримида келиб немис иктисодчиси, тарихий мактаб вакили К-Книс (1821-1898 и.) бу назарияни ҳимоя қилиб чикди. Бу гоёнинг қайта тикланишига 1871-1873 и. да Германияга қиритилган олтин танга стандарти сабаб булди. К.Книс тарғиботи металлчилар назарияларини янги шароитга мослаштирди. Книс пул сифатида факатгина металлни эмас, балки марказий банк банкноталари ҳам эътироф этди. Бу пайтга келиб хужаликда асосий

ролни кредит уйнай бошлади ва бу олтин монеталар билан бирга муомалада булган ва уларга алмаштирилладиган банкнота эмиссиясининг асосини ташкил этди. К.Книс банкноталарни тан олган ҳолда ҳеч нима билан таъминланмаган коғоз пулларга қарши чиқди. Унинг фикрича пул муомаласи металл билан таъминланган банкноталар ва металл монеталарга асосланиши шарт. К;ОРОЗ пуллар унинг фикрига ҳудда “коғоз булка” каби маъносиз нарсадир. К.Книс таъкидлашича олтин уз табиатига кура пулдир.

Биринчи жаҳон урушидан сунг металлизм тарафдорлари олтин монета стандартни қайта тиклаш мумкин эмаслигини тан олиб уз назарияларини ҳимоя қилиш мақсадида олтин куйма стандарт ва олтин девиз стандартга асосланган банкнота ишлаб чиқаришини ёқлаб чиқдилар.

Олтин стандарти биринчи марта 18 асрда Англияда ва 19 асрнинг охирларида бошқа мамлакатларда жорий этилди. Бу стандарт олтин монометализми деб ҳам аталди. Олтин танга стандарти олтин стандартининг илққуринишидир. Бу стандарт биринчижаҳон уруши бошланишига қадар ҳукм сурди. Олтин танга стандартга **ҳос** булган белгилар куйидагилардан иборат бўлган: товарларнинг баҳолари фақатгина олтинда улчанарди; олтин танганинг муомалада бўлиши; давлат хазинаси томонидан чекланмаган миқдорда монета\ зарб қилиниши; кредит пуллари уларни номинали бўйича олтинга эркин алмаштирилиши; олтинни олиб қириш ёки олиб чиқишнинг тақиқланманлиги; ички бозорда олтин монета ва банкноталар билан бирга ҳақиқий қийматга (яъни, тула ҳақиқий қийматга) эга булмаган пайтда чақалар ва маълум курсга эга булган давлат коғоз пуллариининг муомалада бўлиши. Бу пул тизими мустаҳкам пул тизими бўлиб, инфляцияни инкор этар эди. Муомала учун зарур булмаган олтин миқдори яна хазина қуринишига қайтар эди. Аммо капитализмнинг кризиси даврида бу мувоzanат издан чиқди. Иккинчи жаҳон уруши даврида **АҲИ** дан бошқа урушаётган давлатлар банкноталарни олтинга алмаштирилишини ва олтинни четга олиб чиқишни бекор қилди. Олтин муомаладан суриб чиқарилиб хазинага айлантирилди. **А1дШ**да эса олтин монеталар 1934 йилга қадар муомалада булди.

Биринчи жаҳон урушидан кейин 20 йилларда баъзи мамлакатларда олтин куйма стандарт жорий қилинди. Бу стандартнинг олтин танга стандартдан асосий фарқи шунда эдики, муомаладаги банкноталар 12-12,5 кг. атрофидаги олтин куймаларга алмаштирилди. 12,5 кг. лик куймага банкнотани алмаштириш учун Англияда 1700 фт, ст., Францияда 215 минг фр. талаб қилинар эди. Бу билан олтин муомаладан халқаро оборотга чиқарилди. Ички оборотда эса бундай имкониятга фақатгина йирик фирмалар ва пулдорлар эга бўлиб қолдилар ҳолос.

Олтин куйма стандартга қирмаган мамлакатларда банкноталарни бевосита олтинга алмаштириш тикланмади. Бу мамлакатлар уз кредит пуллариини олтин куйма стандартга қирувчи мамлакатларнинг девизларига (яъни валюталарига) алмаштирилишини мулжалланган эдилар. Бу бир мамлакат валютасининг иккинчи давлат валютасига бокдиқарини қелтириб чиқарар эди.

Пул ситемасининг бу қуриниши олтин девиз стандарт номини олди. 1929-33 йиллардаги эжаҳон кризисидан кейин барча мамлакатларда олтин девиз стандартнинг баъзи элементларини олтин доллар стандарт узида олиб қолди. Бу стандартнинг узига ҳос ҳусусияти шунда эдики; биринчидан, бу стандартдан фойдаланиш ҳуқуқи фақатгина чет эл эмиссион банқлари учунгина сақлаб қолинган эди, иккинчидан, бу стандартда фақатгина **А1дШ** долларигина олтин билан алоқасини сақлаб қолган эди ҳолос. 1971 йил декабрь ойидан бошлаб долларнинг олтин паритети бекор қилиниши билан олтин стандартнинг барча қуринишлари уз қучини йуқотди.

Олтин стандарти барбод бўлиши ва иқтисодиётгаи давлат иштироқида бошқарилишига билан металл пул назариясининг урни бошқа назария билан алмаштирилади. Неометализм оимининг асосий қамчилиги шундаки, улар иқтисодни давлат томонидан бошқарилиши билан олтинга алмаштирилмайдиган кредит пуллар орасида ички боглигини эътиборга олмадилар.

Номинализм кулдорлик тизими давридаги файласуфлар таълимотида юзага келган булиб, бу илк номинализмдир. Биринчи номиналистлар танга таркибини бузиш (танганинг огирлик микдори камайтириш)ни кур-курона мадҳ этувчилар булганлар. Емирилиб кетган тангаларни тенг кийматли тангалар билан муомалада бир хилда юрганлигига асосланиб, улар пулнинг металл микдори эмас балки унинг номинал муҳимдир деб даъво килиб чикдилар.

Номинализм. XVII-XVIII асрларда пул муомаласи тула кимматга эга булмаган тангалар билан тўлган даврда шаклланди. Худди шу тула кимматга эга булмаган тангалар (когоз пуллар эмас) илк номинализмнинг асосида ётар эди.

Худди металлизм назарияси сингари илк буржуа номинализм вакиллари ҳам Англиядан чикди. Булар епископ, файласуф-идеалист Дж.Беркли (1683-1753й.) ва иктисодчи Дж-Стюарт (1712-1780 и.) лардир.

Номиналистлар куйидагича хулосага келдилар: пулни давлат бунёдга келтиради; пулнинг киймати унда курсатилган номинали билан аникланади. Худди шу билан бу назария номинализм деб атала бошланди. Ноасийализмнинг асооий хатоси* шундаки, бу назария буйича пулю:

киймати даалат томонидан аникланар эмиш. Дж. Беркли пул аслини олган марка, унияг кандай матерйалдан ясалганлигининг ва нимани аке эттиришини:

канака аҳамияти бор деган рояни олдинга сурди. Худди шу билан у моддий киймат назариясини ва пулнинг товарлик табиатини рад этди. Пулнинг умуми-киймат эквиваленти сифатида объектив равишда пайдо булиш моҳиятин;

тушунмай, номиналистлар унинг киймати давлатнинг субъектив ҳохиши иродасига боғлиқдедилар.

Номиналистлар пулнинг киймат улчовини ва баҳолар масштабини аралаштириб юбордилар. Дж-Стюарт пулни тент булган булаклардан иборат масштаб деб аниклади. Шу билан биргаликда географик масштабни тушуниш ва ишлатиш мумкин агар, бунинг асосида масофа мавжуд булса; маҳсулот огирлигини Ёдчаш мумкин, агар у кандайдир оуирликка эга булса; шу каби пул ҳам киймат улчови функци-ясини бажаради, агар у товар билан кандайдир ҳамжинсликка эга булса, деб уктирди.

Номинализмнинг кейинги ривожланиши (асосан Германияда) XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошига тутри келади. Бу давр номиналист-тарнинг асосий намоёндаларидан бири Г.Кнап (1842-1926 и.) эди. Г.Кнап узининг “Давлат пул назарияси” (1905) асарида айтишича пулнинг давлат томонидан белгиланадиган сотиб олиш қоблияти мавжуд. Шу сабабли ҳам пул давлат томоайдан яратилади. Бу назарияни эса у давлат пул назарияси деб атаиди.

Кнапп ва унинг издошлари олдинги номинистлардан фаркли уларок уз назарияларни тўла кимматга эга булмаган тангаларга эмас балки когоз пулларга асослаган эдилар. Кнапп пул массасини таҳлилқилишда давлат хазина билетлари ва алмашинадиган тангаларнигина эътиборга олди. Кредит пуллари (вексел, чек, банкнота) ни у алоҳида категория деб қараб уз изланишларидан уларни чиқариб ташлайди. Бу уларнинг катта хатоси эди. Номиналистларнинг асосий камчилиги шундаки улар пулнинг моҳиятини унинг ҳукукий асосидан изладилар.

Микдорий назария XVI-XVIII асрларда меркантилистларнинг концепциясига реакция сифатида пайдо булди. Бу назариянинг бошловчиси *француз* иктисодчи ЖБрден (1530-1596) эди, У биринчи булиб Европада уша даврда юз берган “баҳолар революцияси”ни очиб беришга ҳаракат қилди. Баҳоларнинг сакрашига сабаб Европага Америка китъасидан оқиб келган кимматбаҳо металла? булганлигини тушунтирди. XVI-XVIII асрларда Европада олтин микдори 1500 йилда булган олтин микдоридан 16 марта купайиб кетган эди. Ж.Боден баҳоларнинг узгариши мурмаладаги пул микдори биланданикланди деб тушунтирди. Шу сабабли ҳам бу назария микдорий назария деб ном олди. Аммо илк микдорий назария тарафдорлари пул микдорининг баҳога буладиган таъсирини ва буни кандай йуллар билан ва қайси ҳолларда булиҳлигини аниқ очиб бера олмадилар.

XVIII асрга келиб бу назарияни инглизлар Д.Юм (1711-1726) ва Дж-Мидль (1773-1836)

ҳамда француз Шарль Монаскё (1689-1755) ривожлантирдилар. Инглиз иктисодчиси, файласуф, психолог ва тарихчи Д.Юм узининг субъектив" идеалистик карашлари билан киймат субстанцияси тушунчасини рад этди. Америкадан кимматбаҳо металлнинг оқиб келиши ва баҳоларнинг ошиши орасидаги тугри пропорционал боғланишни курсатмокчи булиб, у: “пул кийматини унинг микдори белгилайди” деган фикрини илгари сурди. Юм фикрича товарларнинг баҳоси ва пулнинг киймати муомалада булган товар ва пул хажми билан аникланади. Муомала пулнинг купайиши олдин бир товар баҳосининг ошишига, кейин иккинчи товарнинг ва охир оқибатида барча товарларнинг баҳосининг муомаладаги пул микдорига пропорционал равишда ошишига олиб келади. Мана шу пулнинг микдорий назариядаги пул массаси уртасидаги боғлиқликни курсатади ва муносабат

Пул массаси Баҳолар даражасининг узиш суъратлари = узиш суръатлари.

Демак, товарлар баҳоси ҳақиқатда пул микдорига турри пропорционал булади. Ҳақиқатда эса янги олтин ва қумуш конларининг очилиши билан бу металл? қамрок ижтимоий меҳнатни Ўзларида акс эттира бошладилар. Шундай қилиб, микдорий назария вакиллариининг фикрлари шунда эдики:

пулнинг сотиб олиш қобилияти худди баҳо қаби (янги товар баҳоси қаби) бозорда аникланади; муомалада барча чиқарилган пуллар булади; пулнинг сотиб олиш қобилияти пул микдорига тесқари пропорционал ва баҳолар Ўзгариши пул микдорига турри пропорционал.

1. Микдорий назария ҳулнинг-фадатмуомадаваситаси эканлиги виқурад]долди холос. Улар та-ъқидлашича пул -в” товар массаларининг тукнашиши |-унатижасида баҳолар белгиланади ва пулнинг киймати анииланади. КМаркс 1 дЮмни тадқид қуплиб, унинг асосий хатоси шундаки, у “пул муомалага t қираётганда кийматга эга эмас а, товар эса баҳога эга эмас” деган нотугри д тахминда эди” деб ёзган эди.

Уларнинг иккинчи хатоси шунда эдики, улар ҳамма пул массаси фақат ^т муомалада булади деб қарашган. Аслида киймат қонунига мувофиқ муомала учун зарур бЫ-яган пул микдорини аниқловчи иктисодий қонун мавжуд. Муомалада булган ҳақиқий нақд пулга, ҳар қандай пул микдори эмас балки, шу давр учун зарур булган, тулов муддати узайтирилган, ҳисоб-қитоблар ва пул бирикларининг айланишида банд булган пуллар қиради. Микдорий назария хазинанинг металл пул муомаласида стихияли регулятор эканлигини рад этади.

Замонавий микдорий назария қогоз пуллар муомаласига асосланади. Бу назария А. Маршалл, америкалик И. Фишер, шведлар Г. Нассель ва Б. Хансен, иктисодчи А. Пигу, монетарист М. Фридмен тадқиқотларида уз аксини топди.

Америкалик иктисодчи, статистик ва математик И.Фишер (1867-1942ЙЙ) пулнинг микдори назариясига янги сифат қиритди. У пулнинг меҳнат кийматини рад этди ва пулнинг “сотиб олиш қуввати”га асосланди.

Микдорий назарияни математик йул билан исботламокчи, булган И. Фишер пулнинг “сотиб олиш қувватига” таъсир этувчи олти фактораи курсатди:

М-муомаладаги нақд пул массаси;

V-пулнинг айланиш тезлиги;

P-урта (тортилган)баҳо;

Q-товарлар микдори;

Мдбанк депозитлари йигиндиси;

V¹-депозит-чек муомаласи теалиги. Товарлар учун туланган пул йигиндиси, товарлар йигиндисининг товарлар баҳосига қупайтмасига тенг:

$$MV = PQ$$

Бу тенгламани Фишер “алмашинув тенгламаси” деб атади. Юқоридаги формула асосида муомаладаги пул массасини топиш мумкин.

$$PQ - \quad M = \frac{MV}{V}$$

Энди Фишер назариясининг баъзи камчиликларини куриб чиксак. Биринчидан, у товарлар баҳолари йигиндиси урнига, барча товарлар микдорининг уртача тортилган баҳоларини олади. (PQ). Унинг фикрича, товарлар бозорга баҳога эга булмаган ҳолда кириб келади. Гдиймат назариясига кура эса, товар бозорга баҳо билан киради. Демак, баҳони товардан ажратиш мумкин эмас. Иккинчидан, Фишер узок вақт оралигидаги V ва Q узгарувчиларни узгармас (бир маромли) деб олди. Бунинг натижасида эса иккита эрксиз узгарувчи - пул микдори ва баҳо қолади.

Учинчидан, бу икки узгарувчиларнинг узаро боғлиқлигидан келиб чикиб, Фишер бир томонлама хулоса килиб баҳолар қулами натижа бўлиб, у бошқа омиллар узгаришига сабаб бўла олмайди дебди. Пулнинг микдори назарияларидан бири Кембриж ёки касса колдиклари назариясидир. Бу назарияни А. Маршалл, А. Пигу кейинчалик Ж. Кейнс тарғибот қилган. Бу гоё буйича пул ҳаракатининг боши бўлиб жисмоний ва ҳуқуқий шахсларнинг худ"алик оборотида бўлган пуллар (касса колдик пуллари) ҳисобланади. Касса колдикларидан А. Пигу фикри буйича истъёмол фондлар ташқари сугурта фонди, инвестиция буйича жамгарма фонди ташкил қилиниши керак. Пигу тенгламаси "алмашув тенгламас"дан фарқ қилади. Яъни унда янги курсаткич "жамгарма коэффициенти" қулланилган бўлиб қуйидаги қуринишида ифодаланади.

$M = K \times R \times P$ бир қисми (пул шаклида) бу ерда, K - коэффициент ёки RP нинг бир қисми (пул шаклида), касса колдиги. R - маълум давр ичида ишлаб чиқарилган реал маҳсулот ҳажми. Масалан, RP -800 млрд. доллар бўлса, K унинг 1/8 қисмини ташкил қилади. У вақтда $M = 800 \text{ млрд.} : 8 = 100 \text{ млрд. доллар}$. Демак, яратилган ялпи маҳсулотни курсатилган баҳода мўйлаштириш учун RP дан 8 марта кам бўлган пул массаси зарур.

Ҳозирги замон монетаризми. Монетаризм пул назарияси 50 йиллар уртасида пайдо бўлган. Бу оқимнинг қузга қуринган намоёнчаси МФридман ҳисобланади, у Чикаго университетининг профессори, иқтисод соҳасидаги Нобель мукофоти лауреати. Бу оқимга М. Фридмандан ташқари К. Бруннер, А. Мольцер, Д. Лейдлер, Ф. Кейген ва бошқа иқтисодчилар киради.

Пул назарияда катта мувофоқият қозанган роя - Фридманнинг пулнинг микдорий назарияси бўлиб, у муомаладаги пул микдори узгариши билан товар баҳолари узгариши уртасидаги боғлиқликни, монетар сиёсат назарияси, яъни жамият ҳолда бўлган иқтисодий тебранишлар пул массасининг узгариш туфайли бўлиши, пулнинг иқтисодий самарадорликка таъсири қабиларни ёқлаб чиқади. Ҳозирги замон монетаризмига бир гуруҳ иқтисодчилар қаламига мансуб "Пулнинг микдорий назариясига оид тадқиқотлар" (1956йил) деб номланган асар билан асос солинди. Унинг бош гоёси-иқтисодий ўсишни бозор механизми таъминлайди, бу механизмнинг асосий воситаси пул ҳисобланади деган хулосадан иборат. Монетаризм пулни олқишловчи назариядир. Монетаристлар иқтисодий ўсишнинг энг муҳим шартин инфляцияни даф этиш ва 'пулни соғломлаштириш, пулни ҳужалик муомаласи воситасига айлантириш деб қарайдилар. Уларнинг фикрига, давлатнинг иқтисодиётга аралашуши пул муомаласини тартибга солиш билан чекланиши керак

Монетаристлар илгаридан маълум бўлган пулнинг микдорий назариясига бориб туташидан "барқарор пул" назариясини олға сурадилар. Улар пул ва иқтисодий фаоллик уртасида ўзвий боғланиш борлигини қ-айд қилиб, иқтисодий' кризисларнинг сабабини пул муомаласидаги бузилишлардан ахтардилар:

Пулнинг етишмай қолиши иқтисодий ўсишини сусайтира бориб, туррунлик ҳолатини келтириб чиқаради, бу эса аввал юзарок тангликка, сунгра эса чуқур иқтисодий тангликка олиб келади. Бинобарин, иқтисодий цикл пул микдorigа боғлиқ, бу ўз навбатида пул эмитенти бўлган Марказий банк фаолиятига боғлиқ. Пул-кредит сиёсатини ўзгартириб тангликдан чиқиш ва иқтисодни ривожлантириш мумкин. Монетаристлар иқтисодиётда бош масала ишлаб чиқариш ва пул массасининг тенглигиги бўлиб, шу орқали макроиқтисодий мувозанат ҳосил этиш мумкин деб ҳисобланадилар.

М. Фридмен касса колдиги талаби миллий даромад, депозит баҳо қозғалар, товарлар

баҳосининг усиши ва бошка омилларга курсатади ва бошка омилларга боғлиқ эканлигини курсатади ва уни куйидаги формула буйича ифодалайди.

$M_s = f(Y \times X)$ бу ерда:

M_s - режалаштирилаётган касса колдиги, f - Y , X ларнинг узгарувчан функцияси, Y - миллий даромад, X - юкорида келтирилган жами омиллар
Б,р,у,и-бошка таъсир этувчи осиллар.

Факат монетаризм эмас, балки бошка назариялар ҳам пул массаси билан ишлаб чиқариш уртасида боғланиш мавжудлигини тан олади. Фарқ шундаки, монетаризм бу боғланишни бош масала деб қарайди. Унинг намаёндалари пул массасига таъсир этувчи чора-тадбирлар давлат инвестициясидан фарқлироқ дарҳол иқтисодий вазиятига таъсир этади деб қарайдилар.

Хулоса.

Ушбу маърузада қийматнинг пул шаклини пайдо бўлиши ва пулни ривожланиш босқичларида металл пулларнинг алмашинуви Т-П-Т шаклида олиб борилгани, пулнинг функциялари, яъни қиймат улчови, муомила воситаси, тулов воситаси, жамгарма воситаси функцияларини бажариши еритилган. Пул назариясининг йуналишлари: металл, номинал, микдорий назариялар еритилган.

Таянч сузлар:

Қиймат, пул, товар, функция, назария, монетаризм.

Назорат саволлари.

1. Пул нима ?
2. Пулнинг асосий функциялари?
3. Пулнинг қиймат улчови нима?
4. Фишернинг микдорий назарияси?
5. Пулнинг қайси назарияси асосида Ўзбекистон Республикаси Марказий банки иш олиб боради.
- 6.

Асосий адабиётлар руйхати:

1. Каримов И.А “Ўзбекистон по пути углубления экономических реформ” -Т.:Ўзбекистон, 1995.
2. Каримов И.А. Стабильность и реформы: Статьи и выступления” -М.:Палея, 1996
3. Закон Республики Узбекистан “О Центральном банке” .
4. Закон Республики Узбекистан “ О банках и банковской деятельности”.
5. Инструкции Центрального банка и коммерческих банков республики.
6. Банковское дело. Под ред. проф. Лаврушина О.И. М., Финансы и статистика, 1992.

Кушимча адабиётлар руйхати:

1. Крис Дж. Барлтроп и Диана Мак Нотон. Банковские учреждения в развивающихся странах. Том2. ИЭР ВБ вашингтон Д.С.
2. Операции коммерческих банков и зарубежный опыт. Ширинская Е.Б., соколинская И.Э., М., Финансы и статистика. 1993.
3. Основы денежного обращения и кредита. Поляков В.П., Московкина Л.А., М, Инфра-М, 1995.
4. Дж К. Ван Хорн. “Основы управления финансами” –М.: “Финансы и статистика”, 1997.

Мавзу №2.Кредит назарияси асослар

Режа:

- 1.Кредитнинг капитализмгача булган шакллари, зарурлиги.
- 2.Ссуда капиталининг моҳияти зарурлиги ва хусусиятлари.
- 3.Кредитни айрим шаклларининг тавсифи.
- 4.Пул-кредит муомласини тартибга солиш назарияси

Асосий иборалар:

Кредит, принциплар, ссуда, функция, назариялар, хусусиятлари.

Иктисодий назарияда ссуда капитали деганда фоиз тулаш шарти билан вақтинча фойдаланишга бериладиган ялпи пул маблағлари тушунилади. Ссуда капиталининг моҳиятини тунда тушуниш учун аввало уни айланма ва савдо капиталларидан фарқини, характерли хусусиятини аниклаш керак. Ссуда капитали капитал бозорида муҳим урин тутиб миллий иктисодиёт эҳтиёжларини кондиради. Ссуда капиталининг узига хос хусусиятлари, унинг кредитордан карз олувчига булган ҳаракатида ва аксинча булган жараёнида купрок куринади. Бу хусусиятлар куйидагилардан иборат: 1. Ссуда капитали капитал сифатида - бу мулк, унинг эгаси карз олувчига капиталини доимий эгаликка эмас, балки вақтинча фойдаланиш учун берадк. Бу ҳолда капиталга булган эгалик капитал ҳаракатидан ажралади. Капитал корхоналарнинг ишлаб чиқариш фаолиятини ташкил қилишнинг бошидан охиригача катнашиб, унинг ҳажми ортиб борсада, белгиланган капитал микдори охир оқибатда уз эгаси - кредиторга қайтиб туланиши лозим. 2. Ссуд-з капиталининг узига хос хусусияти, унинг товар сифатида эканлигидир. Кредитор томонидан пул маблағлари карздор корхонага “сотилади”, Корхоналар бу капитал ҳисобидан чиқариш воситалари ва иш қучини сотиб оладилар. Ссуда капиталининг товар сифатидаги истёъмол қиймати - карз олувчи томонидан унинг самарали ишлатилиши натижасида карздор оладиган фойда ҳисобланадй. Ссуда капиталининг истёъмол қиймати оддий товарнинг истёъмол қийматидан фарқ қилади. Ссуда • капитали буйича олинган фойданинг бир қисми ссуда фоизини тулаш учун ишлатилади. 3. Ссуда капиталининг яна бир хусусияти, кредитор ва карз олувчи уртасидаги муносабатнинг узок; давом қилишидир. Ссуда капиталининг кредитордан карз олувчига утиш жараёни даврлар буйича тарқатилган гулов механизмининг босқичларида ифодаланади. Масалан, оддий савдо сотик жараёнида сотилган товарнинг нархи шу захотиёк; туланади. Кредит ресурслари ва улардан фойдаланганлик учун туловлар одатда маълум вақт утгандан кейин туланади.

4. Ссуда капитали ҳаракатининг узига хос хусусиятларидан яна бири шундаки, ссуда капитали ҳаракати саноат ва савдо капитали ҳаракатидан фарқ; қилиб, “сотувчи” (кредитор) ва “ҳаридор” (карз олувчи) уртасидаги муносабат, яъни капитал ҳаракати, пул (П-ГУ) қуринишида булади.

Судхурлик капиталидан фарқли уларок ссуда капитали аввало давлат, юридик ва жисмоний шахслар, кредит ташкилотларидан жалб қилинган молиявий ресурслар ҳисобига шаклланади (бу эса банкларнинг ссуда капитали бозорида ихтисослашган воситачилик ролини аниқлаб беради). Молиявий ресурсларнинг ссуда капиталига айланишининг икки асосий манбасини қурсатиш мумкин.

*Кредит муносабатлари ривожланишининг биринчи босқичда ссуда капитали шаклланишининг ягона манбаи сифатида давлат, юридик ва жисмоний шаклларининг вақтинчалик буш пул маблағлари манба сифатида намоён булди. Улар молиявий воситачиларга ихтиёрий равишда вақтинча фойдаланишга, мавжуд маблағки кейинги капитализация қилитга ва улардан фойда олишга берилади. Бу маблағлар кредит ташкилотларига тегишли булган депозит счётларда қайд қилиниб, узларининг биринчи эгаларига шу қуйилмалар буйича фоиз қуринишидаги даромад қелтиришни таъминлайди. Бу манба узининг аҳамиятини ҳозирги, ривожланган давлатлар шароитида ҳам йукотган эмас.

*Нак;д пулсиз шаклидаги ҳисоб китобларнинг банк оркали утишида ишлатиладиган маблағлар кам ссуда капитали шаклланишининг янги манбаи булиб, бу маблағлар айланма маблағларнинг доиравий айланиш жараёнида юзага келади. Корхоналарда молиявий ресурсларнинг вақтинча буш. булиб р;олишининг куйидаги асосий сабабларини курсатиб утиш мумкин.

-ишлаб чиқарилган маҳсулотларни сотиш вақти билан олинган хом ашё, материаллар, ишчиларга иш хақи ва бошқа туловларни амалга ошириш вақтининг мое келмаслиги;

-асосий фондларнинг эскиришини коплаш учун мулжалланган пул ажратмаси, яъни амортизация фондининг шакллантирилиши.

Амортизация фонди маблағлари ҳам ссуда капитали манбаси сифатида ишлатилиши мумкин.

Корхоналарда фаолияти натижасида юзага келувчи таксимланмаган фойда ёки унинг ишлатилиш жараёнида пайдо булган буш маблағлар (масалйн, йил охирида туланадиган дивиденд шаклида) ҳудудий шахсларнинг

уларга хизмат курсатувчи кредит ташкилотларидаги ҳисоб-китоб счётларида

Бу маблағлар:д банк томонидан корхона ва ташкилотларнинг пул маблағларига булган эҳтиёжини кондиритишга, маълум муддатга туловлик асосида йуналтирилади.

Ссуда капитали бозорининг таркиби. Ссуда капитали бозори молиявий бозорнинг таркибий қисми ҳисобланади ва унинг ҳолати ссуда капиталининг доиравий айланиш жараёни билан боғлиқ. Ссуда бозорининг асосий иштирокчилари булиб:

*дастлабки инвенторлар, яъни турли банкларда сақланувчи, ссуда капиталига айланувчи буш молиявий ресурсларнинг эгалари;

*ихтисослаштирилган воситачилар, пул маблағларини бевосита жалб қилувчи, уларни ссуда капиталига айлантирувчи ва фойиз қуринишида ҳақ тулаш ва қайтариш шарти билан вақтинчалик фойдаланишга қарз олувчига берувчи кредит-молиявий ташкилотлари булиши мумкин.*молиявий ресурсларда етишмовчилик ҳис қилувчи ва ихтисослашган воситачиларга уларнинг буш маблағларини вақтинчалик ишлатиб турганлиги учун. тулов тулашга тайёр булган давлат ташкилотлари, ҳукукий ва жисмоний шахс қуринишидаги қарз олувчи.

Банклардан бериладиган кредит ресурсларнинг мақсадли йуналишидан келиб чиққан ҳолда ссуда капитали бозори куйидаги асосий сегментларга бўлиниши мумкин:

пул бозори - айланма маблағларнинг ҳаракатини таъминловчи қисқа муддатли кредит операцияларнинг йигиндиси;

капитал бозори - асосий маблағлар ҳаракатини таъминловчи қисқа ва узок муддатли операциялар туплами;

фонд бозори - қимматбаҳо қозғалар бозорига хизмат қилувчи кредит операциялар туплами;

ипотека бозори - қучмас мулк бозорига хизмат қилувчи кредит операциялар туплами ва бошқалар.

Х;ар бир санаб утилган бозор сегментлари уни ташкил этиш ва вазифаларини бажаришда узига хос хусусиятларга эга. Бу эса амалиётда молия-кредит институтларининг махсус тури ихтисослаштирилган тижорат банкларининг ташкил топишига олиб келади.

Замонавий ссуда капитали бозори асосий икки бурин кредит тизими ва қимматбаҳо қозғалар бозори (бирламчи ва иккйламчи бозорлар) булишини тақозо қилади. Ссуда капитали бозорининг таркибини куйидаги схемада қелдтириш мумкин.Қелтирилган схемадан қуриниб турибдики, кредит тизими ҳар хил кредит молия институтларининг йигиндисидан иборат. Қимматбаҳо қозғаларнинг бирламчи бозорида янги муомалага чиқарилган қимматбаҳо қозғалар сотилади ва сотиб олинади. Иккйламчи бозорда (фонд биржасида) олдиндан муомалага чиқарилган қимматбаҳо қозғалар сотилади ва сотиб олинади. Биржадан ташқарида қимматбаҳо қозғаларнинг сотилиши ва сотиб олиниши одатда нобиржа савдо деб вдритилади.

Қимматбаҳо қозғалар бозори ва кредит тизимининг мавжудлиги ҳамда ривожланиш даражасига қараб ссуда капитали бозорининг ривожланиши тугрисида ҳулоса қилиш мумкин.

Жаҳон амалиётида капитал бозори АКШ, Гарбий Европа мамлакатларида ва Японияда юксак тараккий килган.

Бу босқичнинг асосий белгиси - иқтисодиётда кредит муносабатларини давлат томонидан марказлашган ҳолда бошқарилишидир. Давлат микёсида кредит муносабатларининг марказлашуви ҳар бир давлатнинг Марказий банки ёрдамида амалга оширилади. Дастлабки умумиллий давлат кредит институтларининг пайдо булиши нақд пулсиз дўстона кўтооларни олиб бориш учун кул келди, ҳамда тижорат банкларининг операциялари ва хизмат кўрсатиш куламининг кенгайишига олиб келди. масалан, фонд бозорига хизмат курсатиш буйича. Кейинчалик Марказий банклар фаолияти бозор иқтисодиётини барқарорлаштиришнинг самарали омили булган кредит дастаглари ишлатиш буйича йуналтирилди. Бу эса давлатники булмаган кредит тагикилотларини назорат килишни кучайтиришни талаб килди. Шунингдек, иқтисодиётда информацион технологиянинг ривожланиши, глобал банк тармокларининг компьютер коммуникациялари ва маълумотлар базаларининг шаклланиши кредит муносабатларини янги сифатли даражага, яъни миждозга хизмат курсатиш билан бирга уларнинг молиявий фаолиятининг ?;амма жабҳаларига, шунингдек халқаро бозорга ҳам тарқалитишга олиб келди. Жамият фаолиятининг ута муҳим жиҳати - бу ишлаб чиқаришдир. Ишлаб чиқариш тараёнида иқтисодий ресурслар ишлатилади, махсулотлар ва хизматлардан иборат ҳаётини неъматлар яратилади.

Ишлаб чиқариш тараёнининг узлуқсизлигини моддий ва меҳнат омиллари таъминлайди. Ишлаб чиқаришнинг бу омиллар билан бир текисда таъминланиши муаммодир.

Кредит орқали жамиятимизда куйидаги иждобий натижаларга эришиш мумкин:

биринчидан, фондлар айланиши тараёнида четга чиқиб, буш колган мабалгларнинг ҳаракатсиз туриб қолишининг олдин олинади;

иккинчидан, такрор ишлаб чиқаришқи кенг доирада узлуқсиз давом эттиришга имкониёт яратилади.

Кредитнинг вужудга келиши реалликка айланиши учун муайян шароитлар булиши зарур. Шу масала буйича баъзи иқтисодий адабиётларда келтирилган фикрларни таҳлил килиб, иқтисодчилар томонидан кредитнинг юзага келишининг куйидаги шартларига купрок эътибор берилганини курсатиб утиш мумкин. Кредит муносабат булиши учун:

биринчидан, кредит муносабат иштирокчилари - карз берувчи ва карз олувчи - ҳуқуқий жиҳатдан мустакил субъект булиши керак. Мустакил субъект сифатида ҳар иккала томон бир-бири билан узаро алоқалардан келиб чиқувчи мажбуриятларни бажаришини моддий жиҳатдан кафолатлай олиши керак. Маясбуриятларни бажара олиш кобилиятини ҳисобга олган ҳолда мустакил ҳуқуқий субъект сифатида томонлар иқтисодий муносабатга киришишлари керак.

иккинчидан, карз берувчи ва карз олувчи манфаатлари бир-бирига мое тушган тақдирдагина кредит заруриятга айланади. Бу манфаатлар авваламбор, объектив тараёнлар, узаро манфаатларни такозо этувчи аниқ д вазият билан боглик.

Кредитор(карз берувчи) томонидан пул маблагларини карзга бериш буйича, карз олувчи томонидан эса шу маблагларни олиш буйича кизикиш д тугилган тақдирдагина кредит юносабатлари вужудга келади.

Кредитнинг вужудга келиши кредит муносабатлари иштирокчилари манфаатларининг йуналишига боглик, Томонлар манфаатларининг мое келиши кредит шартномаси тузилишини таъминлайди. Лекин, кредит муносабатлари иштирокчилари манфаати нафакат вақт ва фазо жиҳатдан, шунингдек сифат жиҳатдан ҳам мое тушган тақдирдагина бу муносабатлар реалликка айланади. Шу билан бирга кредитнинг бу муҳим сифатлари кредит муносабатлари содир оулишининг асосий сабаби булолмайди. Кредит вужудга келиши учун, юкорида айтилгандек, аниқ бир иқтисодий асос -фондлаонинг доиравий айланиши ва шунта ухшаш бошка аниқ шароитлар оулиши зарур. Факатгина ана шу таъсир этувчи омиллар булган тақдирдагина кредитнинг вужудга келиши реалликка айланади.

Баъзи иктисодий адабиётларда кредитнинг зарурлиги хусусида бир неча бошқа фикрлар ҳам учрайди. Масалан, кредит корхоналар фаолиятини назорат қилгани амалга ошириш учун зарур деб таъкидланади. Агар бу фикр тугри деб қарайдиган бўлсак, кредитнинг зарурлиги фақат кредитор учун тушунарли бўлади, чунки у қарз бериш орқали қарз олувчи фаолиятини назорат қилиш имкониятига эга бўлади.

Бундай шароитда кредитнинг чегараси ишлаб чиқариш фондларининг доиравий айланишига асосланган объектив жараёнларга эмас, балки банкюшт кредит операциялари орқали қарз олувчининг фаолиятини назорат в?лиш истагига боғлиқ бўлиб қолади.

Бу мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда хулоса қилиб айтиш мумкинки, **кредитнинг объектив зарурлиги такрор ишлаб чиқариш жараёнида фондларнинг доиравий айланиши қонуниятларига асослангандир.**

Бизга маълумки, пул маблағларига қўй ҳолларда кредитларни, корхоналарнинг ҳисоб варақасидаги маблағларни ва нақд пулларни, оборот маблағларини ва молиявий ресурсларни қиритадилар.

Кредит - бу вақтинча бўш турган пул маблағларини пул эгаси ёки бошқалар томонидан маълум муддатга, ҳақ тулаш шарти билан

қарзга олиш ва қайтариб бериш юзасидан келиб чиққан иктисодий муносабатлар йиғиндисидир. Кредит ҳар қандай ижтимоий муносабат эмас, балки ижтимоий ишлаб чиқарит маҳсули, қийматнинг ҳаракати, қарз берувчи ва қарз олувчи уртасидаги иктисодий муносабатларни ифодаловчи категориядир. Кредитнинг моҳияти унинг ички белгиларияи очиқ беришга қаратилган. Кредитнинг моҳиятини очиш - бу унинг сифатларини, кредитнинг муҳим томонларини, уни иктисодий муносабатлар тизимининг бир элементи сифатида қўриқувчи асосларини билиш демакдир.

Юқоридаги фикрларга асосланган ҳолда кредитнинг баъзи муҳим томонлари аниқланади:

биринчидан, унинг ижтимоий маҳсулот яратиш, миллий даромад ва пул ресурсларини қайта тақсимлашга боғлиқлиги;

иккинчидан, кредитнинг ҳаракат шаклига (товар ёки пул тарзида) эга эканлиги;

учинчидан, такрор ишлаб чиқаришдаги ҳаракатнинг асосий ҳал этувчи белгиси (қарз) эканлиги **ва ҳ. қ.**

Берилган кредит қайтариб беришлик характериға эға. У ҳудди шу сифати билан молиядан фард қилади.

Қсуда қапители манбаларининг таҳлили кредитнинг иктисодий категория сифатидаги моҳиятини аниқлашга асос бўлиб ҳизмат қилди.

Бир қатор иктисодчиларнинг фикрича, **кредит** жамиятдаги вақтинча д "уш пул маблағларини йиғиш ва уларни тақсимлаш шаклидир.

Кредитнинг моҳиятини янада аниқлаштириш учун унинг таркибини, дақат босқичларини, иктисодий категория сифатидаги муҳим белгиларини аниқлаш - иктисодий характеристикасини қўриб чиқамиз.

Ҳар қандай иктисодий категория узининг функцияларига эға бўлгани қабиди кредит ҳам узининг бир қатор функцияларига эға. Ижтимоий иктисодий тизимда кредитнинг урни ва роли у бақараётган функциялари билан аниқланади. Кредитнинг функцияси - бу кредитнинг иктисодиётда фаолиятининг қонқрет равишда намоён бўлишидир.

Кредитни таҳлил қилишда, функция, унинг моҳияти ва роли уртасидаги оралик звено сифатида қўриб чиқилади.

Кредитнинг функциялари ҳақида олимлар уртасида яғона изқиллик йуу,.

И. Лаврушиннинг фикрича, кредитнинг функцияларини таҳлил қилишда иққита

ечилмаган муаммо мавжуд:

- 1) функцияни тутунишнинг услубий асослари;
- 2) функцияларнинг таркиби ва структураси.

Кредитнинг таркибий қисмидан келиб чиққан ҳолда унта қуйидаги муносабатларга хос функциялар тааллуқли:

- а) кредиторнинг қарз олувчи ва қарзга берилувчи қиймат билан муносабати орқали;
- б) қарз олувчининг кредитор ва қарзга берилувчи қиймат билан муносабати орқали;
- в) қарзга берилувчи қиймат билан кредитор ва қарз олувчининг муносабати орқали.

Кредитор ва қарз олувчи уртасидаги муносабат шундай аниқланадики, бунда кредитор қарз олувчига ресурсларни таклиф қилади, қарз олувчи бу ресурсларни ишлатади ва бунда қарзга берилувчи қиймат кредитор ва қарз олувчи уртасида айланади. Бу ердан кредитнинг биринчи функцияси келиб чиқади:

Кайта **таксимлаш функцияси** Кредит такрор ишлаб чиқариш жараёнининг барча фазаларига - глаб чиқариш, таксимлаш, муомала ва истеъмолга хизмат курсатади. Такрор ишлаб чиқариш жараёни билан боглик ҳолда кредит, ишлаб қариш, таксимлаш ёки истеъмол жараёнида кечадиган фушҳиялардан ркли $Y^{La}P^O$ д кайта таксимлаш функциясини бажаради.

Вактинчалик етишмовчилигини тулдириш учун ссудалар бериш кенг таркалиб борган.**Капитал тупланишининг жадаллашуви ва концентрациялатуви**

Капитал тупланиши жараёни иқтисодий ривожланишнинг |экарорлашуви ва хужалик юритувчи ҳар бир субъектнинг мақсадга йишининг муҳим шарти ҳисобланади. Бу масалани ҳал қилишга вараб чиқаришни кенгайтиришга, шунинг билан бирга қушимча фойда га қарз маблағларидан фойдаланиш ёрдам беради. Шунинг таъкидлаб L зарурки, иқтисодий инкироз даврида бу ресурсларнинг қимматлилиги ялик хужалик фаолияти жаҳаларида капитал тупланишини ллаштириш масаласини ҳал қилишда тусқинлик қилади. Шунта яасдан, қуриб-чиқилаётган функция ҳозирги шароитда режали эдиёт даврида ривожланмаган ва маблағлар билан таъминланмаган йт мсабҳаларини молиявий маблағлар билан таъминланиш жараёнини арли тезлаштиради.

Муомалага тулов воситаларини чиқариш функцияси.Бу функциянинг амалга ошиш жараёнида кредит факатгина товар эмас, пул муомаласининг жадаллашувига, ундан нақд пулларни сиқиб ³⁹ туловлар айланишининг тезлашувига ижобий таъсир курсатади. дфайли пул муомаласи доирасига вексель, чек, кредит ДРИ каби воситаларни қиритилиб, нақд пулли ҳисоб-қитобларни дераъриялар биланг алмаштиради. Бу эса ички ва халқаро бозордаги д муносабатлар механизмини осонлаштиради ва тезлаштиради.

Кредит муносабатлари иқтисодиётда мавжуд аниқ; услубий асосларга таянади. Унинг асосий элементлари булган ссуда капитали бозори операциялари маълум тамоиллар асосида олиб борилади. Бу тамоиллар кредит ривожланишининг биринчи босқичида қузга ташланган эди, кейинчалик эса улар умумдават ва халқаро кредит қонунчилигида якқон уз аксини топди.- Иқтисодий категория сифатида кредит бир неча тамоилларга эга-Булар кредитнинг қайтиб беришлиги, кредитнинг муддатлиги, кредитнинг. таъминланганлиги, мақсадлилиги ва туловлилиқ тамойилларидир. 1дуйида биз ҳар бир тамойилнинг мазмунини қискача таърифлаб утмоқчимиз. 1. **Кредитнинг қайтиб бериш тамойили**

Бу тамойил кредитнинг муқтақил иқтисодий категория эканлигининг шартидир.

1-дайтиб беришлик кредитнинг умумий белгиси ҳисобланади.

Кийматнинг кайтувчи ҳаракатида ҳукукий томони ҳам муҳимдир. Муайян бир муддатга бериладиган кийматга эгалик ҳукуки кредитордан қарз олувчига утмайди.

Қарзга бериладиган киймат фадат муайян бир муддатгагина уз эгаси қуридак узоклашади, лекин эгасини узгартирмайди.

БУШ турган ресурсларни аккумуляция қилувчи банклар бу ресурслардан уз ресурслари сифатида фойдалана олмайди. Банк қарзга берувчи маблақнинг эгаси будиб қорхона, ташкилот, алоҳида шахлар ҳисоблақади.

лайтариб беришлик муайян шартномада узининг урнини топади.

Кайтариб беришлик объектив белги ҳисобланади. кредитни кайтариб \ беришлик томони уни бошқа иқтисодий категориялардан, шу жумладан, I молиядан фарқ қилиш имқониятини беради.

Кредитдан самарали фойдаланиши асосидаги кайтариб беришлик -бутун банк фаолиятининг марказий пункти ҳисоблақади. Кредитнинг бу томоили уз амалиёт аксини кредит ва ундан фойдаланганлик учун фоиз суммасини кредит берган муассаса ҳисобига қучириш йули билан туланади, \ Шу йул бплан банклар кредит ресурсларининг қайта тикланишини ; таъминлайдилар. Бизнинг амалиётимизда марказлашган режали иқтисодиёт шароитида кредитлашнинг “қайтарилмайдиган ссуда деган” норасмий тушунчаси бор эди. Кредитлашнинг бу шакли *халд* ҳужалигининг қуп тармоқларида айникса қишлоқ ҳужалиги соҳасида қенг тарқалагн эди. I Кредит давлат банки томонидан қарз олувчининг молиявий аҳволини ҳисобга олмаган ҳолда берилар эди. Узининг иқтисодий моҳиятига қура қайтарилмайдиган ссудалар бюджет субсидиясининг қушимча шакли сифатида намоён булади. Бозор иқтисодиёти шароитида “қайтарилмас кредит” тушунчаси бозор иқтисоди томоилларига ёд булиб бундай кредитнинг амалиётда булиши иқтисод учун жуда хавфли ҳисобланади.

t. Кредитнинг муддатлиги.

Бу тамойил кредит берувчидан олинган кредитни уз вақтида қайтариб бериш муддатини, яъни кредитнинг қандай муддатга берилганлиги билан қарактерланади. Бунда шу муддатлилик тамойилига қура кредит узок; **ва** қиска муддатли кредитларга булинади.

Кредитнинг муддатлилик тамойили қарздор учун қулай булган ҳар қандай вақтда эмас, балки кредит битимида қурсатилган маълум муддатда кредитнинг қайтарилиши зарур эканлигини билдиради. Кредитнинг муддатлилиги ҳар иққала томон, кредитор ва қарз олувчи учун муҳимдир. дгар кредитор қарзни фоизи билан уз вақтида қайтиб олса, уни эгасига уз актида қайтариш ёки яна кредитга бериш имқониятига эга булади. Қарз лувчи кредитни самарали ишлатиб, уни уз вақтида кредиторга қайтариш ва лу билан шартномадаги жазо қораларидан қутилишидан манфаатдор. Кредитнинг муддати буйича кредит шартномада қурсатилган шартларнинг бузилиши натижасида қарз берувчи қарз олувчига иқтисодий қоралар (жарималар шаклида, кредит буйича фоиз даражасини ошириш, фидитнинг муддатини қисқартириш ва бошқа) ни қуллаши мумкин. Бу қоралар ҳам ёрдам бермаган ҳолларда қарз берувчи молиявий талабларни ужалик суди орқали ундириб олиши мумкин. Кредитнинг муддатлилиги :елиб тушувчи бойлиқларни тежамли ва қайта ишлатиш муддатида, ишлаб қарилган маҳсулотни жунатиш муддатида, товарларни сотиш муддатида ва ровард натижада айланма фондларининг доиравий айланишининг злигига боглиқдир.

• Кредитнинг товар - моддий бойлиқлар билан таъминланганлиги.

Бу тамойил ёрдамида қалқ; ҳужалигининг ривоясланишида қиймат ва °ДДий шилаб қикариш уртасида булиши зарур булган пропорцияларининг дФ меъёрда булиши рағбатлантирилади- Бу тамойилнинг асосий моҳияти

•Уйдаки, бунда ҳужалик оборотида иштирок этувчи банк маблағларининг дР бир сумига муайян моддий бойлиқларнинг бир суми қарама-қарши ^{IIx}и қерак. Банклар томонидан қалд

хужалиги тармокларига берилган Дитлар тулик товар моддий бойликлари ва маълум харажатлар билан таъминланган булиши керак.

4. Тулозлилик тамойили.

Бу тамойил айланма фондларининг доиравий айланишини, гайтирилган такрор ишлаб чикариш жараёнини таъминловчи гулов 'Урслари суммасини аванслаштириш заруриятидан келиб чидади.

Бу тамойилга асосан корхоналар фойдаланилган кдрз маблаглари учун 'Диторга фоиз шаклида туловни утказадилар. Кредитнинг туловлиги уни $Q < \sum$ суммада уз эгасига к;айтарилишинигина эмас, шу билан кредит учун ³ шаклидаги тулов билан к;айтарилишини ифодалайди. Демак, кредитор маблагларини хрч вақт уз $>$;ажмида дайтариб олиш шарти билан дйди, бунда у маблагни $1 < \text{арзга берганлиги}$ учун муайян тулов талаб ^аД¹д. (фоизсиз имтиёзли кредитлар бундан мустасно).

дГ Кредитнинг туловлиги нафак;ат банклар хджалик ҳисоби статусига, шу бирга корхоналарни бевосита фойдаси билан боглив; хужалик ҳисобига длантирувчи таъсир курсатади.

5. Кредитяи аз мадсадлипинн.

Бу тамойилнинг модияти шундаки, карз олувчи томонидан олинган кредитлар анив: бир ма;садни амалга оширишга йуналтирилган булиши зарур. Кредитнинг кайси ма¹садга йуналтирилганлиги, масалан, товар моддий бойликлар сотиб олишга ёки бирор ишлаб чидариш харажатларини коплашга ва дакозо анид бирор объектга мақсадли йуналтирилганлиги корхона билан банк уртасида тузиладиган кредит шартномада курсатилган булади. Корхона олган кредитини фав;атгина кредит шартномада курсатилган шини бажаришга сарфлаши керак .

Бунда кредит муайян, аник объектга: **ишлаб чикариш харажатларига, ишлаб чикариш заздираларига, тайёр махсулотга, жунатилган товарларга, дисоб-китоб тдужжатларига ва хаказоларга** берилади.

Юкорида келтирилган тамойиллар кредитнинг 1хтисодий категория сифатида мавжуд булиши ва даракат к;илишининг мухим томонларини узида ифодалайди.

Бизнинг фикри.мизча, бозор иктисодиёти тароитида кредитнинг юдорида келтирилган тамойилларидан ташкари, кредитдан окилона фойдаланишни ифодаловчи тамойил кредитнинг самарадорлигя тамойилини киритишимиз зарур. Бу тамойил нафакат кредит ва фоиз суммасини банкга к;айтариб тулашни, ундан ташдари шу кредит ёрдамида кредитланадиган ёки молиялаштириладиган сода , тармод, корхона цанча самарадорликка эришишини ифодалаш зарур. Бозор иктисодиёти шароитида бериладиган кредитлар маълум бир лойих,аларнинг бажарилишига йуналтирилган булади. Банклар лойидаларни кредитлаш ёки долиялаштиришидан олдин лойиздаии бажариш учун йуналтириладиган маблагларнинг самарадорлигини дисоблаб чидишлари зарур. Агар биз бозор чктисоди юдори ривожланган мамлакатларда кредитлаш ва лойидаларни долиялаштириш амалиётига эътибор берадиган булсак, бу мамлакатларда корхона, .ташкilotларга кредит беришдан олдин дуйиладиган дблагларнинг самарадорлиги дисоб китоб цилиб чикилади.**Кредитни режанинг бажарилганлигига цараб бериш.**

Бу тамойилнинг модияти шунда эдики, банк кредитларининг умумий здажми ва шакллари банкларнинг кредит режалари асосида урнатилад эди. Бунда корхона ва ташкilotларга бериладиган кредитлар уларнинг ишлаб чидариш режаларини бажаришларига к;араб берилар эди. Ундан ташкари, кредит х;ажми буйича муайян режа тузилар ва шу режага асосан кредит берилиши, уни ?;ажми ва шакли белгиналарди ва бу банк томонидан боцхарилад эди.

Бу тамойилга асосан, кредит режасида кузда тутилган банк ссудалари квартал ёки ойига бир марта эмас, балки товар-моддий бойликларини яратиш жараёнига ва уларни ишлаб чик;ариш мадсадларига сарфлаш ёки сотишнинг' маълум боск;ичларида банк томонидан урнатиладган мивдорда берилар эди. **3. Дифференциялаштириш (кредитлашда х,ар хил**

ёндашиш)тамойили. •

Бу тамоийил ижтимоий зарурий нормаларга мое здолда ишлаб чидариш ва мадсулотни реализация к;илиш асосида корхона **ва** ташкилотларнинг Чандай молиявий натижага эришганлигига *уара.б* белгиланган. Хужалик фаолиятининг натижаларига в;араб корхоналар “яхши ишлайдиган” ва “ёмон дШлайдиган” корхоналарга булиб кредитланган.Бу тамоийилга **асосан** ижобий Молиявий натижаларга эришган корхона ва ташкилотларга кредитлаш фаёнида маълум энгиляиклар берилган. Корхоналарда молиявий йинчиликлар булганда ишчиларга иш х;ади тулаш *учув* ёки бошка дловларни амалга ошириш учун кредитлар берилган.

.Кредитнинг асосий шаклларига тавсифвма.

Кредит муносабатларининг субъектлари ва объектига, фоиз ставкасига ва кредитнинг х;аракат доирасига к;араб, кредитнинг 1<уйидаги мустанкил шакллари амалиётда длланилиши мумкин. Булар банк кредити, тижорат кредити, истъемол кредити, давлат кредити, халк;аро кредит. Амалиётда кредитнинг х;ар бир шакли х,ам бир неча булакларга булиниши мумкин.

Банк кредити. Иетисодиётда кенг тарк;алган кредит муносабатларининг шаклларида биридир. Унинг объекти пул маблағларини бевосита ссудага бериш жараёни дисобланади. Банк кредитини берувчи кредит муассасалари кредитлаш жараёкини амалга ошириш учун Марказий банкдан махсус лицензия (рухсатнома) ОJ.таН б\лишлари зарур. 1\арз олувчи сифатида х,укув;ий шахслар, адоли, давлат, хорижий давлат миждозлари иштирок к;илишлари мумкин. Кредит муносабатларининг воситаси булиб, кредит шартнома ёки кредит келишуви хисобланади. Бу кредит тури бумича олинадиган даромад ёки ставка томонлар билан келишилад ва банк фоизи ёки ссуда фоизи куригида булади.

Жаздон амалиётида банк кредитидан фойдаланишда унинг турли хил хусусиятлари х,исобга олинади.

Киска муддатли банк кредитлари *к,арз* олувчи корхонанинг хужалик фаолиятида айланма маблағлар етишмовчилигини тулдириш учун кулланилади. Бозор иктисодиёти тамоийилларига мое келувчи бундай жараённинг булиши ссуда капитали бозорида мустанкил сегмент пул оозорининг юзага келишига олиб келади. Кисда муддатли кредитлар фонд оозорида, савдо ва хизматлар курсатишда, банклараро кредитлаш режимида купрок; кулланилади.

Х,озирги шароитда *в,исв,а* муддатли кредитлар куйидаги курсаткичлар билан характерланади:

- кредитларнинг жуда *к,искд* муддатларга (баъзида бир ойгача муддатга) берилиши;
- кредитнинг муддати ва фоиз ставкасининг бир бирига тескари пропорционал (кредитнинг муддати жуда к;иск;а булсада, фоиз ставкаси жуда юкори) булиши;

• ишлаб чик,ариш содасидан кдпрок; муомала соҳасига хизмат курсатиш;
Х,озирги вак;тда бир йил муддатга бериладиган кредитлардан тижорат дгеридаги фаолиятини амалга ошириш, аграр секторда **ва** тицияларни талаб в;илувчи инновацион жараёнларни кредитлашда кенг ланилмокда.

Узок муддатли кредитлар урта муддатли кредитлар каби t фондлар харакатини таъминлайди ва улар кредит ресурсдарнинг здажми билан ажралиб туради. Узод муддатли кредитлар 3 йилдан

• .;!уддатгача. давлат томонидан тегишли молиявий кафолатларни олган I, кредитнинг муддати 10 йил ва ундан ортив; муддатга узайтирилиши ин.

Кредитнинг таъминланганлиги учун кабул 1<илинадиган мулк **тез** сотиладиган, олдин бирор мажбурият буйича гаровга куйилмаган, **корхонага** тегишли булган мулк булиши керак. Учинчи шахснинг молиявий кафолати билан бериладиган ссудалар. Кредит бошка бир ташкилотнинг кафолати асосида бериледи. Кафолат берувчи корхона ёки муассаса, агар

қарз олувчи кредит шартномасида курсатилган шартларни вақтида бажармаса, шу туфайли банк курган зарарларни қоплашга кафилик беради ва фаолият давомида дакитатда шундай ахвол руй берса уз мабладлари -дисобидан зарани қрлаб беради. Молиявий кафилик берувчи томон сифатида ҳуқуқий шахслар, шунингдек турли даражадаги давлат ҳокимияти органлари иштирок килишлари мумкин.

Жаҳон амалиётида умумий бирор эҳтиёжни қоплаш учун ишлатиладиган кредитлар мавжуд. Бунда банк томонидан бериладиган кредитлар қарз олувчининг молиявий ресурсларга булган турли эҳтиёжларни қондириш учун уз ихтиёри буйича ишлатилади. Ҳозирги шароитда улар қисван муддатли кредитлаш соҳасида чекланган тарзда қулланилади, урта ва узок; муддатли кредитлашда умуман қулланилмайди. Бизнинг амалиётимизда банклар томонидан бирор мақсадни амалга ошириш учунгина кредитлар берилади.

Кредитнинг қайси мақсад учун берилаётганлиги кредит шартномасида курсатилади ва банк томонидан берилган ресурслар қарз олувчи томонидан фавдтгина шартномада курсатилган масалани ҳал этиш учун ишлатилади. (масалан, олинаётган товарлар буйича ҳисоблашиш, иш ҳади тулат ва ҳ.к. учун) 1дарз олувчи томонидан курсатилган.

Тижорат содаси учун кредитлар бериш. Бу сода буйича кредитлар савдо ва хизмат курсатиш соҳасида фаолият курсатувчи ҳужалик субъектларига берилади. Бу кредитлар тез айланиб келит хусусиятига эга булиб, тижоратчилар эҳтиёжини қондиришда катта аҳамиятга эгадир.

Банк томонидан кредитлар димматбадо қозғалар буйича олди-сотди операцияларини амалга оширувчи, фонд биржаси воситачилари: брокер, маклер, дилер фирмаларига берилади.

Қучмас мулк эгаларига ипотека кредитлари берилиши мумкин. Улар дам оддий, кам ихтисослашган ипотека банклари томонидан берилади. Бу ҳозирда хориж амалиётида қенг тардалган булиб, ҳатто баъзи манбаларда кредитнинг алоҳида шакли сифатида намоён булади. Бизнинг мамлиётимизда ҳа ҳуқуқатгина 1996 йилдан бошлаб тардала бошлади. Банклараро кредитлар - банк кредитининг қенг тарқалган шакллардан бири. Банклараро кредитнинг жорий ставкаси маълум бир тижорат банкнинг бошқав турлардаги ссудалар бериш сифатини аниқлаб берувчи муҳим омил дисобланади. Бу норманинг аниқ мивдори (дисоб ставкаси) Марказий банк томонидан белгиланади.

Тижорат кредити. Идтисодиётда кредит муносабатларининг вужудга келишининг биринчи шаклларида булиб, вексель муоомаласини вужудга келтирган ва наед пулсиз эдисоб китобларининг ривожланишига ёрдам берган. Тижорат кредитининг субъектлари сифатида турли шахслар: мол етказиб берувчи ва мол сотиб олувчи қорхоналар, кредитнинг объекти сифатида сотилаётган товар иштирок қилади. Тижорат кредити узининг амалий қуринишини дуруш; ҳуқуқий шахслар уртасида товар ва хизматларнинг тулов муддатини қузиш ордали сотиш шаклидаги молия ҳужалик муносабатларида топади. Бу кредит шаклининг асосий мақсади товарларнинг сотишни тезлаштириш ва шу орқали фойда олишдан иборат.

Тижорат кредитнинг ағнанавий воситаси булиб, қарз олувчининг қарз берувчига нисбатан молиявий мажбуриятларини ақс эттирувчи вексель ҳисобланади. Вексел бу қарз мажбурияти булиб, қарз олувчи уз зиммасига қарзни курсатилган суммада, қўйилган жойда, белгиланган муддатда тулаш мажбуриятини олади.

Амалиётда векселнинг икки тури 1қўлланилади. Оддий ва утказма вексел. Оддий векселни қарз олувчи қорхона қарз берувчи қорхонага беради ва товарлар ва курсатилган хизматлар учун унта тулаш мажбуриятини уз зиммасига олади.

Утказма векселда кредитор томонидан белгиланган товар ва хизматлар суммаси унинг топширигига асосан учинчи шахсга ёки векселни курсатувчига утказилиши зарур. Кредиторнинг векселда курсатилган суммани учинчи шахсга тулаш тугрисидаги буйрутини

ифодаловчи хужжат амалиётда тратта деб ҳам юритилади.

Тижорат кредити банк кредитидан қуйидаги хусусиятлари билан фарқ қилади:

1. Кредитор (к;арз берувчи) ролида махсус кредит-молия ташкилотлари эмас, балки товар ва хизматларни ишлаб чиқариш ҳамда *сотиш билан* шугулланувчи турли ҳудудий шахслар иштирок қилади;

2. Тижорат кредити факатгина товар шаклида берилади;

3. Тижорат кредитида ссуда капитали, саноат ва савдо капитали билан интеграциялашган ҳолда ҳаракат қилади. Бу бозор иқтисодиёти шароитида турли ихтисосдаги ва фаолият йуналишдаги корхоналарни уз ичига олувчи холдинг, молиявий компанияларнинг вужудга келишида уз амалий ақсини топади;

4. Берилган ва ўлчов оралигида тижорат кредитининг уртача нисбати банк фоизиинг уртача ставкасидан доимо кичик бўлади;

5. Қарз берувчи ва қарз олувчи уртасидаги шартнома бодуви, расмийлаштирилганда тижорат кредити бўйича тулов (фоиз ставкаси) алоҳида аниқланмайди. Фоиз тулови товар баҳсига қўшилган ҳолда расмийлаштирилади.

Хорижий мамлакатлар амалиётида тижорат кредити кенг тарқалган. МДХ, давлатлари амалиётида тижорат кредити қўлланилмайди. Собиқ Иттифок; даврида кредит муносабатларининг ривожланишига назар солидиган бўлсак, 1930-32 йиллардаги кредит ислодотида амалиётда тижорат кредитидан фойдаланилган. Бу кредит товарлар ишлаб чиқаришнинг мул қулчилиги шароитида товарларни сотиш жараёни тезлаштиришда қулай хисооланади.

Ҳозирги шароитда жадон амалиётида тижорат кредитнинг асосан 3 тури қўлланиласи:

*қайд қилинган тулов муддати бўйича кредит;

*товарларни сотгандан кейингина қарзни тулаш бўйича кредит;

**очик*, ҳисоб бўйича кредитлаш. Бунда тижорат кредити шартлари оуийча, кейинги товар партиясини ясуватиш, олдинги қўнатишган товарлар бўйича қарзларни тулаш муддатида амалга оширилиши зарур.

Корхоналар томонидан тижорат кредитидан фойдаланиш улар томонидан банк кредитидан фойдаланишни инкор қилмайди. Тижорат кредити банк кредитидан *фарқ* қилсада, уларнинг ҳаракати бир бири билан ҳамбарчас боғлиқ; бўлиши мумкин. Корхоналар тижорат кредитидан фойдаланганда, банк кредити корхона фаолиятига тугридан тугри таъсир қилдиган кредит сифатида намоён бўла олмайд. Тижорат кредитида корхоналарнинг ҳисоб китоб счётида маблаглари бўлмаган шароитида корхоналар товарларни кредитга сотиб оладилар. Шунинг учун истъомолчи корхоналар банк кредитига эҳтиёж сезмаслиги мумкин. Айни вақтда мол сотувчи корхона фаолиятида у товарларини кредитга сотганлиги учун маблагга мудтржлик сезилиши мумкин. Мана шу шароитида мол етказиб берувчи корхона пул маблағларга бўлган эҳтиёжини у, *оплаш* мақсадида кредит олиш учун банкга мурожаат қилиши мумкин. Бу эфл 30-йиллар амалиётида банк томонидан эгри кредитлаш деб юритилган. Эгри кредитлаш деб юритилишининг сабаби шундаки, кредитни ҳақидатда маблағи етарли бўлмаган корхона, мол сотиб олувчи корхона олиши зарур эди. Мол сотиб олувчининг ҳужалотс фаолиятидаги маблаглар етишмовчилиги мол етказиб берувчига банк томонидан кредит бериш йули билан қопланган.

Юқорида қурсатилган қамчиликларни ҳисобга олган ҳолда тижорат кредити товарлар сотиш жараёни тезлаштиришда ва корхоналарнинг айланма маблагларини ҳужалик фаолиятидан тезроқ бўшадини таъминлашда қатта аҳамиятга эга.

Истемол кредити. Истъемол кредити узининг мақсади билан кредитнинг бошқа шаклларида фарқ қилади. Унинг фарқли белгиси -жисмоний шахсларни кредитлаш дисобланади. Кредитнинг бу шаклида кредит берувчи сифатида махсус кредит муассасалари билан бирга товар ва хизматларни сотишни амалга оширадиган жисмоний шахслар ҳам бўлиши мумкин.

Истьемол кредити икки шаклда: пул шаклида ёки товар шаклида берилиши мумкин. Жисмоний шахсларга кучмас мулкка эгалик қилиш учун, диммат булган даволанишни тулаш, зар хил товарлар ва уй ясихрзлари сотиб олиш ва бошқа эhtiёжларни кондириш учун истьемол кредитлари берилиши мумкин. Пул шаклида истьемол кредити банклар томонидан, товар шаклида эса товарлар чакана савдоси жараёнида тулов муддатини чузиш ордали амалга оширилади.

Ўзбекистонда дозирги кунларда уй жой сотиб олиш, уй жой қуриш учун пул шаклидаги, уаов, муддатли истьемол кредити ва товар шаклида автомобиль кредитга берилмовда.

Давлат кредити. Кредитнинг бу шаклининг асосий хусусияти кредит муносабатларида давлатнинг қатнашувидир. Давлат кредитида давлат бир томондан қарз берувчи ва иккинчи томондан қарз олувчи сифатида иштирок қилиши мумкин. Дарз берувчи вазифасини бажара туриб, давлат, давлат кредит институтлари, жумладан Марказий банк орқали иқтисоднинг дар хил содаларини кредитлашни уз зиммасига олади. Давлат томонидан:

- иқтисодиётнинг устивор тармокдарини кредитлаш;
- молиявий ресурсларга эhtiёж сезаётган давлат а-дамиятига эга булган анид тармок; ёки минтак.аларга, агар бюджетдан молиялаштириш имконияти тугаган булса, вақтинча фойдаланишга маблаг ажратишши мумкин.

Давлатнинг қарзлари купайган долларда давлат бюджети камомадини молиялаштириш мавсадида, давлат қарз олувчи сифатида, давлат қарзларини жойлаштириш жараёнини амалга оширади-

Давлат кредитининг характерли хусусияти шундаки, давлат томонидан олинган қарз маблағлар ишлаб чивариш фондлари айланишида ёки моддий бойликлар яратишда иштирок қилмайди. Бу маблағлар давлат қарзларини қоплаш учун ишлатилади.

Давлат давлат хазина мажбуриятларини чиқарит, молия бозорларида давлат кимматбадо коғозларини жойлаштириш, давлат заемларини чиқариш ва сотиш йули билан банкларнинг аҳолининг ва боққа молия - кредит институтларининг пул маблағларини нигади ва уларни давлат уарзи ва бюджет камомадини қоплашга (молиялаштиришга) сарфлайди.

Халқаро кредит. Кредит муносабатларининг халқаро мидёсда (давлатлар уртасида) амалга оширилиши халқаро кредитнинг юзага қилишига олиб келади. Халқаро кредитга халедро мидёсда ҳаракат қилувчи кредит муносабатлари туплаши сифатида дараш зарур. Кредитнинг бу шаклининг бевосита иштирокчилари миллатлараро молия-кредит институтлари, тегишли давлат ҳокимияти, кредит ташкилотлари ва алодида ҳуу,уу,ий шахслар булиши мумкин.

Халқаро кредит бир. давлат, шу давлат банки, дудутугй шахси томонидан иккинчи бир давлатга, унинг банкларига, бошда ҳудукий шахсларига муддатлилиқ ва туовлилиқ асосида бериладиган кредит ҳисобланади.

Халқаро кредит давлат ва халқаро институтлар иштирок этган муносабатларда пул (валюта) шаклида, ташқи савдо фаолиятида эса товар шаклида булиши мумкин.⁷

Халқаро кредит дуйидаги хусусиятлари билан характерланади:

дарз олувчи ва дарз берувчи сифатида давлат ташкилот ва муассасалари, ҳуқуқий шахслар (банклар, компаниялар), халқаро валюта кредит ташкилотлари қатнашадилар;

қарзга олинган маблағлар дарз олувчи мамлакат томонидан даромад келтирувчи капитал сифатида ишлатилади;

қдрз берувчи мақдлакатга туладиган ссуда фозининг манбаси қарз олувчи мамлакат аҳолией томонидан яратилган миллий даромад -исобланади.

Халқаро кредит мадаллий кредит билан бир каторда фондлар айланишининг барча босдиқларида датиашади.

Халқаро кредит халқаро иқтисодий муносабатлар доирасида куйидаги фунгҳияларни бажаради:

- *мамлакатлар уртасида капиталнинг қайта таксимланишини таъминлайди;

- *капиталнинг концентрациялашувига ва марказлашувига шароит яратади ва бу

жараёни тезлаштиради;

*3?ар хил валготаларда халк;аро дисоб китобларни олиб боришда муомала харажатларини 1<исдартиради .

Халв;аро кредитлар: характери буйича - давлатлараро, хусусий, фирма кредитларига;

шакли буйича - давлат, банк, тижорат;

тапхи савдо тизимида тутган урни буйича - экспортни кредитлаш, импортни кредитлашга;

муддати буйича-киск;а муддатли-1 йилгача, урта муддатли -1 йилдан 5 йилгача, узок; муддатли -5 йилдан ортик; муддатга;

объекти буйича - товар ва валюта;

таъминланганлиги буйича - товар-моддий бойликлар билан ёки дужжатлар билан таъминланган кредитларга булинади. Говар шаклида бериладиган хал1<аро кредит ёки фирма кредитлари гижорат кредитининг халк;аро иктисодии муносабатлар содасида <;улланилиши х;исобланади ва бир мамлакат фирмасининг товари иккинчи мамлакат фирмасига кредитга - тулов муддати кечиктирилиб сотилада. Бу жараён одатда тратта (утказма вексель) билан расмийлаштирилади. Экспортни кредитлашда давлат томонидан субсидия ажратилганяйги учун фирма кредитлари буйича фоиз ставкадари одатда фоиз ставкаларининг бозор бадосидан паст булади.

Халкаро банк кредитларининг банк экспорт кредитлари (хорижий импортёрларга хусусий тижорат банклари, махсус таъхи савдо банклари томонидан бериладиган кредит), еврокредит (йирик тижорат оанклари томонидан евровалюта бозори ресурслари кдгсбидан евровадютада, 2 йилдан 10 йилгача булган муддатга, узгарувчан фоиз отавкада кредитлар бериш) каби турлари мавжуд.

Халк;аро давлат кредити икки томонлама келишув асосида рп-вожланган мамлакатлар томонидан ривожланаётган мамлакатларга товар ёки валюта шаклида, фоиз тулаш ёки фоиз туламаслик шарти билан, узок ёки КУСКД муддатга берилади.

Халцаро валюта - кредит ташкилотларининг кредитлари •adicy.a муддатли - 1 йилгача (халв;аро валюта фондининг кредитлари), урта муддатли -5 йилгача (Жак;он ривожланиш ва таракк;иёт банки) ва узок муддатли -20 йилгача (Европа ривожланиш ва таравдиёт банки ва бошкалар) кредитлар бериши мумкин Халкаро валюта-кредит ташкилотларидан олинган кредитлар хусусий тижорат банкларидан олинган кредитлардан (бу кредитлар буйича уртача фоиз ставкаси йилига 7-9% ни ташкил кдглади.) арзонга тушади.

Судхурлик кредити. Кредитнинг узига хос шакли. Хорижда бу тарихан кенг тардалган кредит булиб х;исобянади.. Амалда судхурлик кредити Марказий банк томонидан тегишли лицензияга эга бдлмаган жисмоний шахслар, шунингдек хужалик юритувчи еубъектлар томонидан маблагларни вадтинча фойдаланишга бериш йули билан амалга оширилади.

Кредитнинг ролини кредитни интенсификациялаш дастаги **ва** рагоатлантирувчиси, ишлаб чикариш самарадорлигини оширишда бажарадиган функцияларининг натижаси сифат-ида аникдлаштириш мумкин.

Кредит такрор ишлаб чикариш ясараёнини тезлаштиради ва ижтимоий ишлаб чикаришнинг узлуксизлигини таъминлайди.

Корхоналарга бериладиган кредит уларни вақтинчалик молиявий ресурсларга булган эдтиёжини кондиради ва такрор ишлаб чикариш жараёнини узлуксиз давом этишини таъминлайди-

Пул маблагларига э.дтиёж ишлаб чикаришнининг нафадат мавсумий, шунингдек бошк;а сабабларига дам боглик. Барча долларда кредитни жалб этиш асосий ва айланма фондларининг узлуксиз доиравий айланишини, ишлаб чикариш жараёни ва товарлар муомаласини тезлаштиришни таъмиклайди.

Бошк;а иктисодий категориялар сингари кредит махсулот ишлаб чикариш ва муомала

сокасия ратоатлантиради. Шунингдек, кредит ижтимоий-иқтисодий мақсадларни амалга оширига, иқтисодий вазифаларни бажаришга мудим таъсир курсатади.

Кредит шундай ишлаб чиқариш воситалари сотиб олиш ва киритишга ишлатилиши керакки, бунда бу воситалар асосида меҳнат унумдорлигини ва меҳнатни фонд билан қуролланиш даражалари ошсин.

Кредитнинг мудим роли соф даромадни ишлатиш шароитларини тулашлигини таъминлашдан иборат. Соф даромадни кенгайтирилган такрор қилганда чиқарит мақсадларда ишлатиш учун аввал уни ишлаб чиқаришни кенгайтириш талаб қиладиган даражада пул қурилишида жамғариш керак.

Кредит давлатнинг иқтисодий дастағларидан бири сифатида бутун иқтисодиётнинг ривожланишига ва алоҳида қорхона фаолиятига рағбатлантирувчи таъсир курсатади.

Кредит ишлаб чиқаришга ижтимоий харажатларни иқтисод пилит йули билан таъсир этади.

Аммо, кредит товар-моддий бойликлардаги жонли ёки бўюмлашган меҳнатни бевосита иқтисод вилла олмайди, чунки унинг узи ишлаб чиқариш жараёнида бевосита иштирок этмайди.

Хулоса.

Ушбу маърузада кредитни назарий асослари қурилган, маърузада кредитнинг капитализмга булган шакллари, зарурлиги ва ссуда капиталининг моҳияти, зарурлиги ва хусусиятлари еритилган. Кредитнинг айрим шаклларига тавсиф берилган ва пул-кредит муомиласини тартибга солиш назария еритилган.

Таянч иборалар:

Кредит, принциплар, ссуда, функция, назариялар, хусусиятлари.

Назорат саволлари.

1. Ссуда капиталининг моҳияти?
2. Кредитнинг зарурлиги?
3. Тижорат кредити нима?
4. ХИМ да кредитнинг урни қандай?
5. Ўзбекистон Республикаси банклари қандай кредитлар беради?

Асосий адабиётлар руйхати:

1. Қаримов И.А “Ўзбекистон по пути углубления экономических реформ”-Т.:Ўзбекистон,1995.
2. Қаримов И.А. Стабильность и реформы: Статьи и выступления”-М.:Палей,1996
3. Закон Республики Ўзбекистон “О Центральном банке” .
4. Закон Республики Ўзбекистон “ О банках и банковской деятельности”.
5. Инструкции Центрального банка и коммерческих банков республики.
6. Кредит. Абдуллаев Ё.А., Бобоқулов Т. Т., 1996.
- 7.

Қушимча адабиётлар руйхати:

1. Қрис Дж. Барлтроп и Диана Мак Нотон. Банковские учреждения в развивающихся странах. Том2. ИЭР ВБ вашингтон Д.С.
2. Операции коммерческих банков и зарубежный опыт. Ширинская Е.Б., соколинская И.Э., М., Финанси и статистика. 1993.
3. Основы денежного обращения и кредита. Поляков В.П., Московкина Л.А., М, Инфра-М, 1995.
4. Дж К. Ван Хорн. “Основы управления финансами” –М.: “Финанси и статистика”, 1997.
- 5.

Мавзу №4. Кимматбаҳо коғозлар ва фонд биржаси

Режа:

1. Акционерлик жамиятларининг ташкил этишнинг зарурлиги ва уларнинг моҳияти.

2. Кимматбаҳо коғозларнинг алоҳида турларининг тавсифи (акция, облигация, гаров коғозлари).

3. Фонд биржаси ва биржа операциялар

Асосий иборалар:

Акционер жамияти, Кимматбаҳо коғоз, акция. Облигация, фонд биржаси, биржа, кимматбаҳо коғоз бозори.

Ривожланган иқтисодиётда тижорат банклари уз фаолиятини доимий равишда усиб боровчи ракобат шароитида амалга оширадilar. Улар узаро ва бошқа кредит-молия муассасалари билан, шу жумлаяан, охири вақтда таклиф этилаётган ҳар хил хизмат турларини амалга оширувчи хорижий банклар билан ракобатлашадilar.

Каттик кул ракобат шароитида тижорат банклари фаолиятининг асосий йуналишларидан бири инвестицион фаолият ҳисобланади.

Инвестиция - бу хусусий, давлат корхоналари ва ташкилотлари кимматбаҳо коғозларига узок муддатга қуирилган маблағлардир. Тижорат банклари кредити инвестициясидан қуйидаги ҳусиятлари билан фарк қилади:

Биринчидан, банк кредит берганда, банк маблағларини нисбатан қисқа вақт ичида фойдаланишга беради ва кредит суммаси ҳамда' у буйича фойз ставкасини уз вақтида қайтаришни талаб қилади. Инвестицияда эса қуирилган маблағлар (қуирилмалар) ҳали уз эгасига қайтиб қелишидан олдин узок давр мабайнида банкка маблағ (даромад) олиб қелишини билдиради.

Иккинчидан, банк кредитида кредит муносабатларини юзага келтириш буйргча ташаббус қарз олувчи томонидан уртага ташланадиган бўлса, инвестицияда эса киммат баҳо коғозлар бозорида активларни сотиб олишга интилувчи тижорат банки ташаббус қурсатади.

Учинчидан, банкнинг кредит шартномасида банк қам миқдордаги кредиторлар орасида асосийдир. Инвестицион шартномаларда эса тижорат банки қуплаб кредиторлардан биридир

Туртинчидан, банк кредитида банк ва қара олувчи бевосита кредит шартнома орқали боғланган • бўлиб, уларнинг фаолиятига ҳеч қим аралашмайди. Инвестицияда эса турли хил кимматбаҳо коғозлар орқали қорхона, ташкилотларнинг фаолияти билан банкнинг фаолияти боғланиб қетади.

Тижорат банклари томонидан инвестицион фаолият олиб боришдан асосий мақсад уларнинг даромадлилиги ва ликвидлилигини (банкнинг фаолияти буйича мажбуриятларини уз вақтида қажара олиш қобилияти) таъминлашдан иборат. Ривожланган мамлакатлар иқтисодиётида тиясорат банкларининг инвестицион сиёсати банк фаолиятининг асосий йуналишларидан бири. ҳисобланади ва банкларнинг ликвидлилигини таъминлашда асосий роль уйнайди. Банкларнинг инвестицион фаолияти турли хил кимматбаҳо коғозлар: оддий ва имтиёзли акциялар, облигациялар, давлат қарздорлик мажбуриятлари, депозит сертификатлари, вексель ва бошқаларга маблағларини қуйиш орқали амалга оширилади.

Алоҳида олинган давлатларда банклар тизимининг ривожланиши ва банклар утказадиган операцияларнинг турлари ва қуламига қараб уларнинг инвестицион фаолияти турли йуналишларга қаратилган бўлиши ва шу операциялар турлари буйича олинадиган даромад салмоғи ҳам турли хил бўлиши мумкин.

Масалан, Америка банклари амалиётида давлатнинг қисқа муддатли қарз мажбуриятларини ифодаловчи кимматли коғозларига инвестиция қилиш одатда қам даромад

келтиради, аммо улар юкори ликвидлиikka эга ва улар буйича тулаямаслик rischi нулга тент булиб, бозор ставкасининг узгариш rischi хам кичик булган кимматбахо когозлар хисобланади.

Узок муддатли кимматбахо когозлар юкори даромад келтиради, шунинг учун банклар уларни муддати тугагунча саклашади. Банклар уз маблагларини мунигдипалитетларнинг кимматбахо когозларига хам куйишади, чунки улар буйича туланадиган фоиз соликка тортилмайди.

Уз ликвидлигини таъминлаш мақсадида банклар унча катта булмаган суммани бошка кимматбахо когозлар: банк акцептлари, кимматбахо когозлар бозоридаги тижорат когозлари, брокерлик ссудалар ва товар-кредит корпорациялари сертификатларига куйиш”зди.

Ривожланган мамлакатларда тижорат банкларининг инвестицион фаолияти даромад келтириши нуктаи назаридан банк даромади таркибида кредит фоизидан кейинги иккинчи манбадир.

Тижорат банклари, инвестицион фаолиятининг даромадлилик даражаси бир қатор иктисодий ва ташкилий омиллар таъсир курсатади. Бу омиллар орасида асосийлари сифатида куйидагиларни келтириш мумкин. шакллариининг мавжудлиги, шу жумладан банк фаолиятида хусусий ва акционер мулк шакллариининг устиворлиги;

кредит-молия тизимининг силикланган ва аниқ фаолият юритувчи структурасининг мавжудлиги;

кимматбахо когозлар бозорининг замонавий ва ривожланган муассасаларининг мавжудлиги;

кимматбахо когозларни муомалага чиқариш ва кимматбахо когозлар бозори катнашчилари фаолиятини назорат этувчи қонуний актлар ва тартибларининг мавжудлиги;

тижорат банкларининг **халқаро** инвестицион фаолиятини юритиш амалиётида булган юкори сифати кимматбахо когозлар муомаласининг амал қилиши;

инвестицион фаолият соҳаси ва кимматбахо когозлар бозори учун мулжалланган юкори малакали мутахассислар ва тадбиркорларнинг мавжудлиги, уларни тайёрлаш ва бошқалар.

Алоҳида олинган кимматбахо когозлар турлари ва гуруҳларининг даромадлиги банкларнинг инвестиция портфелининг бозор баҳосига боғлиқ бўлади. Охириги уз навбатида куйидаги факторлар таъсирида узгариб туради. Булар облигацияларнинг фоиз ставкалари, хисобга олинган фоизлар, векселлар буйича фоизлар, акция буйича дивидентлар ва кимматбахо когозларга булган талаб ва таклифлардир.

Одатда кимматбахо когозларнинг бозор нархи ва ундан тижорат банклари оладиган даромад тесқари мутаносиблздедадир. Кимматбахо когозлар **баҳоси** паст булганда улардан келадиган даромад юкори ва аксинча булиши мумюш. Шунинг учуй кимматбахо когозлар фоизи кичик булганда, уларни сотиб олувчи инвестор фоиз ставкалари ошганда кимматбахо когозларни реал бозор қийматининг пасайиши муомаласи билан дуч қилишлари мумкин.

Шундай қилиб, фоиз ставкаларининг ошуви салбий ва ижобий томонларга эга бўлади.

Кимматбахо когозларнинг фоиз ставкалари ошганда маблагларни инвестиция қилиш банкка фонда келтириши мумкин, аммо юкори фоиз ставкалари уз навбатида банкнинг инвестиция портфелининг қадрсизланишини билдиради. Бундай ҳолат кимматбахо когозлар бозорида юз берганда, амалиётда банкнинг инвестицией маблаглари боғланган ёки “ёпилган” дейилади.

Кимматбахо когозларнинг алоҳида турлари буйича даромадлилик даражаси фоиз ставкасининг узгариши билан боғлиқ булган ҳолларда кимматбахо когозларнинг муддати муҳим урин тутди. Кимматбахо когознинг амал қилиш муддати қанчалик қиска булса, унинг баҳоси хам шунчалик барқарор, **ва** аксинча, муддати қанчалик узок булса, шунчалик фоиз ставкалари даражаси узгариши тебранишлар таъсирига учрайди.

Кимматбахо когозлар нархлари орасидаги манфий фарқ уларнинг муддатига қараб турлича булиши нима учун қиска муддатли кимматбахо когозлар узок муддатлиларига Қараганда қупрок қизиқиш уйғотишини тушунтиради.

Банкнинг кимматбаҳо коғозларни сотиб олиш асосида банкларнинг инвестицион портфелини ташкил қилишдан асосий мақсади нафакат банкка даромад келтириш ва резервни *тулдиришининг* биринчи манбаини ташкил этиш (нақд пул ва бошқа банкларнинг қарзлари), балки амалда деярли йўқотишсиз, энг кам риск билан, энг қисқа вақти ичида кимматбаҳо коғозларни нақд пулга айлантириш имконига эга бўлишдан иборат.

Бозор иқтисодиёти шароитида узининг юқори самарадорлик, туловлилик, ликвидлилик даражасини ушлаб туриш мақсадида тижорат банки доимо инвестицион фаолиятининг марказий муоммоларидан бири -банкка омонат қўйганлар ва акционерлар уртасидаги бир- бирига мўе келмайдиган манфаатларни қондириш масалаларига эътибор бериши ва унинг ҳар томоннинг мафъаатига мўе қелувчи даражада бўлишини таъминлашдан иборат. Бу муносабатларда томонлар манфаатининг мўе қелмаслиги банкнинг ликвидлиги ва банк операцияларининг даромадлилиги уртасидаги қарама-қаршиликда уз аксини топади. Яна аниқроғи бу қарама-қаршилик д еярли банкнинг ҳар бир операциясида уз аксини топади. Вир тамондан акционерлар юқори даромад олишни исташади, яъни бу. ҳолда банк маблагларни узок муддатлй' кимматбаҳо коғозларга инвестиция қилишлари лозим ва иккинчи томонидан банкка омонат қўйувчилар уз змонатларини тезда қайтариб олиш имконига эга бўлишлари лозим.

Ликвидлик ва даромадлилик орасидаги зиддият инвестиция рискин шиклайди ва у тижорат банки томонидан юқори даромадлиликка шқвидлилик даражасини пасайтирмаган ҳолда эришиши имкониятлари •хтимоли сифатида қуриб чиқилиши мумкин.

Тижорат банкларининг инвестицион фаолиятида қўйидаги риск миллирини учратиш мумкин. Булар: кредит, бозор ва фойз рискларидир.

Кредит рисқи кимматбаҳо коғоз эмитентининг молиявий аҳволининг, мқониятининг пасайиши билан боглик бўлиб, бунда у уз молиявий ажбуриятларни бажаришга қодир бўлмайди. Ундан ташқари кредит исқлар ҳуқумат ва давлат ташкилотларининг аҳолидан олинган заём аблаглари бўйича тулаш қобилияти билан ҳам богликдир.

Масалан, АКШ федерал ҳуқуматининг кимматбаҳо коғозлари

•гсқлардан ҳоли ҳисобланади, чунки АКШ иқтисодиёти барқарордир.

Давлат ҳокимиятининг нафакат заёмлар олиши балки уз 1жбуриятларини тулаш қобилиятига эга бўлиши давлатнинг кимматбаҳо 'гозлар бозорини ташкил қилиш ва бутун молия-кредит механизмининг :ик фаолият юритиши учун муҳимдир.

Бозор рисқининг моҳияти кимматбаҳо коғозлар бозорида қўтилмаган қаришлар юзага қелиши билан боглик бўлиб, бу узқаришлар натижасида . ьзи бир киммқатбаҳо коғозларнинг инвестиция объект сифатида қадрй

•души мумкин ва уларнинг сотувини факатгаина қатта қегирма(скидка) қан амалга ошириш мумкин бўлади.

Тижорат банкининг уз ликвидлигини ҳавф остита қўйиб даромад 1Ш мақсадида салмоқли маблагларини [гавестицион фаолиятга қўйиши ас ишида қатта ёки қичик микдорда динвестицион рисқнинг юзага [ишига имқоният яратади. Бундай ҳолда тижорат банкларининг (естицион фаолияти кимматбаҳо коғозлар билан актив операциялар олиб қориш рисқи билан ботликдир. Бу эса уз навбатида банк раҳбариятидан бу соҳадад аниқ тактика, стратегия ва иш режасини ишлаб қичишини, яъни инвестиция сиёсатини ишлаб қичишни талаб этади.

Шундай қилиб, банклар тизимида инвестиция сиёсати - тижорат банклари фаолиятининг бир йуналиши убулиб, у маълум риск даражасига асосланган банкнинг кимматбаҳо коғозлар билан актив операцияларини уз ичига олади ва банк фаолиятининг даромадлилиги ва ликвидлигини таъминлашга қаратилган бўлади.

Жаҳон амалиётида тижорат банклари инвестиция соҳасида юқори тажрибага эга. Шунинг учун ҳам жаҳон амалиётида эришилган ютуқларга асосланган ҳолда инвестиция фаолиятининг асосий мақсадлари, вазифалари, омиллари, стратегияси ва тактикасининг ҳисобга олган ҳолда тижорат банкларининг инвестиция сиёсатини амалга ошириши

буйича “инвестициянинг олтин коидаси”ни ишлаб чиқилган. Унта кура: “Кимматбаҳо коғозлардан келадиган даромад ҳар доим инвестор шу даромадни олиш учун тўкнаш келадиган риск даражасига тўғри пропорционалдир”.

Инвестиция фаолиятининг тамойиллари ва кимматбаҳо коғозларга маблағларни қўйиши-ғўшнинг асосий омиллари - даромадлилик, ликвидлик ва

риск - орасидаги боғлиқликдан келиб чиққан ҳолда ҳар бир тижорат банки “юқоридаги омиллар таъсирини англаган ёки англамаган ҳолда ёки бу инвестиция сўёсатин; яхши ёки ёмон амалга оширади. Бу уз навбатида банкнинг инвестиция сўёсатида банк томонидан маълум даражадаги инвестиция рискига боришини ангалатади ва тижорат банкнинг инвестиция сўёсатида тегишли чоралар ишлаб чиқиш зарурлигини англатади.

Инвестиция билан боғлиқ рискларни камайтириш усулларида бири бу банкларнинг инвестиция портфелдш диверсификация қилишдир. Инвестиция портфелини диверсификация қилиш банкнинг инвестиция портфелида турли хил купдан куп кимматбаҳо коғозларнинг мавжудлиги эришишга билдиради. Диверсификация усулида инвестиция сўёсатини амалга оширишда кимматбаҳо коғозларнинг ҳар хил хусусиятларини ҳисобга олиш лозим.

Тижорат банкларининг кимматбаҳо коғозлар портфелини диверсификация қилишнинг қўйидаги турлари мавжуд. Булар диверсификация қилиш, -кимматбаҳо коғозларнинг эмитентлари буйича диверсификация қилиш ва бошқалар.

Кимматбаҳо коғоз сифатига дойр диверсификация максади - рискни минималлаштириш (у эмитентнинг уз мажбуриятларини бажара олмай қўлишлик эҳтимоли билан белгиланади). Шу муносабат билан акция сифатининг таъминланганлик даражаси буйича диверсификация усули ҳам мавжуд бўлиб, , назариётчилар фикрича, у бир қатор омилларни урганиб чиқишни талаб қилади: Булар эмитент қандай фаолият билан шўгулланишини, акция даромади, дивидент миқдори, компания акцияшўининг жорий нархи, захираси, компанияни ким бошқараётганлиги ва бошқалар бўлиб, , курсатилган саволларга жавобни эмиссия проспекти ва биржа ахборотномадаридан олиш мумкин.

Кимматбаҳо коғозларнинг географик тарқалишига нисбатан диверсификация максади - тегишли районлардаги иқтисодий қийинчиликлар рўй берганда юзага келадиган рискларни камайтиришдан иборат ҳисобланади.

Кимматбаҳо коғозларнинг тулаш муддати буйича диверсификация максади - фўиз ставкаларининг тебраниши билан боғлиқ рискларнинг олдини олишдан иборатдир. Бу инвестиция сўёсатини амалга оширишда тижорат банклари. одатда кимматбаҳо коғозларнинг тўғатилиш муддати оўйича погонали структурадан фўйдаланишади. Бундан погонали структура аатижасида муддати тўгаган кимматбаҳо коғозлар бўлмайди ва уларни узок яуддатли юқори даромадли кимматбаҳо коғозларга реинвестиция қўлиш имкони тўғилади.

Кимматбаҳо коғозларнинг фўиз даражалари прогнози амалиётда юзариадан фарк қилади. Шўнинг учун тижорат банклари прогноз ютижаларининг ишўнчлилик даражасини ошириш максадида фўиз "тавқаларини тарқибини тахлил қиладилар.

Одатда жаҳон амалиётда тижорат банклари уз инвестиция сўёсатини ишлаб чиқариш ва амалга ошириш учун бошқариш структурасида махсус инвестиция бўлимларини ташкил қилишади. Бўлимдаги ходимлар сони бир қатор омилларга боғлиқ бўлиши мумкин. Б ўлар: кимматбаҳо коғозлар портфели қатталиги, бўлим томонидан кимматбаҳо коғозларни сотиш ва сотиб олиш буйича бажариладиган функцияларга, банкнинг миқозларига курсатадиган хизматларга, кимматбаҳо коғозлар тури ва сифатига ва бошқаларга боғлиқ бўлади. Бўлим ишчиларининг малақаси қанчалик юқори бўлса, ўлар бажараётган вазифа, ишнинг сифати ҳам шўнчалик юқори бўлади.

Хўлоса.

Ушбу мавзуда акционерлик жамиятларининг ташкил этилишининг зарурлиги ва ўларнинг моҳияти, кимматбаҳо коғозларнинг алоҳида турларига акция, облигация,гаров

когозларига тавсиф.Фонд биржасини ташкил этиш ва биржада буладиган операциялар.Узбекистондаги Фонд биржаси олиб борадиган операциялар еритилган

Таянч иборалар:

Акционер жамияти, кимматбаҳо коғоз, акция, облигация, фонд биржаси, биржа кимматбаҳо коғоз бозори.

Назорат саволлари:

1. Акционер жамиятини ташкил этиш нима учун зарур?
2. Акция нима?
3. Облигация нима?
4. Акция билан облигация ухшашлиги ва узаро фарқи?
5. “Тошкент Фонд биржаси” бажарадиган операциялар?

Асосий адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И.А “Узбекистан по пути углубления экономических реформ”-Т.:Узбекистан,1995.
2. Каримов И.А. Стабильность и реформы: Статьи и выступления”-М.:Палей,1996
3. Закон Республики Узбекистан “О Центральном банке” .
4. Закон Республики Узбекистан “ О банках и банковской деятельности”.
5. Инструкции Центрального банка и коммерческих банков республики.
6. Банковское дело. Под ред. проф. Колесникова В И. М., Финансы и статистика, 1995.
7. Банковское дело. Под ред. проф. Лаврушина О.И. М., Финансы и статистика, 1992.

Кушимча адабиётлар рўйхати:

1. Крис Дж. Барлтроп и Диана Мак Нотон. Банковские учреждения в развивающихся странах. Том2. ИЭР ВБ вашингтон Д.С.
2. Операции коммерческих банков и зарубежный опыт. Ширинская Е.Б., соколинская И.Э., М., Финансы и статистика. 1993.
3. Основы денежного обращения и кредита. Поляков В.П., Московкина Л.А., М, Инфра-М, 1995.

Дж К. Ван Хорн. “Основы управления финансами” –М.: “Финансы и статистика”, 1997

Мавзу № 5.**Банклар ва уларнинг операциялари. Кредит тизим**

Режа:

- 1.Банкларни келиб чиқиши, уларнинг моҳияти.
- 2.Банк функцияларининг тавсифи.
- 3.Марказий эмиссия банкларининг моҳияти ва функциялари. Уларнинг пул-кредит сиёсатини тавсифи.

Асосий иборалар:

Банк, тизим, Марказий банк, вазифалари, операцияси, пул-кредит сиёсати.

Банк деб пул маблағларини йигувчи, сакдаб берувчи, кредит-здисоб ва бошқа хар-хил воситачилик операцияларини бажарувчи муассасаларга айтилади.

Банклар пайдо бўлишининг асоси бўлиб товар-пул муносабатларининг ривожланиши ҳисобланади. Товар-пул муносабатларининг бўлиши ва уларнинг ривожланиб бориши барча ижтимоий-ёқтисодий тузумларда банкларнинг ҳам бўлишини тақозо қилади.

Банклар урта асрларда пулдорлар томонидан пулни қабул қилиш ва бошда давлат, шаҳар

пулига алмаштириб бериш асосида келиб чиккан. Кейинчалик пулдорлар уз буш турган маблагларидан фойда олиш максадида уларни вақтинча фойдаланишга маблаг зарур булган корхоналарга ссудалар беришган. Бу пул алмаштирувчи пулдорларнинг банкирларга айланишига олиб келган.

Банк сузи итальянча “banca” сузидан олинган булиб “стол”, банкнота “пуллик стол” деган маънони англатади. Урта асрларда италиялик пулдорлар ҳамёнларидаги, идишлардаги монеталарни стол устида куйиб кисоб-китоб килганлар.

XII асрларда Генуяда пул алмаштирувчиларни “bancherii” деб аташган. Агар пулдорлардан бирортаси ишончни окламаса ва ишига маъсулиятсизлик килса, у утирган стол синдириб ташланган ва уни “Banco rotto”, яъни банкрот деб аташган. Яъни, бизга маълум булган “банкрот” сузи ҳам “banca” сузидан олинган.

Банклар пайдо булишининг бошлангич нуктаси булиб XVI асрда Флоренция ва Венецияда ташкил цилинган кичик жиробанклар кисобланади. Кейинчалик шундай банклар Амстердамда (1605 и.), Гамбургдаги (1618 и.), Миланда, Нюрнбергда, Генуяда вужудга келган. Бу банклар асосан уз мижозлари-савдогарларга хизмат килган, улар уртасида нақд пулсиз хисоб-китобларни олиб борган. Бу банклар уз мижозларини монеталар таркиби бузулишидан зарар куришдан химоя килишган. Улар здисобларни маълум сутямадаги Кимматбахо металлни ифодаловчи махсус пул бирлигида олиб боришган узларининг буш пул маблагларининг жиробанклар давлатга карзга, шаҳарларга, чет эл савдогарларига ссуда берган. Англия банк тизими (XVI аср) юзага келган ва ривожланган биринчи давлат хисобланади. Англия банкирлари олтин (олтинни саклаб бериш) билан шугулланувчилар (масалан, биз Лондонда банк ишини илк бор ривожлантирган Чайльд номли пулдорни айтиш мумкин) ва савдогарлардан келиб чиздан.

Тарихда биринчи юзага келган банк Англия банки хисобланиб, у 1694 йилда акционер, банк сифатида ташкил булган. Бу банк акционер-эмиссией банк булиб, унга давлат томонидан банкнотлар чикаришга рухсат берилган. Кейинчалик саноат ривожланиш натижасида банклар бошқара мамлакатларда ҳам ташкил килиниб борган. Банкларнинг келиб чиқиши ва ривожланиш ишлаб чикариш билан боглик харажатлар ва талабларнинг ошиши, савдо капитали айланишининг тезлашуви билан боглик булган. Натурал хужалик муносабатларининг тугаши савдо-сотив; муносабатларининг ривожланиши пуллик хисоб-китоблар олиб боришга, кредитнинг ривожланишига йул очди. Ишлаб чикаришни ривожлантириш ёлланма меҳратни жалб килишга олиб келган. Ёлланма меҳнат учун хакнинг пул шаклида туланиши, доимий пул айланишини юзага келтирди. Пул айланишини эса банк томонидан бошқариш зарур эди. Шундай килиб, банклар фаолият курсата бошлади ва улар маблагларни йиғиш ва таксимлаш оркали ссуда капитали харакатини бошқара бошлади. Ссуда капиталистидан фаркли уларок банкир тадбиркор сифатида иш олиб борган.

Агар саноат капиталиста капиталини саноатга, савдо капиталисти савдога куйса, банкир уз капиталини банк ишига куяди. Ссуда капиталисти уз буш капиталини карзга берса, банкирлар асосан четдан жалб килинган маблагларга таянади. Ссуда капиталистининг даромади ссуда фоизи булса, банкирнинг даромади - банк фойдаси хисобланади. Банклар корхона, ташкилот, давлат муассасалари, аҳоли буш пулларини жалб килиш оркали катта хажмдаги капитални уз кулларида жамлайдилар ва даромад келтирувчи капитал харакатини бошқариб борадилар. Банкларнинг йириклашуви ва улар фаолиятининг такомиллашуви уларнинг махсус корхоналар - кредит муассасаларига айланишига олиб келади.

Шундай килиб, банк фаолияти халк хужалиги мавжуд булган буш маблагларни жалб килиш ва ссуда капиталини таксимлашни уй ичига олади. Банк уз фаолияти давомида маълум даромадга эга булади. Бу даромад банк жалб килган ресурсларга йуллайдиган фоиз билан жойлаштирган ресурслари буйича оладиган фоиз уртасидаги фарвдан иборат булади.

§2. БАНКЛАРНИНГ ФУНКЦИЯЛАРИ

Банклар бажарадиган функциялар уларнинг бажарадиган вазифаларига караб турли

хил булиши мумкин- Бу мавзуда биз банкларга таалукли булган умумий функциялар тутрисида гапириб утмокчимиз. Кейинги мавзуларда биз алохида-алохида олинган холда биринчи **ва** иккинчи **звено** банкларининг функциялари тутрисида фикр юритамиз.

Шундай килиб, банк тизими микёсида олиб карайдиган булсак банклар куйидаги функцияларни бажаради:

- вактинча буш турган маблагларни йириш ва капиталга айлантериш;
- кредит муносабатларида воситачилик килиш;
- тулов жараёнларида воситачилик килиш;
- муомалага кредит воситаларини чикариш.

Халк хужалигидаги вактинча буш турган маблагларни йигиш **ва** уларни капиталга айлантериш - банкларнинг илк функцияларидан бири хисобланади. Бу функциянинг амалга оширилиши натижасида бир томондан, хукукий ва жисмоний шахслар жалб килинган маблаглари буйича маълум микдорда даромадга эга буладилар, иккинчи томонидан бу маблаглар банкларнинг кредитлаш кудратини ташкил килади ва бу ресурсларга асосланган *холда*. банклар ссуда операцияларини олиб боради. Вактинча буш маблаглар банклар иштирокисиз бир корхона (тармок) томонидан иккинчи корхона (тармок)га вактинча фойдаланишга бериладиган булса, бу муносабатларни ташкил килишда маълум кийинчиликлар юзага келиши мумкин:

биринчидан, кредитга суралаётган сумма билан кредитга берилиши т;

мумкин булган сумма уртасида номутанносиблик булиши мумкин;

иккинчидан, ортикча буш маблагга эга булган корхонанинг

маблагларни вактинча фойдаланишга берадиган муддати маблаг зарур булган корхонани контоугирмаслиги мумкин;

учинчидан, банклар иштирокисиз корхоналарни тугридан тугри кредитлашда карз берувчи 1<арз олувчи корхонанинг молиявий ахволини тулик ургана олмаслиги мумкин. Карз олувчининг туловга лаёкатсиз булиши кредитор корхонанинг хам молиявий ахволининг ёмонлашувига ва бошка салбий холларга олиб келиши мумкин.

Халк хужалигидаги барча буш маблагларнинг банк томонидан йигилиши натижасида вужудга келадиган кредит ресурслар хисобидан карз олувчи корхонага зарур булган суммада, зарур булган муддатда кредит беришга имконият яратади. Ундан тацхари банк корхоналарнинг туловга лаёкатлилигини ҳар томонлама тазхлил *килиши*, уларнинг молиявий ахволини баҳолаб бера олиши мумкин.

Иктисодий ривожланишининг усиши банк кредитининг цулланилиш куламини кенгайтириб боради. Кредит факатгина хар кунлик фаолият билан боглик; ишлаб чикариш ва муомала жараёнининг кика муддатли эхтиёжлари учун эмас, балки узок муддатга капиталга булган эхтиёжни коплашга йуналтирилади. 60-йиллардан бошлаб банклар йирик мижозларга хизмат курсатишга ихтисослаша борди. Бу максадни амалга ошириш учун банклар маблагларни жалб вуглиш микёсини, истёъмол учун кредитлар бериш куламини кенгайтирди.

Туловларда воситачилик функциясида банклар уз мижозларининг топширигига асосан тулов жараёнларини амалга оширади, хисоб варақларига маблагларни кабул килади, пул тушумларининг хисобини олиб боради, мижозларга пул маблагларини беради.

Хисоб-китобларнинг банк оркали олиб борилиши муомала харажатларининг камайишига олиб келади. Мижоз мамлакат ичида ва *бошка*. мамлакат билан кийинчиликсиз уз маблагларини банк оркали уз хисоб варақасидан бошка корхона хисоб варақасига ёки бошка мамлакат банкига утказиши мумкин.

Муомалага кредит воситаларини чицариш. Банк кредитининг манбаи факат вактинча буш маблаглар ва капитал булиб -колмасдан, кредит асосида чек-депозит эмиссияси хам амалга ошйрилади. Банк томонидан бериладиган кредит микцори мавжуд жамгармалардан куп булса, банк чек-депозит эмиссиясини амалга ошириши мумкин.

Ундан ташкари, кредит ёрдамида муомалага наад пуллар банкноталар чиқарилади.

Банк кредит пуллар чиқариш депозитлар яратиш йули билан тулаконли пуллар урнини босувчи кредит воситаларини вужудга келтиради.

§3. Кредит тизими, унинг таркибий иисмлари.

Кредит тизими деб кредит муносабатлар мажмуаси ва кредит ; [уносабатларни ташкил килувчи ва амалга оширувчи кредит институтлар

•йигиндисига айтилади. Кредит тизими оркали ҳуқуқий ва жисмоний шахсларяинг вақтинча буш маблаглари йигилади ва корхона, ташкилотларга, давлатга вақтинча фойдаланишга берилади. Кредит тизими бир неча бугинлардан иборат булиши мумкин. Маблатларни жалб қилиши ва тақсимланишига қараб кредит тизими бугинлари уз хусусиятларига эга қилади. Жадон амалиётида кредит тизими узиникг ташккл қилиниш турига ;араб қуйидаги гуруздларга булинади.

- Марказий банк
- Тижорат банклар
- махсус-кредит институтлар

Бозор иқтисоди шароитида икки погонали кредит банк тизими куп мамлакатлар иқтисодининг асоси ҳисобланади. Бу Марказий банк, банк ннститутлари ва нобанк кредит муассасаларидир, Банк институтларига қуйидаги банклар қиради:

- тижорат банклар;
- инвестиция банклари;
- жамғармалар жалб қилувчи банклар СЎзбекистонда Халк банкя);
- ипотека банки;
- савдо банклари.

Ташки иқтисодий алоқ;алар буйича баяклар тармоқлар буйича ихтисослашган банклар ва бошқалар. Нобанк кредит ташкилотларга:

- нафақа ва боиҳа фондлар қиради.

Кредит тизимида асосий уринни банк институтлари, банк институтлари таркибида салмоқли уринни тижорат банклари эгаллайди.

Тижорат банклари кредит тизимининг бошқа бугинларига нисбатан купрок, буш ресурсларни жалб қилади ва куп миадорда миждоаларга кредитлар беради.

Махсус ихтисослашган кредит институтлари (банклар) тижорат банклари фаолиятини тулдиради ва улар халқ, ҳужалигининг кам рентабеллик, кам фойдалиқ тормоқларига (кишлоқ ҳужалиги, уй-жой қурилиш, тадбиркорликни ривожлантириш ва бошқалар) енгил шароитда кредитлар бериш йули билан уларни фаолиятини рағбатлантириб, ривожлантириб боради. Банклар маълум белгиларига қараб қуйидаги турларга булинади.

• мулк шаклига қараб: акционер, ноакционер, кооператив, коммунал, давлат, аралаш, халқаро банкларга булинади;

- кредит берувчи банкларга;
- миллий мавқеи буйича: миллий ва хорижий банкларга;
- фаолият курсатиши ва бажарадиган функцияларига қараб: депозит, универсал, ихтисослашган банкларга булинади.

Акционер банклар акционер компаниялар сифатида юзага келган банклар булиб акциялар чиқариш ҳисобидан улар капиталининг асосий қисми юзага келтирилади. Купгина ривожланган мамлакатларда банк тизимининг асосий қисмини акционер банклар ташкил қ;илади.

Ноакционер банклар пайчилар маблаглари ҳисобидан ташкил қилинган банклар булиб, улар бир ёки бир неча шахе ихтиёрида булиши мумкин.

Майда итлаб чиқарувчилар, хунармандларнинг фаолиятини куллаб-қувватлаш мақсадида кооператив байслар ташкил қилинади. Бу банкларнинг маблағлари иштирокчиларнинг маблағлари ҳисобидан вужудга келтирилади ва мижозларга уларнинг фаолиятини ривожлантириш учун енгил шароитда кредит берилади. Коммунал банклар ихтисослашган кредит ташкилотлар бўлиб, коммунал хужалик ва уй-жой қурилишини кредитлаш ва молиялаштириш билан шугулланади.

Давлат банклари давлат ихтиёрида бўлган кредит муассаса бўлиб, узининг биринчи куртаклари қадимий Римда, Египетда, кейинчилик XVI-XVII асрларда Европада вужудга келган. Давлат банкларининг дуйидаги турлари амалиётда бўлиши мумкин: марказий, тижорат банклари ва махсус кредит институтлар. Аралаш банклар капитали давлат томонидан ва бир дисми хусусий капитал томонидан вужудга келтирилади. Халқаро банклар халқаро пул, ҳисоб ва кредит муносабатларини олиб боровчи банк бўлиб давлатлар уртасида валюта, кредит ва молия муносабатларини бошқариб боради. Йирик халқаро банклар каторига Европа ривожланиш ва тараққиёт банки, Халқаро валюта фонди, Халқаро Молия корпорацияси, Халқаро ҳисоб-китоблар банкни, Европа инвестиция банкни за бопҳаларни киритиш мумкин. Хорижий банклар тулик ёки қисман чет эл инвесторларига тегишли бўлган банклар бўлиб, улар уз фаолиятини маҳаллий қонунлар доирасида олиб боради. Ҳозирги вақтда бундан банклар йирик банкларнинг шубҳалари сифатида фаолият курсатади. Баъзи давлатларда мавжуд депозит банклар жалб қилинган депозитлар ҳисобидан ҳисоб, кредит, ишонч операцияларини олиб боради. Депозит банклар асосан жамғармаларини жалб қилиш ва жойлаштириш билан шугулланади. Универсал банклар турли хил банк операциялари: депозит, кредит, ҳисоб, фойз, воситачилик ва бошқа операцияларни бажарувчи банк ҳисобланади. Германия, Швейцария, Австрия каби мамлакатларнинг тижорат банклари универсал банклар ҳисобланади. Ихтисослашган банклар халқ хужалигининг маълум соҳаларига хизмат курсатувчи аҳолига хизмат курсатувчи банклардир.

Ихтисослаштирилган банкларнинг турдаги сифатида инвестиция, жамғарма, ривожланиш ва тараққиёт банкларини қилиш мумкин. Кредит тизимининг яна бир қисми нобанк кредит муассасалари бўлиб, давлат ва қорхоналарни молиялаштириши, узок; муддатли кредитлаш билан шугулланади. Ўзбекистонда 1997 йилда нобанк кредит ташкилотлари туғилишида қонун лойиҳаси қўйиб чиқилди. Сугурта компаниялари, нафақа фондлари ва бошқа фондларнинг маблағларидан оқилона фойдаланиш ва бу маблағларнинг самарадорлигини таъминлаш масаласи қўйилган. Ҳар бир мамлакатнинг кредит тизими уз хусусиятига эга бўлиб, ривожланган йирик универсал банклар тармоқларининг қўлиги ва қилма-қиллиги билан ажралиб туради-Германия банк тизими энг юқори даражада ривожланган давлат ҳисобланади. Қўйидаги схемадаги Германия банк тизими қилирилади. **Германиянинг** кредит тизими бишида Бундесбанк туради.

Марказий банк - кредит тизимининг бош банки бўлиб, мамлакатда пул-кредит сиёсатини, эмиссия жараёнларини олиб боради.

Биринчи Марказий банклар бундан қарийиб уч юз йил олдин тижорат банкларининг ривожланиши натижасида вужудга келган. Булар 168 йилда ташкил қилинган Швед Рикс банки, 1694 йилда ташкил қилинган қилиа банкларидир.

Европа мамлакатларида Марказий банклар анча қечроқ, асосан 18-асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб фаолият курсата бошлаган.

Банклар пайдо бўлишининг бошланғич даврларида улар марказий эмиссия) ёки тижорат банклари тарққасида юзага келган эмас, яъни шқлар уртасида қрзиргидек бўлиниш бўлмаган. Банк иши ривожланишининг биринчи босқичларида ривожланган мамлакатларда ижорат банклари капиталларни йиғиш мақсадида муомалага баяқноталар иқарганлар. Банкларнинг йириклашуви, банк ишининг ривожланиши натижасида банкноталарни муомалага қилдрилиш йирик тижорат банклар қулига ута борган ва кейинчалик бирор йирик банк ихтиёрига берилган. Бу банк миллий ёки эмиссион банк, кейинчалик

Марказий банк деб аталган. Ларказий банк, яъни кредит тизимини боиҳариб турувчи, барча банклар заолиятини назорат шилиб турувчи кредит институтга сифатида намоён бўлади.

Жаҳон амалиётида Марказий банклар вужудга келишининг икки юсуй йули мавжуд.

Биринчи йул - бу узол давр давомида тиясорат Занкларининг ривожланиши натижасида, уларни миллийлаштириш йули Зилан Марказий банкларнинг таткил қилиниши. Бздна мисол қилиб. Англия оанкини 1844йил, Франция банкини 1848 йил, Испания банки 1874 йил, Германия Рейхсбанки - 1875 йил, Италияда 1893 йилда, Испанияда 1874 йилда мавжуд банкларнинг эмиссион марказ сифатида фаолият курсатишга мослашганлигини келтириш мумкин.

Иккинчи йул - ташкил қилингандаёқ Марказий банк -эмиссион марказ сифатида едбул қилинган банклар. Бундай банкларга АВШнинг Федерал банклари, 1913 йилларда қўпгина Лотин Америка мамлакатларида ташкил қилинган банклар, Австрия банки ва бошқаларни мисол келтириш мумкин.

АҚШда Марказий банк функциясини 12 федерал резерв банкдан иборат Федерал Резерв тизими бажаради. Федерал резерв банклар акционер банклар бўлиб, бу банкларнинг акционерлари сифатида миллий тижорат банклари фаолият курсатади. Тижорат банклар акционер сифатида дивиденд олишади. Дивиденд миқдори 6% дан ошмаслиги керак.

Марказий банклар ижрочи ташкилотлар таъсирисиз, уз фаолиятини олиб боришлари керак.

Жаҳонда уз фаолиятини олиб боришда энг муваффақиятли бўлган банклардан бири бу Немис Федерал банки - Бундес банк ҳисобланади. Баъзи бир давлатларда Марказий банк парламентга ҳисобот беради- Қўпгина долларда Марказий банклар дз фаолиятида муваффақиятли бўлсада, шу билан бирга давлат банки ҳисобланади:

Марказий банк дуйидаги асосий функцияларни бажаради:

- банкноталар (нақд пуллар) эмиссияси,
- давлатнинг олтин - валюта захираларини сақлаш,
- пул-кредит сиёсати инструментлари ёрдамида юлгисодни мувофиқлаштириш,
- кредит институтлари фаолиятини мувофиқлаштириш,
- давлат банки сифатида фаолият курсатиш,
- тулов-ҳисоб муносабатларини ташкил қилишни белгилаб бериш,
- валюта курсини мувофиқлаштириш.

Жаҳоннинг барча мамлакатларида банкноталарни муомалага чиқариш функцияси Марказий банкларнинг асосий функцияларидан бири ҳисобланади ва у бу соҳада қўпопол ҳуқуқга эга. Кредит пуллар Марказий банк томонидан донунда белгиланган равишда чиқарилади ва Марказий банк муомалага чиқарилган пулларнинг қайтиб банкга қилиб тушиши қораларини ишлаб чиқишлари зарур.

Давлатнинг олтин - валюта резервларини боқариш функцияси. Марказий Банк давлатнинг олтин, қимматбаҳр метал ва қамёб тошларни валюта захираларини боқарилади. Давлатнинг расмий олтин-валюта захиралари қалидаро ҳисоб-қитобларда активлар резерви, ҳисоб-қитоблар бўйича давлатнинг қафолатли сутурта фонди сифатида намоён бўлади. Одатда мамлакат олтин захираларининг асосий қисми Марказий банк ихтиёрига берилган бўлади. Баъзи давлатларда олтин захиралар молия министрлиги ихтиёрида бўлиб, марказий банк олтин билан боғлиқ; операцияларни олиб боради.

Марказий банклар мамлакат валюта резервларини узида йигади ва бурезервлар қалтаро ҳисоб-қитобларни амалга ошириш, тулов баланси дефицитини қоплаш ва мамлакат қиллий валютаси курсининг барқарорлигини таъминлаш учун ишлатилади.

Марказий банк орқали давлатнинг юлгисодий сиёсати, янада аниқроғи давлатнинг пул-кредит сиёсати олиб борилади. Марказий банкнинг пул-кредит сиёсати давлатнинг шулгисодни боққдриш сиёсатининг бир қисми бўлиб, муомаладаги пул массаси, кредит ҳажми, қўиз ставкалари даражасини ва боққ;а пул муомаласи ва ссуда қапители бозори курсатқичларини

узгартириш билан боглик; булган чора-тадбирлар йитиндисидан ташкил топади.

Пул-кредит сиёсатининг асосий мадсади миллий валюта бардарорлигини таъминлаш, валюта курси ва фоиз ставкаларини одилона урнатиш асосида инфляция суръатларини камайтириш, кредитдан фойдаланишнинг самарадоряигини ошириш ва ив;тисодиётнинг барк;арор усишини таъминлашдан иборат.

Пул-кредит сиёсати икки йуналишда олиб борилиши мумкин. Биринчи йуналиш - кредит экспанцияси булиб, бу сиёсат пул-кредит эмиссиясини рағбатлантириш йули билан олиб борилади, яъни ишлаб чидариш суръатлари тушиб кетган з<;олда, конъюнктурада ривожланишга эришиш мзгмкин. Иккинчи йуналиш - кредит рестрикция сиёсати бдлиб, у эддтисодий усиш даврида пул-кредит змйссиясининг дискаришига асосланади.

Марказий банк “тор” ва “кенг” маънода пул -кредат сиёсатини олиб бориши мумкин. “Тор” сиёсатда валюта бозорида инвеспхия, хдсоб ставкаси ва кисд муддатли кредитлар буйича *фоиз* ставкаларига таъсир к;илувчи бошка инструментлар ёрдамида валюта курсини мадбуллилига эришиш тушунилади. “Кенг” сиёсатда муомаладаги пул массасига таъсир к;илиш оркали .инфляцияга карши кураш олиб бориш тушунилади. Пул-кредит сиёсатининг халтаро жиҳатлари валюта курси, валюта резервлари ва тулов баланси каби масалаларнинг ечимига 1<аратилган бдяди. Марказий банк рухсат зтилган инструментлар ёрдамида пул муомаласини бошкариб боради. Марказий банкнинг пул-кредит сиёсатининг асосий инструментлари булиб к;уйидагилар х,исобланади:

- минимал мажбурий резерв нормаларини урнатиш,
- фоиз (дисконт) сиёсати ,
- тижорат банкларини к;айта молиялаштириш,
- очтод бозор сиёсати,
- таргетрлаш **ва** бошкалар.

Муомаладаги пул массасининг х;ажмини, банкларнинг ликвидлилигини мувофъхлаштириш ва инфляция суръатларини тушуриш мадсадида Марказий банк тижорат банклари учун мажбурий резервлар нормасини урнатиб бериш сиёсатини амалга оширади. Пул муомаласини мувофиклаштиришнинг бу усули биринчи бдлиб 1913 йилда А1дШ да кулланилган. Минимал резервлар бу тижорат банклари ресурсларининг Марказий банкда мажбурий саданиши зарур булган в;исмидир. Мажбурий резерв микдори тижорат банкининг йигган ресурсларига нисбатан фоизда белгиланади. Бу резерв бевосита банкларнинг кредитлаш имкониятини чегараласада, уларнинг минимал ликвидлилигини таъминлаш омили булиши мумкин.

Минимал резерв нормаси мюадори жамгарма турига, унинг х;аэкмига, банкнинг жойлашиш урнига боидх булган холда мамлакатларда турлича булиши мумкин. Мавжуд манбалар шуни курсатадики, масалант, Японияда минимал резервлар ставкаси 2,5%ни: АдШда -12%ни, Германияда-12,1%ни, Португалияда-17%ни, 'Узбекистонда 25%ни ташкил 1<илади.

Марказий банк томонидан резерв миадори баъзи бир омиларни хисобга олган ҳолда узгартирилиши мумкин.

Марказий банкнинг хисоб (дисконт) сиёсатининг мохияти шундаки, у тижорат банклардан векселларни сотиб олади. Айтайлик, мол сотиб олувчи корхонанинг етказиб берилган мол (товар ва хизматлар ва х.к.)нинг дак;ини тулаш учун маблаг итарли булмаса, у товар учун туловни маълум вавд 5тгандан кейин амалга ошириши тугрисида вексель беротпи мумкин. Мол сотувчи корхонага пул мабларлари зарур булган вак;тда у векселни тижорат банкига сотиши мумкин. Тижорат банки векселни сотиб олганда унда курсатилган суммадан кам суммага (маълум фоиз ушлаб уолган ҳолда) сотиб олади. Зарур булганда тижорат банки векселни Марказий банкда ҳисобга цуйиши мумкин. Бу ҳолда Марказий банк здам уз фойдасига маълум фоиз -здисоб ставкасини ушлаб колиши мумкин. Марказий банкнинг х,исоб ставкаси алодида олинган давлатларда здар хил - 5% дан 15 % гача булиши мумкин-Тижорат банклари векселларни сотиб олишда Марказий оанкнинг ҳисоб ставкасига таянадилар. Марказий банкнинг ҳисоб ставкаси тижорат бавклари урнатадиган ҳисоб ставканинг энг паст

чегараси ҳисобланади. Одатда тижорат банкларининг ҳисоб ставкаси марказий банкнинг ҳисоб ставкасидан юзори (0,5дан - 2%гача) булади.

Тижорат банкларининг ремолиялаштириш сиёсати -бу тугридан-тугри кредитлаш, векселларни ҳисобга олиш, кимматбаҳо вргозларни гаровга олган ҳолда кредитлар бериш ва кредит аукционларни утказиш йули би;ан амалга оширилади. Бундан келиб чиедан ҳолда марказий банкшйп' ремолиялаштириш операцияси куйидаги усулларда олиб борилиҳи мумкив:

тижорат банкларининг ихтиёридаги векселларни ҳисобга олиш йуви билан кредитлаш, тижорат банклари ихтиёридаги кимматбаҳо догозларни гаровга олиш йули билан кредитлар бериш. Бундай кредитлар ломбард кредитлар дейилади.

Ўзбекистан республикасида Марказий банк урнатилган қ;оидаларга асосан, куйидаги активларни гаровга олган ҳолда 3 ойгача булган муддатда кредитлар бериши мумкин:

олтин, чет эл валютаси, халцаро резервлар тоифасига кирувчи валюта бойликлари ва боққа бойликлар,

давлатнинг 1<арз мажбуриятлари ва давлат томонидан кафолатланган. боққа қ;арз воситалари,

Марказий банкда депозитга утказилган ва унинг депозитарийси учун мак;бул булган, харид қ;илиниши ва сотилтишига рухсат берилган ва Марказий банк улар билан ушбу қ;онун доирасида боққа хил операциялар утказиши мумкин булган активлар,

туланишига банклар кафолат берган тижорат векселлари асосида кредитлар берилиши мумкин.

Очик; бозор сиёсати деганда, Марказий банкнинг очид бозорда қ;имматбаҳ;о когозларни уз кисобидан сотиб олиши ва сотиши тушунилади. Марказий банкнинг очив; бозор сиёсати асосан хазина мажбуриятларини, саноат компаниялари ва банкларнинг облигацияларини, Марказий банкда дисобга олинган тижорат векселларини сотиш ва сотиб олиш орқ;али амалга оширилади. Марказий банкнинг *очия*, бозор сиёсати оркали банк тизимининг ва алохида олинган тижорат банкларнинг уз резервлари микдори оширилиши д агар димматбадо кртозлар сотиб олинса) ёки камайтирилиши (агар димматбаздо когозлар сотилса) мумкин. Очик; бозор сиёсати оркали Марказий банк кредит бах,осининг узгаришига эришиши мумкин. Бу эса уз навбатида пулга булган талабнинг узгаришига олиб келади. Одатда Марказий банк бу сиёсат оркали ортикча пулларни муомаладан олади ва пул муомаласини мувофиқлаштириш буйича актив пул-кредит сиёсатини олиб боради.

Жадон амалиётида Марказий банкнинг очик бозор сиёсатида асосий уринни давлатнинг диска муддатли -мажбзгриятлари билан оуладиган операциялари эгаллайди. Бу фаолият А1\Шда, Германияда яхши йулга қ;уйилган. Ундан талҳари Германияда Немис Федерал банки пул-валюта сиёсатини тартибга солиш учун очид оозорда куйидаги кимматбадо кохозларни бозор ставкасида сотиши ва сотиб олиши мумкин:

Марказий банкнинг очив; бозорда олиб борадиган операциялари вуйидаги хусусиятлар бдйича фаркланади:

битим шарти буйича: наед пулга ёки қ;айта сотиш мажбурияти билан маълум муддатга сотиб олиш (РЕПО операцияси) билан боғлик, операциялар:

битим объектлари буйича: давлат ёки акционер жамиятлари кимматбаҳо когозлари билан буладиган операциялар,

битим муддати буйича-. дутматбадо когозлар билан wсК;а муддатли (3 ойгача) ва узо”; муддатли (1йил ва ундан ортив;) операциялар,

операциялар утказиш доирасига қ;араб:банк тизими доирасида ёки нобанк тизим доирасида !<;имматбадо когозлар билан буладиган операциялар,

фоиз ставкаларини урнатиш буйича: марказий банк ёки бозор томонидан аникланадиган ставкалар.

Таргетирлаш. Пул массаси дажминигп' узгаришини урнатилган усуллар ёрдамида чегаралаш таргетирлаш деб аталади. Таргетирлашда маълум бир даврда пул массаси ҳ;ажмининг тахлмний юкори ва паст даражаси белгилаб берилади.

Жахон амалиётида пул массаси дажмийи чегаралашнинг' тахминий даражаси дуйидаги мадсадли йуналишлар оуйича белгилаб берилади. Масалан, Францияда бу усул назорат ракамлари, АКШда депозит шаклида, Японияда истидбол шаклида белгилаб берилади.

Марказий банк таргетирлашки пул муомаласини мувофиклаштиришнинг бошка воситалари билан биргаликда олиб боради. Таргетирлашнинг адамияти шундаки, маълум бир даврда дакикатда длуомаллага чиқарилган пул массасини тахминий белгилаб берилган пул массаси билан солиштириш натижасида пул муомаласидаги ахвол тугрисида маълумотга эга бўлиш мумкин ва олдиндан зарурий чоралар ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш имкониятига эга бўлиш мумкин. Бу эса уз навбатида Марказий банк пул-кредит сиёсатининг самарадорлигини таъминлайди.

Таргетирлашда фойдаланиладиган курсаткичлар пул-кредит сиёсатини олиб бориш аъналарига, пул муомаласини мувофикдаштираш усулларига боғлиқ; булади.

Марказий банкнинг навбатдаги функцияларидан бири - бу кредит институтлари фаолиятини мувофиклаштиришдан иборат. Тижорат банклари фаолиятини марказий банк томонидан назорат қилишнинг зарурлиги оозор иктисоди шароитида марказий банкнинг мумкин роль уйнаши билан асосланади. *

Марказий банк тижорат банклари фаолиятики назорат қилиш функциясини амалга оширишда қуйидаги вазифаларни бажаради:

банк фаолиятини олиб боришга лицензиялар бериш

банклар дисоботларини текшириш, жойларда текширишлар утқизиш,

банк операцияларини бажаришда нормаларга риоя қилишни назорат қилиш.

Банк фаолиятини олиб боришга лицензия (рухсат) бериш ордали марказий банк ташкил қилинаётган кредит институтининг банк фаолиятини олиб бориш имкониятларини аниқлайди.

Марказий банк тижорат банклари амалга оширадиган операцияларни текшириш, ички аудит ҳолатига баҳо бериш ҳудукига эга. Бунда авволем бор тижорат банкларининг активлари: кредитлар ва қимматбаҳо қўтоадар қолати, банкларнинг ликвидлилиги ва барқарорлиги текширилади. Текшириш утқизишдан асосий мадсад:

банкнинг молиявий ҳолатига обектив баҳо бериш,

банкни бошқариш сифати ва унинг раҳбари фаолиятига баҳо бериш,

банкнинг молиявий аҳолини ва унинг бағқарадиган операцияларининг самарадорлигини таъминлаш бўйича чоралар ишлаб чиқиш, банк фаолиятининг мавжуд донунлар ва неорздатив ҳужжатларга мувофиқ; олиб борилишини таъминлаш ва боқчалардан иборат. Марказий банк яна тижорат банкларининг олиб борадиган операциялари нинг норма бўйича бажарилишини назорат қилиб боради

Марказий банк валюта курсини бошқариш функциясини бажаради. Марказий банкнинг бу функцияси бозор иктисодиёти тизимини тартибга солишда асосий уринлардан бирини эгаллайди. Марказий банкнинг асосий валюта сиёсатида қуйидагиларни киритиш мумкин:

1. Валюта интервенцияси,

2. Девиз сиёсати,

3. Своп операциялари,

4. Дефляция,

5. Рефляция,

6. Валютавий чеклашлар сиёсати ва боқчалар.

Ўзбекистон республикаси банк тизимининг бош мақсади жаҳрн талабига мўе келувчи, ривожланган миллий кредит тизимига эга бўлиш, ҳужаликлар ва аҳолининг буш турган маблағларини жалб қилиш ва самарали тақсимлаш асосида аҳолининг талабларини қондириш замин яратиш ва яшаш шароити яхшилашга эришитдан иборат. Бу мавсадга эришишни таъминлаш учун давлатимиз томонидан мамлакатимиз банк сеюгорининг ривожланишини таъминловчи зарурий макроиятисодий шароитларни таъминлаш, банк тизими барқарорлигини таъминлаш, учун банк назорати тизимини ва банқдар фаолиятини

бошқариш усулларини такомиллаштириш, банкларнинг депозит, кредит, ва инвестиция фаолиятини янада ривожлантиришга эришиш ва банклар уртасида" радобат булишини таъминлашга асос яратишдан, нобанк ташкилотлари фаолиятини ривожлантириш, мадия-кредит секторининг ҳудудий базасини яхшилаш, уларнинг моддий –техник жихатидан самарали таъминланганлигига эришиш каби чораларни амалга ошириш кузда тутилган.

Банк тизимини даъта ташкил ариалишни амалга ошириш дуйидаги тамойилларга асосланган ҳолда олиб борилиши мумкин:

- хорижий ва мадаллий инвесторларнинг ишончини қозониш мадсадида банк-молия тизими бардарорлигига эришиш:

- -банк тизимидаги ислохатларнинг умумикгисодий ислохатларнинг утказилиши билан мое келиши:

- -банк-молия тизими босқичма-босқич такомиллаштириш йули билан жадон банк тизимига ядинлаштириш:

- -пул-кредит сиёсатини олиб боришда мамлакатнинг ички эҳтиёжини ва унинг иқтисодининг хусусиятини ҳисобга олиш:

- -банклар фаолиятида мижозлар манфаатини устун қўйиш ва боихалар.

Бизнинг заминимизда мавжуд булган банкларнинг ривожланишини икки йирик даврга булиб караш мумкин. Биринчи давр - бу Ўзбекистон мустанкиликка эришгунгача булган даврдаги банк тизими ва иккинчи давр Ўзбекистон мустанкиликка эришгандан кейинги даврдаги банк тизими ва унинг ривожланиш босқичларини уз ичига олади.

Ўзбекистон мустанкилик эришгунга қадар булган банк тизимининг ривожланишини тахлил қилиб едрайдиган булсак унинг ривожланишининг қуйидаги босқичларини келтириш мумкин:

-биринчи босқич XIX-асрнинг охиридан 1930-32 йилларгача булган даврни уз ичига олади. Бу давр ичида олдинги мавжуд оулган банклар заминида Собид Совет иттифодининг кредит тизими таъкил ниливди. Бу даврда 30-йилларда иқтисоднинг ривожланишига мое келувчи банклар:

тармод банклари, улка банклари, тижорат банклари, махсус оанклар, давлат банклари каои банклар фаолкят курсатган.

-иккинчи босқич 1932 йилдан 1959 йилларгача булган даъврни уз ичига олади. Бу даврда банклар фаолиятида узгариш-а? юз берди ва банклар вексель орқали кредитлашдан (уша даърларда бу кредитлаш амалиётда “эгри” кредитлаш деб ном одган) тутридан- гутри корхоналарни кредитлашга утказилган. Бу даврда уртасидаги вазифалар таъсирланган ва халқ; хужалиги сохалари буйича банклар ташкил килинган ҳамда бу банклар фадат шу создларни узок; муддатли кредитлаш ва молиялаштириш билан шутулланган. Давлат банки эса асосан киска муддатли кредитлаш жараёнларини олиб борган.

-ўчинчи босқич 1959 йилдан 1988 йилгача булган даъврни уз ичига олади. Бу даврда мавжуд тармок; банклари қайта ташкил қилиниб, мамлакатдаги барча кредит муносабатларни олиб бориш мақсадида укта банк ташкил вдилинди. Булар: Давлат банки, курилиш банки, ташки савдо банки булган. Давлат банки халқ; хужалигининг барча соҳаларига (фадат дишлод хужалигининг баъзи эҳдиёжалари учун узок-к, муддатли кредитлар берган) киска муддатли кредитлар бериш билан шутулланган. дурилиш банки капитал куиилмалар билан боипп булган харажатларни , дурилишни молиялаштириш, узок, муддатли кредитлар бериш бялан боглик;

операцияларни бажарган. Ташвуг савдо банки Москвада жойлашган бдлиб, мамлакатнинг экспорт- импорт билан боглид фаолиятини бошқариб борган.

-туртинчи босқич банк тизимини найта ташкил қилиш даъври булиб, у 1988 йилдан 1999 йилгача булган даврни уз ичига олган. Бу даврда банк тизимида катта узгаришлар руй берди ва давлат банки билан бир каторда махсус тармок; банклари ташкил килинди.

Булар саноат -курилиш банки, агросаноат банки, уй-жой аурилиш ва ижтимоий

таъминот банки, жамгарма банк ва ташкилоти иқтисодий фаолият банки. Бу банклар фаолиятининг хусусиятлари томони шунда эдики, улар узи хизмат курсатадиган соҳага узоқ, ва қисқа муддатли кредитлар бериш ҳуқуқига эга эдилар.

Давлат банкидан кредитлаш функцияси олиб ташланди ва у эмиссион банк сифатида фаолият курсатадиган бўлди.

90- йилларда банк тизимини қайта ташкил қилишдан асосий мақсад мамлакатда юз бераётган асосий ўзгаришларни дисобга олган ҳолда банклар зиммасига корхоналар ва ташкилотларга комплекс хизмат курсатишни таъминлаш ва корхоналар билан банклар ўртасидаги муносабатларни хужалик ҳисобига ўтказиш, қуйи банк муассасаларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини оширишдан иборат эди.

Албатта, бу бозор иқтисодиётига илк қадамлар қанга қуриш шарофати билан бозорга ҳос баъзи бир белгиларни тоталитар иқтисодиётга татбиқ этилди билан тушунилади. Бу жараёнда банк тизимининг ташкилий структурасини ўзгартириш, банкларни ролини ошириш, иқтисодий тизимни ривожланишига уларнинг таъсири кучайтириш, кредитни ҳаракатдаги иқтисодий дастақга айлантириш қўзда тутилганди.

Банк тизимининг ривожланишининг иккинчи даври асосан Ўзбекистон мустақилликга эришгандан кейинги даврни ўз ичига олади. Бу даврни қуйидаги босқичларга бўлиб таҳлил қилиш мумкин:

-мустақил Ўзбекистон банк тизimini ташкил қилишнинг биринчи босқичи. Бу 1991-1994 йилларни ўз ичига олади.

Ўзбекистонда икки звеноли банк тизимини ташкил қилишга 1988 йилдан бошлаб киришилган бўлсада, бу макраднинг тулғид амалга оширилишига шароит 1994 йилдан бошлаб юзага келди. Бу даврга келиб : Марказий банкнинг ташкилий таркибий асоси, фаолият олиб бориш услуби ўзгарди, тижорат банкларнинг сони ва улар бажарадиган операциялар салмоғи ошиб борди.

Банк тизимини ташкил қилишнинг биринчи босқичида марказлашган режалаштиришда Марказий банкнинг роли дали қўям юдори эди, соҳаларнинг деярли ҳамма қисми давлат тасарруфида эди.

Ўзбекистон Республикасида икки босқичли банк тизимини ташкил эташга реал асос бўлиб 1991 йил 15 февралда “Банклар ва банк фаолияти тугрисидаги” қонун эдиқобланади. Бу қонунга биноан давлат бопқдарув органлари республика Марказий банки фаолиятига аралашмасликлари керак, у фақат Республика олий мажлисига ҳисобот бериши уринли эканлиги белгилаб берилди. Бу қонунни амалга татбиқ этиш асосан Республикамиз ўз мустақиллигини қўлга киритгандан сўнг бошланди.

1-даўта ташкил этиш жараёнининг биринчи босқичида давлат банкларини янги структурасини ташкил этиш бошланди. 1-даўта ташкил этиш модели дуйидагиларни ўз ичига олди:

-икки босқичли банк тизимини вужудга келтириш: Марказий эмиссион банк ва бевосита хужаликларга хизмат курсатувчи иқтисослашган оанкларни ташкил қилиш:

-иқтисослашган банкларни тулалигича хужалик дисобига ва ўз-ўзини молиялашга ўтказиш:

-иқдисодий тизим доирасида ҳуқуқий ва жисмоний шахслар билан буладиган кредит муносабатлари услублари ва шакллари тақомиллаштириш ва боққалар.

Ўзбекистонда банк тизимини ташкил қилишнинг иккинчи босқичи 1994 йилдан кейинги даврни ўз ичига олади. Бу даврда банк тизимизининг тақомиллашган фаолиятини белгилаб берувчи банк қонунлари: 1995 йил 21 декабрда “Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тугрисида”ги ва 1996 йил 25 апрелда “ Банклар ва банк фаолияти тугрисида” ги қонунлар қабул қилинди. Бу қонунларга асосан банклар фаолиятининг ҳуқуқий асослари белгилаб берилди ва уларнинг ишлаш усуллари тақомиллаштириш чоралари ишлаб чиқоқлди.

Тижорат банкларнинг самарали фаолиятини таъминлаш мақсадида банк назорати ва

мониторингини амалга ошириш, тижорат банклари фаолиятини боқариш усуллари, такомиллаштириш ва халқаро талабларга мосдаш, янги ҳисоблар тизимига ўтиш, ҳисоб эл банкларининг шўъбаларини очиш, тулов тизимини такомиллаштириш, тижорат банкларининг қимматбаҳо қўғозлар билан операцияларини ривожлантириш, пул ва валюта бозорида банкларининг актив фаолиятини таъминлаш каби долзарб масалалар эҳтирози кунда муҳим банк тизимининг ривожланиши туфайли ўз ҳиссини топмоқда.

Муҳим банк тизимини вужудга келтиришнинг иккинчи босқичининг ҳусусиятларидан бири шундаки, 1995 йилдан ботлаб Ўзбекистонда махсус нобанк кредит ташкилотлари ташкил қилина бошланди. Бозор иқтисодига ўтишни тезлаштириш, корхона ва ташкилотлар фаолиятини ривожлантириш мақсадида махсус молия-кредит институтлари - “Бизнес-фонд”, “Мадад” сўғурта компанияси, “Ўзбекинвест” миллий сўғурта компанияси, ҳусуеийлаштириш инвестицион фондлари ва бошқалар ташкил қилиниши республика банк - молия тизимининг замоналашувини тезлаштирмоқда.

Хулоса.

Ўшбу мавзуда банклари келиб чиқиши ва уларнинг моҳияти еритилган, банк бажарадиган функцияларига тавсиф берилган. Банклари махсус молиявий корхона сифатида ҳамда махсус товар билан ишлаганлиги сабабли универсал номини олгандир. Марказий эмиссия банкларининг моҳияти ва функциялари. Марказий банкнинг пул- кредит сиёсатига тавсиф берилган. Марказий банк банклари банки ва давлат банки сифатида тан олингандир.

Таянч иборалар.

Банк, тизим, Марказий банк, вазифалари, операцияси, пул-кредит сиёсати.

Назорат саволлари.

1. Банкнинг келиб чиқиши?
2. Банкнинг вақтинча бўш турган маблағларини йиғиш ва капиталга айлантириш қандай амалга оширилади?
3. Банкнинг кредит муносабатларида воситачилик қилиш функцияси тушунтиринг?
4. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки функциялари?
5. Пул-кредит сиёсатига тавсиф

Асосий адабиётлар рўйхати:

1. дело. Под ред. проф. Лаврушина О.И. М., Финансы и статистика, 1992.
2. Каримов И.А. “Ўзбекистон по пути углубления экономических реформ” -Т.:Ўзбекистон,1995.
3. Каримов И.А. Стабильность и реформы: Статьи и выступления” -М.:Палей,1996
4. Закон Республики Узбекистан “О Центральном банке” .
5. Закон Республики Узбекистан “ О банках и банковской деятельности”.
6. Инструкции Центрального банка и коммерческих банков республики.

Қўшимча адабиётлар рўйхати:

1. Крис Дж. Барлтроп и Диана Мак Нотон. Банковские учреждения в развивающихся странах. Том2. ИЭР ВБ вашингтон Д.С.
2. Операции коммерческих банков и зарубежный опыт. Ширинская Е.Б., соколинская И.Э., М., Финансы и статистика. 1993.
3. Основы денежного обращения и кредита. Поляков В.П., Московкина Л.А., М, Инфра-М, 1995.

Дж К. Ван Хорн. “Основы управления финансами” –М.: “Финансы и статистика”, 1997

Мавзу № 6. **Қўғоз ва кредит пуллар. Пул тизими**

Режа:

1. Когоз пулларнинг келиб чиқиши ва моҳияти.
2. Муомала қонунлари.
3. Когоз пулларнинг функциялари, уларнинг қиймат курсаткичлари.
4. Когоз пулларнинг қадирсизланиши. Уни келтириб чиқарувчи омиллар.
5. Пул тизими тушунчаси ва унинг элементлари.

Асосий иборалар:

Когоз пул, кредит пул, банкнота, тизим, монометализм, биметелизм, инфляция.

Пул узининг эволюцияси жараёнида металл (олтин, қумуш, мис), когоз, кредит пуллар шаклида ишлатилиб келган. Ёдийматни узиди ифодалашига қараб пуллар икки турга бўлинадил:

-ҳақиқий пуллар:

-ҳақиқий пул издошлари - қиймат белгилари

Ҳақиқий пуллар номинал қийматини узиди ифодаловчи, реал қийматга эга бўлган металл пуллар бўлиб, улар ҳар хил шаклларда чиқарилган ва кейинчалик амалиётда қулай бўлган айлана (шу шаклда металл ёмирилиши қам бўлади) шаклда чиқарилган. Тарихий маълумотларга қура, биринчи тангалар бундан 26 аср олдин Лидия ва Хитойда, VII асрларда ҳозирги Марказий Осиё давлатларида, IX-X асрларда Киев русида зарб қилинган. XVIII асрнинг охири ва XIX асрнинг бошларида тангалар асосан олтиндан зарб қилинган, кейинчалик олтин ва бошқа қимматбаҳо металлларни қазиб чиқариш қийинлашуви, ишлаб чиқаришнинг ривожланиши ва тулов, муомала воситасига бўлган эҳтиёжнинг ошиши натижасида муомалага қиймат белгиларини қиритиш зарур бўлиб қолди. Олтин ва қумуш муомаладан йуқола борди. **КОГОЗ пуллар**. Пулнинг бу тури ҳақиқий пулларнинг вақили бўлиб, пулнинг муомала функцияси ривожланиши натижасида юзага қелган. Когоз пуллар **юзага** қелишининг қуйидаги босқмчларини қелтириш

мумкин.

1 босқмч - тангаларнинг узок вақт муомалада бўлиши, қулдан-қулга утиш натижасида ёмирилиши;

2 босқмч - танганинг металл тарқибининг бўзилиши. Давлат томонида онгли равишда давлат ҳазинасига тушумни ошириш мақсадида тангаларнинг металл (олтин, қумуш) миқдорининг қамайтирилиши; Бу босқмчда танга тарқибининг бўзилишига олтин, қумуш ва бошқа қимматбаҳо металлларни қазиб чиқаришининг қийинлиги, уларнинг захираларининг қамлиги ҳам сабаб бўлган.

3 босқмч - давлат томонидан ёмиссион даромад олиш мақсадида ҳазина билетларининг чиқарилиши. Биринчи қогоз пуллар XII асрда Хитойда чиқарилган деб қурсатилади адабиётларда. Лекин, тарихий маълумотларга асосан 700 йилларда қумуш тангалар чиқарилгунга қадар, Бухоро давлатида қогоз материаллардан пул сифатида фойдаланилган экан.

КОГОЗ пуллар Америка ва Европада XVII- XVIII асрларда, Россияда 1769 йилда чиқарилган.

Кредит пуллар деб ҳуқумат томонидан бюджет таҳчилигини қоплаш учун чиқарилган, металл пуллар алмаштирилмайдиган, лекин давлат томонидан маълум қурси урнатилган пул белгиларига айтилади.

Тула олтин ва қумушдан бўлмаган тангалар муомалада пул сифатида ишлатилсада, уларнинг номинал миқдори реал миқдоридан фарқ қилган. Шундай бўлса ҳам бу тангалар маълум миқдоридаги металлни ифодалаган. ЁДОҒа пуллар бўлса, муомалага чиқарилган вақтда ва кейин ҳам узок; йиллар давомида маълум бир миқдордаги олтинни узиди ифода қилган.

Аммо, биз биламизки бирор давлатнинг пулида металлнинг зардаси ҳам булмаган, яъни улар кийматни белгилаб берган холос.

1дороз пулларнинг эмитенти булиб, ёки давлат хазинаси ёки эмиссион банк ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасида муомалага пул белгиларини Ўзбекистон Республикаси Марказий банки чиқаради. ИДОФОС пулларнинг табиати, уларнинг инфляцияга мойиллигини курсатади. ИДОФОС пулларни муомалага чиқаришда пул муомаласи қонуни талабларини эътиборга олиш керак. Лекин, амалиётда ҳар доим ҳам шу талаблар эътиборга олинавермайди. Пул муомалага товарооборот эҳтиёжини қоплаш утунгина чиқарилиши керак. Ҳақиқатда пул юқоридагидан ташқари бюджет тахлилигини, давлатнинг бошқа харажатларини қоплаш учун ҳам чиқарилади, яъни эмиссия миқдори товарооборот билан чекланмасдан давлатнинг молиявий ресурсларга бўлган талабларига боғлиқ бўлади. Бу албатта, муомаладаги пул массасининг ўзгариб туришига, аксарият ҳолларда унинг муомалага қарагидан ортиқча чиқиб кетишига олиб келади. Натижада пулнинг барқарорлигига путур етади, унинг кадри тушади, халқнинг давлатига бўлган ишрнчи пасаяди, тулов балансининг барқарорлиги йуқолади, (пассив қолдиқ ҳажми ортади) миллий валютанинг курси тушади ва ҳ. к.

Кредит пуллар.

Ишлаб чиқариш ва товарооборотнинг ривожланиши, металл пулларнинг етишмаслиги кредит муносабатларнинг ривожланишига олиб келади. Товар ва тулов оборотининг эҳтиёжини қоплаш мақсадида муомалага олтин, қумуш тангалар билан бир қаторда кредит воситалари: чек, вексель, банкноталар чиқарилган.

Кредит пуллар деб кредит муносабатлар асосида юзага келувчи, тулов воситасини бажарувчи киймат белгиларига айтилади. Кредит пуллар узининг мустақил кийматига эга эмас, чунки уларни яратиш учун абстракт зарурий меҳнат сарфланмайди. Кредит пуллар қогоз пуллардан фарқ қилиб улар бир вақтнинг ўзида кийматни ифода қилади ва у кредит ҳужжат бўлиб, кредитор ва қарз олувчи ўртасидаги иқтисодий муносабатни акс эттиради. Кредит пулларнинг асосий турларидан бири вексель ҳисобланади.

Вексель - бу қарздорнинг (оддий вексель) ёки кредиторнинг (утқазма вексель - тратта) қурсатилган суммани, қурсатилган вақтда, жойда тулаш тўғрисидаги ёзма мажбурияти ҳисобланади.

Тижорат векселларнинг оддий ва утқазма турлари мавжуд. Ундан ташқари, маълум суммани қарзга бериш билан боғлиқ бўлган молиявий векселлар мавжуд. Молиявий векселнинг бир тури хазина векселлари бўлиб, уларда давлат қарздор сифатида иштирок қилади.

Яна векселларнинг ўртоқлик, бронза вексель турлари мавжуд.

Банкнота - кредит пулларнинг етакчи вақилларидан бўлиб, Марказий банк томонидан, векселларни ҳисобга олиш йули билан чиқарилади. Ўтмишда банкнота муддатсиз мажбурият бўлиб, ҳоҳлаган вақтда уни банкка топшириб, ўрнига унда қурсатилган суммага олтин ёки қумуш олиш мумкин бўлган.

Векселе банкнотадан қуйидаги хусусиятлари билан фарқ қилади:

-вексель маълум муддатни ўзида ифода қилади (3-6 ой муддатга эга бўлган вексель), банкнота маълум муддат билан чегараланмайди.

-вексель бўйича векселни берган томон уни тулашни қаролатласа, банкнотада уни тулашни давлат (давлат банки) қаролатлайди. Банкнота қогоз пуллардан қуйидагилар билан фарқ қилади.

-қелиб чиқиш бўйича - қогоз пуллар асосан муомала воситаси функциясини бажариш асосида, банкноталар тулов воситаси функцияси асосида қелиб қиккан.

-алмашинуви бўйича, банкноталар олдин олтин ва қумушга алмаштирилган, қогоз пуллар эса металлларга ҳеч қачон алмаштирилмаган;

-эмиссия қилиниши бўйича, қогоз пулларнинг банкноталардан фарқи бўлган (хазина билетларини Молия вазирлиги, банкноталарни Марказий банк қикарган) ва ҳ. к

Ҳозирги замон банкноталари албатта олтинга алмашилмайди. Лекин улар куйидаги йуллар билан пул муомаласига келиб тушади.

-хужаликларни банк томонидан кредитлаш оркали берилган кредитларнинг бир кисми муомалага кириб келади.

-давлатни кредитлаш. Яъни банкноталар давлатнинг карз мажбурияти сифатида муомалага чиқади.

-актив тулов балансига эга булган давлатларда расмий валюта резервларнинг усиши оркали ва бошқалар.

Чек - вексель ва банкнотадан кейин пайдо булган кредит воситаси ҳисобланиб, туловчининг уз банкига унинг счётидан маблағни олувчининг счётига утказиб куйиш тугрисидаги буйрутидир. Биринчи чеклар тахминан 1683 йилларда Англияда кулланила бошлаган. Чекнинг куйидаги турлари мавжуд.

-исми ёзилган чек - бу чек бир киши номига ёзилади ва уни бошқага бериш мумкин эмас.

-ордерли чек - бир киши номига ёзилган ва уни индоссамент буйича бошқа шахсга бериш мумкин.

-курсатилганда туланиш лозим булган чек.

-ҳисоб чеки - нақд пулсиз ҳисоб-китобларда кулланиладиган чек.

-акцептланган чек - банк чекни тулаш буйича розилик беради ва бошқалар.

Чек ёрдамида банкдан нақд пул олиш мумкин у билан туловларни ва бошқа ҳисоб-китобларни амалга ошириш мумкин.

Ҳозирги вақтда кредит пулларнинг замонавий турлари электрон пуллар ва кредит карточкалардан фойдаланилмоқда. Банклар фаолиятида ЭҲМ лардан фойдаланиш, электрон пуллар ёрдамида карзларни тулашни тезлаштиради. АКШ да пул маблағларини электрон утказиш тизими - EFTS (Electronic Funds Transfeht Sustem) оборотнинг самарали булишини таъминламоқда.

Ҳозирги замон амалиётида кулланилаётган кредит карточкалар нақд пуллар урнига ҳисоб-китобларни олиб бориш учун чиқарилган булиб, улар жуда қулай ва афзалликларга эга. Кредит карточка буйича барча турдаги чакана савдо учун ва хизматлар учун тулаш мумкин. Ҳозирги вақтда кредит карточкаларнинг банк, савдо хизматларни тулаш учун мулжалланган. **Миллий валюта - миллий ифтихор, давлат мустақилликнинг рамзи, суверен давлатга хос белгидир. Бу Республикага тегишли умумий бойлик ва мулкдир**” Ҳар бир жамиятда пулга юклатилган вазифаларнинг самарали бажариши иктисодий ва социал усишни рағбатлантиради, пул кадрининг тушиши эса тартибсизликка, жамият ривожланишида бошқа тускинликлар булишига эса олиб келиши мумкин.

Пулнинг барқарорлиги деганда пулнинг сотиб олиш қийматининг узгармаслиги ва валюта доимийлиги тушунилади.

Пулнинг сотиб олиш қобилияти шу пул бирлигига тугри келувчи товар ва хизматлар миқдори билан ифодаланади. Бинобарин, пулнинг сотиб олиш қобилиятини ифодаловчи “курсаткич” товарлар ва хизматлар баҳоси ҳисобланади. Агар товар ва хизматлар баҳоси барқарор булса, пулнинг сотиб олиш қобилияти ҳам барқарор булади. Агар пул узгармаган шароитда товарлар баҳоси ошадиган булса, бу ҳол пулнинг сотиб олиш қобилиятининг тушганини курсатади, ва аксинча, товар ва хизматлар баҳосининг тушиши пулнинг сотиб олиш қобилиятининг ошганлигидан далолат беради.

Демак, пулнинг кадри товардар ва хизматлар баҳосига тесқари пропорционал - нарх пасайса, пул кадри ошади ёки нарх ошса пулнинг кадри тушади.

Кадрсизланган пул бирлиги уз функцияларини тулик бажара олмайди. Пулнинг барқарорлиги унинг барча функцияларини тулақонли бажариши, ҳисоб-китобларни олиб бориш, назорат, моддий рағбатлантириш, ишлаб чиқаришнинг самарадорлигини ошириш учун зарурдир.

Пул товар булганлиги учун ҳам унга талаб ва таклиф таъсир килади. Пул таклифи муомалага чиқарилган турли шаклдаги пулларнинг йигиндиси бўлиб, у талабдан ортик ёки кам бўлиши мумкин. Муомалага чиқарилган пул миқдори пулнинг айланиш тезлигига қараб ҳам ўзгариб туриши мумкин.

Пулга булган талаб мамлакат пул обороти асосида аниқланади. Пул талаби корхоналар, ташкилотлар, муассасалар, аҳоли, давлат ташкилотлари олиб борадиган нақд пуллик ва нақд пулсиз оборот учун зарур пул миқдори асосида аниқланади. Пулга булган эҳтиёж ҳужалик субъектлари - ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар уртасидаги буладиган пуллик жараёнларнинг куламига ва тезлигига боғлиқ. Пулни куллаш йули билан бажариладиган жараёнларнинг кулами қанча кенг бўлса, пулга буладиган талаб, шунча қўп булади. Агар пул билан боғлиқ операциялар тез бажарилса пулга булган талаб шунча қўп булади ва демак муомалага қўп пул чиқариш керак булади.

Пулга булган таклиф ва талабнинг тенглиги пул мувозанатини билдиради. Пулга булган таклиф, унга булган талабдан ошмаса пул барқарор деб ҳўлоса қилиш мумкин, активча пулнинг қадри тушиб кетади ва пулдан қўчиш жараёни бошланади. Амалиётда пулни жамғаргандан қўра уни товарларга айлантириб қўйиш ёки бошқа бир қадрлироқ валютани жамғариш қўлай бўлиб қолади.

Пулнинг барқарорлигини таъминлашнинг асосий йўналишларидан яна бири бюджет таҳчиллигининг бўлмаслиғидир. Давлат бюджети харажатларининг даромадларидан ошиб кетиши натижасида юзага келадиغان бюджет таҳчиллиги муомалага товарлар билан таъминланган пуллар чиқариш ҳисобидан қўпланади. Бу тадбир муомалада таъминланган пулнинг қўпайишига, оқибатида пул қадрининг тушиб кетишига олиб келади. Шўнинг учун ҳар бир

мамлакат таҳчиллиги бўлмаслиғига ёки унинг салмоғи сезиларсиз бўлишига эришиши керак.

Пулнинг барқарорлигини таъминлашнинг яна бир йўналиши бу олтин, захира ва валюта резервларининг мавжудлиги ва уларнинг қўпайишидир. Олтин валюта захираларининг салмоғи қанча қўп бўлса, пул шунча барқарор бўлиши мумкин.

Миллий валютани мустаҳкамлашнинг яна бир шарти - инфляцияга қарши қўхта уйланган сиёсат юргизишдир. Муомалага чиқарилган ҳар бир сум муайян миқдордаги товар ва ҳизматлар билан таъминланган бўлиши зарур. Ички бозоримизни товарлар билан тулдириш, аҳолига хизмат қўрсатишнинг сифати ва турларини ошириш ҳам миллий валютанинг барқарорлигини таъминлашнинг асоси ҳисобланади.

Нақд пулсиз ва нақд пул ўтқизиш йўли билан амалга ошириладиган туловларнинг йигиндиси пул оборотини ташкил қилади. Халқ ҳўжаллиги тармоқларида яратилган товарларнинг бариси пул ёрдамида айирбош қилинади. Пул оборотига товар айланишининг пул шаклидаги қўриниши деб қараб бўлмайди. Чўнки пул обороти товар оборотидан кенгроқ бўлиб, у товарнинг сотилиши ва сотиб олинишидан ташқари, ҳар хил соҳаларда меҳнатга ҳақ тулаш жараёнини ҳам ўз ичига олади.

Пул оборотининг содда схемасини қўйидагича ифода қилиш мумкин, яъни пул ҳаракати фақат аҳоли ва корхона, ташкилотлар уртасида булади деб қараймиз. Бу схемада пул оборотининг асосий икки омили: бир томондан товар ва ресурслар ҳаракати билан; - иккинчи томондан пул ҳаракати қўрсатилган. Бу схемада давлат ташкилотлари, молиявий бозор, пул бозорлари, экспорт ва импорт ва бошқа иктисодий муносабатлар йўқ деб қаралган. Аҳоли ва корхоналар ҳеч қандай воситачиларсиз, тўғридан тўғри иктисодий муносабатда буладилар. Бу содда схемада қўрсатилган

Пул обороти молиявий ресурслардан фойдаланиш жараёнини ҳам ўз ичига олади. Капитал маблағлардан фойдаланиш ва баъзи соҳаларда харажатларни молиялаштириш, банклар томонидан қўредитлаш жараёнларининг амалга оширилиши ҳам пул оборотининг юзага қилиши учун зарур шароитдир. Қўредитлаш учун зарур булган қўредит ресурслари пулнинг ўзлўксиз айланиши натижасида вўжудга келади. Корхона, ташкилотлар томонидан моддий қўйматликлар, материаллар, ёқилғи ва бошқаларни сотиб олиш учун мулжалланган пул

маблаглари олдиндан аванслаштирилади. 1дймат пул шаклидан товар шаклига утади. Ишлаб чиқарилган махсулот сотилади ва мол етказиб берувчининг ҳисоб варагига пул маблаглари келиб тушади. Шу тарика корхоналарнинг пули узлуксиз айланиб туради. Товарлар учун туловлар нақд пулсиз амалга оширилгани учун корхона ҳисоб варагига келиб тушган пул, уни ишлатишга зарурат туғулгунча банкларда сакланади.

Корхона, ташкилотларнинг вақтинча буш турган пуллари уларнинг розилигига асосан банк томонидан кредит ресурс сифатида ишлатилиш мумкин. Корхона ташкилотларнинг буш пул маблагларидан ташқари, банклар жамоат ташкилотларнинг, бюджет, сугурта, ташкилотларнинг, аҳолининг банклардаги пул маблагларидан уз ресурслари сифатида фойдаланиб, халқ хужалиги тармоқларига кредитлар бериши мумкин. Шундай қилиб, банклар томонидан пул маблақяарининг йирилиш жараёни пул оборотида намоён бўлади.

Корхона ташкилотларни кредитлашда пул маблаглари вақтинча фойдаланишга берилади. Кредит бериш ва кредит ҳисобидан товар моддий бойликларни сотиб олиш ва уни бошқа ишлаб чиқариш харажатлари учун сарфлаш ва кейинчалик кредитни тулаш ссуда счётига маблаг Ы^{тказиш} жараёни пул оборотининг элементларидан бири ҳисобланади.

Пул обороти инвестиция билан бокпик харажатларни, сугурта жараёнларини амалга оширилишини, мулкни, ҳаётни, транспорт воситаларини, экин боғларни, бошқа буюмларни сугурта қилиш ва уни тулашни уз ичига олади.

Пул обороти аҳоли томонидан уй-жой, комид-унал хизматлар, газ, электр энергияси, алоқа хизматлар учун туловлар, маданий маиший хизмат курсатиш корхоналарига туловлар, транспорт учун ва бошқа туловларни, аъзолик бадалларни ва пайларни тулашни уз ичига олади. Шундай қилиб, пулнинг айрим каналларида ҳаракатини қуриб чиқа туриб, пул оборотининг моҳиятини қуйидагича таърифлаш мумкин. Пул обороти - бу нақд пуллик ва пул утказиш йули билан олиб бориладиган ҳисоб-китобларнинг йигиндисидир.

Пул оборотини икки асосий белгига қараб - биринчидан, жами ижтимоий махсулот ишлаб чиқариш, ва иккинчидан, пулнинг функцияларига қараб таркибий қисмларга бўлиш мумкин. Жами ижтимоий махсулотни ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ ҳолда пул обороти: товарларни ишлаб чиқариш ва сотиш, капитал қурилиш билан боғлиқ оборотга, ҳамда товар ва уларнинг ҳаракати билан боғлиқ бўлмаган оборотга бўлинади.

Пул **функцияларига ва тулов турига қараб** пул **оборот**и нақд пуллик **ва** нақд пулсиз **оборотга** бўлинади.

Пул оборотининг асосий қисмини нақд пулсиз оборот, яъни корхона, ташкилотлар уртасидаги, уларнинг давлат бюджети, кредит ташкилотлари билан нақд пулсиз бир счётидан иккинчи счётга маблар Ы^{тказиш} йули билан амалга ошириладиган оборот ташкил қилади.

Пул обороти таркибида нақд пулсиз оборот салмогининг юқори бўлишининг сабаби, аввалам бор корхона, ташкилотлар уртасида иқтисодий муносабатларнинг ривожланиши, ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқаришни юксалтириш зарурлиги, баъзи бир тармоқларнинг ихтисослашуви, кредит системасининг такомиллашуви ва бошқалардир.

Товарларни сотиш жараёнидаги ҳисоблар моддий бойликлар айланиши билан боғлиқ бўлиб, улар асосан корхона, ташкилотлар уртасида олиб борилади.

Нотовар характердаги ҳисоб-китобларга миллий даромадни тақсимлаш, қайта тақсимлаш билан боғлиқ бўлган туловлар, даромаддан туловлар, ҳар хил бадаллари солиқлар, кредитларни тулаш, уй жой, ҳар хил хизматлар учун туловлар ва бошқалар қиради.

Товарлар ҳаракати билан боғлиқ бўлган ҳисоб-китобларнинг нақд пулсиз утқазилиши, моддий бойликларни етказиш ва курсатилган хизматлар учун тулов муддатини яқинлаштиришга ёрдам беради. Товар моддий бойликлар ва хизматлар учун туловларнинг уз вақтида утқазилмаслиги корхоналар маблагларининг хужалик оборотидан чиқиб кетишга, қузланган режаларни бажаришга маблагларнинг етишмаслигига олиб келади. Туловнинг товарларни олишдан олдин амалга оширилиши мол сотиб олувчи корхона маблагларининг хужалик оборотидан чиқиб кетишига олиб келади. Шунинг учун товарлар ҳаракати ва туловлар бир-бирига мое қилиши катта аҳамиятга эга.

Накд пуллик оборот - бу накд пул ёрдамида амалга ошириладиган туловлар йигиндисидир. Бу оборот пул узининг тулов ва муомала воситаси функцияларини бажаришида юзага келади.

Накд пуллар муомала воситаси сифатида аҳоли билан корхона, ташкилотлар уртасида, аҳоли билан аҳоли уртасидаги товарлар сотиб олишда ва сотишда қўлланилади. Пул тулов воситаси сифатида иш хаки, нафакалар, мукофотлар, яққа тартибдаги қурилиш учун бериладиган кредитлар, сугурта туловларни тулашда намоён бўлади. Ундан ташқари накд пуллик оборотга:

- коммунал хизматлар учун туловлар;
- маиший хизматлар учун туловлар;
- сугурта ташкилотларига пайларни тулаш;
- соликнинг баъзи турларини тулаш;
- банк кредитини тулаш;
- матбуот ижтимоий пайлар тулаш;
- акционерлик жамиятлари билан аъзолари уртасидаги туловлар ва бошқа туловлар киради.

Баъзи иктисодчилар пул оборотини накд пуллик ва накд пулсиз оборотларга бўлиб урганишга зарурат йук деб ҳисоблайдилар.

Биз чет эл иктисодчиларининг тадқиқотларини олиб қарайдиган бўлсак, албатта, юқоридагидек пул оборотини иккига бўлиб урганиш йук- Бунинг асосий сабаби, иктисодий жиҳатдан ривожланган мамлакатларда ҳисоб-китоблар асосан накд пулсиз олиб борилади. Ҳисоб-китобларни бу турларда олиб бориш қулай ва шароитга мўъассас келади. Лекин, ҳали ривожланган иктисодга эга бўлмасдан туриб, биз хорижий давлатларнинг ҳозирги ҳисоб-китобларнинг мавқеи билан уз ҳисоб-китоб тизимимизни тенглаштира олмаيمиз. Ундан ташқари бозор иктисодига босқичма-босқич утиш, миллий пул бирлигини барқарорлаштириш, муомаладаги пул массасини ва пул эмиссиясини камайтириш масалалари долзарб турган бир шароитда биз пул оборотини накд пуллик ва накд пулсиз оборотларга бўлиб урганишимиз, уларнинг таркибини такомиллаштиришимиз, самаралик йулларни қўллаб жамиятимизда тулақонли пул оборотини яратишимиз ва уни жамият ривожланиши учун хизмат қилдиришимиз зарур. Мана шу шароитгина ривожланган хорижий малакатларга ухшаб пул оборотини таркибий қисмларга бўлмасдан таҳлил қилишимиз мумкин. Шунини таъкидлаш керакки, пул оборотининг икки қисми бир- бири билан узвий боғлиқ, чунки пул накд пул обороти дан накд пулсиз оборотга ўтади ва аксинча айланиб доимий ҳаракатда бўлиб, умумий пул оборотини юзага келтиради.

Корхона, ташкилотларнинг банкдаги ҳисоб рақамидаги пул маблаққари қуйидаги йуллар билан накд пулга айланади:

- ишчи, хизматчиларга иш хаки бериш;
- курсатилган хизматлар, меҳнат учун туловлар;
- нафакалар тулаш;
- ҳар хил мукофотлар;
- аҳолидан қишлоқ, хўжалиқ маҳсулотлари, товарлар сотиб олишда;
- давлат заёмлари ва лоторея билетлари бўйича туловлар;
- аҳоли банклардан жамғармаларини олганда;
- аҳолига **сурур**та туловларини тулаганда **ва ҳақозо**;

Накд пуллар чекланган миқдорда муомалага чиқарилади. Накд пулларнинг муомалага чиқарилиши ўстидан банк назорат олиб боради. Накд пул-нар қуйидаги йуллар билан накд

пулсиз оборотга тушади.

-уй-жой ва коммунал хизматлар учун тулаганда;

-алока ташкилотларига тулаганда;

-хар хил соликлар ва лайлар тулаганда;

-давлат заёмлари ва лоторея билетлари сотиб олингандаги тушумлар оркали;

-якка тартибдаги курилиш учун олинган кредитларни тулаганда;

-хар хил божлар **ва** жарималарни тулаганда;

-болалар богчалари ва боша муассасалар учун тулаганда;

-дам олиш уйлари ва бошка соғломлаштириш муассасаларни йуланмалари учун тулаганда **ва** бошка ҳолларда;

Пулнинг нақд пулсиз оборотга утгаяидан нақд пуллик оборотга купрок утиши пул муомаласи учун хатарлирок ҳисобланади. Шунинг учун ҳам пулнинг нақд пуллик оборотга утиш жараёни давлатнинг Марказий банки томонидан назорат қилиб борилиши керак.

Пул **обороти** булимлари уртасида юзага келадиган номуносивблик иқтисодий **чоралар** ишлаб чиқдиш ва амалга ошириш йули билан йукотилиши керак.

Бунинг учун муомалага халқ эҳтиёжига учун зарур бўлган товарларни ишлаб чиқариш ва сотиш, аҳолига хизмат курсатувчи ташкилот ва муассасалар сонини ва хизмат турларини яхшилаш нақд пулларнинг нақд пулсиз оборотга утиш жараёнини тезлаштиради. Бу уз навбатида бу маблағлар ҳисобидан ишлаб чиқариш жараёнини кенгайтиришга имкон беради.

Баъзм адабиётларда нақд пул обороти ва пул муомаласи тушунчалари бир хил моҳиятга эга деган хато фикрларни ҳам учратиш мумкин. Пул муомаласининг узига хос хусусияти шундаки, бир пул белгиси бир неча марта туловларни амалга оширишда ишлатилиши мумкин. Муомалада бўлган нақд пул массаси маълум бир давр (ой, квартал, йил)да узгармас бўлиб турган ҳолда, нақд пул обороти пул бирлигининг айланиш тезлигига қараб муомаладаги нақд пул миқдоридан бир неча марта кўп бўлиши мумкин ва аксинча.

Ўзбекистонда муомалага пул Марказий банк томонидан чиқарилади. Аҳоли томонидан иш хақи ва бошка туловлар шаклида олинган пулларнинг бир қисми қолхоз бозоридан товарлар сотиб олишга сарфланади. Қолхозчи бу пулларга савдо ташкилотларидан товарлар сотиб олади. Савдога тушган пуллар савдо тушуми сифатида банкларга топширилади. Қуриниб турибдики, банкдан чиққан пуллар бир неча туловларга ишлатилади, нақд пул оборотининг ҳажми кўпайишларни амалга ошириши учун муомалага чиқарилган пуллар миқдоридан бир неча марта қўпдир. Нақд пул обороти нақд пуллар билан амалга ошириладиган туловлар йиғиндиси бўлиб, у сонларда ифодаланади.

Пул муомаласи муомаладаги пул массасини, банк томонидан муомалага чиқарилган пулларнинг банкга қайтиб келиши тезлигини ифодалайди.

Пул оборотини қуриб чиқишда биз тулов обороти билан нақд пулсиз оборотлар уртасида фарқ мавжудлигини таъкидламоқчимиз. Тулов обороти деб пулнинг тулов воситаси сифатида ҳаракати туфайли вужудга келган пул оборотига айтилади. Тулов оборотининг таркибий қисми бўлиб тулик нақд пулсиз оборот ва нақд пул оборотининг пулнинг тулов воситаси функцияси туфайли юзага келувчи қисми ҳисобланади.

Қиймат қонуни ва унинг муомала доирасида юзага чиқиш шакли - пул муомаласи қонуни товар-пул муносабати мавжуд бўлган барча ижтимоий формацияларга хосдир. 1-дймат шакллари ва пул муомаласи тараккиёт йулини 'аҳли қилаётди, К.Маркс пул муомаласининг қонунини очди. Бу қонунга асосан уюмада воситаси функциясини амалга ошириш учун керак бўлган пул миқдори қўланади. Металлик пул муомаласида муомаладаги пул миқдори стихияли тарзда, 'ларнинг ҳазина функцияси ёрдамида тартибга солиб турилган: агар пулга гиёж қамайса, ортиқча пуллар (олтин танга) муомаладан ҳазинага оқиб 1-ши қўзатиш ва аксинча. Шундай қилиб, муомаладаги пул миқдори 'ақли қаражада ушлаб турилган.

Кейинчалик муомалага банкноталар арилиши ва уларнинг металла? (олтин ёки кумуш)га эркин алмашилиши муомалада пулнинг ортикча миқдори бўлишини инкор этади.

Агар муомалада олтинга алмашилмайдиган банкноталар ёки коғоз •ар (ҳазина билетлари) амал қилса, у ҳолда нақд пул муомаласи пул аласи қонунига асосан амалга ошади.

Рдогоз пуллар миқдори муомала учун керак бўлган олтин пулларнинг ий миқдорига тенг бўлганда пул муомаласида ҳеч қандай салбий •нлар юз бермайди. Юқорида қўрсатилган талаб пулнинг барқарорлигини қилади, шунингдек, пул муомаласи мавжуд бўлган барча ижтимоий қияларда уз қўчига эга.

Пул муомаласи қонуни муомаладаги товарлар масаси, уларнинг нарх си ва пул муомаласи тезлиги орасидаги иқтисодий алоқадорликни акс эттиради. Бу қонунга асосан муомала учун зарур бўлган пул миқдорини қуйидаги формула билан ифодалаш мумкин:

Реализация	Кредитга	Мажбуриятлар	Бир-бирини қўп-
1у1	линадиган	сотилган	бўйича
товарлар	нархи	— товарлар	тулов-
суммаси	нархи	суммаси	суммаси

Пулнинг муомала ва тулов воситаси сифатида уртача айланиш тезлиги.

Шундай қилиб, муомала учун зарур бўлган пул миқдорига ишлаб чиқариш ривож ва шарт-шароитларига боғлиқ бўлган турли хил омиллар таъсир қўсатади. Муомала учун зарур бўлган пул миқдорига таъсир қўсатувчи асосий омил - бу товарлар ва хизматлар баҳоси ҳисобланади. Пул миқдори товарлар ва хизматлар баҳосига тутри пропорционал, яъни товарлар ва хизматлар баҳосининг ошиши муомалага қўп пул чиқаришни талаб қилади. Пул миқдорига таъсир қўлувчи иккинчи омил - бу пулнинг айланиш тезлиги ҳисобланади. Ғу омил пул миқдорига тесқари таъсир қўсатади. Одатда пул қанчалик тез айланса, муомала учун зарур бўлган пул миқдори шунча қам талаб қилинади ва аксинча.

Муомала учун зарур бўлган пул миқдорини бошқаришда шу муҳим омилларга алоҳида эътибор берилиши зарур.

Муомала учун зарур бўлган пул миқдорини қамайтириш учун қуйидаги қораларни амалга ошириш муҳимдир. Булар: истеъмол қредитни ривожлантириш; қредитга қанчалик қўп товар сотилса, шунча қам миқдорда пул муомала да керак бўлади;

- нақд пулсиз ҳисоб - қитобларнинг ривожланиши;

- пулларнинг муомала тезлигини оширишга эришиш ва бошқалар.

Ҳар бир жамият пул муомаласи қонуни талабларини ҳисобга олган ҳолда иш юритиши зарур. Чунки пул муомаласи қонунининг бузилиши пул барқарорлигига қўтур етқазади. Бу ҳолда муомалага чиқарилган пул миқдори муомаладаги товарлар баҳосидан ошиб қетиши, яъни инфляция бўлишига, ёки пул очарчилигига (етишмовчилигига) олиб қелиши мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, пул муомаласини ушлаб қўриш шарт-шароитлари ва қонуниятлари икки омилнинг узаро таъсири билан, яъни:

хужалиқнинг пулга бўлган эҳтиёжи ва амадда пулларнинг муомалага қўриб қўшиши билан белгиланади. Амалиётда қўпроқ учрайдиган ҳол бу оборотда хужалиққа керак бўлгавидан қўпроқ пулнинг бўлишидир. Бу албатта, пулнинг қадрсизланишига - пул бирилигининг қарид қобилиятининг қўшушига олиб қелади.

§7 Пул массаси ва пул айланиш тезлиги.

Пул муомаласининг муҳим қўрсатқичи бўлиб пул массаси ҳисобланади. Пул массаси хужалиқ оборотидаги нақд пуллик ҳисоб-қитобларни аҳоли, қорхоналар, давлат ташқилот, муассасаларига тегишли қарид ва тулов воситаларининг ялпи ҳажминини узида ифодалайди.

Пул муомаласининг белгиланган муддат ва белгиланган давр учун миқдорий узқаришларини қилиш учун, шунингдек пул массаси ҳажми ва усиш суъратларини тартибга

солиш буйича тадбирларни ишлаб чиқариш учун турли хил курсаткичлар (пул агрегатлари) дан фойдаланилади.

Саноати ривожланган мамлакатларнинг молия статистикасида пул массасини аниқлашда куйидаги асосий пул агрегатлари тупламидан (гуруҳидан) фойдаланилади:

М-1 агрегати - муомаладаги нақд пуллар (банкноталар, тангалар) ва жорий банк счётларидаги маблағларни уз ичига олади;

М-2 агрегати - М-1 агрегати ва тиясорат банкларидаги муддатли ва жамгарма куйилмаларидан (турт йилгача) таркиб топган;

М-3 агрегати - уз ичига М-2 агрегати ва ихтисослашган кредит муассасаларидаги жамгарма куйилмаларини киритган;

М-4 агрегати - М-3 агрегати ҳамда йиллик тиясорий банкларининг депозитли сертификатларидан иборат.

А1дШ да пул массасини аниқлаш учун 4та пул агрегати, Япония йй Германияда - 3та, Англия ва Францияда - иккита пул агрегатидан фойдаланилади.

Пул массаси таркиби ва динамикасини тахлил қилиш Марказий банк томонидан турри пул-кредит сиёсати олиб боришда муҳим аҳамият қасб этади.

Россия Федерацияда муомаладаги жами пул массаси ҳисоб-китоби учун куйидаги пул агрегатлари қулланилади.

М-0 агрегати - нақд пуллар;

М-1 агрегати - М-0 агрегати ва ҳисоб-китоб, жорий ва бопҳа счётлар (махсус счётлар, капитал куйилмалар счётлари, аккредитив ва чек счётлари, маҳаллий бюджет счётлари, бюджет, қасаба, уюшмалари жамоат ва бошқаташқилотларнинг счётлари, давлат сугурта маблағлари, узок муддатга кредитлаш фонди) даги маблағлар тижорат банкларига куйилмалар ва жамгарма банкларидаги талаб қилиб олинadиган депозитларнинг йигиндисига тест",

М-2 агрегати - М-1 агрегати ва жамгарма банкларидаги муддатли куйилмалардан иборат;

М-3 агрегати - -М-2 агрегати ҳамда депозитли сертификатлар ва давлат заём облигациялари йигиндисидан иборат.

Пул массаси таркибини унинг ҳаракатига қараб иккига бўлиш мумкин, яъни пул массасининг актив қисми - бу пул мабларлариниет хужалик фаолиятидаги турли хил шаклдаги ҳисоб-китобларни олиб бориш билан бог-лик қисми, ва иккинчиси пассив қиём - жамгармадаги пуллар ва счётлардаги қолдиқлар ҳисобланади.

Пул массаси нақд пуллардан ташқари муддатли счётдаги маблағ ва жамгармаларни, депозит сертификатлари, инвестицией фондларнинг акцияларини уз ичига олади. Пул' массаси ”эднғ юқоридаги элементлари “қвази”

- қарийб пуллар деб ҳам юритилади. Қвази - пуллар ликвид активлар бўлиб, улар тез орада пулга айланиши мумкин.

Ўзбекистонда пул **массаси** куйидаги таркибий қисмлардан иборат.

Мо - нақд пуллар;

Мi - MQ + счётлардаги пул қолдиғи + маҳаллий бюджет маблағлари +

*

бюджет, жамоа ва бошқа ташқилот маблағлари;

М2 -М1 + **Ҳалқ, банкидаги** муддатли **жамгармалар**;

Мз - М2 + сертификатлар + мақсадли заём облигациялари + давлат заём облигациялари + ҳазина мажбуриятлари.

Пул агрегатлари М1 ва М2 нинг бир-биридан фарқи М2 нинг Ыз таркибига яқин орада пулга айланиши мумкин бўлган “қвази” - қарийб пулларни олишдадир.

"Ўзбекистонда охириги йилларда пул агрегатлари ҳисоб қилинадиган бўлди.

1995 йилда номинал пул массаси М2 пул массасининг 1994 йилдаги узиш даражасидан 1,5 марта кам булган. Марказий банк томонидан инфляцияга карши олиб борилаётган чора - тадбирлар натижасида пул массасини узиш суръатлари кискариб бормокда. 1996 йилнинг биринчи яримида пулмассасининг узиши 1995 йилнинг биринчи ярим йиллигига нисбатан 7,6% ҳисобида ва 1994 йил даражасидан 2 барабарга кам булган.⁵

1996 йил бошида муомалага нақд пул чиқариш ҳажми 1995 йилдаги 20,7% урнига 15,8% ни ташкил қилган.

Пул массасининг турли хил курсаткичларини ишлатиш пул муомаласи ҳолатини таҳлил қилишга турли томонлардан ёндашишга имкон беради.

Мамлакат миқёсида пул массаси ҳажмининг узғариши муомаладаги пул массасининг узғариши натижаси, ва пулнинг айланиш тезлашганлиги натижаси булиши мумкин.

Пулнинг айланиш тезлиги - пул муомала воситаси ва тулов воситаси сифатида амал қилгандаги унинг ҳаракат курсаткичидир. Уни миқдори ҳисоблаш қийин, шунинг учун уни ҳисоб-китоб қилишда билвосита маълумотлардан фойдаланилади.

Саноати ривомсланган мамлакатларда асосан пул айланиш тезлиги узишининг икки курсаткичи ҳисобланади:

- даромадлар айланма оборотида пулнинг муомалада булиш тезлиги курсаткичи. Бу курсаткич ялпи миллий маҳсулот (ямм) ёки миллий даромаднинг пул массасига, аниқроғи М-1 ёки М-2 пул агрегатида нисбати билан аниқланади. Бу курсаткич пул муомаласи ва иқтисодий ривожланиш жараёни орасидаги узаро алоқадорликни курсатади;
- тулов оборотида пулнинг айланувчанлик курсаткичи. Бу курсаткич жорий банк счётлари бўйича утқазилган мабларлар йигиндисининг пул массаси уртача қийматига нисбати сифатида аниқланади.

Пулнинг айланиш тезлигининг узғариши умумиқтисодий (иқтисодиётнинг циклик ривожланиши, иқтисодий узиш, нархлар суръатлари), ҳам туда монетар (тулов обороти таркиби, кредит операциялари ва узаро ҳисоб-китобларнинг ривожланиши, пул бозорида фоиз ставкаларнинг даражаси ва ҳ. к. лар) омилларига боғлиқ.

Пул айланишининг тезлашувига металл пулларнинг кредит пуллар билан алмаштирилиши, узаро ҳисоб-китоблар тизимининг ривожланиши, банклар ишига ЭҲМ нинг қиритилиши, пуллик ҳисоб-китобларда электрон воситаларининг ишлатилиши ёрдам беради.

Пул қадрсизланган ҳолларда истеъмолчилар пулларининг • тўлов қобилиятини сақлаб қолиш учун товарлар қупрок; харид қиладилар. Бу эса пул айланишини тезлаштиради. Бошқа курсаткичлар узгармас булганида пул айланишининг тезлашиши пу. " массаси ошишини билдиради ва инфляцияга олиб келуёти бир омил сифатиде майдонга чиқади.

§8 Пул муомаласини тартибга солиш усуллари.

Ҳар давлатда пул муомаласи маълум қонун қоидалар асосида тартибга солиб турилади.

Олдинги марказлашган, режали бошқарувга асосланган иқтисодий тизимда пул муомаласи режалаштириш асосида бошқариб қелинган. Аҳолининг даромади ва ҳаражатларини давлат томонидан мувофиқлаштириб турилган. Товар ишлаб чиқаришни қенгайтириш, аҳолига кредитга товар бериш, баҳолар тизимини узгартириб туриш ва ҳақозолар. Барча жараёнлар давлат томонидан бошқарилгани учун пул муомаласи қону ни бузилганда давлат уз вақолати ;оирасида нархларни узгартириш йули билан, пул реформаси билан пул уомаласини тартибга солиб қелган.

Бозор иқтисоди шароитида пул муомаласи маълум усуллар ёрдамида 5тибга солиб турилади.

Бизнинг давлатимизда пул муомаласини тартибга солишда Ўзбекистон тубликаси Марказий банки қуйидаги усуллардан фойдаланади.

1. Мажбурий резерв ставкаси нормасини белгилаш.

2. Тижорат банкларини очик бозорда қатнашиши.

3. Марказлашган кредитлар учуя кайта молиялаштириш ставкасини урнатиш.

Ҳозир купгина давлатларда пул муомаласини тартибга солишда очик бозорда операциялар утказиш усулидан фойдаланилмоқда.

Ёу ҳозирги куп кулланадиган монетар сиёсатнинг бир усули ҳисобланади. Бу усул тижорат банкларининг ликвидлик даражасига тезда таъсир утказа оладиган эшилувчан (мосланувчан), амалий ва оператив усул ҳисобланади. Бу усулни бошқаларидан фарқи шундаки, уни заруриятга қараб ва ҳоҳлаган миқдорда утказиш мумкин. Бу механизм бозорни ривожланиш тенденциясига қараб пул муомаласини барқарорлаштириши мумкин. Марказий Банкнинг очик бозорда операциялар утказиш ҳуқуқи қонунда белгиланган. Бунда олди - сотди объекти бўлиб давлат қийматбаҳо қозғалари ва Р арқазий Банк узи чиқарган қарз мажбуриятлари бўлиши мумкин. Ҳозиргача муомалада Марказий Банкнинг уч ой муддатда сундириладиган депозит сертификатлари юрган бўлса, 1996 йил март ойи охирида ГКО (қиска муддатл

и давлат облигациялари (К,МДО) чиқарилади. Бу тижорат банклари ва корхоналарининг маблағларини хавар-хатардан сақлаш ва даромад олиши имконини беради.

Давлат қийматбаҳо қозғалар бозори Ўзбекистон учун янги ҳодиса ҳисобланади. 1дМДО ни киритиш биринчидан, Молия вазирлигига Ў³ ясорий ҳаражатларининг бир қисмини инфляциядан ҳоли манба ҳисобидан қоплашга, иккинчидан, ҳужалик юритувчи субъектлар узларининг бўш маблағларини фойда олиш эвазига инвестиция қилиш мумкинлигига имконият яратди.

Хулоса.

Ушбу маърузада қозғал пулларнинг қелиб қиқишива моҳияти, қозғал пулларнинг муомила қонунлари ва қозғал пулларнинг функциялари, уларнинг қиймат қурсатқичлари. Қозғал пулларнинг қадрсизланиш сабаблари ва уни қелтириб қиқарувчи омиллар. Қредит пулларнинг қазонавий шакллариурганиб қиқилган. Пул тизими тушунқаси ва унинг элементлари. Пул тизимининг асосий типлари бўлган монометализм ва биметализмга таъриф берилган.

Таянч иборалар.

Қозғал пул, қредит пул, банкнота, тизим, монометализм, биметализм, инфляция.

Назорат саволлари.

1. Қозғал пулларнинг пайдо бўлиши?
2. Қозғал пулларнинг қиймат қурсатқичлари?
3. Қредит пулларнинг қайси қазонавий шакллари биласиз?
4. Пул тизимининг элементлари?
5. Монометализм ва биметализмга таъриф?

Асосий адабиётлар руйҳати:

1. Қаримов И.А “Ўзбекистон по пути углубления экономических реформ”-Т.:Ўзбекистон,1995.
2. Қаримов И.А. Стабильность и реформы: Статьи и выступления”-М.:Палей,1996
3. Закон Республики Узбекистан “О Центральном банке” .
4. Закон Республики Узбекистан “ О банках и банковской деятельности”.
5. Банковское дело. Под ред. проф. Колесникова В И. М., Финансы и ссатистика, 1995.
6. Банковское дело. Под ред. проф. Лаврушина О.И. М., Финансы и статистика, 1992.
- 7.

Қушимча адабиетлар руйҳати:

1. Қрис Дж. Барлтроп и Диана Мак Нотон. Банковские учреждения в развивающихся странах. Том2. ИЭР ВБ вашингтон Д.С.

2. Операции коммерческих банков и зарубежный опыт. Ширинская Е.Б., Соколинская И.Э., М., Финансы и статистика. 1993.
3. Основы денежного обращения и кредита. Поляков В.П., Московкина Л.А., М, Инфра-М, 1995.
4. Дж К. Ван Хорн. “Основы управления финансами” –М.: “Финансы и статистика”, 1997.

Мавзу №7.Инфляция.

Режа:

1.Инфляциянинг моҳияти ва қуриниш шакллари, инфляция жараёни, қонуниятлари, инфляция турлари.

2.Инфляциянинг иқтисодга таъсири.

3.Пул ислохотлари, валютани барқарорлаштириш усуллари.

Асосий иборалар:

Инфляция, пул ислохотлари, девальвация, ревальвация, инкироз.

Инфляция латинча “inflatio” суздан олинган бўлиб “иш”, “буртиш”, “купчиш” деган маънони англатади. Бу суз XIX асрнинг урталаридан бошлаб иқтисодчилар томонидан иқтисодий термин сифатида ишлатилгунча қадар, у тиббиётда хавфли усма касалини ифодалашда қулланилган.

Тарих ҳақиқатда ҳам бу сузнинг ҳар томонлама хавфли эканлигини қурсатди. Чунки инфляция қандайдир алоҳида олинган бозорда товарлар ва хизматлар нархининг ўсишидангина иборат бўлмасдан, бу умумиқтисод учун хавфли ҳодисадир. Инфляция сузнинг иқтисодий ўғиртмаси - муомалада мавжуд бўлган товарлар ва уларнинг баҳосига нисбатан қуп пул чиқариш деган маънони англатади.

Иқтисодда инфляциянинг якуни товарлар баҳосининг ўсишига, қониктирилмаган, лекин қисман туланиши мумкин бўлган талабларнинг вужудга келишга олиб келади. Одатда инфляциянинг бу тури - классик инфляция деб юритилади. Инфляция сузи Пул муомаласи соҳасида АдШ нинг Шимолий ва Жанубий штатлари уртасида гражданилар уруши бўлганда муомалага жуда қуп миқдорда (450 млн. грин бек) қоз доллар чиқарилган вақтдан бошлаб қулланила бошлаган. Уларнинг сотиб олиш қобилияти икки йилдан кейин 5Q қозларгача тушиб қетган. Агар тарихга эътибор берадиган бўлсак, уруш ва бошқа офатлар сабабли давлат харажатларнинг ошиб қетиши, инфляция билан ўзвий қоглик. Масалан, Англияда қучли инфляция XIX асрнинг бошида Наполеон билан уруш даврида, Францияда - француз революцияси даврида, Россияда XIX асрнинг урталарида қомоён бўлган. Германияда жуда юқори суръатлардаги инфляция 1923 йилларда бўлиб, муомаладаги пул массаси 496 қвинтиллион қаркача етган ва пул қирлиги триллион қарта қадрсизланган. Бу тарихий миқоллар қурсатадики, инфляция ҳозирги давр жараёни бўлмасдан, тарихан мавжуд бўлган жараёндир.

Инфляция ва унинг қивожланиши алоҳида олинган мамлақатда маълум хусусиятларга эга бўлиши мумкин. Ҳозирги давр инфляцияси, ўтган давр инфляциясидан қарқ қилувчи хусусиятларга эга. Олдинти инфляциялар вақтинчалик бўлиб, улар одатда уруш вақтида ҳарбий харажатларни қоплаш учун қоз пуллар чиқарилиши натижасида юзага қелган. Қирор қаромад олмасдан туриб, яъни ишлаб чиқариш ва товароқорот суръатларини оширмасдан, ёки бу қурсатқичлар қамайиб қетган қолда давлат томонидан бўладиган харажатларни қолиялаштиришнинг асосий йулларидан қири қоз пулларни муомалага қик;аришдан иборат бўлган. Натижада муомалага қикарилган пуллар, муомала учун зарур бўлган олтин миқдоридан ошиб қетган ва пулнинг қеал қиймати унинг қоминал қийматидан тушиб қетган, яъни, ҳақиқатда пул қирлиги ўзида қурсатилганидан қам олтин миқдорни ифода қила бошлаган.

Олдинги инфляцияларнинг яна қир хусусияти шундаки, улар маълум даврда қомоён бўлган. Ҳозирги давр инфляцияси эса одатда доимий (қроник) қарактерга эга бўлиб ҳужалик ҳаётининг қарча соҳаларини қамраб олиши билан, пул омилларидан ташқари бошқа иқтисодий

омилларга таъсир килиши билан фаркланади.

Охирги йилларда инфляция тез-тез учраб турадиган жараён булиб сифати ҳам узгариб бормокда. Бунинг сабаби шундаки, ҳозирги кунлардаги инфляция: биринчидан, узлуксиз баҳоларнинг ошишига; иккинчидан пул муомаласи конунининг бузилиши натижасида умумхужалик механизмининг ишдан чиқишига олиб келади. XX аср инфляциясининг асосий сабаби товар

камёблигигина булиб колрдасдан, ишлаб чиқариш ва кайта ишлаб чиқаришда кризислар мавжудлиги билан ифодаланадоқ; ҳозирги давр инфляцияси биринчидаш; пул талабининг товар таклифидан қошиши натижасида пул муомаласи конунининг бузилиши; иккинчидан; - ишлаб чиқаришга **кетадиган харажатлар салмогининг** ўсиши натижасида **товарлар** баҳосининг ошиши ва шу сабабли пул массасининг ортиб бориши билан ифодаланади.

Инфляциянинг асосий сабаби - бу халқ хужалигининг турли соҳалари уртасида вужудга келган номутаносибликдир. Бу аввалам бор жамгарма ва истеъмол уртасидасидаги, талаб ва таклиф, давлатнинг даромаддари ва харажатлари уртасидаги муомаладаги пул массаси ва хужаликларнинг нақд пулга булган талаби уртасидаги номутаносибликлардан иборатдир.

Инфляцияни юзага келтирувчи омилларга қараб унинг сабабларини ички ва ташқи сабабларга бўлиш мумкин.

Инфляциянинг ички омиллари монетар-пул сиёсати билан ва хужалқ фаолияти билан боғлиқ турларига бўлинади. Хужалиқ фаолияти билан боғлиқ омиллар бу хужалиқдаги ва иқтисоддаги мутаносибликнинг бузилиши, ишлаб чиқаришда яққа ҳукмронликка йўл қўйиш, иқтисоднинг циклик ривожланиши, инвестициялашда номутаносиблик, баҳоларни ташкил қилишда давлатнинг яққа ҳокимлиги, кредит сиёсатининг нотўғри олиб борилиши ва бошқалар ҳисобланса, пул билан боғлиқ омилларга давлат молияси соҳасидаги кризислар; давлат бюджетнинг дефицити, давлат қарзларининг ўсиши, пул эмиссияси, пул муомаласи конунининг бузилиши, кредитлашда автоматизмга йўл қўйиш за бошқалар қиради.

Инфляциянинг ташқи омилларига жаҳон иқтисодида булган кризислар, (ҳом-ашё, ёкилги, валюта бўйича) давлатнинг валюта сиёсати, давлатнинг бошқа давлатлар билан ташқи иқтисодий фаолияти, олтин ва валюта захиралари билан бўладиган ноқонуний операциялар ва бошқалар бўлиши мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, ижтимоий ишлаб чиқариш ривожланишида юзага келувчи диспропорциялар сабабли товарлар ва хизматлар баҳосини умумий ёки тўхтовсиз ўсиши ва натижада пул муомаласи қонуникинг бузилиши оқибатда пул бирилигининг қадрсизланишига инфляция деб айтилади. Инфляция қўйидаги шаклларда намоён бўлади:

1. Товар ва хизматлар баҳосининг узлуксиз ва тартибсиз ўсиб бориши натижасида пулнинг қадрсизланиши ва унинг сотиб олиш қобилиятининг тушиб бориши;
2. Чет эл валютасига нисбатан миллий валюта курсининг тушиб кетиши;
3. Миллий пул бирлигида олтин нархининг ошиб бориши ва бошқалар. Баъзи бир иқтисодчиларимизнинг фикрича инфляция - бу барча товарлар баҳоларининг ошишини билдирмайди. Инфляция жуда тез ўсган тақдирда ҳам айрим товарлар баҳоси барқарор булиб қолиши, бошқаларники тушиши ҳам мумкин экан. Бизнинг фикримизча, бундай ҳулосалар 70-80 йилларнинг инфляциясига мўлелиши мумкин.

Албатта, инфляция даврида баҳоларнинг ошиши доим бир хил суръатларда бўлмасдан, сакраб турадиган бўлиши мумкин. Лекин, баъзи товарлар баҳосининг тушиши ёки барқарор булиб туриши XX асрнинг инфляцияси учун мўлелиб қолган ишонч билан ўқитиш олмаймиз. Баъзида давлат аралашуви билан аҳоли истеъмоли учун зарур булган айрим бир товарлар баҳосининг маълум даврда барқарор ўшлаб туриш мумкин, аммо инфляциянинг қучайиб бориши шу товарлар баҳоларининг ҳам охир оқибатда ошишига олиб келади. Бизнинг фикримизча, баҳолар ошиши тўғрисида гапирганда, инфляция даражасида баҳолар ошиши ва умуман баҳолар ошиши тушунчаларини тўғри талқин қила олиш керак. Масалан, ҳамма вақт

ҳам баъзи товарлар баҳосининг ошиши инфляцияни англатмаслиги мумкин. Товарлар баҳоси ошиши *инфляция* булмаган даврда, олтин пул муомаласи шароитида ҳам булиши мумкин.

Халқаро амалиётда бозорда товарлар **ва** хизматлар баҳосининг усиб боришига қараб инфляцияни бир неча турларга бўлиб қаралади:

- судралувчи инфляция. Баҳоларнинг уртача йилдик усиши 5-10% дан ошмайди. Инфляциянинг бу тури купрок ривожланган мамлакатларга хос бўлиб, мамлакат иктисодий ривожланиш даражасига қараб баҳолар ошиши 3-4% атрофида ҳам булиши мумкин. Бу инфляция аксинча ишлаб чиқаришни янада ривожлантиришни рағбатлантирувчи омил сифатида намоён булиши мумкин. Пулнинг қиймати барқарорлигидаги узғариш сезилмаслиги мумкин.
- шиддатли инфляция. Баҳоларнинг уртайиллик усиши **10-100% (баъзида 200% гача)** булиши мумкин. Инфляциянинг бу тури ривожланаётган мамлакатларда купрок учрайди.
- гиперинфляция. Баҳоларнинг усиш суръатлари йилига 200% дан ошиб кетади. Бу инфляция мамлакатлар иктисодий ривожланишининг инкирозли даврига мўл келади ва у иктисодиёт таркибий қисмларининг узғариши билан боғлиқ. Ҳозирги даврда ХВФ баҳолар ойига 50% дан ошган вақтда бу гиперинфляция деб қабул қилган. Гиперинфляция даврида баҳолар кун сайин ошиб боради ва баҳолар билан иш ҳақи уртасидаги фарқ жуда юқори бўлади. Аҳолининг яшаш шароити қийинлашади, корхоналар фаолияти ёмонлашади. Хужалиқ фаолияти, бозор фаолиятида натураллаштириш авж олади.

Инфляциянинг келиб чиқиш сабабларига қараб унинг икки *тоифасини* курсатиш мумкин: талаб инфляцияси ва ишлаб чиқариш билан боғлиқ инфляция (таклиф инфляцияси).

Талаб инфляцияси. Инфляциянинг бу анъанавий тури талаб ошиб кетганда юзага келади. Ишлаб чиқариш соҳаси аҳолининг талабини тула қондира олмайди, таклифга нисбатан талаб ошиб кетади. Натижада товарлар баҳоси усади. Кам миқдордаги товарларга қуп пул массаси тугри келади.

Талаб инфляциянинг юзага келиш сабаблари қуйидагилардан иборат.

а) ҳарбий харажатларнинг усиши ва иктисоднинг милитарлашуви.

Ҳарбий техника сотиб олиш ва бошқа ҳарбий харажатларни қоплаш билан боғлиқ бўлган жараёнлар муомалага қарагидан ортиқча пул чиқаришнинг омили ҳисобланади.

б) давлат қарзларнинг усиши ва бюджет дефицитининг мавжудлиги.

Бюджет дефицити одатда заёмлар чиқариш *ёки банкноталар эмиссия* қилиш йули билан қопланади. Бу уз навбатида қушимча муомала воситалари булишига, қушимча талаб юзага келишига олиб келади. Ўзбекистонда бюджет дефицитини қоплаш юқорилардагидан ташқари 1996 йилдан бошлаб давлат қиска муддатли мажбуриятларини (Д1дМ) сотиш орқали ҳам қопланмоқда.

в) Халқ хужалигига ортиқча кредитлар бериш натижасида муомалада кредит билан борлиқ муомала воситалари юзага келади. Булар товар ва хизматларга бўлган талабни оширади.

г) Чет эл валютасининг мамлакатга қириб келиши ва унинг миллий валютага алмашинуви натижасида, муомалада пул массаси ортиб боради, миллий пулга нисбатан чет эл валютанинг қадри ошади.

д) Халқ хужалигининг етакчи тармоқларини қарагидан ортиқча инвестициялг ҳам оборотга қушимча пул эквивалентларини чиқаришига олиб келади. Ц

Шундай қилиб, талаб инфляцияси умумий талабнинг усиши натижасида

' • "д-баҳолар усиши билан намоён бўлади.

•"

Ишлаб чиқариш билан боғлиқ (таклиф) инфляцияси.

д Бу инфляциянинг сабаблари

қуйидагилар булиши мумкин:

а) ҳар хил жараёнлар ва таркибий узғаришлар туфайли меҳнат унумдорлигининг пасайиши натижасида маҳсулот ишлаб чиқаришга кетган харажатлар ошади. Умуман халқ хужалиги

буйича ишлаб чиқариш ҳажми, бинобарин, товарлар буйича таклиф кискаради ва товарлар баҳоси ошади. Корхоналарнинг фойда ҳажми кискаради.

б) ҳар хил янги хизмат турлари пайдо булади ишлаб чиқаришга нисбатан кам меҳнат унумдорлигида юқори иш ҳаки олишга имконият тугилади. Натижада товар ва хизматларга булган **баҳо** ошиб боради,

в) аҳолини социал жиҳатдан ҳимоялаш мақсадида иш ҳакининг ошиши, товарлар баҳосининг ошишига олиб келади ва яна иш ҳаки ошади. ва ҳ.к. бу занжир узлуксиз давом килиш мумкин.

Р1нфляцияда нафакат чакана баҳо, балки улгуржи баҳо ҳам ошиб боради. Парб мамлакатларида инфляциянинг асосий курсаткичи килиб чакана баҳоларнинг узгариши (ошиши) қабул килинган. Агар маълум даврда баҳолар икки марта ошса, пул ҳам икки марта кадрсизланган деб ҳисобланади.

Чакана баҳолар усишини ҳисоблаш махсус давлат органлари томонидан аникланадиган баҳолар индексига асосланади. Баҳолар индексини ҳисоблашнинг бошлангич нуқтаси килиб (юз фоиз деб) базис йили олинади ва жорий йилда баҳолар узгариши, уртача йиллик усиши суръати ҳисобланиши мумкин.

Баҳолар индекси бу жорий йилдаги товарлар ва хизматлар баҳоси йигиндиси, яъни, товарлар бозор савати баҳосининг шу товар ва хизматларнинг базис йилдаги умумий баҳоси, яъни бозор савати баҳосига нисбати сифатида аникланиши мумкин. Юқоридаги фикрни куйидаги формула орқали ифода килиш мумкин.

жорий (1997) йилда жорий (1997) йилда бозор савати баҳоси $\times 100$

баҳолар индекси базис йилда айнан бозор сават баҳоси

(масалан 1990 йил)

S

Баҳолар индексини ҳисоблашда истеъмол товарлар баҳосининг индекси ? катта аҳамиятга эга. Баҳолар индекси турли усулларда баҳолар даражасини д солиштиришга имкон беради. Жорий йилдаги баҳолар индексининг базис йилдаги баҳолар индексига нисбатан ошиши - инфляция - “Баҳолар даражасининг ошиши” дан, баҳолар индексининг камайиши-дефляция-“Баҳолар даражасининг камайиши” дан далолат беради.

Айталик , базис давр 1990 йил булсин (Баҳолар даражаси 100% деб оламиз) ва 1997 йилда баҳо даражаси 350. Демак 1990 - 1997 йилларда баҳолар 3,50 марта ёки 250% га ошган, ёки 1990 йилда бирор товар 100 сум турган булса, 1997 йилда шу тоавар 350 сум туради.

Истеъмол товарлар баҳоси индексидан ташқари баъзи гуруҳ товарлар ва хизматлар масалан, кипим, оёк кийимлар, транспорт, уй жой хизматлари ва бопҳалар буйича баҳолар индексларини ҳисоблаш мумкин.

Баҳолар индексига асосланиб инфляция суръатларини аниклаш мумкин. Бунинг учун жорий йил баҳолар индексидан базис давр баҳолар индексини чегириб, базис давр баҳолар индексига буламиз. Масалан, 1990 йилда истеъмол товарларнинг баҳо индекси 110, 1997 йилда 140 булса, 1997 йилда инфляция суръти куйидагича аникланади:

Инфляция 140-110

$$== \frac{140 - 110}{110} \times 100 = 27,27\%$$

суръати 110

Демак, 1997 йилда инфляциянинг усиш суръатлари тахминан 27,3% тенг булади.

Инфляциянинг усиш суръатлари тугрисида гапирганда, унинг ривожланишини сон жиҳатдан аникланишнинг бошка йули ҳам мавжуд. Бунинг усул “70 лар коидаси” деб аталади. Агар ҳар йили инфляция даражаси маълум булса, баҳолар икки карра ошиши учун неча йил керак эканлигини аниклаш мумкин. Бунинг учун “70” ни ҳар йилги инфляция даражасига булиш керак. Масалан, инфляциянинг ҳар йиллик даражаси 5% булса, баҳолар даражаси 14 йилдан кейин, икки карра ошиши керак. Агар ҳар йиллик инфляцияси даражаси 20% булса, баҳолар даражаси 3 йилдан кейин икки карра ошиши керак.Шуни таъкидлаш керакки, бу усул ҳамма вақт ҳам, масалан, инфляциянинг усиши суръатлари юқори, (ҳар куни, ойда узгариб

борадиган) булса, кулай ҳисобланмайди “70 лар коидаси” аҳоли жамғармаларининг, реал ёки миллий маҳсулот ҳажмининг икки марта ошиши учун неча йил керак эканлигини тутри аниқлаб беришга имкон беради.

Пулнинг кадрсизланиш даражаси алоҳида олинган мамлакатда ҳар хил булиши мумкин. Инфляция даражаси ривожланган мамлакатларда пастрок; ва у тез утиши, иктисодий жиҳатдан кам ривожланган мамлакатларда унинг даражаси юкори, сурункали ва “даволаш” ҳам купрок вақт талаб килиши мумкин. Масалан, 1971 - 1984 йилларда баҳолар усиши суръатларни оладиган булсак, у ривожланган мамлакатларда 4,9% дан (Германия), 71% (Жазоир) гача булса, ривожланаётган мамлакатларда 8,5% дан (Хиндистон), 153% га (Аргентина) етган. Инфляциянинг намоён булиши ҳар бир мамлакат иктисодининг ривожланиш даражасига, миллий хужалик фаолиятига ва хусусиятига, миллий анъналарига, минтакавий, иктисодий ва сиёсий ривожланиш хусусиятларига боглик.

Ривожланган мамлакатларда инфляциянинг шароит ва омиллари ҳар хиллигини ҳисобга олиб уни куйидаги гуруҳларга булиш мумкин.

Биринчи гуруҳга ривожланаётган Лотин Америка мамлакатлари -Аргентина, Бразилия, Перу кабилар киради. Бу давлатларга сурункали давлат бюджета дефицити, иктисодий мувозанатнинг йуклиги асосий ва оборот фондлар кийматининг доимо индексация килиниши, миллий валюта курсининг чет эл валютасига нисбатан тушиб бориши пул кадрсизланишининг омиллари ҳисобланади.

Бу мамлакатларда сурункали бюджет дефицитини эмиссия йули билан молиялаштириш натижасида йиллик пул кадрсизланиши бир неча минг фоизга етиши кузатилган.

Аргентина, Чили каби мамлакатларда инфляция пул кадрини емириб ташлаши натижасида оддий бирор товарни сотиб олиш учун бир кеча миллион пул бирлиги зарур булган.

1983 йилда июнгача, яъни муомалада эски песо булганда Аргентинада бир жуфт туфли етти миллион песо, енгил машина сотиб олиш учун бир неча миллиард песо керак булган. Бу ҳол ҳисоб-китобларни олиб боришда, пул муомаласида жуда катта кийинчи.-тек тугдирган. Бир неча **марта** утказилган деноминациялар пул кадрсизланишини тухтатишга асос була олмаган. Лотин Америкаси мамлакатларида булган инфляция дараяасини баҳолар индексдан ҳам куриш мумкин. Бу мамлакатларда баҳолар индекслари бир неча сонлардан иборат булган. Масалан, Чилида 1971-1984 йилларда баҳодар индекси 842162 ёки бу курсаткич шу йилларда баҳолар 8,4 минг марта ошганинк, Аргентина учун шу индекс 436432250, бу баҳолар 436 минг марта ошганини билдиради. Юкоридаги жадвал маълумотлари курсатиб турибдики, 1990 иилда Никарагуада товарлар баҳоси 8500%, Перуда - 8291,5%, Бразилияда - 2359,9% га ошган.

Иккинчи гуруҳ мамлакатлар: Колумбия, Эквадор, Венесуэла, Эрон, Сурия каби мамлакатларда ҳам иктисодий мувозанатнинг йуклиги, молиявий сиёсатдаги камчиликлар - дефицитни молиялаштириш, халк-хужалигига КУП кредитлар ажратиш инфляцияни булишини таъминламокда. Бу мамлакатларда инфляция шиддатли характерга эга булиб, баҳоларнинг йиллик усиши 30-40%. атрофида, баъзида ундан юкори булади. Инфляция суръатига караб жамрармалар, туловлар буйича индексация **утказиб** борилади, ишсизлик ошиб бормокда. Учинчи гуруҳга: Хиндиетон, Индонезия, Пакистон, Таиланд, Филиппинлар каби мамлакатлар киради. Бу мамлакатларда чекланган иктисодий мувозанат мавжуд будиб, экспортдан валюта тушуми анча юкори. Йиллик инфляция суръати 5-20% атрофида ва кisman индексация утказилиб турилади.

Туртинчи гуруҳ давлатлар - Сингапур, Малайзия, Жанубий Корея, Бахрейн, Арабистонда - иктисодий мувозанатнинг мавжудлиги, инфляция суръатаарининг сустлигини курсатади. Бу мамлакатлардаги инфляция 2-6% ташкил килади **ва** уни судралувчи инфляция деб карат мумкин. Бу мамлакатларда товарлар ва хизматлар баҳоси ошиши устидан каттик назорат олиб борилди. Ишсизлик бошка мамлакатларга нисбатан кам, иктисоди ривожланган

бозор шароитида бошқарилади. Экспорт ҳажми ва чет эл валютаси тушумининг юқорилиги, инфляциянинг олдини олишда катта роль уйнайдиган омил ҳисобланади.

Ўзбекистондаги инфляция бу мураккаб Ўзбекистон заминида вужудга келган инфляция эмас. Тарихан бу инфляция собик СССР да юзага келган. Бу инфляциянинг умумий иқтисодий сабаби давлат бошқарувида иқтисодга нисбатан сиёсатга куп эътибор берганидир. Натижада ишлаб чиқариш сурътлари тушиб кетди. Товар камёблиги яширин жараён бўлиб, товарларни ишлаб чиқариш учун куп харажат килинсада (хом-ашёларнинг нархи юқорилиги туфайли) товарлар паст баҳода сотилган. Фарқ давлат бюджетидан коплана борган. 1992 йилнинг бошидан эркин баҳоларга ўтиш натижасида (озик; овқат ва ёқилғи ресурслардан ташқари) инфляция юзага отилиб чиқди ва тез суръатлар билан ривожланиб кетди.

Шу туфайли Ўзбекистондаги инфляция собик СССР даврида юзага келган инфляциянинг қолдигидир ва уни даволаш узок вақтни талаб қилади. Собик СССР да, жумладан Ўзбекистонда 90 - йиллардаги инфляциясининг асосий сабаблари - иқтисодий мувозанатнинг йуклиги, ишлаб чиқариш суръатларининг тушиб кетиши натижасида режали иқтисодиётдаги инкироз;

-махсулотлар сифатининг, меҳнат унумдорлигининг пастлиги;

-ишлаб чиқаришда харажатлар салмогининг ошиб кетиши, беҳуда сарфлар, иқтисод принципларига риоя қилмаслик ва бошқалар ҳисобланади..

Ундан ташқари ривожланган бозор шароитига ўтмасдан туриб баҳоларнинг эркинлашуви, товар массаси ўстидан баъзи бўлимларининг яқка ҳукмронлик ўрнатиши, баҳоларни хоҳлагача бошқариш, кредит, молия сиёсатларининг нотўғри одиб бориш, иқтисоднинг “долларлашуви”, “рубль зона” сининг емирилиши, валюта тушумлари ва миллий бойликнинг четга оқиб кетиши ва бошқалар инфляция жараёнининг яна ривожланишига олиб келган.

Инфляция жамиятнинг ривожланишига салбий таъсир қўрсади. 1. Мамлакат иқтисодий аҳволини танг қолга олиб келади:

-ишлаб чиқариш ҳажми тушиб кетади баҳоларнинг ошиб бориши ишлаб чиқариш истикболларига тўғноқ бўлади.

-капиталнинг асосий қисми ишлаб чиқаришдан савдо (муомала) соҳасига, воситачилик соҳасига оқиб ўтади. Чунки ишлаб чиқаришдан қўра савдо соҳасидаги капитал тезроқ ва купроқ фойда қўлтиради;

баҳоларнинг ўзгариб туриши олиб-сотарликни ривожлантиради, арзон вақтида олиб, қиммат бўлганда сотиш жараёни, товар захираларини яшириш жараёнлари авж олади;

-кредит бериш жараёнлари чекланган бўлади. *Тўғри* олувчилар қўпаяди-ю, қарз берувчилар сони қисқаради, чунки қарз берган ютқазиши мумкин;

-давлатнинг молия ресурслари қадрсизланади ва ҳ.к. 2. Аҳолининг қам қаромад олувчи қисмининг социал жиҳатдан аҳволи ёмонлашади. Уларнинг реал қаромадлари қамаяди. Номинал қаромаднинг баҳолар ўсишидан тушиб кетиши натижасида аҳолининг ҳаёт қаражаси қамаяди. Айниқса, нафақа, давлат ташкилотларидан маош олувчиларнинг аҳволи қийинлашиши мумкин. Инфляция аҳоли қамқармаларининг қадрсизланишига олиб келади. Баъзида инфляция аҳоли баъзи қатламларининг (савдо-сотиқ соҳасида) бойлишига олиб келади.

Давлат аҳолининг қаромадлар қаражасини тенглаштириш мақсадида қаромад ва солиқларни индексация қилиб қаради.

Инфляциянинг ҳар томонлама авж олиб кетиши мамлакатда социал ва иқтисодий жиҳатдан қарама қаршилиқлар юзага қилишига олиб келади. Шунинг учун давлат инфляциянинг олдини олиш, пул муомаласини барқарорлаштириш чора - тадбирлари ишлаб чиқади. Инфляцияга қарши қўрашнинг асосий шакллари: пул ислоҳоти ва инфляцияга қарши сиёсат ҳисобланади.

Пул ислоҳоти деб пул муомаласини барқарорлаштириш мақсадида давлат томонидан пул тизимини ўзгартиришга айтилади. Пул ислоҳоти металл пул муомаласи даврида, иккинчи

жахон урушидан кейин - олтин девиз, олтин доллар муомаласи даврида утказилди.

Собик СССРда пул ислоҳоти 1922 - 24 йилларда, 1947 йилларда утказилди.

Ўзбекистонда пул ислоҳоти 1994 йилда утказилди ва республика мустақил давлат сифатида узининг миллий пул бирлигига эга булди.

Пул муомаласини баркарорлаштиришга пул ислоҳотини утказмасдан ҳам эришиш мумкин. Пул муомаласини баркарорлаштиришнинг куйидаги усуллари мавжуд: ревальвация, девальвация, деноминация. Мамлакатнинг иктисодий ривожланиш даражасига, иктисодиётнинг ҳолатига, пулнинг кадрсизланиш даражасига, давлат сиёсатига караб давлат пул ислоҳотини утказиши, пулни ревальвация, деноминация килиши мумкин.

Пул кучли кадрсизланган шароитида факат пул ислоҳотини утказиш йули билан пул тизимини баркарорлаштириш мумкин. Пул ислоҳоти, яъни нулфикация да кучли кадрсизланган пул бирлиги бекор килинади ва урнига янги пул бирлиги киритилади. Масалан, Собик СССРда -1922-24 йилларда совзнакларнинг кучли кадрсизланиши натижасида 1 рубл 50 млрд. совзнакга алмаштирилган. Урушдан кейинги Гермаияда гиперинфляция натижасида 1924 йилда муомалага янги немис маркалари киритилган. Эски рейхсмаркалар кучли кадрсизланиши натижасида муомалага чиқарилган янги маркалар 1 марка : 1 триллион эски рейхсмарка нисбатида алмаштирилди. Рейхсмаркалар муомаласи бекор килинди.

Ревальвация - бу пул бирлигининг олтин кийматини тиклашдан иборат. Масалан, биринчи жаҳон урушидан кейин 1925-1928 йилларда утказилган пул ислоҳоти туфайли фунт стерлингнинг урушгача булган олтин киймати белгиланди. Иккинчи жаҳон урушидан кейин ревальвация натижасида долларнинг валюта курси кутарилди. Германия Федератив Республикасида 1961, 1969, 1971 йилларда ревальвация утказилган.

Девальвация- бу милдий *валюта* курсининг чет эл валютасига нисбатан тушишидир. Пул бирлигининг олтин миқдори белгиланган шароитда девальвация пулниинг олтин миқдорининг тушиб кетишини аниқлаган. Масалан, 1971 йилда АБ;Ш долларининг олтин миқдори 7,89 % га , февраль 1973 йилда 10% га камайтирилган. Сузувчи валюта курсларига утгандан кейин девальвация бошқариладиган валюта курслари асосида олиб борилади.

Деноминация - баҳолар масштабни йириклаштириш, яъни пул бирлигидаги “О” ларни кискартиришдан, пул бирлигида курсатилган номинални камайтиришдан иборат. Совет пул тизими қарор топа бошлаган давр - 1921 -1922 йилларда икки марта деноминация утказилган. Биринчи деноминацияда муомалага “1922 йил пул бирликлари” чиқарилган ва улар олдинги пул бирликларига 1000 : 1 нисбатда алмаштирилган. Иккинчи деноминацияда муомалага “1923 йил пул бирлиги” чиқарилган ва 1922 йил пул бирлигига” 100 : 1 нисбатда алмаштирилган. Пул деноминацияси инфляция суръатлари паст булган шароитда қулай булиши мумкин. Агар инфляция суръатлари юқори булса, деноминация утказиш ҳеч қандай самара бермаслиги мумкин-Факат пул ислоҳотини утказиш йули билан пул тизимини баркарорлаштириш мумкин булади.

Пул ислоҳотини утказиш қуйидаги йулар билан амалга оширилиши мумкин.:

Муомаладаги пул массасини камайтириш мақсадида, дефляция курси бўйича и пулларни янги пулларга алмаштириш:

аҳоли ва қорхоналарнинг банклардаги жамғармаларини вақтинча (тулик i қисман) ҳаракатсиз ушлаб туриш (қотириб қуйиш):

[ққала усулни биргаликда қуллаш йули орқали пул ислоҳотини утказиш: бу ул халқаро амалиётда “шок йули” билан даволаш номи билан машҳурдир. f усул 1948 йилда Ғарбий Германияда ҳарбий давлат бошқарувидан бозор стисодиға утишда қулланилган. “Шок йули” билан даволашда иш ҳақини улашни тухтатиб қуйиш, ишлаб чиқаришни кискартириш , пул ислоҳотини тказиш, иш уринларини кискартириш каби каттик қоралар қулланилиши мумкин. Масалан, Ғарбий Германияда 1948 йилнинг июнь ойида утказилган пул 'Еслоҳ.атида аҳолининг нақд пуллари ва жамғармалари 6,5 янги немец марксига 100 эски рейхсмарка қилиб алмаштирилди. Аҳолининг пул жамғармаларини тулаш вақтинча тухтатилган, кейинчалик факат 30 фоиз атрофида туланган ва ҳар бир кишиға 60 немец маркаси миқдорида

нафака ажратилган. Натижада давлатнинг рейхе маркасидаги карзи, мамлакатда бу,тган дисбаланс тугатилган ва шу йул билан инфляциянинг усиш темплари тухтатилган.“Шок йули” билан даволаш Японияда 1949-50 йилларда утказилган ва у “Додж режаси” деган номни олган.Бу режага асосан Японияда инфляцияга карши жуда каттик чора-тадбирлар амалга оширилган.Эркин баҳога утиш билан бир вақтнинг узида ер ислодоти утказилди, бюджет камомadini йукотиш йуллари ишлаб чикилди. Японияда мавжуд зарар билан ишловчи корхоналарга давлат томонидан бериладиган субсидия бекор килинди, корхона, ташкилотларга кредит бериш шартлари мукамаллаштирилди, аҳоли жамгармалари ишлатилмасдан котириб куйилди.Иқтисодни “шок йули” билан даволаш Шаркий Европа мамлакатлари -Югославия, Польша каби мамлакатларда ҳам кулланилган. “Шок йули” билан даволаш иқтисодий сиёсати 1989 йилнинг охириларида Польшада кулланилган бўлиб, иш ҳақи вақтинчалик котириб куйилган ҳолда, баҳолар эркинлаштирилган. Натижада 1990 йилнинг бошларига келиб Польшада товарлар мул-кулчилиги вужудга келиб бошлади ва товарлар баҳосининг бир неча барабор ошиши натижасида инфляция суратлари секинлашишига эришилди. Польшада бу иқтисодий тадбирнинг утказилиши аҳолининг яшаҳ шароитини анча кийинлаштирди ва ишсизлар сонини купаитирди.

Адабиётлар руйхати:

1. Каримов И.А.“Узбекистан по пути углубления экономических реформ”-Т.:Узбекистан,1995.
2. Каримов И.А. Стабильность и реформы: Статьи и выступления”-М.:Палей,1996
3. Закон Республики Узбекистан “О Центральном банке” .
4. Закон Республики Узбекистан “ О банках и банковской деятельности”.
5. Инструкции Центрального банка и коммерческих банков республики.
6. Коммерческие банки. Рид Э., Каттер Р., Тилл Э., Смит Р. М., Прогресс. 1992.
- 7.

Мавзу №8.Халқаро валюта,хисоб ва кредит муносабатлари. Валюта тизими

Режа:

- 1.Халқаро валюта тизими тушунчаси ва элементлари.
- 2.Халқаро хисоб-китоблар.
- 3.Халқаро хисобларнинг кредит курулларини тавсифи.
- 4.Тулов баланси ва унинг таркибий қисмлари тавсифи.
5. Халқаро кредитлар. Хозирги пайтда халқаро кредитнинг хусусиятлари.

Асосий иборалар:

Халқаро валюта, халқаро хисоб-китоблар, халқаро кредит, тулов баланси, валюта тизимлари.

Бозор иқтисоди шароитида тижорат банклари нафакат мамлакат ичкарисида, балки бошқа мамлакатлар билан ҳам турли хил операцияларни олиб борадилар. Тижорат банкларининг бошқа мамлакатлар билан олиб боровчи операциялари уларнинг халқаро операциялари деб юритилади.Тижорат банкларининг халқаро операциялари уз ичига халқаро савдода иштирок килувчилар уртасидаги муносабатларни, ссуда капитални бозорида инвестиция фаолиятини юритувчи, туризм, хорижий кимматбаҳо коғозларни сотиб олиш ва сотиш, валютани айирбошлаши чек, ведс&л, инкассация учун банк акцептларини қабул қилиш билан шугулланувчи миқозлар томонидан талаб қилинадиган хизматларни уз ичига олади.

Халқаро операциялардан банкка тушадиган даромаднинг энг асосий қисмини кредит беришдан тушадиган *даромадлар* ташкил қилади. Халқаро савдони банк томонидан кредитлаш товар ва товар хужжатларини гаровга олиш асосида кредит бериш, вексель - буйича ва акцепт кредитларни, банк ссудаларини бериш шаклида амалга оширилади. Ташки савдони кредитлашнинг *янги* шаклларига лизинг, факторинг ва форфетирлат қабиларни қиритиш

мумкин. Урта ва узок муддатли халкаро банк кредитлари евро-кредит шаклида ҳам берилади.

Банкларнинг халкаро операцияларининг яна бир тури бу банкяарнинг валюта операциялари хисобланади. Банкнинг бир валютани бошка валютага алмаштириш билан боглик халкаро операциялари валюта операциялари дейилади. Уларни амалга ошириш зарурияти мавжудлигининг асосий сабаби халкаро савдо, халкаро кредит ва хизматлар буйд-гча хисоблашишларда ягона тулов воситасига эга булиш зарурлиги хисобланади.

Турли хил валюта операциялари йигиндиси жахон ссуда капитали бозорининг асосий қисмларидан бири булган валюта бозорини ҳосил қилади. Валюта бозорида хорижий валютага талаб ва таклиф мужасамлаштирилади. Таклиф сотилган товар ва хизматлари учун даромад олган экспортёрдан, талаб эса сотиб олинган товар ва хизматларни тулаш учун хорижий валютага мухтож импортёрлардан қилиб чиқади. Валюта операциялари асосини товарлар ва хизматлар, капитал ва кредитларнинг халкаро ҳаракати ташкил- этади.

Валюта бозорида операцияларни алоҳида олинган банклар, компаниялар ва жисмоний шахслар амалга оширадilar. Биржа ичида ва ундан ташқаридаги валюта бозорлари бир-биридан фарқ қилади. Валюта операцияларининг қупчилиги биржадан ташқаридаги бозорларда тижорат банклари орқали амалга оширилади.

Банклар бир-бири билан (бевосита ёки брокерлар орқали), миждозлари билан валюта операцияларияи халкаро банклараро валюта бозорида ва биржаларда олиб боради. Валюта шартномаларининг асосий қисми халкаро банклараро валюта бозорида тижорат банклари уртасида имзоланади.

Валюта чеклашларй йук ёки сезиларли булмаган давлатларда (АҚШ, Япония, ГФР, Буюк Британия, Гонконг, БАА ва бошқ.) валюта муомадаларини ихтиёрий банк амалга ошириши мумкин. Миллий валюта конвертирланмаган давлатларда валюта операцияларини факатгина давлат рухсат берган банклар амалга оширади.

Банкнинг валюта бозоридаги фаоллиги банкнинг йириклигига, унинг обруйига, хорижий булимлари ва филиаллари тармоқларининг ривожланганлик даражасига, ЭХМ билан таъминланганлигига, телефон ва телеграф алоқаларининг рқвожлангандигига боглик. Валюта операцияларининг асосий қисми йирик тижорат банкларига тугри келади. Улар нафакат валютани сотади ва сотиб олади, халкаро ҳисоб-қитобларни бажаради, балки хорижий валюта захирадарини сақлайди ва валюта курсларини аниқлайди. Бошка банклар уларга катировка юзасидан мурожаат қилади ва уз миждозлари учун валютани сотқб олади.

Қупчилик мамлакатларда (Япония, ГФР, Франция, Италия, Австралия, Нидерландия) яхши тараккий қилган махсус валюта биржалари мавмуд. 70-йиллардан бошлаб фонд ва товар биржаларида валюта билан савдо қилиш тарқалган.

Банклар томонидан валюта операциялари банкнинг уз ҳисобига ёки миждозлар ҳисобига амалга оширилиши мумкин. Валюта операциялари хорижий валютада ифодаланган нақдсиз тулов воситалари: банк депозитлари, чеклар векселлар, утқазмалар ҳисобига амалга оширилади. Нақд хорижий валютаси ҳисобига амалга ошириладиган операциялар ҳажми анча қичикдир.

Тижорат банкларининг халкаро ҳисоб- қитоб операдояларида турли ҳисоб шакллари қулланилиши мумкин. Булар қаторига банк буйругига асосан пул утқазиб (утқама тури), банк чеки , банк векселя, аккредитив, инкассо шакллари ва бошкаларни қиритиш мумкий.

Утқазма - бу банкнинг уз миждозининг талаби асосан унинг маблагги ҳисобидан туланиши зарур булган суммани олиши зарур булган хорижий қорхонага (бенефициарга) маблагни почта ёки телеграф йули билан утқазиб қуйиш тугрисидаги бошка мамлакатдаги банк-корреспондентга берган буйруги булиб ҳисобланади. Валютани олишнинг энг тез ва. ишончли воситаси телеграф утқазмасидир. Банк-корреспондентлар томонидан махсус коднинг қулланиши валюта маблаглари буйича зарар қелтириш ва уз миждозларига маблагларни утқазишда банк томонидан қатоларга йул қуйишдан сақлайди. Утқазмада банк икки операцияни бир вақтнинг узида бажаради: миллий валюта ҳисобига миждозига хорижий

валютани сотади ва хорижий валютани чет элга утказиб беради.

Банк чеки - бу банкнинг хорижий банк-корреспондентга маълум микдордаги пулни чек эгасига унинг шу банкда мавжуд булган корреспондентлик варакасидан тулаш тугрисидаги ёзма буйругидир.

Банк вексели - бу утказма вексел (тратта) булиб, банк томонидан хорижий банк корреспондентга тулаш учун берилади.

Халкаро хисоб-китоблар деганда биз талаблар ва мажбуриятлар буйича туловларни мувофиқлаштириш тизими тушунамиз. Халкаро хисоб-китоблар тижорат банк-корреспондентлари орқали утказма, чеклар, векселлар, узаро талаб ва мажбуриятларни тенглаштириб воз кечиш йули билан нақд валютасиз амалга оширилади.

Халкаро хисоб-китоблар шаклларининг баъзилари утказилиш йуллари билан ички хисоб-китобларга *ухшаиш* булсада, аммо уларнинг узига хос хусусиятлар мавжуд-Бу хусусиятларни куйидагича таърифлаш мумкин.

Биринчидан, одатда улар хужжат тарзида, яъни молия (чек, вексель) ва тижорат (коносамент, накладной) хужжатларни ёрдамида амалга ошади.

Иккинчидан, халкаро хисоб-китоблар унификациялашган (бир шаклга келтирилган). Бундай хисоб-китобларни амалга оширишда купчилик мамлакатлар банклари, шу жумладан МДХ, вексель ва чек конвенцияларига амал қилишади (Женевада 1930 ва 1931 йилларда қабул қилинган ва Париж халкаро савдо палатаси эълон қилган “Хужжатли аккредитивлар буйича унификациялашган қоида ва анъаналари” ва “Инкассо буйича унификациялашган қоидалар”га мувофиқ халкаро миқёсда хисоб- китоб операциялари олиб борилади. Бу хужжатларга таъшиқ савдо алоқаларида банкка аккредитив тугрисида буйруқ берилганда ва инкассо топшириқномадари берилганда мувожаат этиш лозим булади.

Классик ва энг кенг тарқалган хужжатли хисоб-китоблар шакли булиб , хужжатли аккредитив ва хужжатли инкассо хисобланади.

Аккредитив бу банк (банк-эмитент) мажбурияти булиб мол сотиб олувчи (импортер) курсатмасига биноан мол сотувчи (экспортер) варагига маблағни утказиш ёки траттани тегишли суммада (хизмат ёки товар) акцеплашни сотувчи томонидан тақдим этилган хужжатга мувофиқ амалга оширишни ифодалайди. Аккредитив шаклидаги хисоб-китобларда бир қанча банклар иштирок этқши мумкин: аккредитивни очувчи банк-эмитент; сотувчига аккредитив очилгани тугрисида хабар берувчи банк; аккредитивни туловчи ёки траттани акцептловчи банк. Шу билан биргаликда банк эмитентдан бошқа банклар ролида бир банкнинг узи ҳам иштирок этиши мумкин-

Аккредитив операциялари турт асосий босқични босиб утади.

-Еиринни.-йоскин. Импортер товарнинг жунатишга тайёрлиги тугрисида хабар олгандан кейин уз банкига (банк-эмитент) экспорт банкида маълум сумма ва муддатга аккредитив очиш топширигини беради. Аккредитив очиш топшириги билан бирга аккредитив берилиши учун талаб қилинадиган хужжатлар руйхати курсатилади.

Иккинни-босқиа. Банк-эмитент тегишли банкда аккредитив очилади ва экспортёрга бу ҳақда хабар қилинади, зарур булса аккредитив очилганлиги тасдиқланади.

Унинчи__босқин. Товари жунатган экспортер банкка талаб этилган хужжатларни тақдим этади ва товар учун тегишли туловни олади (одатда у экспортёрнинг хисоб варакасига утказилади).

Туртинни—_босқиа. Экспортёр банки товар хужжатларини банк-эмитентга юборади, у уз навбатида бу хужжатларни импортёрга тақдим этади ва аккредитив суммасини қоплайди (импортёр бу суммани тулаб беради).

Мажбурият турига қура банк аккредитиви “чақириб олинадиган” ва “чақириб олинмайдиган” тасдиқланган булади. “ Чақириб олинадиган ” аккредитив муддатдан илгари импортёр ёки банк-эмитент курсатмасига биноан бекор қилиши мумкин. Бундай аккредитив экспортёр манфаатларига савоб бермайди ва амалиётда қам учрайди.

Хужжатди-__инкассо операциясида экспортёр уз банкига инкассо топшириқномасини

беради ва ташки савдо шартномасида курсатилган хужжатларни тақдим этиш билан импортёрдан м.э.л.ум валюта миқдори олиш лозимлигини курсатади. Бошқача қилиб айтганда экспортёр уз банки орқали импортёр банкига инкассация учун хужжатларни жунатади. Инкассация операцияси турт асосий босқичдан утади.

Еи:рмнчи-„баскич....Экспортёр уз банкига инкассо топшириқномаси ва унта плова қилинган хужжатларни беради.

Иккинни_-босқин. Экспортёр банки импортёр мамлакатдаги банк-корреспондентга инкассо топшириқномаси ва хужжатларни юборади.

Учинчи- босқич. Банк-корреспондент импортёрга хужжатларни тақдим этади ва инкассо топшириқномасида курсатилган суммани олади ёки траттани акцептлайди.

Туртинни_-босқин. Олинган тулов миқдори импортёр банкидан экспортёр банкига, ундан эса экспортёр счётига утқазилади. Валюта операцияларини валюталар уртасидаги нисбатни аниқламасдан ва уларни алмашилмасдан утқазиш мумкин эмас. Бу нисбатлар валюта “қотиловка” лари ёрдамида урнатилади. **Валюта қотиловкаси** деганда алмаштириш учун тақдим этилган валюталар курсини урнатиш **ва** улар орасидаги нисбатни урнатиш тушунилади.

Валюта қотиловкаси расмий ва бозор қотиловкасига бўлинади. **Расмий валюта қотиловкасини** давлат амалга оширади (асосан марказий банк). Расмий валюта курсидан давлат валюта операцияларида, бошқона ишларида, тулов балансини тузишда фойдаланилади.

Валюта . курсини аниқлаш усуллари валюта тизимларининг хусусиятларига қура турли мамлакатларда турличадир. Каттик валюта чекланишлари мавжуд давлатларда валюта курси икки усулда урнатилиши

мумкин. Биринчиси - со<g бошқарув усули. Ҳукумат ёки марказий банк талаб ва тақлифдан қатъий Ҳазар миллзий валюта курсини белгилайди. Бунда валюта курси бошқа валюта ёки бир қанча валюталар (валюта савати)га нисбатан белгиланади. Ҳу билан биргалиқда қупчилик Марказий банклар турли операцияларда турлича валюта курсларини белгилашади. -

Иккинчи усул Польша, Чехия, Словакия, Болгария, Руминия қабиди давлатларда қупрок қулланилади. Бу усулда Марказий банк расмий валюта курсини биржа курси даражасида белгилайди ва биржа курсининг расмий валюта курсига нисбатан узғариш чегарасини белгилаб беради. Валюта курсининг шу узғариш чегарасини белгилаб бериш банк ишида валюта қаридори деб ҳам юритилади. Амалиётда валютанинг биржа курсининг расмий курсга нисбатан узғариш хавфи қузатилса, марказий банк валюта интервенциясини амалга оширади, яъни хорижий валютани сотади ёки сотиб олади.

Валютавий чеклашлари йук ёки сезилмас даражада бўлган давлатларда Марказий банк талаб ва тақлиф (миллий валютанинг эркин сузиб юришида) ҳамда валюта интервенцияси (бошқарилувчи сузишда)дан қелиб қиккан қолда валюта курсини белгилайди. Валюта биржалари фаолият курсатувчи давлатларда валюта курси қарийиб қар қуни биржа маклери ва Марказий банк томонидан валютани сотиш ва сотиб олишга берилган аризалар, марказий банк интервенцияси сиёсати бўйича фаолиятини инобатга олган қолда урнатилади.

Бозор қотиловкаси талаб ва тақлиф асосида нобиржавий валюта бозорида амалга оширилади.

Каттик валюта чеклашлари мавжуд мамлакатларда бозор қотиловкаси деярли мавжуд эмас. Ҳамма операциялар расмий курс бўйича амалга ошади. Валюта чеклашлари деярли йук (сезиларсиз) ёки йук мамлакатларда бозор курсини бир-бири билан доимий мулоқатда бўлган йирик тижорат банклари урнатади. Бу банкларни **маркет-мейкерлари** деб атайдилар. Бошқа банклар қатировка юзасидан уларга .мурожаат қилишади. Банклараро валюта қатировқалари маркет - мейкерлар томонидан қар бир валюта бўйича мавжуд бўлган ёки қутилаётган талаб ва тақлифни таққослаш (бу операция амалиётда фиксинг деб аталади) асосида белгиланади.

Валюта биржаси йук давлатларда валюта бозори қатнашчилари банклараро курслардан фойдаланашади. Банклараро бозордаги уртача курсбанк миқозлари учун валюта курсини урнатишнинг асоси бўлиб қизмат қилади. Валюта биржалари мавжуд давлатларда банклараро қатировқалар банкларнинг тулов айланиши, туловга лаёқатлилигини қисобга олган қолда,

расмий биржа катеровкалари атрофида узгариб туриши мумкин. Бундай банкларда расмий биржа катеровкаси уларнинг миқдорлари учун валюта курсларининг асоси бўлиб хизмат қилади. Эркин валюта бозорида унинг ҳар бир элементлари (биржадаги ва биржадан ташқаридаги) бир-бирига таъсир этади ва улардаги валюта котировкалари узаро боғлиқ бўлади.

Валюта бозорида валютани катеро́вка қилишнинг икки усули мавжуд: тугри ва эгри. Қупчилик давлатларда тугри курс қўлланилади. Бу усулнинг моҳияти шундаки, хорижий валюта бирлигининг курси тугридан -тугри миллий валютада ифодаланади. Эгри котировкада миллий валюта бирлиги маълум миқдордаги хорижий валютада ифодаланади. Бу усул (эгри катеро́вка) Буюк Британияда, 1987 йилдан эса қисман АКШ да қўлланилади. Банклараро валюта бозорларида валюта курсининг катеро́вкаси купрок АКШ долларига нисбатан белгиланади. Бу ҳол долларнинг халқаро туловларда қўп қўлланилиши ва резерв воситаси сифатида сақланиши билан боғлиқ. Савдо-саноат соҳасида фаолият олиб боровчи миқдорлар учун валюта котировкалари амалга ошириш кросс-курсга асосланади.

Кросс-курс да икки валютанинг курсга асосланган нисбати учинчи валютага нисбатан аниқланади. Масалан, Ўзбекистан Марказий банки сумнинг яғгон иенига нисбатан курсини аниқламоқчи дейлик. Бу ҳолда иеннинг сумга нисбатан курси долларга асосланган ҳолда аниқланади. Айтайлик,

76 сум ———— 1 доллар 1 доллар ———— 115 япон иени десак , у ҳолда
кросс курсда 1 япон иен неча сум туришини

1 япон иен ———— 76сум x 1x1/1x115== 0,661 сум, ёки 10 япон иени 6 сум 61 тийинга тенг. 70- йилларнинг охириларидан бошлаб ГАРБИЙ Европада валюталарни сотиш ва сотиб олишда Америка долларидан қўра Германия Федератив Республикасининг маркаси қўп қўлланила бошлади . Бу эса халқаро иқтисодий муносабатларда Германия маркасининг обрусининг ошишига олиб келди.

Т Қўпгина валютаси дконвертация қилинмайдиган, валютавий чекланишлар мавжуд бўлган давлатларда расмий валюта бозори билан бирга норасмий валюта бозори , яъни қўра бозор ҳам мавжуд.

Банклар валюталар ' котировкасини утказганда, валюта бўйича сотувчи курсини ва сотиб олувчи курсини белгилайдилар.Валютани котировка қилувчи банк валюта битимини доимо ўзи учун қўлай бўлган курс бўйича тузади. Банклар доимо хорижий валютани сотиб олганидан (сотиб олувчи курси ёки сотиб олиш курси) қўра қиммат (сотувчи курси ёки сотилиш курси) сотадилар.

Масалан Нью - Ўорк ва Лондон валюта биржаларидан долларнинг фунт. Стерлингга тугри котировкаси амалга ошириладиган бўлса ,

1 ф.ст.= 1,4620 доллар———сотиб олувчи курси,

1 ф.ст. =1,5060доллар ———сотувчи курси.

Нью-Ўорк банки англия валютасини арзонга (1,4620 доллар) сотиб олади ва қимматга ,яъни 1 ф.ст.га қўп доллар (1,5060) талаб қилиб сотади.

Тугри котировкада сотувчи курси доимо сотиб олувчилар курсидан юқори бўлади. Уртадаги фарқ маржа дейилади ва банкнинг фойдасини ташкил қилади.

Ҳамма банклар ҳам бозор (олдин айтиб утганимиздек маркет-мейкерда) да актив валюта котировкасини олиб бора олмаслиги мумкин. Бунинг учун банклар маълум миқдорда ўзларининг валюта захираларига эга бўлишлари лозим. Банкларнинг валюта битимларининг салмоғи ўлар фаолиятининг салоҳиятига боғлиқ бўладию Масалан, жаҳонда йирик банклардан саналмиш Дойче Банк , Барклайс Бэнк каби банкларнинг валюта битимларининг қам сумма си 6-10 млн. Долларни ташкил қилса , баъзи бир қичик банкларнинг валюта битимининг энг юқори қажми 3-5 млн. Долларни ташкил қилиши мумкин. Маржа қажми турли факторларга боғлиқдир. Одатда беқарор конъюктура даврида, валюта курсларидаги фарқдан зарар қўриши эҳтимоли юқори даврларда маржа ошади. Маржа миқдорига шартнома қажми

хам таъсир этади: у кичик булса, маржа юкори. Расмий ахборотномаларда иккала курс, улардан бири ёки уртача курс курсатиши мумкин. **Уртача курс** - сотувчи ва сотиб олувчи курсларининг урта арифметици. **Сотувчи уртача курси** - сотувчи ва уртача курснинг урта арифметици. **Харидор уртача курси** - харидор ва уртача курснинг урта арифметици.

Халқаро тулов оборотида хорижий валюта нақд эмас, балки нақдсиз ҳолатда амал килади. Табиийки туряи хил тулов воситалари курслари турлича, чунки • уларнинг ишончлилики ва валюта rischi даражалари турличадир. Телеграф утказмаси курси энг юкоридир, чунки унда хорижий валюта шу заҳоти ёки келаси куни туланади. Бу валюта riskини деярли четлаб утиш имконини беради. Одатда уларнинг курслари расмий бюллетен ва котировка жаҳвалларида эълон килинади. Бошқа тулов воситалари курси у асосида аникланади.

Валюта бозорида турли турдаги шартномалар амал килади. Уларнинг купчилиги **спот** шартлари асосида амалга оширилади. Унинг асосий хусусияти шундаки, битимни имзолаш ва бажариш вақтлари қарийиб мое келади. Битимнинг бундай турида валюта сотувчидан сотиб олувчига шартнома имзоланиши биламок етказилади- (купи билан икки иш куни ичида). Спот шартномаларига жами валюта шартномаларининг 90 % тугри келади.

Пқкинчи валюта шартномаси тури - муддатли шартнома. Бундай шартномаларнинг икки хусусияти бор. Биринчидан, шартнома имзоланиши ва бажарилиши орасида маълум вақт интервали бор: бир ҳафтадан олти-ун икки ойгача.

Иккинчидан, валюта курси шартнома имзоланган даврда белгилангани буйича қабул килинади. Валюта курслари узғаришлари унта таъсир этмайди. Муддатли шартномалар валюта riskларидан сугурталаниш ёки валюта спекуляцияси мақсадида амалга оширилади. Экспортёр узини хорижий валюта курсининг тушишидан сугурталаш мақсадида келгуси валюта даромадини муддатли курс буйича сотиши мумкин. Импортёр хорижий валюта курси ошуvidан узини сугурталаши мақсадида келгуси валюта тушумини маълум муддатга муддатли курс буйича сотиши мумкин. Ривожланган давлатлар валюта бозорларида валюта курсининг узғаришига қараб ишловчи валютачилар фаолияти тугрисида қискача тухталиш мумкин. Бу валютачиларнинг асосий мақсади валюта бозорларида валюта курсларининг узғариши асосида қатта фойда олишдан иборат. Валюта курсининг ошиши ёки пасайишига қараб фаолият курсатувчиларни халқаро амалиётда *айиклар* ва *букалар* деб аташади. Улар фаолиятининг моҳияти қуйидагилардан иборат. Агар амалиётда валюта курси тушуши қутилса, валюта курси пасайишига уйновчилар (уларни халқаро валюта бозорларида “айиклар” деб аташади) валютани шартнома тузилган давр (муддатли курс) курси билан сотиш тугрисида муддатли шартнома тузадилар. Агар бу муддатда валюта курси тушса, айиклар валютани бозордан пасайган курсда сотиб олиб, уни муддатли курс, яъни олдинги шартномада курсатилган юкори курс буйича сотадилар ва курслар уртасидаги фарк микдорида фойда оладилар.

Валюта курсининг қутарилишига уйновчилар (“букалар”) эса валюта курси ошиши қутилганда, валютани кейинчалик шартнома тузилган вақтдаги курс буйича 'сотиб олишга келишилган муддатли шартнома тузадилар. Курс ошганда эса валютани муддатли шартномада белгиланган (олдинги) нарх буйича сотиб оладилар ва ошган -юкори нархда сотиб фойда қурадилар.

Банклар томонидан мамлаға ошириладиган муддатли операциялар **форвард** операциялари деб юритилади.

Фарвард операцияларидаги валюта курси спот шартномаси буйича курсдан фаркланади. У муқофот ва чегирма (скидка) усули билан урнатилади. Муқофот фарвард курси спот курсидан муқофот микдорида қуплигини билдиради. Фарвард маржаси, яъни спот ва фарвард орасидаги фарк жаҳон қапители бозоридаги депозитларнинг фонд ставкаларига боғлиқ булади. Депозит фоизи қам давлатларда валюта курси муқофот билан, депозит фоизи қатта давлатларда валюта курси чегирма билан белгиланади.

Қасса ва фарвард операцияларини мувоқиклаштирувчи валюта шартномаларидан бири

своп шартномасидир. Бу шартнома икки валюта савдо-сотиғини дархол амалга ошириш шarti (spot) ва шу билан бирга унта карши муддатли шартномани тузишни англатади. Масалан, долларни маркага spot шartiда сотиш ва шу захоти уни сотиб олиш буйича муддатли шартномани тузиш ёки унта тескари операция долларни маркага сотиб олиш spot шартномаси ва уни сотиш буйича муддатли шартномани тузиш киради.

Форвард шартномаси турларидан бири опцион шартномасидир. Опцион шартномасининг узига хос хусусити бу сотиб олувчининг валютани эмас, балки уни сотиб олиш ҳукукини сотиб олишидир. Бунда сотувчи маълум валютани маълум микдорда сотиш ёки сотиб олиш мажбуриятини олади. Сотиб олувчи эса шу микдордаги валютани сотиш ёки сотиб олиш ҳукукини фойдаланмаслик ҳукукига ҳам эга. У бу учун сотувчига опцион мукофотини тулайди. Агар сотиб олувчи уз ҳукукидан фойдаланмаса, у мукофот суммасида зарар куради.

“Спот”, форвард ва опцион шартномалари банклараро бозорларда ва биржаларда амалга ошириладй. Биржада амалга ошириладиган ихтисослашган шартномаларга **фьючерс** шартномалари киради. Фьючерс операциялари фьючерс шартномаларини сотиш ва сотиб олиш буйича тузилади. Фьючерс операцияси валютани сотиб олиш ёки унта карама-карши операция билан тугайди. Фьючерс операциясининг натижаси бу юткизган томоннинг ютган тамонга шартнома тузилган ва амалга оширилган вақт орасидаги курс фарқини тулашидир. Бу фарқни биржанинг ҳисоб-китоб (клиринг) палатаси тулаб беради. Фьючерс шартномалари имзоланиши захоти биржанинг ҳисоблаш марказида руйхатдан утади.

Фьючерс ва бошка муддатли шартномаларининг максaди валюта операцияларини хеджирлаш ёки чайковчилик асосида фойда олишдир. Банклар уз миҳозларининг валюта рискларини уз зиммасига олсалар (форвард операция утказганда), унта тескари фьючерс битими ёрдамида бу рискларни камайтиради (йукотадилар). Фьючерс битими тугаганда эса улар реал товарлар битимидан курган зарарни, валюта курси орасидаги фарқ оркали коплаш имкoниятига эга буладилар.

Валюта курси орасидаги фарқ туфайли фойда олиш максaдида банклар **валюта арбитражини** утказишади. Бу валютани сотиш ёки сотиб олиш булиб, кейинчалик тескари битим килиб, валюта курслари фарқи ёрдамида фойда олиш максaдида утказишни ифoдалайди. Арбитраж икки хил -жойлашувга кура ва вақтли булади. Жойлашувга кура арбитраж банкларнинг турли валюта бозорларидаги курс фарқи оркали фойда олишини билдиради. У валюта rischi билан боглик эмас, чунки валюта савдоси бир вақтнинг узида амалга oшади. Масалан, банк вакили Гонгкогда валютани сотиб олади (сoтади) ва шу вақтнинг узида у узининг Нью-Йоркдаги корреспондента оркали шу валютани cотади (сoтиб олади).

Вақтли арбитраж вақт утиши билан валюта курси орасидаги фарқ оркали фойда олишдир. Валюта арбитражи spot ва форвард шарoитида амалга оширилиши мумкин ва бу турдаги операцияларда валюта riskлари мавжуд булади..

Банк валюта операцияларини бажарганда унта уз валюта ресурсларининг бир қисмини сарфлайди. Бунда банкнинг хорижий валюталар буйича мажбурият ва талаблари орасидаги нисбат узгаради. Банкнинг хорижий валюталарни сотиш ва сотиб олиш жараёнида валюталар буйича талаб ва мажбуриятлар нисбати ҳолати банкларнинг валютавий ҳолати дейилади. Валюта буйича мажбуриятлар ва талаблар тент булган ҳолат ёпик, тент булмагани очик валюта ҳолати дейилади.

Очик валюта ҳолатида - банк валюта буйича карши битм ни амалга оширганда валюта курсининг узғариши натижасида олдинги сотган валютасига нисбатан кам валюта олиши , яъни зарар куриши мумкин. Шунинг учун бу ҳолатда валюта курсининг узғариши валюта рискининг вужудга келишига олиб келади.

Очик валюта ҳолати узок ёки қиска булиши мумкин.

Қиска **валюта ҳолати** да сотилган валюта буйича мажбуриятлар, сотиб олинган валюта буйича талаблардан oшади., яъни хорижнй валютани сотиш уни сотиб олишдан юкори булади. **Узок ҳолатда** эса аксинча хорижий валютани сотиб олиш уни сотишдан юкори булади, яъни сотиб олинган валюта буйича талаблар уни сотиш мажбуриятларидан куп булади. Еу

ҳолатларни куйидаги мисоллар билан яққолроқ тушинтириш мумкин.

Масалан, эрталаб банкда япон йени ва фунт стерлинг буйича ёпик валюта ҳолати булсин. Банк очилиши билан миждоз банкка унта йенга фунт стерлинг сотиш тугрисида муружаат килсин. Агар шу пайтда 1фунт стерлинг курси=172 йен булса, бу банк миждозга 172 валюта курси буйича 1 миллион фунт стерлингни сотсин. Бунда банк очик валюта ҳолатига эга булади.

Англия фунт стерлинги буйича киска ҳолати = 1000000 фунт стерлинг Япония йени буйича узок валюта ҳолат = 172000000 Япония йени.

Банклар ҳар бир валюта ҳолати буйича рисклар даражасини белгилайдилар.

Ривожланган мамлакатлар амалиётида валюта ҳолатини доимий равишда назорат килиш учун улар билан боглик жараёнлар ЭХМ ларига киритилади ва ундаги маълумотлар буйича валюта рискларининг олдини олиш чоралари куриб борилади.

Хулоса.

Ушбу маърузада халқаро валюта тизими тушунчаси ва унинг элементларини урганиб, халқаро ҳисоб-китоблар ва халқаро ҳисобларнинг кредит курулларини тавсифи берилган. Мамлакатнинг тулов баланси ва унинг таркибий қисмларига тавсиф, Халқаро кредит ва ҳозирги пайтда халқаро кредитнинг хусусиятлари. Ўзбекистон Республикасига халқаро кредитни зарурлиги еритилган.

Таянч иборалар:

Халқаро валюта, халқаро ҳисоб-китоблар, халқаро кредит, тулов баланси, валюта тизимлари.

Назорат саволлари.

1. Халқаро валюта тизими тушунчаси?
2. Жаҳон валюта тизимининг элементлари қайсилар?
3. Тулов балансининг таркибий қисмлари?
4. Халқаро кредит турлари?

Асосий адабиётлар руйхати:

1. Каримов И.А “Ўзбекистон по пути углубления экономических реформ” -Т.:Ўзбекистон, 1995.
2. Каримов И.А. Стабильность и реформы: Статьи и выступления” -М.:Палея, 1996
3. Закон Республики Узбекистан “О Центральном банке” .
4. Закон Республики Узбекистан “ О банках и банковской деятельности”.
5. Инструкции Центрального банка и коммерческих банков республики.
6. Банковское дело. Под ред. проф. Колесникова В И. М., Финансы и статистика, 1995.
7. Банковское дело. Под ред. проф. Лаврушина О.И. М., Финансы и статистика, 1992.

Кушимча адабиётлар руйхати:

1. Крис Дж. Барлтроп и Диана Мак Нотон. Банковские учреждения в развивающихся странах. Том2. ИЭР ВБ вашингтон Д.С.
2. Операции коммерческих банков и зарубежный опыт. Ширинская Е.Б., соколинская И.Э., М., Финансы и статистика. 1993.
3. Основы денежного обращения и кредита. Поляков В.П., Московкина Л.А., М, Инфра-М, 1995.

Дж К. Ван Хорн. “Основы управления финансами” –М.: “Финансы и статистика”

,Мавзу № 9.Баъзи мамлакатлар нинг замонавий пул кредит тизимлар

Режа:

- 1.Олтин стандарти тизими урнатилиши ва унинг хусусиятлари.

2. Англиянинг кредит тизими.
3. АКШ кредит тизими. ФРС ва унинг бошка мамлакатларнинг
4. АКШ банк тизими ва унинг хусусиятлари.
5. Япония пул муомаласи. Япония кредит тизими.
6. Кредит тизимининг тузилиши.

Асосий иборалар:

Олтин стандарти, кредит тизими, пул тизими, пул муомаласи.

Пул тизими бу мамлакатда тарихан таркиб топган ва миллий конунчилик билан тасдиқланган пул муомаласини ташкил қилиш шаклидир. Пул тизимлари XVI-XVII асрларда ишлаб чиқаришнинг капиталистик усулининг юзага келиши ва қарор топиши муносабати билан шаклланган, бироқ шундай булса ҳам, унинг айрим элементлари бундан олдинроқ пайдо бўлган. Товар-пул муносабатлари ва ишлаб чиқаришнинг капиталистик усули ривожланиши билан пул тизимида сезиларли ўзгаришлар юз беради.

Пул тизими турлари пул қандай шаклда амал қилишига боғлиқ, яъни пул: у мумий эквивалент - товар сифатида, ёки қиймат белгиси сифатида бўлишига қараб қуйидагича пул тизимлар мавжуд бўлган.

Металл пул муомаласи тизимлари ва қозғалов ва кредит пуллар муомаласи тизимлари. Биринчи тизимда металл пул бевосита муомалада бўлади ва пулнинг а функцияларни бажаради, кредит пуллар эса металл алмашилиши; Кредит ва қозғалов пуллар муомалага чиқиб кетиши билан қозғалов пуллар муомаласи тизими юзага келган.

Мамлакатда умумий эквивалент сифатида қабул қилинган металл ва .т муомаласи базасига қараб пул тизими биметализм ва монометализм пул тизимларига бўлинади. Биметализм - пул тизимида умумий эквивалент ролини металл (қупинча тин ва қумуш) бажарган, бу тизимда иккала иккала металлдан ҳам шғаларнинг эркин муомалага чиқарилиши ва уларнинг чексиз алмашилишига мал қилинган. Параллел валюта тизимида икки металл қиймати стихияли, металлнинг юзор баҳосига муносиб тарзда белгиланган. Бу пул тизимида давлат металл эрасидаги муносибликни урнатиб қуйган. Олтин ва қумуш тангаларнинг чиқарилиши ва уларнинг аҳоли томонидан қабул қилиниши ана шу муносибликка мувофиқ амалга оширилган.

Биметализм XVI-XVII асрларда кенг тарқалган бўлиб Гарбий Европанинг қатор мамлакатларига эса XIX асргача етиб келган. 1865 йили Франция, Бельгия, Швейцария ва Италия мамлакатлари биметализмни халқаро сулҳ - Лотин танга Иттифоқи ёрдамида саклаб қолишга уринишган. Тузилган конвенцияда иккала металлдан ҳам 5 франк ва ундан юқори қийматли тангаларни чиқариш, олтин ва қумуш уртасида 1:15,5 қиймат муносиблигини урнатиш шартлари қўзда тутилган.

Бироқ биметаллик пул тизимининг қулланилиши ривожланган капиталистик ҳужалик эҳтиёжларига мос келмасди, чунки қиймат улқови сифатида бир вақтнинг ўзида икки металл - олтин ва қумушнинг қулланилиши пулнинг ўшбу функцияси табиатига тўғри келмаган. Умумий қиймат улқови бўлиб қатат биригина товар хизмат қилиши мумкин. Бундан ташқари икки металл орасидаги давлат томонидан урнатиладиган нисбат уларнинг бозор нархиға тўғри келмас эди. XIX аср охирида қумуш ишлаб чиқаришнинг арзонлашилиши ва унинг қадрини йўқотиши натижасида олтин тангалар муомаладан ҳазинаға кета бошлади. Бунда Коперник-Грешемнинг қонунини юзаға чиққан, яъни ёмон пуллар муомаладан яхшилариини чиқариб ташлаган.

Капитализм таракқиёти мустаҳкам пул, ягона умумий эквивалент, бўлишни талаб қилди, шунинг учун биметализм ўз ўрниини монометализмга ўзгариб бери.

Монометализм - бу пул тизимида ягона металл (олтин ёки қумуш) умумий эквивалент ва пул муомаласининг асоси бўлиб хизмат қилади. Ам қилаётган танға ва бошка қиймат белгилари қийматбаҳо металл алмашилилади.

Кумуш монометализми Россияда 1843-1852 йилларда, Голландияда 1847-1875 йй. да мавжуд бўлган.

Чор Россияда кумуш монометализми тизими 1839-1843 йилларда утказилган пул ислоҳоти натижасида қабул қилинган. Пул бирлиги кумуш рубли бўлган. Кейинчалик муомалага кредит билетлари ҳам чиқарилган, улар кумуш танга билан тенг муомалада қатнашган ва эркин тарзда металлга алмаштирилган. Лекин бу ислоҳот сунаётган қрепостнойлик тизими давлат бюджети ва ташқи савдо баланси тақчилиги шароитида пул муомаласини узокрок муддатга тартибга сола олмаган. 1853-1856 йиллардаги 1-дирим уруши қуп микдорда қушимча кредит пуллари эмиссиясини талаб қилди ва амдадд улар қоз пулга айланиб қойдид-дд^{5*} - ""

Илк бор олтин монометализми (стандарт) пул тизими сифатида Буюк Британияда XVIII аср охирида қарор топган ва қонун билан 1816 йилда тасдиқланган. Қупчилик бошқа давлатларда у XIX асрнинг охириларида жорий қилинган: Германияда - 1871-1873 йилда, Швеция, Норвегия, Данияда - 1873 йилда, Францияда - 1876-1878 йилда, Австрияда - 1892 йилда, Россия ва Японияда - 1897 йилда, АК;Ш да - 1900 йилда.

1-диримат белгиларининг олтинга алмашинишига қараб олтин монометализми уч қўринишга ажратилади: олтин танга стандарти (золотомонетный стандарт), олтинришт (золотослитковый) стандарти, ва олтин валюта (золотовалютный или золотодевизный) стандарти.

Олтин танга стандарти капитализмнинг эркин рақобатига жуда қўе қелган, ишлаб чиқариш, кредит тизими, жаҳон савдо қапители қелиб чиқилишининг ривожланишига ёрдам берган. Бу стандарт қуйидаги асосий хусусиятлар билан қарактерланади:

Мамлакат ички муомаласида тулақонли олтин танга мавжуд бўлади, олтин пулнинг барча функцияларни қажаради;

хусусий шахсларга тангаларни эркин қарб қилишга руқсат этилади (қупинча мамлакат қарбқонасида);

муомаладаги тула қийматли бўлмаган пуллари (банкнота, кредит пуллари) эркин ва қексиз тарзда олтин пуллари алмашинилади;

Олтин **ва** қет эл валютасини эркин тарзда олиб қикиш ва олиб қиришга, ҳамда эркин олтин бозорларининг амал қилишига йул қуйилади.

Олтин танга стандартининг амал қилиши Марқазий эмиссия банқларида олтин қажиралари бўлишини талаб қилган. Булар танга муомаласининг резерви бўлиб қизмат қилган, банкноталарнинг олтинга алмашиниши таъминланган ва жаҳон пуллари резерви бўлган.

Биринчи **жаҳон** уруши даврида бюджет тақчиллигининг усиши, унинг "қажмлар чиқариш **ва табора** усиб бораётган пул эмиссияси билан қопланиши муомалада пул қажмининг ортиб қетишига олиб қелган. Бу пул массаси эмиссия қажми **ва** банқларнинг олтин қажираларидан анчагина устун эди. Бу қол эса қоз пулларнинг олтин тангаларга эркин алмашинишини қавф остига қуйди. Бу даврда олтин танга стандарта урушда қатнашган давлатларда, қейинчалик эса қупчилик бошқа мамлакатларда ҳам (1-диримдан ташқари, унда 1933 и. қача бу тизим амал қидган) қажт даврини утаб бўлади: банкноталарнинг олтинга алмаштириши тутатилди, уни қегарадан олиб қикиш ман қилинди, ҳамма олтин тангалар қазинага қайтарилди. Биринчи жаҳон уруши туғандав сунг капитализмнинг умумий инқирози шароитида қеч қандай капиталистик мамлакат уз валютасини барқарорлаштиришни олтин танга стандартига қайтиш асосида амалга ошира олмади. Олтин қолип стандартида, олтин танга стандартидан фарқли уларок, муомалада олтин танга ва унинг эркин қарб этилиши қузда тутилмайди. Банкнота ва бошқа тула қийматга эга бўлмаган пуллари олтин қуйилмаларга алмашинилади. Англияда стандарт 12,4 кг олтин қуйилмаси 1700 ф. ст., Францияда эса 12,7 кг олтин қуйилмаси 215 минг франкка тенглаштирилган.

Австрия, Германия, Дания, Норвегия ва бошқа мамлакатларда олтин девиз стандарта урнатилган, бунда ҳам олтин тангалар муомаласи ва эркин қарб этилиши қузда тутилмайди. Тула қиймати бўлмаган пуллари олтинга алмашиш олтин қуйилма стандарта бўлган давлат валютасига алмашиш орқали амалга оширилган. Бу йул билан олтин валюта стандарти

урнатилган давлат пул бирлигини олтин билан билвосита алокаси сакланиб турилган.

Шундай қилиб, олтин девиз стандартида бир мамлакат валютаси бошқа давлат валютасига боглик булган.

1929-1933 йиллардаги жаҳон иктисодий инкирози натижасида олтин стандарт барча мамлакатларда бекор қилинди (масалан, Буюк Британияда 1933 йилда, АҚШ да - 1933 йилда, Францияда - 1936 йилда) ва банкноталар муомаласи қарор топди.

1944 йилда ташкил қилинган Бреттон-вуд Жаҳон валюта тизими узи билан давлатлараро олтин-валюта стандарти тизимини, бошқага қилиб айтганда Ыз моҳияти бўйича эркин конвертацияланадиган валюта асосида давлатлар учун олтин-доллар стандарти тизимини қарор топтирган. Олтин-доллар стандартининг моҳияти шундаки, у фақат марказий банклар учун урнатилган ва бунда фақат битта валюта - АҚШ доллари олтин билан алоқадор булган. Олтин захира салмогининг сусайиб кетиши сабабли қуйилмаларини долларга сотиш тухтатилди ва олтин-доллар стандартов ҳам яқун ясалди.

Ривожланган капитализм шароитида банкноталар кредит табиатини саклаб қолган - улар иктисодиёт, давлатни кредитлаш учун мулжалланган бўлиб расмий чиқарилади, ва қогоз-пул муомаласи қонуниятларига бўйсунди.

Пул тизимининг ҳолати мамлакат иктисодига, ишлаб чиқаришнинг ривожланишига узвий боглик булади. Пул тизими ишлаб чиқаришини суръатларини уғйлаб туриш ёки тезлаштиришга таъсир қурсатади.

Замонавий пул тизими қуйидаги элементларни уз ичига олади: пул бирлиги; валюта курсини урнатиш қоидалари, баҳолар масштаби; пул қурилишлари; эмиссия тизими; давлат ёки кредит аппарати.

Пул тизимининг таркибий қисми миллий валюта тизимидир, наинки у нисбатан мустақдл булса **ҳам**.

Пул бирилиги - қонуний тарзда урнатилган пул белгиси бўлиб, барча товарлар баҳосини узаро солиштириш ва ифодалаш учун хизмат қилади. Қупинча пул бирилиги майда бўлинувчи қисмларга ажралади. Қупчилик мамлакатларда *унлик* бўлиниш тизими урнатилган. Масалан, 1:10:100 (АҚШ доллари 100 центга 1 фунт стерлинг - 100 пенсга, Индонезия рупияси - 100 сенга тенг ва ҳ.к.)

Расман баҳолар масштаби узининг иктисодий маъносини давлат-монополистик капитализми ривожланиши ва кредит пулларни олтинга алмашиниши тухтатилгандан сунг йукотди. 1976-1978 йилда утказилаган Ямайка валюта ислоҳоти натижасида олтиннинг расмий нархи ва пул бирикларнинг олтин таркиби бекор қилинди.

донуний тулов воситаси булган пул қурилишлари - булар асосан банк кредит билетлари, қогоз пуллар (ҳазина билетлари) ва тангалардир. Масалан, АҚШ да муомалада қуйидаги пуллар мавжуд: 100, 50, 20, 10, 5 ва 1 долларлар, банк билетлари. Ҳазина билетларидан ташқари ' қумуш-мис ва мис-никель тангалар (50, 20, 10, 5, 1 центли) чиқарилади. Буюк Британияда муомалада 50, 20, 10, 5, 1 ф. ст. банкноталар: 1 ф. ст., 50, 10, 5, 2 пенни, 1 ва 1/2 пенсли тангалар амал қилади. Яна эски 2 ва 1 шиллинг тагалари юритилади, улар янги

10 ва 5 пенсга тенг. Агар ривожланган мамлакатларда асосан банк билетлари \ чиқарилса, қатор ривожланаётган мамлакатларда қупрок ҳазина билетлари чиқариш қенг тарқалган. Масалан, Индонезияда 50, 25, 10, 5, 1 сен қийматли, Ҳиндистонда - 1 рупия қийматли ҳазина билетлари чиқарилади.

Ривожланган мамлакатларда банк билетларининг эмиссияси Марказий банклар томонидан, ҳазина билетлари ва тангалар қонунда белгиланган эмиссия ҳуқуқига асосан ҳазина муассасалари томонидан чиқарилади. Бу мамлакатларда пул эмиссиясининг асосий канали - депозит чек эмиссиясидир. Миқоз счётларидагн депозитларга мувофиқ тарзда тулов оборотини таъминлайдиган чек массасини қупайтирилади. Унда тижорат банклари ва бошқа кредит муассасалари иштирок этади.

Пул сиёсати кредит сиёсати билан ҳаммаси боглик булгани учун бозор муносабатлари шароитида иктисодиётни давлат пул-кредит сиёсати билан тартибга солиб

туради. Купгина ривожланган мамлакатларда 70 йиллардан монетарлаштириш сиёсати киритилган. Бу сиёсатга асосан Марказий банклар муомаладаги пул массасининг усиши ва кредитларни тартибга солишда мақсадли мулжалларни урнатиши лозим. 1975 йилдан бошлаб Германия Марказий банки (давлат банки) келаси 12 ойга режалаштираётган муомаладаги пул массасининг усиш ёки қисқариш суъратлари тугрисида конгрессга ҳисобот беради.

Ривожланган мамлакатларнинг замонавий пул тизими қуйидаги хусусиятларга эга.

Пул бирлигининг олтин таркиби, банкноталарини олтин билан таъминлаш ва унга алмашишнинг бекор қилиниши;

-олтинга алмашинмайдиган, кейинчалик **қогоз** пул айланадиган, кредит пулларга утиш;

-пулни муомалага нафакат ҳужаликларни банклар томонидан кредитлаш, балки давлат харажатларини қоплаш учун чиқариш;

-пул муомаласида нақдсиз пул обороти устунлиги;

-пул муомаласини давлат томонидан тартибга солишнинг қучайиши.

1929-1933 йлардаги жаҳон иқтисодий инқирози даври ва ундан кейин юзага келган валюта блоклари, ривожланаётган мамлакатларда эмиссия институтлари ва уларнинг операциялари назорат қилиб турган метрополияларга боғлиқ булган пул тизимлари сакланиб қолишини таъминлаганлар. Эмиссия миқдори ҳужалик эҳтиёжлари билан эмас, тулов баланслари ҳолати билан белгиланган. Иккинчи жаҳон уруши ва ундан кейинги даврда урушгача булган валюта блоклари асосида алоҳида валюта зоналари яратилди. Бу валюта зоналари асосий валютага нисбатан бошқа валюталарнинг қайсий курсини ушлаб туриш; миллий валюталарни ҳегимон - давлат банкларида саклаш; зона ичида валюта ҳисоб-китобларнинг имтиёзли тартиби қайи хусусиятларга асосланиб фаолият олиб боради.

Адабиётлар руйҳати:

1. Каримов И.А. "Узбекистан по пути углубления экономических реформ" - Т.: Узбекистан, 1995.
2. Каримов И.А. Стабильность и реформы: Статьи и выступления" - М.: Палея, 1996
3. Закон Республики Узбекистан "О Центральном банке" .
4. Закон Республики Узбекистан " О банках и банковской деятельности".
5. Инструкции Центрального банка и коммерческих банков республики.
6. Банковское дело. Под ред. проф. Лаврушина О.И. М., Финансы и статистика, 1992.
- 7.

Мавзу №10.Узбекистон Республикаси пул-кредит тизими

Режа:

- 1.Республика биринчи пул тизимининг шаклланиши.
- 2.Пул тизими хақидаги қонун. Миллий валютанинг чиқарилиши.
- 3.Узбекистон Республикаси банк тизими ва унинг алоҳида бугинларининг тавсифи

Асосий иборалар:

Пул тизими. Республика кредит тизими, пул қонуни, банк қонунлари.

Маълумки, ҳар бир давлат узининг пул тизимига эга бўлади. Ўзбекистоннинг мустақил давлат сифатида ажралиб чиқиши унинг мустақил пул тизимига эга бўлиши тақозо қилди. Мустақил пул тизимини ташкил топишининг 1 босқичи 1993 йилдан бошлаб “сум-купон”ларнинг муомаласага чиқарилиши ҳисобланади. Ўзбекистон пул тизимини қуришнинг иккинчи босқичи - 1994 йил июлдан бошлаб миллий валюта “сум” нинг муомаласага чиқарилиши бўлиб, у Ўзбекистон тарихидан жуда катта аҳамиятига эга.

Ҳар бир давлатнинг пул тизими маълум элементларидан ташкил топади ва қонун асосида юқори давлат органлари орқали бошқариб борилади.

Ўзбекистон Республикаси пул тизими элементлари бўлиб, қуйидагилар ҳисобланади:

- пул бирлигининг номи;
 - пул бирлигининг турлари - қогоз ва металл пуллар;
 - уларни муомаласага чиқариш қоидалари;
 - пул, кредит, валюта бошқарувини амалга оширувчи давлат органлари;
 - нақд пуле из тулов обороти ва кредит пуллар (чек, вексель) муомаласини олиб боришда давлат томонидан белгиланган шартлар;
 - миллий валютани четга олиб чиқиши ва четдан олиб келиш қоидалари;
 - халқаро ҳисоб-китобларни ташкил қилиш асослари;
- миллий валютани чет эл валютасига алмаштириш тартиби ва давлат томонидан Урнатилган валюта курси.Алоҳида олинган давлатнинг пул тизими уз хусусиятларига эга бўлиб, унинг элементлари у ёки бу томонига узгариши мумкин.

Пул тизими ижтимоий ҳаётнинг қузғуси ҳисобланади десак хато бўлмаса керак. Шунинг учун ижтимоий ишлаб чиқариш жараёни пул тизимини объектив талаблар, яъни пул тизимининг ягона бўлиши, пул бирлиги қийматининг дойимийлиги ва пул муомаласининг талабга қараб узгариб туриши кераклигини қуяди.

Собиқ СССРнинг давлат сифатида тарқалиб кетиши марказлашган пул тизимининг ҳам тугашига олиб келади. Натижада баъзи республикалар рублни уз миллий валютаси сифатида ишлатиб турган ҳолда уз пул сиёсатини олиб борди. Эстония, Латвия, Литва, Украина биринчи бўлиб рубль зонасидан чиқиб уз миллий валютасини қабул қилишди. Кейинчалик Озарбойжон, Ўзбекистон ва Молдавия республикалари бу йўналишни давом қилдирдилар. Рубль тизимида вужудга келган тартибсизликлар, миллий валюталар ва қулонларнинг муомаласага чиқарилиши, ягона пул-рубль зонасининг тугатишига, унинг ҳар хил курсга эга бўлишига олиб келади.

1992 йил охирига келиб Россияда товарлар баҳосининг ойлик ўсиши 25-30 доизгача қутарилди. Москва валюта биржасида рублнинг номинал қиймати бир долларга 125 рублдан, декабрь 1992 йилда 485 рублгача, март 1993 йил 1 доллар 560 рублгача тенглашди. Пул қадрини тушиши, нақд пул етишмовчилигига, жирги эса иш хақи, нафақаларни тулашда қийинчиликлар бўлишига олиб селди. СССР мавжудлигининг охириги банклар тутрисидаги қонунга асосан давлат банки урнига Марказий банк, мустақил давлатларда Марказий (ёки иллий) банклар ташкил қилинди.

Россия Марказий банки пул эмиссиясини билан боглик булган эперацияларни бажариш ҳукукини уз кулига олди. Ундан ташқари давлат пул эелгиларини босиб чиқарувчи муассаса Россияда жойлашган эди. Мустакил давлатлар Марказий банкларнинг пул муомаласини олиб бориш бўйича ҳаракатлари чеклаган эди. Натижада пул таҳчиллиги юзага келади ва у алоҳида олинган республикаларда ҳар хил даражада намоён булди. Масалан, Россия Марказий банки муомалага чиқарган пулларда Россиянинг салмоги 1991 йил декабрида 64 фоизини ташкил қилган булса, 1992 йил июнига келиб эмиссиясининг 77 фоизи Россияни нақд пул билан таъминлашга йуналтирилган. долган барча Республикаларни нақд-пул билан таъминлашган учун муомалага чиқарилган пулларнинг фақат 23 фоизигача сарфланган, яъни бошқа республикалар эҳтиёжини пул билан таъминлаш салмоги тушиб кетган. Масалан, Белоруссия, Грузиянинг салмоги 3 фоиздан 1,5 фоизгача, Украина ва Болтик бўйи республикаларининг салмоги янада купрок қисқарган. Ўзбекистонда ҳам пул ресурслари таҳчиллиги нақд пулга булган талабнинг қондирилмаганлигида намоён булган. Шу иқтисодий тенглик шароитида пул тизимини шакллантириш бўйича мустакил давлатлар олдида икки альтернатив йул турарди.

1. Ягона пул тизими зонаси - рубль зонасида қолиш ва ягона пул сиёсатини олиб бориш;
2. Ўз миллий валютасини муомалага чиқариб ўз пул тизимига эга бўлиш ва қушни мамлакатлар инфляциясидан узини ҳимоя қилиш;

Пул таҳчиллиги давом қилаётган ва Россия рубллари барқарор булмаган шароитда пул таҳчиллигини йукотиш мақсадида қўпгина республикалар, жумладан Ўзбекистон ҳам мустақилликнинг биринчи йилларда пул тизимини шакллантиришнинг лойиҳасини тузди юқорида таъкидлаганимиздек муомалага қўпон талонлар чиқарияди ва кейинчалик Ўзбекистон узининг миллий ва муомалага чиқарди. Ўзбекистон миллий валютаси-сумнинг и чиқарилганига уч йилча вақт ўтди ва у пул сифатида барча рда ишлатилиб келмоқда.

”екистон миллий пул тизимининг асосий элементи бўлмиш сум жамият арига хизмат қилади. Шунинг учун пул тизимининг асосий вазифаси улимизнинг кадрини мустаҳкамлашдан иборат. Бу жуда маъсулиятли длмаган вазифа. Ўзбекистоннинг ўз иқтисодини бозор талабларига мос ривожлантиришга қаратиши, бозор иқтисодига ўтишда Ўзбекистоннинг хусусиятларига эга эканлиги миллий валютанинг барқарор бўлишини лади.

зирги кунимиз, иқтисодимизнинг ривожланишида амалга оширилаётган л жараёнлар, катта қурилишлар ва молиялаштиришлар Ўзбекистон и мустақилликка эришиш учун тутри йул танглаганини қўрсатиб Зеро мустакил пул тизимига эга бўлмасдан иқтисодий жихатдан давлат бўлиш мумкин эмас.

Бекстон замини ва халқи олдиндан муқаммал тарихга, соҳалар бўйича <ил тизимига эга булган. Шунинг учун биз қисқача пул тизимимизнинг д-рисида тўхталмоқчимиз.

ёзи манбаларда келтирилишига Қараганда Урта Осиёда биринчи /Искандар Зулқарнай даврида милoddан аввал 250 - 261 йилларда бошланган.

зирги Марказий Осиёнинг қўпгина майдони олдинги Бухоро давлатига ўлган ва шу кўнги МДХ давлатлари ичида Ўзбекистон Республикаси и яъни, Бухоро давлатида биринчи металл пуллар зарб қилган. Металл зарб қилинганга қадар Бухоро давлатида савдо-сотикда пул бирлиги и бутдой ва КОФ03 материал ишлатилган. ринчи металл пуллар Бухоро давлатида 700-йилларда зарб қилинган. ар қумуш тангалар бўлиб, Бухоро давлати шўҳи Қана-Бухоро-Худат .н чиқарилган. Танга юқори сифатга эга булган тоза қумушдан зарб .: Танга уртасида шўҳнинг тасвири ва унинг атрофига қўрьон (ан ёзилган. Бу қумуш пуллар “дирҳам” деб аталган. Бухар-Худдат 40 татни бошқаргандан кейин, тахтга халифа Абу-Бақр-Сиддик ўтирган. :р, кейинчалик шўҳ Қорун-ар-Рашид даврида Бухоро давлатида пул зархарор бўлиб, савдо қўпрок, дирҳамларда олиб қорилган. Бу орада давлати ҳам узининг қумуш тангаларини муомалага қиритган. “Пекин 'қрок дирҳамлар билан савдо олиб қоришни афзад қўрган. Дирҳамларга булган талабнинг ошиши, Бухоро давлатининг қўпгина бошқа мамлакатлар билан савдо олиб қориши, ҳамда дирҳамларнинг жуда юқори қўба ва сифатга эга бўлиши аста секинлик билан уларнинг муомаладан йуқолишига олиб келган.

801 йилнинг қўзида тахтга Гидриф келган ва у пул тизимини барқарорлаштириш

максадида муомалага 6 турдаги олтин, кумуш, тери, темир ва мис, ҳар хил металл коришмасидан зарб килинган пул бирликларини чиқарган. Бу пуллар халқ орасида “гидрифи”лар деган ном олган. Кумуш гидрифилар дирҳамларга Караганда сифати паст ва кумушга темир коришмаси натижасида корамтир рангда булган. Бу пуллар аҳоли орасида муомалада яхши қабул килинмаган, шунинг учун давлат олдинги пулга нисбатан янги кумуш гидрафининг мажбурий курсини белгилаб қуйган, яъни 6 гидрифи 1 дирҳамга тенглаштирилган ва аста-секинлик билан солиқ ва туловларни фақат гидрифида олишнинг жорий қилиш орқали 1 гидрифини 1 дирҳамга тенглаштиришга эришилган. Давлат томонидан ҳар хил солиқ ва туловларни фақат гидрифида тулашни жорий қилиш натижасида 822 йилларга келиб 100 кумуш дирҳам 70 гидрифига, 1 гидрифи тилло 7,5 гидрифи кумушга тенглаштирилган. Гидрифилар Бухорода Маҳак 1дасрида зарб килинган.

Шуни таъкидламоқчимизки, биринчи рус давлатида муомалада пайдо булган металл пуллар дирҳамлар ҳисобланади. Рус давлатида дирҳамлар бир неча булакларга бўлиниб муомалада ишлатилган. Топилмалар шуни курсатганки, рус давлатида IX-X асрда савдода қулланилган дирҳамлар 40 булакка бўлиниб, ҳар бир кумуш булакчаси пул бирлиги сифатида ишлатилаган. Кейинчалик рус давлатига, Европа давлатлари металл пуллари кириб келган ва фақат X асрнинг охиридагина киев князи Владимир томонидан биринчи рус тангалари “гривни” зарб килинган.

X асрнинг урталари (943-954 йиллар)да Исмоил Самоний даврида Бухоро давлати майдони кенгайиб ҳозирги Ўрта Осиё давлатларини қарийиб барча майдонини ўз ичига олган ва у 3 ва ундан ортиқ Европа мамлакати майдонига тенг келган.

Самонийлар даврида пул тизими жуда юқори даражада ривожланган. Муомалага яна сифатли кумуш тангалар - дирҳамлар, олтин пуллар киритилган. Бу пуллар муомалада доналаб ва оғирлиги улчаб, қабул килинган. Бухоро давлати Европа давлатлари билан кенг савдо-сотик олиб бориши натижасида юқори сифатли кумуш тангалар Европа ва рус давлатига оқиб ўтган ва биз юқорида таъкидлаганимиздек рус давлати бу дирҳамларни булакларга бўлиб, пул бирлиги сифатида муомалада ишлатилган.

XI асрда самонийлар давлатидаги туркларнинг урин олиши пул муомалаини ҳам ўзгартирсада, олтин ва кумуш тангалар пул тизимининг асосий элементи сифатида сакланиб қолди.

XII-XIII асрларда Дорахонийлар, Ҳоразмшоҳ даврида, кейинчалик Тимурийлар даврида муомалада асосан олтин, кумуш, мис тангалар қўлаб зарб килинган. Шайбоний хон даврида 1507 йилда пул ислоҳати ўтказилиб, чеклаган миқдорда муомалага олтин, кумуш, мис, мис ва кумуш коришмасидан танга пуллар чиқарилган. Олтин тангалар “тилло”, кумуш танга “танга”, мис танга “динор” деб номланган ва энг майда танга динорнинг 1/6 қисмига тенг бўлиб “пул” деб номланган.

Темурийлар даврида “амири” дирҳамдари муомалага чиқарилган. Уларнинг вазни 5,7-6,0 гр. атрофида булган ва кейинчалик дирҳамларда кумуш миқдорини камайтирилгани учун тангалар вазни ҳам камайиб борган.

Ўзбекистан пул тизимининг яна бир муҳим санаси бу 1708-1709 йилларда Бухорода ўтказилган пул ислоҳотидир. Бу ислоҳот шоҳ Ўбайдуллоҳон томонидан ўтказилган бўлиб, муомалага паст сифатли тангалар чиқарилган. Бу тангаларда кумуш миқдори олдинги тангаларга нисбатан кам булган ва улар давлатнинг уруш билан боғлиқ ҳарбий харажатларини қоплаш учун зарб килинган. Олдинги 1 кумуш танганинг оғирлиги 1. мисқолга тенг булган. ул ислоҳотига асосан 1 кумуш танга 4га бўлиниб, энди тўрт кумуш танга зарб килинган ва уларнинг ҳар бирининг вазни 1 мисқолга тенг булган. Натижада кумуш танганинг сифати тушган. Муомаладаги пуллар “яхши” ва “ёмон” пулларга бўлинган. 1 мисқол 24 нухудга тенглаштирилган, яъни 24 нухуд =1 мисқол, 1 мисқол =4,8 гр. кумушга тенг булган.

Ўбайдуллоҳон ўтказган пул ислоҳотининг хусусияти шундаки, у тангадаги кумуш миқдорини энг минимал даражагача камайтирган, бундай ҳол ўнгача ва ўндан кейин амалиётда қўлланилган эмас. Бу тўғрида қуйидаги жадвал маълумотларига мувофиқ қилишимиз мумкин.

Жадвал 1

№	Йиллар	Тангадаги кумуш миқдори - %
1.	1608-1610	90
2.	1615-1623	80
3.	1617-1678	70
4.	1699-1700	35
5.	Убайдуллохон даврида	22,5

Жадвалдан куриниб турибдики, танганинг кумуш миқдори 90 фоиздан Убайдулла - Боходирхон даврида 22,5 фоизгача тушган, яъни тангаларнинг сифати тушиб борган.

1дарийиб 100 йиллардан кейин, XVIII аср урталарида Мухаммад Раҳимхон даврида тангадаги кумуш миқдори 30%гача оширилган. XVIII асрнинг охири XIX асрни бошларига келиб Бухоро давлати яна юкори сифатли пул тизимига эга булган.

Россиянинг "Урта Осиёга юриши натижасида, 1865 йилда Ташкент руслар кулига утган. Кейинчалик Бухоро давлатининг Ура-Тепа, Жиззах, Самарканд, Каттакургон, Ургут каби шаҳарлари Россия қарамоғига утган. Бухоро амири Россия билан дустлик шартномасини тузган ва ярим мустакил давлат булиб узининг мустакил пул тизимини саклаб колган, ҳамда мустқил пул сиёсатини олиб борган. Уша даврда муомалага олтин, кумуш, мис тангалар чиқарилган. 1 тилло Россиянинг 6 рубль 80 копеек, 1 танга (кумуш) 15 копеекга, 1 мис танга - (мира) 4 копеекга, пул 1/4 копеекга тенглаштирилган. Муомалада купрок кумуш танга ишлатилиб, унинг курси 1 тангага 12 копеекдан 20 копеекгача узгариб турган. Утган асрнинг 90-йилларида Россия, Тошкент, 1дуконда кейинчалик Бухорода уз банкларини очган. Муомалага рус олтин, кумуш тангалари ва кредит билетлари кириб келган. Бухорода рус олтин, кумуш тангасидан кура кредит билетлари жуда машхур булган. Бухоро беклари амирга тулайдиган солик ва бошка тулов, инъомларини кумуш тангада карвонларда олиб келгандан кура, кредит билетларда олиб келиши уларга арзон ва осон булган. Шунинг учун кумушлар рус кредит билетларига алмаштирилган. Рус банкларига шу йул билан ва бошка йуллар билан тушган кумуш тангалар кайтиб муомалага чикмаган. Улар Россияга жунатилгак ва Петербургдаги зарбхонада кайта ишлатилиб рус кумуш тангаси булиб муомалага чиқарилган. Бухоро тангаси 84 фоизли пробадаги кумушдан тайёрлангани учун рус кумуш тангасидан анча сифатли булган ва у кайта ишланганда бир Бухоро тангасидан бир неча рус тангаси зарб килинган. Бу эса Россия хазинасига жуда катта фойда келтирилган. Ҳисоб-китобларни олиб боришда, тиллони рублга айлангиришда кийинчиликлар булгани учун Россия давлати Бухоро давлати пул тизимини Россияга бирлаштириш тугрисидаги масалани куйган, Россия Молия Вазирлиги томонидан Бухоро давлати пулининг лойиҳаси ишлаб чиқилган. Унга асосан чиқариладиган пул 15 копеекгача тенг булиб, унинг бир томонида Россия ҳукумат белгиси тасвири иккинчи томонида Бухоро давлати белгиси тасвири булиши керак эди. Лекин, Бухоро амирнинг хизмати туфайли бу иш амалга оширмасдан колиб кетган. 1923-24 йилларгача Бухоро узининг пул бирлигининг саклаб колган. Туркистоннинг Россияга қошилиши натижасида,

XX асрнинг бошларида Туркистонда рус кредит билетлари, маҳаллий векселлар, кейинчалик совзнаклар, "Туркбон"лар, червонецлар муомалада булган. 20 йилларнинг урталаридан бошлаб ягона пул тизими барпо килиниб, Собик СССР ҳудудида рубль пул бирлиги сифатида қабул килинган ва мустакилликгача пул муомаласи шу пул бирлигида олиб борилган.

Адабиётлар руйхати:

1. Каримов И.А “Узбекистан по пути углубления экономических реформ”-Т.:Узбекистан,1995.
2. Каримов И.А. Стабильность и реформы: Статьи и выступления”-М.:Палей,1996
3. Закон Республики Узбекистан “О Центральном банке” .
4. Закон Республики Узбекистан “ О банках и банковской деятельности”.
5. Инструкции Центрального банка и коммерческих банков республики.
6. Кредит. Абдуллаев Ё.А., Бобокулов Т. Т., 1996.

Глоссарий

Pul – bu maxsus tovar, umumiy ekvivalent bo`lib, abstrakt mehnat xarajatlarni o`zida aks ettiradi va tovar xo`jaligidagi ijtimoiy ishlab chiqarish munosabatlarni ifodalaydi.

**Qog`oz pullar** - to`laqonli pullarni taqdim etuvchi pul belgilaridir.

Kredit pullar. Xo`jalik yuritish amaliyotida tovar munosabatlari umumiy tus olgan sharoitda tijorat va bank krediti qo`llanilishining kengayishi shunga olib keldiki, o`z funktsiyalari, muomala sohasi (chegaralari), kafolatlari va shu kabilarga ko`ra oddiy pullardan farq qiladigan va mutlaqo boshqacha qoidalar bilan boshqariladigan kredit pullar umumiy tovar bo`lib qoladi. Kredit pullar ijtimoiy-iqtisodiy jarayonning birmuncha rivojlangan, oliy sohasiga xosdir.

Kredit pullari evolyutsiyasi: veksel`, banknota, elektron pullar, kredit kartochkalari.

**Veksel`** - qarzdorning yozma majburiyati (oddiy veksel`) yoki kreditorning qarzdorga vekselda yozilgan summani muayyan muddatdan keyin to`lash to`g`risidagi buyrug`i (o`tkazma veksel` – tratta).

**Oddiy va o`tkazma veksellar** – bular tijorat vekseli, ya`ni savdo bitimi asosida vujudga keladigan qarz majburiyatining turlaridir

Moliyaviy veksellar - muayyan summadagi pullarni qarzga berishda kelib chiqadigan qarz majburiyatlari ham amal qiladi

**G`azna veksellari** - moliyaviy veksellar bir turidir. Bunday veksel` hukumatning qisqa muddatli qog`ozi bo`lib, uning amal qilish muddati bir yildan oshmaydi (odatda 3-6 oy bo`ladi). Bu yerda davlat qarzdor rolini bajaradi.

**Do`stona veksellar** – pulsiz, real tijorat bitimi bilan bog`liq bo`lmagan, kontragentlar tomonidan bunday veksellarni banklarda hisobga olish yo`li bilan pullarni olish maqsadida bir-biriga yozib beradigan veksellardir.

Vekselning o`ziga xos xususiyatlari quyidagilardir:

- a) abstraktlik (vekseldagi bitimning aniq turi ko`rsatilmagan);
- b) munozarasizlik (notariusning norozilik haqidagi dalolatnomani tuzganidan keyin to majburlovchi choralarni qo`llashgacha qarzning majburiy ravishda to`lanishi);
- v) aylanishlik (vekselning to`lov vositasi sifatida uning orqa tomonida berish haqidagi yozuvni yozib (jiro yoki indossament) boshqa shaxslarga berilishi. Bu veksel majburiyatlarining o`zaro hisobga olinish imkoniyatini yaratadi).

Banknota – bu bankning qarz majburiyatidir. Hozirgi vaqtda banknota markaziy bank tomonidan veksellarni qayta hisoblash, turli kredit tashkilotlari va davlatni kreditlash yo`li bilan chiqariladi.

CHek – bu omonatchining tijorat yoki markaziy bankka yozib beradigan o`tkazma vekselining bir turidir.

Elektron pullar – bu banklarning komp'yuteri xotirasidagi hisobvaraqlardagi pullar bo'lib, ularning tasarruf qilinishi maxsus elektron qurilma yordamida amalga oshiriladi

Plastik kartochkalar hisob-kitoblarning naqd pullar va cheklarning o'rnini bosadigan, shuningdek, uning egasiga bankdan qisqa muddatli ssudani olishiga imkon beradigan vositasidir.

Pullar quyidagi beshta funktsiyani bajaradi: qiymat o'lchovi, muomala vositasi, to'lov vositasi, to'lash va jamg'arish vositasi, jahon pullari

Pulning qiymati o'lchovi sifatidagi funktsiyasi. Pullar umumiy ekvivalent sifatida hamma tovarlarning qiymatini o'lchaydi. Tovarlarini ishlab chiqarish uchun sarflangan ijtimoiy zarur mehnat ularni tenglashtirish uchun sharoit yaratadi. Hamma tovarlar ijtimoiy zaruriy mehnat mahsuli hisoblanadi, shuning uchun o'zi qiymatga ega bo'lgan haqiqiy pullar (kumush, oltin) boshqa barcha tovarlar qiymatining o'lchovi bo'lishi mumkin. Bunda tovarlar qiymatining pullar vositasida o'chanishi ideal tarzda yuz beradi, ya'ni tovar egasida naqd pullarning bo'lishi shart emas.

Narx - tovarning pullarda ifodalangan qiymati.

Narx tovarlarni ishlab chiqarish va sotish uchun zarur ijtimoiy mehnat xarajatlari bilan belgilanadi. Tovarlarining narxi va ularning harakati negizida **qiymat qonuni** yotadi. Tovarining narxi bozorda shakllanadi va tovarlarga talab va taklifning teng bo'lganida bunday narx tovarning qiymati va pullarning qiymatiga bog'liq bo'ladi.

Metall pullar muomalasida **narxlar masshtabi** deb ushbu mamlakatda pul birligi qilib qabul etilgan va boshqa barcha tovarlarning narxlarini o'lchash uchun xizmat qiladigan pullik metallning vazni miqdoriga aytiladi.

Pullarning muomala vositasi sifatidagi funktsiyasi. Pullardan tovarlar va xizmatlarni xarid qilish va sotishda foydalanish mumkin. Pullar muomala (yoki ayirboshlash) vositasi sifatida jamiyatni barterli (mavozali) ayirboshlashning noqulayliklaridan xalos qiladi. Pullar hamma joyda va osonlik bilan to'lov vositasi sifatida qabul qilinadi. Ushbu ijtimoiy ixtiro resurslarning egalariga va ishlab chiqaruvchilarga alohida «tovar» (pullar) bilan haq to'lashga imkon beradiki, bunday alohida tovar keyinchalik bozorda mavjud bo'lgan har qanday tovarni sotib olish uchun ishlatilishi mumkin.

Pullarning to'lov vositasi sifatidagi funktsiyasi. Pullarning bu funktsiyasi kapitalistik xo'jalikda kredit munosabatlarining rivojlanishi tufayli vujudga keldi. Pullar tovarlarning kreditga sotilishida to'lov vositasi sifatida foydalaniladi, buning zarurligi tovarlarni ishlab chiqarish va sotishning shart-sharoitlari bir xilda emasligi, ularni ishlab chiqarish va muomalasi muddatining turli xilligi, ishlab chiqarishning mavsumiy tusdaligi, shuningdek, ishchilar va xizmatchilarga ish haqining to'lanishida foydalaniladi.

Kredit kartochkalari - to'lovlarning naqd pullar bilan bajarilishini qisqartirishga yordam berib, naqd pullar va cheklarning o'rnini bosadigan hisob-kitoblar vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Jahon pullari funktsiyalari. Tashqi savdo aloqalari, xalqaro qarzlar, tashqi sherikka xizmatlar ko'rsatilishi jahon pullarining paydo bo'lishini taqozo etdi. Ular umumiy to'lov vositasi, umumiy xarid qilish vositasi va ijtimoiy boylikning umumiy moddiylashtirilishi sifatida faoliyat yuritishadi.

Pul aylanishi - naqd pullik va naqd pulsiz shakllardagi pul belgilarining uzluksiz harakat jarayonidir.

Naqd pulsiz pul aylanishi – banklarda pul mablag`larini to`lovchilar va oluvchilarning hisobvaraqlari bo`yicha yozuvlar yordamida yoki o`zaro talablarni hisobga olish yo`li bilan amalga oshiriladigan pul aylanishidir. CHek, veksel`, bank trattasi va pul o`tkazmasi naqd pulsiz to`lovlarni amalga oshirishning asosiy vositalaridir

**To`lov topshiriqnomalari orqali hisob-kitoblar** – naqd pulsiz hisob-kitoblar shakli bo`lib, bunda to`lovchi unga xizmat ko`rsatadigan bank muassasasiga o`zining hisobvarag`idan mablag`larni oluvchining hisobvarag`iga muayyan summani o`tkazish haqidagi topshiriqni o`z ichiga oladigan hisob-kitob hujjatini taqdim qiladi.

**To`lov talabnomalari-topshiriqnomalari yordamidagi hisob-kitob** iqtisodiy kontragentlar o`rtasidagi naqd pulsiz hisob-kitoblarning yana bir uslubi hisoblanadi. Ushbu hisob-kitob shakli kamida uchta sub`ekt: yetkazib beruvchi, xaridor va ushbu sub`ektlar o`rtasidagi hisob-kitobni amalga oshiradigan bankning mavjud bo`lishini nazarda tutadi

**Inkasso bo`yicha hisob-kitob** - naqd pulsiz hisob-kitoblarning eng ko`p qo`llaniladigan shakli bo`lib, kamida uchta iqtisodiy kontragent: xaridor, sotuvchi va ushbu operatsiyani amalga oshiradigan tijorat bankining mavjud bo`lishini nazarda tutadi.

Oddiy inkasso to`lovning shunday tizimiki, unda to`lovning undirilishi inkasso shartlari asosidagi bitimning tuzilganligini tasdiqlaydigan moliya hujjatlari olinganida amalga oshiriladi.

Hujjatli inkasso to`lovning oluvchiga haqi to`langan tovarning yetkazib berilishi yuzasidan ayrim kafolatlar beriladigan tizimga kiradi. Bunday kafolatlar to`lovning o`tkazilishi amalga oshirilishida faqat inkasso shartlari asosidagi bitimning tuzilganligini tasdiqlaydigan tegishli hujjatlar va yuk bilan birga yuboriladigan tijorat hujjatlari olinganida beriladi.

Pul muomalasi qonuni muomaladagi tovarlar massasi, ularning narx darajasi va pul tezligi orasidagi iqtisodiy bog`liqlikni aks ettiradi.

Naqd pul aylanishi, odatda, tovarlar va xizmatlarga haq to`lanishi ehtiyojlari bilan bog`liq bo`lib, boshqa tijoratchilik bitimlarining tuzilishi va ularga haq to`lanishi jarayonlari bilan bog`liq emas

Pul agregatlari pul massasini o`lchovchilardan (ko`rsatkichlaridan) iborat. Pul agregatlari statistikada pullar harakatining muayyan sanaga bo`lgan yoki muayyan vaqt davridagi o`zgarishini tahlil etish uchun qo`llaniladi.

**Moddiy ne`matlarning likvidligi** deganda ushbu ne`matlarning tez va unchalik ko`p zararalarsiz pulga aylanishi qobiliyati tushuniladi. Moddiy ne`matlarning likvidligi vaqt bilan o`lchanadi.

Pul massasi tijorat banklari tizimidagi pul bazasining oshishi natijasida vujudga keladi va muomaladagi naqd pullardan va mijozlar hisobvaraqlaridagi pullar qoldiqlaridan iborat bo`ladi.

Pul massasi agregatlari, iqtisodiyot monetizatsiyasi koeffitsientini hisobga olish yordamidagi hisob-kitob eng namunali hisob-kitobdir

Majburiy zaxiralar deganda tijorat banklarining Markaziy bankdagi omonatlari (depozitlari)ning qonuniy tartibda belgilab qo`yiladigan eng kam normasi tushuniladi.

**Majburiy bo`lmagan (ixtiyoriy, ortiqcha) zaxiralar** deganda tijorat banklarining Markaziy bankdagi vakillik hisobvaraqlarida majburiy zaxiralarning belgilangan normasidan ortiq miqdorda saqlanayotgan mablag`lari tushuniladi.

Bank mul'tiplikatori pullarning bir tijorat bankidan boshqa tijorat bankiga harakati davrida tijorat banklarining depozit hisobvaraqlaridagi pullarning ko`payishi jarayonidan iborat.

Pul mul'tiplikatori - pul massasi bilan pul bazasi o`rtasidagi nisbatdir.

$$\text{Pul multiplikatori} = \frac{\text{Pul massasi}}{\text{Pul bazasi}}$$

Kredit mul'tiplikatori - tijorat banklarining o`z mijozlariga (iqtisodiyotga) kreditlari bilan Markaziy bankning tijorat banklariga kreditlari o`rtasidagi nisbati.

Tijorat banklari tomonidan

$$\text{Kredit multiplikatori} = \frac{\text{beril gan kreditlar}}{\text{Markaziy bank tomonidan tijorat banklariga beril gan kreditlar}}$$

Pul tizimi pul muomalasini tashkil etishning tarixiy jihatdan qaror topgan va qonun bilan mustahkamlab qo`yilgan shaklidir. Boshqacha aytganda, bu pul muomalasining aniq bir mamlakatda muayyan vaqt ichida qo`llaniladigan qoidalari va normalari majmuidir.

Bimetallizm – pul tizimining bir ko`rinishi bo`lib, ikki metallning umumiy ekvivalent sifatida (oltin, kumush) muomalada bo`lishi va uning davlat qonunlari bilan mustaxkamlangan holatidir. Oltin va kumushdan qilingan tangalar davlat tomonidan xo`quklari teng asosda belgilangan va nazorat qilingan. Bozor esa bu ikki metall uchun ikki xil bahoni belgilagan.

Monometallizm – bitta pul metalning umumiy ekvivalent sifatida, hamda pul muomalasi asosini tashkil etuvchi tizimdir.

Milliy valyuta tizimi pul tizimining tarkibiy qismi hisoblanadi

Zamonaviy pul tizimining xususiyatlari

- Pul birligining oltin tarkibi, banknotlarni oltin bilan ta`minlash va unga almashishning bekor qilinishi;
- Oltinga almashmaydigan, keyinchalik qog`oz pul va kredit pullarga o`tish;
- Pulni muomalaga nafaqat xo`jaliklarni banklar tomonidan kreditlash, balki davlat harajatlarini qoplash uchun ham chiqarish;
- Pul muomalasida naqdsiz pul aylanishining ustunligi;
- Pul muomalasini davlat tomonidan tartibga solishning kuchayishi.

O`zbekiston Respublikasining pul tizimi elementlari quyidagilardan iborat:

- Pul birligining nomi;
- Pul birligining turlari;
- Ularni muomalaga chiqarish qoidalari;
- Pul, kredit va valyuta boshqaruvini amalga oshiruvchi davlat organlari;
- Naqd pulsiz to`lov aylanishi va kredit pullar muomalasini olib borishda davlat tomonidan belgilangan shartlar;

- Rasman almashtiriladigan valyutani tashqariga olib chiqish va tashqaridan olib kelish qoidalar;
- Halqaro hisob-kitoblarni tashkil qilish asoslari;
- Milliy valyutani chet el valyutasiga almashtirish tartibi va davlat tomonidan valyuta kursini belgilash.

Inflyatsiya (lotincha «inflation» soʻzidan olingan va shishish, koʻpchish, koʻtarilish maʼnosini anglatadi) oʻz mohiyatiga asosan pulning qadrsizlanishi, tovar va xizmatlarga boʻlgan baholarning muntazam ravishda oshib borishi jarayonini anglatadi.

Sokin (polzuchaya, umerennaya) inflyatsiya. Ushbu inflyatsiya iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda mavjud boʻlib, ushbu holatda mahsulotlar, bajariladigan ishlar va koʻrsatiladigan xizmatlarga boʻlgan narx-navolar yiliga oʻrtacha 3% dan 10% gacha oshishi mumkin

Jilovlanmagan (giperinflyatsiya) inflyatsiya. Ushbu inflyatsiya holatida mahsulotlar, bajariladigan ishlar va koʻrsatiladigan xizmatlarga boʻlgan narx-navolar yiliga 1000% dan ortiq yoki oyiga 100% dan ortiq darajada oshadi. Ushbu holatda milliy iqtisodiyotda inqiroz yuzaga chiqadi. Buning natijasida ishlab chiqarish va bozor boshqaruvsiz faoliyat koʻrsataditi, narx-navo va ish haqi oʻrtasidagi farq ortadi.

Oshkora inflyatsiya. Talab tomoniga qaragan makroiqtisodiy tengsizlik doimiy ravishda narx-navoning koʻtarilib borishi bilan ifodalanadigan boʻlsa, bunday inflyatsiya oshkora inflyatsiya deb ataladi.

YAshirin inflyatsiya. Inflyatsiyaning ushbu turi shunday koʻrinishda boʻladiki, bunday holatda baʼzi bir isteʼmol mahsulotlariga narx-navo maʼmuriy tarzda davlat tomonidan oʻrnatiladi va tartibga solib turiladi.

Taklif inflyatsiyasida ishlab chiqarish xarajatlarini oshishi natijasida mahsulotlar, bajarilgan ishlar va koʻrsatiladigan xizmatlarga boʻlgan narx-navoning oʻsishi yuzaga chiqadi.

Talab inflyatsiyasi. Inflyatsiyaning ushbu turi mamlakat aholisi va xoʻjalik subʼektlarning daromadlari haqiqiy ishlab chiqarilgan mahsulotlar, bajarilgan ishlar hamda koʻrsatilgan xizmatlar miqdoridan tez oʻsadi. Bunday holatda talabnig har qanday oʻsishi narx-navoning oʻsishiga olib keladi.

Xarajatlar inflyatsiyasi. Inflyatsiyaning ushbu turi xom-ashyo va energetik resurslarga boʻlgan xarajatlarning oʻsishi tufayli ishlab chiqariladigan mahsulotlar va bajariladigan ishlarning narx-navosini oʻsishi natijasida yuzaga chiqadi.

Kredit inflyatsiyasi. Ushbu inflyatsiya turi mamakat markaziy, baʼzi mamlakatlarda milliy banklari tomonidan olib boriladigan kredit ekspansiyasi natijasida yuzaga chiqadi.

Import bilan bogʻliq inflyatsiya. Inflyatsiyaning ushbu turi aniq olingan mamlakatga tashqi omillar asosida yuzaga chiqadi.

Kutilayotgan inflyatsiya. Inflyatsiyaning ushbu turida davlat tomonidan olib borilayotgan pul-kredit va byudjet siyosati natijasida joriy yil uchun inflyatsiyaning tahliliy darajasi belgilanadi va u daraja tartibga solib turiladi.

Deflyator – bu pul ifodalangan iqtisodiy koʻrsatqiyalarni oʻtgan davrdagi baholar darajasiga

nisbatan taqqoslash maqsadida qo'llaniladigan koeffitsientdir.

Monetarizm maktabining asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

- 1) «Pullar ahamiyatga egadir», ya'ni kredit – pul sohasidagi o'zgarishlar mamlakat iqtisodiyotining umumiy holatiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi;
- 2) Mamlakat Markaziy banki iqtisodiyotdagi xo'jalik holatidan qat'iy nazar pul massasining barqaror o'sishini ta'minlab turishi lozim.

Byudjet siyosati – bu davlatning asosiy iqtisodiy siyosati hisoblanadi va uning asosiy maqsadi mamlakatning aniq belgilangan muddat mobaynida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning ustuvor yo'nalishlari belgilanadi va amalga oshiriladi.

Soliq siyosati – bu davlatning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy vazifalarini bajarishi uchun zarur moliya mablag'larini yig'ish uchun xo'jalik yurituvchi sub'ektlar va mamlakat aholisidan soliqlar, to'lovlar hamda majburiy ajratmalarni belgilash, ularni undirish yuzasidan qonun asosida belgilangan tizimdir.

Baho siyosati – bu mahsulotlar, xizmatlar va to'lovga qobiliyatli talab o'rtasidagi mutanosiblikga erishish hamda uni tartibga solib turish bilan bog'liq siyosatdir.

Kredit-moliya siyosati – bu Markaziy bank tomonidan qayta moliyalashtirish stavkasi, majburiy zahiralar me'yori va ochiq bozordagi operatsiyalar orqali mamlakat bank-kredit tizimini boshqarish hamda tartibga solib turishdan iborat.

Sanoat-investitsiya siyosati – bu yalpi ichki mahsulotning o'sishini ta'minlovchi mamlakat sanoat-texnologik qudratini rivojlantirishga qaratilgan siyosatdan iborat.

Tashqi iqtisodiy faoliyat siyosati – bu davlat tomonidan xorijiy mamlakatlar bo'lib tashqi iqtisodiy faoliyatni boj-tarif dastaklari yordamida tartibga solib turishdan iboratdir.

Emissiya siyosati – bu Markaziy bank tomonidan milliy iqtisodiyotning holatiga asosan muomalaga qog'oz pul chiqarish, ularning aylanishini tartibga solish va muomaladagi ortiqcha pullarni aylanmadan chiqarib turishdan iborat siyosatdir.

Pul islohotlari – bu mamlakatdagi pul muomalasini tartibga solish va kuchaytirish maqsadida davlat tomonidan mavjud pul tizimini to'liq yoki qisman o'zgartirishlarini amalga oshirishdir.

Reval'vatsiya o'z mohiyatiga asosan milliy pul birligini xorijiy valyutaga nisbatan kursini ko'tarib qo'yishdan iborat.

Deval'vatsiya o'z mohiyatiga asosan milliy pul birligini xorijiy valyutaga nisbatan tushirib qo'yishdan iborat.

Denominatsiya o'z mohiyatiga asosan milliy pul birligidagi ortiqcha nollarni olib tashlab muomalaga yangi pullarni chiqarishdan iborat.

Metallistik nazariya tarafdorlari – U.Stafford (1554-1612), T.Men (1571-1641), D.Nors (1641-1691) va boshqalar – tangalarning ishdan chiqishiga qarshi bo'lib, metallarning barqaror muomalada bo'lishini yoqlab chiqishdi. Ularning nazariyasi uchun davlatning boyligini pullar bilan, pullarning o'zini esa – asl metallar bilan bir xil deb tushunish xarakterli edi. Ular pullarning mohiyatini asl metallarning ijtimoiy xususiyatlari emas, balki tabiiy xususiyatlari bilan bog'lashgan,

pullarga ijtimoiy, ishlab chiqarish munosabati sifatida qarashmagan, balki ularni buyum deb bilishgan.

Nominalistlarning fikricha, pullar – bu faqat tovarlar ayirboshlashiga xizmat qiladigan ideal hisob birliklari, mahsulot, davlat hokimiyatining natijasi hisoblanadi. Bu nazariya tarafdorlari – J.Lokk (1632-1704), J.Berkli (1685-1753), J.Styuart (1712-1780) – pul birliklarining nomlari (funt sterling, taler, frank) «qiymatning ideal atomlari»ni ifodalaydi, deb faraz qilishgan.

Klassik miqdoriy nazariya uch qoidasi:

- 1) sabablilik (narxlar pullarning massasiga bog'liq bo'ladi);
- 2) mutanosiblik (narxlar pullar miqdoriga mutanosib ravishda o'zgaradi)
- 3) universallik (pullar miqdorining o'zgarishi hamma tovarlarning narxlariga bir xilda ta'sir qiladi) xos bo'lgan.

Valyuta - jahon bozorida, davlatlar o'rtasida pul vazifalarini bajaruvchi davlatlarning milliy pul birliklaridir.

Milliy valyuta - muayyan bir davlatning milliy puli. Shu davlat uchun boshqa davlatlarning milliy pul birliklari esa - **xorijiy valyutalar**dir.

Deviz - bu, xorijiy valyutadagi har qanday vositadir.

Xalqaro valyuta munosabatlari - bu, valyutani jahon xo'jaligida amal qilishi borasida shakllanadigan va milliy xo'jaliklar faoliyat natijalarining o'zaro almashuviga xizmat ko'rsatadigan ijtimoiy munosabatlar yig'indisidir.

Valyuta munosabatlari - bu, valyutani jahon xo'jaligi muomalasida amal qilish jarayonida va xalqaro aloqalar sohasiga xizmat ko'rsatishda o'ziga hos pul munosabatlarining yig'indisidir, yoki davlatlar, jahon valyuta bozorining sub'ektlari, muayyan davlatning rezident yoki norezident shaxslari o'rtasida valyutalarni sotish, sotib olish, majburiyatlarni bajarish hamda boshqa shu kabi jarayonlarda vujudga keladigan munosabatlardir.

Rezident shaxs - bu muayyan davlat hududida yashayotgan va ushbu davlat fuqarosi bo'lgan hamda mazkur davlat hududida faoliyat ko'rsatayotgan yuridik yoki jismoniy shaxsdir.

Norezident shaxs - bu muayyan davlat hududida yashab faoliyat ko'rsatayotgan, ammo shu davlat fuqarosi bo'lmagan yuridik yoki jismoniy shaxsdir.

Valyuta tizimi - bu, mamlakatlar o'rtasida valyuta munosabatlarini tashkil etish shaklidir.

Valyuta tizimi - bu, xo'jalik aloqalarini baynalmilallashuvi asosida tarixan shakllangan, valyuta amali bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlar yig'indisidir.

Valyuta qonunchiligi - bu, mamlakat ichkarisida valyuta qimmatliklari bilan bir mamlakat tashkilotlari va fuqarolari hamda boshqa mamlakat tashkilotlari va fuqarolari o'rtasidagi shartnomalarni hamda mamlakat ichkarisidan xorijga va xorijdan mamlakat ichkarisiga milliy hamda xorijiy valyutalar va boshqa valyuta qimmatliklarini olib kirish, olib chiqish, o'tkazish yo'li bilan amalga oshirilishini tartibga soluvchi qonuniy me'yorlar yig'indisidir.

Valyuta pariteti - bu, ikki valyuta o'rtasidagi, qonuniy asosda belgilangan nisbat.

Tanga pariteti - bu, turli mamlakatlar pul birliklarini o`zidagi metall sig`imiga ko`ra o`zaro solishtirishdir.

Konvertatsiya - bu, milliy valyutani xorijiy valyutalarga almashinishidir.

Reglamentatsiya mamlakatning xalqaro hisob-kitoblarini tartibga solish.

Jahon valyuta tizimi - bu, jahon bozori (xo`jaligi) ning rivojlanishi asosida shakllangan va davlatlararo kelishuvlar bilan mustahkamlangan xalqaro valyuta munosabatlarini tashkil etish shaklidir.

Xalqaro valyuta likvidligi - bu, mamlakatning (yoki bir guruh mamlakatlarning) vaqtida o`z Xalqaro majburiyatlarini kreditor uchun muqobil bo`lgan to`lov vositalarida so`ndirilishini ta`minlashdan iborat.

Konvertatsiya - bu, milliy valyutani xorijiy valyutalarga almashinishidir.

EVI - bu, xalqaro (hududiy) valyuta tizimidir, ya`ni iqtisodiy integratsiya doirasida valyuta amali bilan bog`liq iqtisodiy munosabatlar yig`indisidir; valyuta kurslarini barqarorlashtirish va integratsiya jarayonlarini rag`batlantirish maqsadida "Umumiy bozor" davlatlari valyuta munosabatlarini tashkil etishning davlat-huquqiy shaklidir.

Valyuta kursi - bu, bir valyutani boshqa bir valyutadagi ifodasi yoki bahosidir.

Teskari kotirovka - milliy valyuta savdo qilinayotgan, xorijiy valyuta esa kotirovka valyutasi bo`lgan holdagi kotirovka turi bo`ladi.

To`g`ri kotirovkada "Bid" sotib oluvchi kursi banklar tomonidan savdo qilinayotgan valyutani sotib olish va milliy valyutani sotish kursi bo`ladi.

"Offer" kursi banklar tomonidan savdo qilinayotgan valyutani sotish va milliy valyutani sotib olish kursi hisoblanadi. "Bid" va "Offer" kurslarining farqi sifatidagi miqdor "spred" deb ataladi.

"Spot" kurslar erkin suzadigan yoki qat`iy belgilangan bo`lishi mumkin. Ular milliy valyutani mamlakat tashqarisida shartnomani amalga oshirish paytiga sotib olish qobiliyatini ko`rsatadi.

Forvardli kurs - bu, muddatli valyuta shartnomalari kursidir.

Valyuta kursining shakllanishi - bu, milliy va jahon iqtisodiyotlari hamda siyosatlarining o`zaro munosabatlari bilan asoslangan murakkab ko`p omilli jarayondir.

Xalqaro hisob-kitoblar - turli mamlakatlar fuqarolari va yuridik shaxslari o`rtasida iqtisodiy, siyosiy hamda madaniy munosabatlar tufayli vujudga keladigan pul talablari va majburiyatlar bo`yicha to`lovlarni muvofiqlashtirishdir.

Baho valyutasi bu, tovarga bo`lgan baho ifodalanadigan valyutadir.

**To`lov valyutasi** bu, importyor (yoki qarz oluvchi) majburiyatlari so`ndirilishi kerak bo`lgan valyutadir.

Bretton Vuds-(AQSH) 1944 yilning iyulida JVTga asos solindi.

Kross kurs-ikki valyuta orasidagi kursning uchinchi valyuta orqali aniqlash uslubi yordamida topilgan kursidir.

Valyuta kotirovkasi-almashtirish uchun taqdim etilgan valyutalar kursini va ular orasidagi nisbatni o`rnatish tushuniladi.

Bozor kotirovkasi-talab va taklif asosida nobirjaviy valyuta bozorida amalga oshiriladi.

SVOP-kassa va forvard operatsiyalarini muvofiqlashtiruvchi valyuta shartnomasidir.

Option-bu sotib oluvchining valyutani emas, balki uni sotib olish xuquqini sotib olish shartnomasidir.

F`yuchers-shartnomasining maqsadi valyuta operatsiyalarini xedjirlash yoki chayqovchilik asosida foyda olishidir.

Valyuta arbitraji-bu valyutani sotish yoki sotib olish bo`lib, keyinchalik teskari bitim tuzib, valyuta kurslari farqi yordamida foyda olishdir.

Valyuta intervensiyasi-Markaziy Bankning milliy valyuta kursiga ta`sir qilish maqsadida chet el valyutasini sotish va sotib olish bo`yicha o`tkazadigan operatsiyalari tushuniladi.

Tarkibiy valyuta siyosati - bu, jahon valyuta tizimida tarkibiy o`zgarishlarni amalga oshirishga yo`naltirilgan uzoq muddatli chora-tadbirlar yig`indisidir.

Joriy valyuta siyosati - bu, valyuta kursi, valyuta operatsiyalari, valyuta bozori va oltin bozori faoliyatini kunlik, tezkor muvofiqlashtirishga qaratilgan qisqa muddatli chora-tadbirlar yig`indisidir.

Diskont (hisob yuritish) siyosati - bir tomondan kapitallarni xalqaro harakatiga valyuta kursi va to`lov balansini, ikkinchi tomondan ichki kreditlar, pul massasi, baholar, yalpi talab dinamikasini ta`sir etishi orqali muvofiqlashtirishga yo`naltirilgan Markaziy bank hisob yuritish stavkasining o`zgarishi.

Deviz siyosati. - milliy valyuta kursiga davlat organlari tomonidan xorijiy valyutani (deviz) oldi-sottisi orqali ta`sir etish uslubidir.

Valyuta zahiralarining diversifikatsiyasi - davlatlar, banklar, TMKlarning Xalqaro hisob-kitoblar, valyuta intervensiyasini amalga oshirish va valyuta yo`qotishlaridan o`zini himoyalashni ta`minlash maqsadida valyuta zahiralarini tarkibiga turli valyutalarni kiritish orqali tarkibiy tuzilishini muvofiqlashtirishga yo`naltirilgan siyosatidir.

Valyuta cheklovlari - bu, rezident va norezidentlarning valyuta hamda boshqa valyuta qimmatliklari bilan operatsiyalarini qonunchilik yoki ma`muriy jihatdan taqiqlash, limitlash va cheklashdir.

Xalqaro hisob-kitob balanslari – bu bir mamlakatning boshqa mamlakatga nisbatan pul majburiyatlari va talablari, tushumlari va to`lovlari nisbatidir.

Xalqaro hisob-kitob balanslarining asosiy turlari:

1. To'lov balansi
2. Xalqaro qarzdorlik balansi
3. Hisob-kitob balansi

To'lov balansi-aniq bir vaqt mobaynidagi chet eldan kelgan tushumlar va chet elga qilingan to'lovlar miqdorining nisbatidir.

Hisob-kitob balansi-mazkur davlatning, to'lov muddatidan qat'iy nazar, boshqa davlatlarga nisbatan o'zaro talab va majburiyatlarining ma'lum vaqtdagi nisbatidir.

Xalqaro qarzdorlik balansi- u hisob-kitob balansiga o'xshaydi, ammo unda moddalari va turli davlatlardagi hisoblash uslublari bilan farq qiladi.

Uzoq va o'rta muddatli operatsiyalar bir yildan ziyod muddatga taqdim etilgan davlat hamda xususiy zayomlar va kreditlarni o'z ichiga oladi. Ushbu davlat va xususiy zayomlar hamda kreditlarning oluvchilari bo'lib odatda iqtisodiy rivojlanish bo'yicha ilg'or davlatlardan orqada qolgan mamlakatlar hisoblanadi.

Qisqa muddatli operatsiyalar milliy banklarning xorijiy banklardagi joriy hisobvaraqlari (avuarlar), pul kapitalini banklar o'rtasidagi harakati kabi bir yilgacha muddatga bo'lgan Xalqaro kreditlarni o'z ichiga oladi.

Ssuda kapitali - bu faoliyat kursatuvchi kapital aylanishiga xizmat kiluvchi va foiz keltiruvchi ssudaga (qarzga) beriladigan pul kapitalidir.

Ssuda kapitalining xususiyatlari:

1. **Ssuda kapitali kapital sifatida** – bu mulk, uning egasi qarz oluvchiga kapitalini doimiy egalikka emas, balki vaqtincha foydalanish uchun beradi.
2. Ssuda kapitalning o'ziga xos xususiyati, uning **tovar sifatida ekanligidir**. Kreditor tomonidan pul mablag'lari qarzdor korxonaga «sotiladi».
3. **Kreditor va qarz oluvchi o'rtasidagi munosabatning uzoq davom qilishidir**.
4. Ssuda kapitali harakati **sanoat va savdo kapitali harakatidan farq qilib, «sotuvchi» (kreditor) va «xaridor» (qarz oluvchi) o'rtasidagi iqtisodiy munosabat, ya'ni kapital harakati, pul (P-P')** ko'rinishida bo'ladi.

Ssuda kapitali bozorining asosiy segmentlari:

1. **Pul bozori**-aylanma mablag'larning harakatini ta'minlovchi qisqa muddatli kredit operatsiyalarining yig'indisi;
2. **Kapital bozori**-asosiy mablag'lar harakatini ta'minlovchi qisqa va uzoq muddatli operatsiyalar to'plami;
3. **Fond bozori**-qimmatbaxo qog'ozlar bozoriga xizmat qiluvchi kredit operatsiyalar to'plami;
4. **Ipoteka bozori**-ko'chmas mulk bozoriga xizmat qiluvchi kredit operatsiyalar to'plami.

Kreditning funktsiyalari:

1. **Qarzga beriluvchi qiymatni vaqtinchalik foydalanishga berish;**
 2. **Qayta taqsimlash funktsiyasi;**
 3. **Muomala xarajatlarini tejash;**
 4. **Kapital to'planishining jadallashuvi va kontsentratsiyalashuvi;**
- Muomalaga to'lov vositalarini chiqarish.**

Qarzga beriluvchi qiymatni vaqtincha foydalanishga berish funktsiyasi.

Kredit va pul mablag`lari o`rtasidagi munosabatlardan kelib chiqqan xolda, kreditning xakikiy pullarni kredit pullari bilan almashtirish funktsiya oldinga surilgan.

Qayta taqsimlash funktsiyasi. Kredit kayta ishlab chiqarish jarayonining barcha tarmoqlariga - ishlab chiqarish, taksimlash, muomala va iste`moga xizmat kursatadi.

Muomala xarakatlarini tejash funktsiyasi. Kapitalning muomalada bo`lish vaqtining tejalishi uning ishlab chiqarishda bo`lish vaqtini oshiradi va bu ishlab chiqarishni kengaytirishga, foydaning ortishiga olib keladi.

Kreditning samaradorligini ta`minlashning **5 «S» qoidasi:**

Character – qarz oluvchining xarakterini baholash, hamda bozordagi obrusi;

Capacity – qarz oluvchining boshlagan ishini oxiriga yetkaza olish, tegishli daromad olish, hamda bank kreditlarini kaytarib berish kobiliyati;

Capital – qarz oluvchining sarmoyasini yetarliligi;

Conditions – shartlar. Bunda iqtisodiy muxim va mazkur biznesni rivojlanishi nazarda tutiladi.

Collateral – garov (kafolat, kafillik, sugo`rta polisi, tovar moddiy boyliklar) va boshqalar.

Kapitalistik formatsiyaga kadar kreditning sudxurlik shakli keng tarkalgan bo`lib- bu qarz oluvchiga ma`lum foiz asosida kaytarib berish sharti asosida beriladigan pullik ssudadir.

Tijorat krediti- bu faoliyat kursatuvchilar tomonidan bir-birlariga uzaro to`lovni kechiktirish sharti bilan tovar shaklida beriladigan kreditdir.

Bank krediti - pul egalari, banklar va boshqa kredit institutlari tomonida ishlab chiqaruvchilarga, hamda boshqa qarz oluvchilarga pul shaklida beriladigan ssudalardir.

**Iste`mol krediti** - asosan tovarlarni sotish jarayonida ularni to`lovni kechiktirib tulash xukuki berilishidir.

Firma (tijorat) krediti bu, odatda bir mamlakat firmasi yoki eksportyori tomonidan boshqa mamlakat importyoriga to`lovni kechiktirish shaklida taqdim etiladigan ssudadir.

Loyihalarni moliyalashtirish xalqaro uzoq muddatli kreditning zamonaviy shaklidir.

Faktoring (iglizcha factoring, factor-vositachi) - ixtisoslashgan moliyaviy kompaniya tomonidan eksportyorning importyorga bo`lgan pul talablarini sotib olinishi hamda inkassatsiya qilinishi shaklidagi xalqaro kreditdir.

Forfeytlash (frantsuzcha "a forfait" - yalpi, umumiy summasi bilan) naqdli to`lov evaziga ma`lum bir huquqlar taqdim etilishini bildiradi. Ushbu bank amaliyotida veksellarni hamda boshqa qarz majburiyatlarini to`liq muddatga, oldindan belgilangan shartlar asosida sotib olinishidan iboratdir.

Bank - bu pul mablag`larini jamlash va ularni uz nomidan kaytarib berishlik, to`lovlilik va muddatlilik asosida tarkatish uchun yaratilgan tashkilotdir.

Bank tizimi - tashkiliy tuzilma sifatida yirik tizim bo`lib - mamlakatning iqtisodiy tizimiga kiradi. Bu shuni bildiradiki, banklarning faoliyati va rivojlanishini moddiy va nomoddiy ne`matlarni ishlab chiqarish, muomala va iste`mol kilish bilan boglik xolda kurib chikish zarurdir.

Xususiy banklar - jismoniy shaxsning pul mablag`lari hisobidan tashkil kilingan banklar hisoblanadi.

Markaziy bank - pul-kredit siyosatini emissiya jarayonlarini olib boruvchi, kredit tizimining bosh banki hisoblanadi. Markaziy bank qariyb 300 yil oldin tijorat banklarning rivojlanishi natijasida vujudga kelgan. Bular 1668 yilda tashkil qilingan SHved Risk banki, 1694 yilda tashkil qilingan Angliya bankidir.

Markaziy bank - o`z sarf xarajatlarini o`zining daromadlari hisobidan amalga oshiruvchi iqtisodiy jihatdan mustaqil muassasadir.

Markaziy bankning asosiy maqsadi - pul-kredit tizimi va valyuta barqarorligini ta`minlash asosida iqtisodiy o`sinhga erishishdan iborat.

O`zbekiston Respublikasi Markaziy bank pul – kredit siyosatining asosiy instrumentlariga quyidagilar kiradi:

1.	Minimal majburiy rezerv me`yorlarini o`rnatish;
2.	Foiz (diskont) siyosati;
3.	Qayta moliyalashtirish siyosati;
4.	Ochiq bozor siyosati;

Targetirlash siyosati va boshqalar.

Pul-kredit siyosatining asosiy maqsadi milliy valyuta barqarorligini ta`minlash, valyuta kursi va foiz stavkalarini oqilona o`rnatish asosida inflyatsiya sur`atlarini kamaytirish, kreditdan foydalanishning samaradorligini oshirish va iqtisodiyotning barqaror o`sinhini ta`minlash. Pul kredit siyosati 2 yo`nalishda olib boriladi:

Birinchi yo`nalish **kredit ekspansiyasi**-bu siyosat pul-kredit emissiyasini rag`batlantirish yo`li bilan olib boriladi.

Ikkinchi yo`nalish **restriktsiya siyosati** bo`lib, u iqtisodiy o`sinh davrida pul kredit emissiyasining qisqarishiga asoslanadi.

Banklarning aktiv operatsiyalari daromad olish maqsadida bank resurslarini joylashtirish bilan bog`liq bo`lgan operatsiyalar.

Xususiy banklar – jismoniy shaxsning pul mablag`lari hisobidan tashkil qilingan banklar hisoblanadi.

Taqsimlanmagan foyda – rezerv fondiga ajratmalar va devidendlar to`langanidan so`ng qoladigan qoladigan foydaning bir qismidir.

Kontrokorrekt – bank va bank va mijoz o`rtasidagi hamma hisob – kitob va kredit operatsiyalarini amalga oshiruvchi yagona schyotdir.

Investitsiya – bu xususiy, davlat korxonalari va tashkilotlari qimmatli qog`ozlariga uzoq muddatga qo`yilgan mablag`lardir.

"Bank talablari" - bank tomonidan joylashtirilgan barcha qo`yilmalari, masalan, bank tomonidan berilgan kreditlar va boshqalar.

"Kapital zaxiralar" - soliqlar va boshqa majburiy to`lovlar to`langanidan so`ng sof foyda hisobiga shakllangan zahiralalar. Ushbu zahiralarga ajratiladigan chegirmalar miqdori ochib Me`lon qilinadigan hisobotda ko`rsatilishi lozim. Zahiralardan bank faoliyatida vujudga keladigan turli

zararlarni ular yuzaga kelishi bilan oq hech qanday cheklashlarsiz boplash uchun foydalaniladi. Bunda mazkur zahiralar hisobiga qoplanadigan barcha zararlar foyda va zararlar hisobotida aks ettirilishi kerak.

"Umumiy zaxiralar" - bank faoliyati davomida umuman yoki biror - bir faoliyat turi (kreditlash, investitsiyalash) natijasida yuzaga kelishi mumkin bo`lgan zararlarni qoplash uchun, lekin MMayrim muayyan operatsiyalar bo`yicha zararlarni qoplashga zahiralar yaratish mo`ljallanmagan. Masalan, "yaxshi" kreditlarga doir zararlarni qoplash yoki milliy valyutani deval`vatsiyalash uchun mo`ljallangan zaxiralar.

"Maxsus zaxiralar" - "standart", "substandart", "shubhali" va "umidsiz" deb tasniflangan kredit va lizing operatsiyalari yoki boshqa alohida muayyan aktivlar bo`yicha yuzaga kelishi mumkin bo`lgan zararlarni qoplash uchun yaratilgan zaxiralar.

"Nomoddiy aktivlar" - moddiy va jismoniy shaklga ega bo`lmagan nomonetar, identifikatsiyalanadigan aktivlar. Nomoddiy aktivlarning juda ko`p turlari mavjud, jumladan, dasturiy ta`minot, foydalanish xuquqi, marketing va texnik ma`lumotlar. Biroq, bank faoliyatida eng ko`p tarqalgan nomoddiy aktiv gudvildir.

"Gudvill" - xaridor tomonidan bank sotib olinayotganda uning sof aktivlari qiymatidan yuqori to`lanadigan summa sifatida ta`riflanadi (barcha aktivlarning bozor narxi va barcha majburiyatlarning bozor narxi o`rtasidagi farq). Bu xaridorning bankni sotib olishda bankni xarid qilish o`z ichiga bank ham qarzidor, ham depozitor bo`lgan mijozlar bilan ko`p yillardan beri o`rnatgan munosabatlari ham kirishini tushunib etishini anglatadi.

Leveraj - bu bank jami aktivlarining kapital bilan ta`minlanganlik darajasini aks ettiruvchi ko`rsatkich. U birinchi darajali kapitalning nomoddiy aktivlar qiymati, jumladan, gudvillni chiqarib tashlagan holda umumiy aktivlar summasiga nisbati sifatida aniqlanadi.

Likvidlik - bu bank majburiyatlarini bajarish va aktivlar o`rnatishini moliyalash bilan birgalikda depozitlar va qarz mablag`lari darajasining pasayishini samarali boshqarishni bildiradi.

**Doimiy bo`lmagan majburiyatlar** istalgan vaqtda bankdan chiqib ketishi ehtimoli yuqori bo`lgan yirik bdepozitlar qarzlaridir. Bunday majburiyatlarga odatda quyidagilar xosdir:

- " nisbatan katta miqdorda bo`lishi;
- " so`ndirish muddatining qisqaligi;
- " majburiyatlar egalari bank bilan mazkur majburiyatlardan boshqa hech qanday bitimlar bilan bog`lanmagan bo`ladi.

Zahiralarning ortiqcha qismi - majburiy zahiralar fondiga ajratmalar miqdoridan oshadigan bank mablag`lari - bankning Markaziy bankdagi vakillik hisobvarag`idagi mablag`lar qoldig`i.

Likvid aktivlar - ularning yaxshi ma`lum bo`lgan bozor narxini shakllanishini ta`minlaydigan doimiy ravishda sotiluvchi va sotib olinuvchi aktivlarning alohida turi bo`lib, banklar ularni qisqa muddat ichida sotib olishga tayyor bo`lgan xaridorni topishi mumkin. Bunday aktivlar qatoriga naqd pullar, davlat qisqa muddatli obligatsiyalari, qisqa muddatli (etti kungacha) banklararo kreditlar. Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (OESR) davlatlari hukumatlari hamda fond bozori rivojlangan davlatlarining mashhur trans milliy kompaniyalarining qimmatli qog`ozlari ham yuqori likvidlikka egadir.

Nolikvid aktivlar - bu bozor narxini kotirovka bo`yicha aniqlash mumkin bo`lmagan va bu turdagi aktivlarning xarid narxi sotuvchi va xaridor o`rtasidagi kelishuv natijasida xususiy tarzda

aniqlanadigan aktivlarga aytiladi. Bunday aktivlarning qiymati katta miqdordagi o'zgarishlarga uchrab turishi taqqoslashni qiyinlashtiradi. Bu turdagi aktivlarga, masalan, Mkreditlar, qimmatli qog'ozlar bozorida kotirovkaga ega bo'lmagan yoki kotirovkasi qiyin bo'lgan qimmatli qog'ozlar, asosiy vositalar va boshqalar kiradi. Tezda naqd pul miqdorini oshirish uchun nolikvid aktivlarni sotish zarur bo'lgan holda bank ularni zarar ko'rgani holda sotishi mumkin.

Tijorat banklari faoliyatini baxolashning iqtisodiy ko'rsatkichlari

1. Bank kapitalining yetarlilik koeffitsienti – bank kapitalining o'z aktivlari bo'yicha riskni hisobga olgan holda o'rtacha tortilgan summasiga nisbati bilan aniqlanadi:

$$M_1 = K / Ar \quad (\text{min } 0.08)$$

Bunda K – bank kapitali,

Ar – risklarni hisobga olgan holda o'rtacha tortilgan aktivlar miqdori.

2. Bank kapitalining yetarlilik koeffitsienti - bank kapitalining o'z majburiyatlariga nisbati

$$M_2 = K / M \quad (\text{min } 0.10)$$

Bunda M-bank majburiyati

3. Lahzali likvidlik koeffitsienti-bankning yuqori likvid mablag'larining joriy majburiyatlariga nisbati sifatida aniqlanadi:

$$M_3 = LA / JM \quad (\text{min } 0.25)$$

Bunda LA-bankning pul shaklidagi aktivlari;

JM-bankning talab qilib olinguncha bo'lgan varaqalar bo'yicha majburiyatlari

4. Joriy likvidlik koeffitsienti – likvid shakldagi bank aktivlarining talab qilib olinguncha bo'lgan varaqalari bo'yicha va muddati 30 kungacha bo'lgan majburiyatlarga nisbati sifatida aniqlanadi:

$$M_4 = LA(1) / OV(1) \quad (\text{min } 0.3)$$

Bu yerda LA(1) – likvid aktivlar va bankning to'lash muddati 30 kungacha bo'lgan quyilmalari;

OV(1) – talab olinguncha bo'lgan mablag'lar va to'lash muddati 30 kungacha bo'lgan majburiyatlar.

5. Qisqa muddatli likvidlik koeffitsienti- to'lov muddati 30 kundan bir yilgacha bo'lgan bank aktivlarining bankning muddati 30 kundan bir yilgacha bo'lgan depozitlari va kapitalining yig'indisining nisbati bilan aniqlanadi:

$$M_5 = A / D + K \quad (\text{min } 1.0)$$

Bunda A-to'lash muddati 30 kundan bir yilgacha bo'lgan bank aktivlari;

D- muddati 30 kundan bir yilgacha bo'lgan depozitlar va jalb qilingan mablag'lar;

6. Bir qarz oluvchiga to'g'ri keladigan maksimal risk miqdori

$$M_6 = Yk / K \quad (\text{maks } 0.25)$$

Bu yerda Yk-bir mijozga berilgan eng yirik kredit miqdori qo'shilgan depozitlar bilan ta'minlanganligini chegirgan holda, shu mijozga bank tomonidan berilgan majburiyatlarning 75%i

7. Yirik kreditlar uchun maksimal risk miqdori- jami berilgan yirik kreditlar miqdorining bank kapitaliga nisbati bilan aniqlanadi:

$$M_7 = JYk / K \quad (\text{jami berilgan yirik kreditlar}$$

miqdori bank kapitalining 3

barovaridan ko'p bo'lmasligi kerak)

bu yerda JYk –jami yirik kreditlar

1. **Bir kreditor (jamg`armachi)ga to`g`ri keluvchi maksimal risk miqdori**-u olingan kredit, depozit, jamg`armalarning maksimal miqdorini bank kapitaliga nisbati sifatida aniqlanadi:

$$M_8 = M_m / K \quad (1.0 \text{ ga teng})$$

Bu yerda M_m - bankning jamg`armalar, olingan kreditlar, depozit varaqalari bo`yicha bir mijozga to`g`ri keluvchi jami majburiyatlari.

**Амалий машғулотларнинг материаллари
(масалалар, кейслар, team work, курс**

ишлари, лойиҳалар, семинарлар ва ҳ.к.).

1-масала.

Жадвал маълумотлари асосида қуйидагилар ҳисоблаб чиқилсин:

1) йиллик ўсиш суръати:

а) пул базаси;

б) муомаладаги нақд пуллар (агрегат М0);

в) пул массаси (агрегат М2);

г) кенг пуллар (агрегат М2Х);

2) пул мультипликатори миқдори;

3) нақд пулларнинг пул массасидаги (агрегат М2) улуши, %да.

Жадвал

	01.01.07й.	01.01.08й.	01.01.09й.
Захира пуллар (млрд сўм)	164,9	210,4	269,7
жумладан, банкдан ташқари пуллар	103,8	130,4	187,8
Талаб қилиб олинadиган депозитлар	87,3	162,5	149,5
Муддатли ва жамгарма депозитлар	97,2	81,2	111,0
Хорижий валютадаги депозитлар	69,4	80,5	190,9

Ечим.

1а. Пул базасининг йиллик ўсиши 2007 й. 27,6% (210,4: 164,9); 2008 й. - 28,2% (269,7: 210,4) ни ташкил қилди.

1б. Муомаладаги нақд пуллар (агрегат М0) йиллик ўсиши 2007 й. 25,6% (130,4: 103,8); 2008 й. - 44,1% (187,8:130,4) ни ташкил қилди.

1в. Пул массаси (агрегат М2) йиллик ўсишини ҳисоб-китоб қилиш учун пул массаси ҳажмини аниқлаш лозим. 01.01.07й. ҳолатида агрегат М2 288,3 млрд сўм (103,8+87,3+97,2); 01.01.08й. - 374,1 млрд сўм (130,4+162,5+81,2); на 01.01.09й. - 448,3 млрд сўм (187,8+149,5+111,0) бўлган. Бундан келиб чиқадики, 2007й. агрегат М2 ўсиш суръати 29,8%

(374,1: 288,3); 1998й. - 19,8% (448,3:374,1)ни ташкил этган.

1г. Кенг пуллар (агрегат М2Х) йиллик ўсишини ҳисоб-китоб қилиш учун кенг пуллар ҳажмини аниқлаш лозим. 01.01.07й. ҳолатида агрегат М2Х 357,7 млрд сўм (288,3+69,4); 01.01.08й. -454,6 млрд сўм (374,1+80,5); 01.01.09й. - 559,3 млрд сўм (448,3+111,0)га тенг бўлди. Бундан келиб чиқадики, агрегат М2Х ўсиш суръати 2007 й. 27,1% (454,6:357,7); 2008й. - 23,0% (559,3: 454,6)ни ташкил қилди.

2. Пул мультипликатори 01.01.07й. 1,75 (288,3: 164,9); 01.01.08й. - 1,77 (374,1: 210,4); 01.01.09й. -1,66(448,3:269,7)ни ташкил қилди.

3. Пул массасида (агрегат М2) нақд пуллар салмоғи 01.01.07й. - 36% (103,8: 288,3); 01.01.08й. -34,9% (130,4: 374,1); 01.01.09й. - 41,9% (187,8:448,3)ни ташкил қилган.

2-масала.

Жадвал маълумотлари асосида ҳисоблаб чиқилсин:

- 1) пул массасининг (агрегат М2) олдинги даврга нисбатан ўсиш ёки пасайиш суръати;
- 2) умумий пул массасида (агрегат М2) нақд пул (агрегат М0) салмоғи, сўнгра бу жараёндаги динамика.

	Жадвал			
	2008 й.		2009 й.	
	1.01	1.04	1.01	1.04
Жами (млрд сўм)	374,1	360,4	448,3	473,8
жумладан:				
нақд пуллар	130,4	119,1	187,8	174,1
талаб қилиб				
олинадиган, муддатли ва	243,7	241,3	174,1	299,7
жамғарма депозитлар				

3-масала.

Германия бўйича келтирилган маълумотлар асосида қуйидагилар аниқлансин:

- 1) турли агрегатлар бўйича пул массасининг ўсиш суръати;
- 2) пул массасининг айрим агрегатлари ривожланишида ижобий ёки салбий тенденциялар.

	Агрегат М1	Агрегат М2	Агрегат М3
2006 й. (млрд евро)	916,9	1315,9	2181,8
2007 й. (млрд евро)	938,0	1330,9	2259,7

2008 й. (млрд евро)	1042,1	1454,3	2425,7
2009 й. (млрд евро)	1089,0	2583,2	2777,6
февраль 2010 й. (млрд евро)	1102,5	2559,1	2758,5

Ечим. Нақд пул айланмасининг пул массасидаги салмоғи МО/МЗ нисбати билан аниқланади: $984,7 / 2540,6 = 6,39$.

Пул мультипликатори $0,639 (6,39:10)$ га тенг бўлади.

4-масала.

Маълумки, 2010 йил январиди нақд пул айланмаси (агрегат МО) 1093,1 млрд ДМ, пул агрегати (МЗ) — 2746,9 млрд ДМ, МБ мажбурий захиралар ставкаси — 10%га тенг. Аниқлаш керак:

- 1) пул массасида (агрегат МЗ) нақд пул айланмаси улуши;
- 2) пул мультипликатори.

Пул муомаласининг муҳим тавсифномаси пул базасини ҳисоб-китоб қилиш ҳисобланади. *Пул базаси* нақд пул, тижорат банклари корреспондентлик счетларидаги маблағлар ва марказий банкдаги мажбурий захиралар йиғиндисини ифодалайди.

Пул базасини ҳисоб-китоб қилиш қуйидаги формула аниқланади:

$$ДБ = Н + К + О,$$

бу ерда:

Н – нақд пул,

К – тижорат банклари корреспондентлик счетларидаги маблағлар,

О – марказий банкдаги мажбурий захиралар.

5-масала.

Маълумки, 2006 й. Германияда муомаладаги нақд пуллар 246,8 млрд ДМ, тижорат банкларининг корреспондентлик счетларидаги маблағлар — 2745,0 млрд ДМ, марказий банкдаги мажбурий захиралар — 39522 млрд ДМни ташкил қилди.

Ечим. 2006 йил учун пул базасини ҳисоблаб чиқамиз.

$$ДБ = 246,8 + 2745,0 + 39\,522 = 42\,513,8 \text{ млрд ДМ.}$$

6-масала.

Жадвал маълумотларидан фойдаланиб:

- 1) ҳар бир йил учун пул базасини ҳисоблаб чиқинг;

- 2) пул базаси динамикасини ва унинг бутун мамлакат пул муомаласи учун аҳамиятини аниқланг.

Жадвал

Й иллар	Нақд пул, млрд ДМ	Тижорат банкларининг корреспондентлик счетларидаги маблағлар, млрд ДМ	Марказий банкдаги мажбурий захиралар, млрд ДМ
2007	241\$	2903,3	41721

008	2	242,6"	3043,8	46432
-----	---	--------	--------	-------

7-масала.

Маълумки, 2006 й. ялпи миллий маҳсулот ҳажми 3549,6 млрд ДМ, пул массаси (агрегат М1) - 916,9 млрд ДМни ташкил қилган. Пул муомаласи тезлигини аниқлаш талаб этилади.

Ечим. Келтирилган формуладан келиб чиқиб, пул муомаласи тезлиги қуйидагича бўлади: $5,87 = 3549,6:916,9$.

8-масала.

Жадвал маълумотлари асосида аниқланг:

- 1) ҳар йили пул муомаласи тезлиги қандай;
- 2) пул муомаласи тезлиги ўзгаришида қандай тенденция кузатилмоқда?

Бунда шуни эътиборга олиш керакки, пул муомаласи тезлигининг ўсиши пул массаси ортишига тенг, бу эса инфляция жараёнларининг кучайишига хизмат қилади.

Жадвал

Йиллар	Йил	ЯММ млрд ДМ	Пул массаси (агрегат М1), млрд ДМ
07	20	3601,1	938,0
08	20	3678,6	1042,1

Реал ЯММни (ёки ЯММ ўзгармас нархларида ялпи ички маҳсулот) тавсифлаш учун дефлятордан фойдаланилади. *Дефлятор* бу – нарх ўсиши индексларидан бири бўлиб, у ўзгармас нархларга қайта ҳисоблаш коэффициентини ифодалайди.

бу ерда

T – жорий нархдаги ЯММ (ЯИМ);

H – ўзгармас нархларда ЯММ (ЯИМ).

9-масала.

Маълумки, 2007 й. ялпи миллий маҳсулот (ЯИМ) жорий нархларда 3624,0 млрд ДМ, 2001 йилги ўзгармас нархларда 3101,4 млрд ДМни ташкил қилган. ЯММ дефляторини аниқланг.

Ечим. 2007 й. ЯММ дефлятори қуйидагига тенг бўлади:

$$3624,0:3101,4 = 1,17.$$

10-масала.

Йил давомида ойлик инфляция даражаси 3%га тенг. Йил давомидаги инфляция даражасини аниқлаш талаб қилинади.

- 1) йил давомида инфляция индексини аниқлаймиз:

$$In = (1 + r_n)^n = (1 + 0,03)^{12} = 1,47;$$

- 2) йил давомида инфляция даражаси қуйидагига тенг бўлади:

$$r = In - 1 = 1,47 - 1 = 0,47 = 47\%.$$

Жавоб: йил давомида инфляция даражаси 47%ни ташкил этади.

11-масала.

Ойлик инфляция даражаси 10%. Йил давомидаги инфляция индекси ва йиллик инфляция даражасини аниқлаш лозим.

1) йил давомида инфляция индекси қуйидагига тенг:

$$In = (1 + 0,1)^{12} = 3,45;$$

2) йил давомида инфляция даражаси қуйидагига тенг:

$$r = 3,45 - 1 = 2,45 = 245\%.$$

Жавоб: йил давомида инфляция индекси 3,45ни ташкил қилади; йил давомида инфляция даражаси эса 245%га тенг бўлади.

12-масала.

Ойлик инфляция даражаси 6%.

Йил давомида инфляция индекси ва инфляция даражаси аниқлансин.

1) $In = (1 + 0,06)^{12} = 2,01;$

2) $r = 2,01 - 1 = 1,01 = 101\%.$

Жавоб: йил давомида инфляция индекси 2,01ни ташкил этади; инфляция даражаси 101%га тенг бўлади.

13-масала.

50 000 сўм миқдоридаги омонат банкка 3 йилга ҳар ой мураккаб фоизлар ҳисоблаш шартида қўйилган. Омонат бўйича йиллик ставка - 30%. Инфляция даражаси – ойига 4%. Аниқлаш керак:

а) фоизлар билан бирга омонат миқдори;

б) уч ой учун инфляция индекси;

в) харид лаёқати нуқтаи назаридан фоизлар билан бирга омонат миқдори;

г) харид лаёқати нуқтаи назаридан омонат кўювчининг реал даромади.

бу ерда

i_n – ҳисоблаб чиқиш даври учун ставка;

$$S = 50\,000 * (1 + 0,3/12)^3 = 55\,190 \text{ (сўм);}$$

$$In = (1 + r_n)^n = (1 + 0,04)^3 = 1,17;$$

$$Pr = S/In = 55\,190/1,17 = 47\,171 \text{ (сўм);}$$

$$Д = Pr - P = 47\,171 - 50\,000 = -2829 \text{ (реал зиён).}$$

14-масала.

350 000 сўм миқдоридаги омонат банкка ярим йилга ҳар ой мураккаб фоизлар ҳисоблаш шартида қўйилган. Омонат бўйича йиллик ставка – 35%. Инфляция даражаси – ойига 10%.

Аниқлаш керак:

а) фоизлар билан бирга омонат миқдори (S),

б) 6 ой учун инфляция индекси (In),

в) харид лаёқати нуқтаи назаридан фоизлар билан бирга омонат миқдори (Pr),

г) харид лаёқати нуқтаи назаридан омонатчининг реал даромади ($Д$).

15-масала.

Банк 6 ой муддатга 1 млн сўм миқдорида кредит берди. Кутилаётган ойлик инфляция даражаси - 2%. Операциянинг талаб қилинадиган реал даромадлилиги – йиллик 5%.

Аниқлаш керак:

а) кредит муддатида инфляция индекси (In),

б) инфляцияни ҳисобга олган ҳолда кредит бўйича фоиз ставкаси (I_r);

- в) тўланадиган сумма (S),
- г) кредит бўйича фоиз миқдори (I).

16-масала.

1 млн сўм кредит 17.05.1999 й.дан 22.08.1999 й.гача бўлган муддатга берилган. Кредит беришда ҳисоблаймизки, кредитни тўлаш вақтига келиб нарх индекси 1,2ни ташкил қилади. Кредит операциясининг талаб қилинадиган реал даромадлилиги – йиллик 4%. Йил давомидаги кунлар ҳисоб-китоб сони – 360 кун.

Аниқлаш керак:

- а) инфляцияни ҳисобга олган ҳолда кредит бўйича фоиз ставкаси (I_n),
- б) тўланадиган сумма (S_r);
- в) кредит учун фоиз миқдори (I).

17-масала.

Вексель банкда унинг пулини қайтариб бериш муддатидан ярим йил олдин ҳисобга олинади. Ойлик инфляция даражаси - 3%. Ҳисобга олиш операциясининг реал даромадлилиги – йиллик 5% (кредит операциялари реал даромадлилигига мос келади).

Аниқлаш керак:

- а) ҳисобга олиш санасидан пулини қайтариб бериш муддатигача бўлган муддатда инфляция индекси (I_n);
- б) инфляцияни ҳисобга оладиган кредит бўйича фоиз ставкаси (I_r);
- в) операция даромадлилиги (d).

18-масала.

Мамлакатда номинал ЯММ ҳажми 4000 млрд сўм, пул муомаласи тезлиги 4га, пул мультипликатори эса - 0,16га тенг. Қанча миқдорда пул маблағлари зарур?

19-масала.

Мижоз 10 йил муддатга йиллик 50% ставкада 1000 сўм миқдорида депозит киритди. У 10 йилдан кейин банкда оладиган пул миқдорини аниқлаш талаб этилади.

20-масала.

1000 сўм миқдорида депозит қўйилма банкка 120 кунга 6% остида қўйилди. Мижоз 120 кундан кейин банкда оладиган пул миқдорини аниқлаш талаб этилади.

21-масала.

1000 сўм миқдорида депозит қўйилма банкка олти ойга 6% остида қўйилди. Мижоз олти ойдан кейин банкда оладиган пул миқдорини аниқлаш талаб этилади.

22-масала.

Мижоз банкка саккиз ой муддатга 5% остида 15000 сўм қўйди. У қанча даромад олишини аниқлаш зарур.

23-масала.

Фирма тижорат банкига шу йилнинг 9 ноябридан 21 ноябригача 28 млн сўм маблағ киритди. “Талаб қилиб олинадиган” қўйилмага йиллик 36% ҳисобланади. Фоизлар йилдаги тахминий кунлар сони билан оддий. Киритилган маблағга олинадиган даромадни аниқланг.

24-масала.

20.05. йиллик 120% ставка бўйича жамғарма счёти очилишида 100 минг сўм маблағ қўйилган. Сўнгра бу счётга 05.07. яна 50 минг сўм қўшимча қўйилган, 10.09. эса счётдан 75 минг сўм олинган, 20.11. счёт ёпилган. Мижоз счёт ёпилган пайтга келиб олган пул умумий миқдорини аниқланг.

Ечим. Маблағларнинг счётга келиб тушиши қуйидагича бўлди:

$$100 + 50 - 75 = 75 \text{ минг сўм.}$$

Фоиз рақамларини аниқлашда ҳар бир ой 30 кундан иборат, йилдаги кунлар ҳисоб-китоб сони эса 360 кун (германияча амалиёт) деб ҳисоблаймиз.

Бу ҳолатда 100 минг сўм пулни сақлаш муддати қуйидагини ташкил этади: $12+30+5-1=46$ кун;

минг сўм пулни сақлаш муддати: $27+30+10-1=66$ кун;

75 минг сўм пулни сақлаш муддати: $21+30+20-1=70$ кун;

Рақамлар йиғиндиси =

Доимий бўлувчи = .

Фоизлар сўм

Счёт эгаси унинг ёпилишида қуйидаги миқдорда пул олади:

$$75000 + 65833,33 = 140\,833,33 \text{ сўм}$$

25-масала.

Корхона икки йил муддатга йиллик 15% ставкада 100 млн сўм кредит олди, кредит муддати тугагач, у ссудани фоизлар билан қайтариб бериши лозим. Корхона қанча пул тўлаши лозим? Фоизлар оддий.

26-масала.

Фирма бир йил муддатга йиллик 16% ставкада 300 млн сўм миқдорида кредит олди. Тўланадиган кредит миқдорини аниқланг.

27-масала.

Ёш оила банкдан уй-жой қурилиши учун йиллик 16% оддий ставкада уч йил муддатга 60 млн сўм миқдорида ссуда олди. Кредит миқдори ва фоизларни аниқланг.

Тестлар

1. Пул:

- А) Товарлар кийматини улчай олади
- Б) Муомала воситаси вазифасини бажаради.
- В) Жамгаришнинг энг кулай усули булиб, муомала воситаси вазифасини и бажаради, товарларнинг кийматини улчайдиган тулов воситасидир.
- Г) Тулов воситаси ҳисобланади

2. Пулнинг ликвидлиги деганда:

- А) Жамгарилла бориб харид қобилиятини сакловчи барча пул воситалари тушунилади
- Б) Пулнинг ҳамма ерда унда белгиланган номиналга қараб тулов учун қабул қилиниши тушунилади
- В) Пул бирлигининг харид қилиш қобилияти тушунилади
- Г) Пулнинг қадрсизланиши

3. Нима учун қийматнинг пул шаклидаги эквивалентга ўтиш зарурияти туғилди

- Чунки товар айирбошлаш жараёнида
- А) Муайян ҳудуд доирасида қенг ривожланиб кетди
- Б) Битта товар ўз қийматини фақат битта товарда ифода этишини тақозо этади
- В) Ҳалқаро миқёсда қенг ривожланиб кетди
- Г) Турли товарлар учун умумий эквивалент

4. Пул муомаласи деганда:

- А) Пулнинг товар ва хизматларни харид этиш, чет эл валюталарига алмаша олиш қобилияти тушунилади
- Б) Пулнинг товар ва хизматлар олди-сотдиси жараёнидаги ўзлуксиз ҳаракати тушунилади
- В) Пул массаси ҳажми ва таркиби тушунилади
- Г) Муомалага чиқарилган металл тангалар ва қогоз пуллар (ҳазина ва банк билетлари) нинг қами миқдори тушунилади

5. Муомала воситаси деганда:

- А) Пулнинг товарни харид этиш ёки товарни пулга айирбошлаш вазифасини бажариши тушунилади
- Б) Пулнинг ўзида ижтимоий меҳнатни муҳассамлаштириш тушунилади
- В) Пулнинг жамланган бойлик шаклига қириш тушунилади
- Г) Пулнинг мамлакатлар ўртасидаги ҳисоб-қитоблар, товарлар ва хизматлар учун туловларни бажариши тушунилади

6. Қайси мамлакатда пул вазифасини бугдой бажарган?

- А) Римда
- Б) Африқада
- В) Қадимги Мисрда
- Г) Ҳитойда

7. Куйидагиларнинг кайси бири айирбошлаш чогида пул вазифасини бажарган?

- А) Чорва
- Б) Кимматли чиганок, кимматбахо металллар
- В) Туз, чой, асал, Бугдой
- Г) нотугри жавоб йук

8. Пулнинг пайдо булиши :

- А) Кийматнинг оддий еки тасодифий шаклининг вужудга келиши билан боглик
- Б) Кийматнинг тула еки кенгайган шаклининг вужудга келиши билан боглик
- В) Товар ишлаб чикариш ва айирбошлаш жараенининг тобора ривожланиб бориши билан боглик
- Г) Кийматнинг умумий эквивалент шаклига утиши билан боглик

9. Нима учун оддий еки тасодифий киймат дейилади?

- Чунки дастлабки айирбошлаш:
- А) Ишлаб чикарувчилар тасодифан учрашиб колгандагина юз берган
 - Б) Ута содда тусга эга булган яъни махсулот айирбошладими еки йукми-эгаси учун хеч кандай иктисодий ахамиятга эга булмаган.
 - В) Мехнат махсулининг эндигона товарга айланганлигини ифодалайди
 - Г) Истеъмолни кондириш биринчи даражали, товарлар кийматини таккослаш эса иккинчи даражали масала булган

10. Нима учун тула еки кенгайган киймат дейилади?

- Чунки айирбошлаш жараенида:
- А) Бир товарга карама карши факат битта товар эмас, балки факат битта товарлар иштирок этади
 - Б) Бир товарга карама карши куп турдаги товарлар эмас, балки факат битта товар иштирок этади
 - В) Бир неча товарлар уз кийматини факат битта товарда ифода этади.
 - Г) Оддий товар куринишидаги умумий эквивалент урнига пул шаклидаги эквивалент келади вужудга келади

11. Миллий пулимиз- сумни жорий килиш йулининг узига хос хусусияти нимада булди ?

- А) Аввало, у бошка мамлакатлар тажрибасига таянди.
- Б) Халол ишлаб топилган пулнинг 2/3 кismi алмаштириладиган булди
- В) Янги ва эски пул нисбати 1:1000 булди
- Г) Нотугри жавоб йук

12. Куйидаги кайд килинган пул бирликларининг кайси бири Буюк Британиянинг миллий пули хисобланади.

- А) Доллар
- Б) Марка
- В) Фунт стерлинг
- Д) Франк

13. "Сўм-купон" қанча вақт муомалада бўлди?

- А) 1993-йил ноябрдан 1994-йил 1-августгача.
- Б) 1992-йил ноябрдан 1994-йил 1-июлгача.
- В) 1993-йил декабрдан 1994-йил 1-июлгача.

Г) 1994-йил январдан 1994-йил 1-ноябргача.

14. Конвертирланган сўм деганда:

А) Муайян валютанинг бошқа валютага алмашуви тушунилади.

Б) Сўмнинг бошқа валютага алмашуви тушунилади.

В) Пул бирлигининг бошқа мамлакат пул бирлигида ифодаланганлиги тушунилади.

Г) Сўм курсининг расмий кўтарилиши.

15. Сўмнинг эркин айланиши (конвертирланиши)ни таъминлаш учун:

А) Иқтисодиётни монополиядан чиқариш керак, хусусий секторни ривожлантириш лозим.

Б) Инфляцияни тизгинлаш керак.

В) Жаҳон нарх-навосидан келиб чиққан ҳолда тенг халқаро товар айирбошлашга эришиш керак.

Г) Ҳамма жавоблар тўғри.

16. Миллий валютани мустаҳкамлаш, унинг барқарорлигини таъминлаш учун:

А) Истеъмол бозорини хориждан келтириладиган молар билан рақобат қила оладиган ўз молимизни ишлаб чиқаришга зўр бериш зарур.

Б) Экспорт қилинадиган молларни бутун чоралар билан камайтириш.

В) Энергия манбалари ва асосий озиқ-овқат маҳсулотларини четдан сотиб олиш.

Г) Аҳоли ва корхоналарнинг вақтинча эркин маблағларини жалб этиш керак.

17. Қуйида қайд этилган пул шакллариининг қайси бири "банкнот" деб юритилади:

А) Товар шаклидаги пул.

Б) Танга пуллар.

В) *Қоғоз пуллар.

Г) Электрон пуллар.

18. Қуйида қайд этилганларнинг қайси бири кредит пуллари ҳисобланади?

А) Банкнотлар, Векселлар, Чеклар. Кредит карточкалари

Б) Векселлар, акциялар, облигациялар

В) Чеклар, облигациялар

Г) акция, облигация, варрант

19. Кредит пуллари:.

А) Давлат хазинасидан муомалага чиқаради.

Б) Тижорат банклари томонидан муомалага чиқарилади.

В) Банкларнинг олтин захиралари билан таъминланмаган.

Г) Барқарор муомала воситаси бўла олмайди.

20. Чек бу;

А) Марказий эмиссия банклари томонидан чиқариладиган фойсиз кредит билетидир.

Б) Қўшимча маҳсулотнинг пул шакли.

В) Акционер жамият фойдасининг акция эгасига тегадиган, бинобарин, унинг даромадига айланган қисми.

Г) Имзолаганнинг жорий ҳисобида муайян суммани бериш ёки бошқа ҳисобга ўтказиш ҳақида банкга берилган ёзма фармойишни ифода этувчи ҳужжат.

21. Вексел:

- А)Сотилмайди.
- Б)Кредит шартномаси
- В)Олди-сотди битимида иштирок этмайди
- Г) Тўлов воситаси вазифасини бажариши мумкин.

22. Векселнинг амал қилиш муддатини чўзиш бу:

- А) Векселни инкассация қилишни англатади.
- Б)Векселни домисияция қилишни англатади.
- В)Векселни пролонгация қилишни англатади.
- Г)Векселни дисконт қилишни англатади.

23. Векселни банклар томонидан муддатидан илгари, номиналидан паст нархда сотиб олиниши:

- А)Векселни пролонгация қилишни англатади.
- Б)Векселни дисконт қилишни англатади.
- В)Векселни инкассация қилишни англатади.
- Г) Векселни домисияция қилишни англатади

24. Ўтказма вексел эгаси:

- А) Трассант деб номланади.
- Б) трассат деб номланади.
- В)Тратта деб номланади.
- Г)Индоссамент деб номланади.

25. Пул агрегати деганда

- А) Накд пуллар тушунилади
- Б) Маълум муддатга банкка куйилган пуллар тушунилади
- В) Маълум муддатсиз банкка куйилган пуллар тушунилади
- Г) Барча наkd пуллар, маълум муддатга ёки муддатсиз банкка куйилган пуллар, сертификатлар тушунилади

26. Куйида кайд этилган пул шакллариининг кайси бири «банкнот» деб юритилади:

- А) «Товар шаклидаги пул» (б.а.о. VII асргача)
- Б) «Танга пуллар» (б.а.о. VII-XIX аср)
- В) «Когоз пуллар» (XIX-XX аср)
- Г) «Электрон пуллар» (XIX-XX аср)

27.Узаро ҳисоб-китобларда кулланиладиган чек:

- А) Марказий банк томонидан ёзиб берилади
- Б)Тижорат банклари томонидан ёзиб берилади
- В) Сотиб олувчи томонидан ёзиб берилади
- Г) Сотувчи томонидан ёзиб берилади

28.Кредит карточкаси - бу:

- А) Марказий эмиссия банклари томонидан чиқариладиган фойзсиз кредит билетидир
- Б) Муайян микдордаги қарзни белгиланган муддатда қатъий тулаш мажбурияти юкланган, қонун билан тасдиқланган ҳолатда тулдириб

расмийлаштирилган карздорлик тилхати

В) Имзолаганнинг жорий хисобидан муайян суммани бериш ёки бошка хисобга утказиш хакида банкка берилган ёзма фармойишни ифода этувчи хужжат

Г) Банк ёки махсус кредит (савдо) муассаси томонидан бирор киши номига берилган пул хужжати

29. Электрон пул - бу:

- А) «Куйма» шаклдаги пул
- Б) «Кредит карточкаси» шаклидаги пул
- В) «Банкнот» шаклидаги пул
- Г) «Чек» шаклидаги пул

30. Куйида кайд этилганларнинг кайси бири кредит пуллари хисобланади?

- А) Банкнотлар
- Б) Векселлар
- В) Кредит карточкалари
- Г) Банкнотлар, векселлар, чеклар ва кредит карточкалари

31. Тулов жараёнларида бевосита иштирок этаётган, харакатдаги пул массаси:

- А) актив пул обороти деб юритилади
- Б) пассив пул обороти деб юритилади
- В) муқим пул обороти деб юритилади
- Г) «иссик» пуллар иштирокидаги пул обороти деб юритилади

32. Куйидагиларнинг кайси бири муомаладаги нақд пул массасининг таркибига киради?

- А) Аҳоли кулидаги нақд пуллар
- Б) Иш юритувчи барча субъектларнинг касса колдиклари
- В) Барча банкларнинг оборот кассаларидаги нақд пуллар киради
- Г) Аҳоли кулидаги нақд пуллар, иш юритувчи барча субъектларнинг касса колдиклари, жамоа ташкилотларининг касса колдиклари, барча банкларнинг оборот кассаларидаги нақд пуллар киради

33. Мол етказиб берувчи учун жуда қулай хисобланган хисоб-китоб шаклини курсатинг

- А) Хужжатлаштирилган аккредитив
- Б) Инкассо
- В)* Тулов талабномаси
- Г) Тулов-талабнома топширикномалари

34. Нақд пулсиз хисоб-китобларда қўлланувчи қуйидаги хужжатларнинг кайси бирини молиявий хужжат дейиш мумкин?

- А) Счет фактура
- Б) Тижорат вексели
- В) Сугурта полюси
- Г) Товарнинг сифат сертификати

35. Сўм қачон муомалага киритилган?

- А) 1991 йил 2 ноябр;
- Б) 1992 йил 29 декабр;
- В) 1993 йил 21 март;
- Г) 1994 йил 1 июл.

36.Пул тизимининг элементини топинг.

- А) пул бирлиги;
- Б) вексель;
- В) Марказий банк;
- Г) тўғри жавоб йук .

37.Қоғоз – кредит пул тизими нима?

- А) метал пулларнинг муомалада бўлиши
- Б) банкноталарнинг муомалада бўлиши
- В) пулни давлат томонидан бошқарилиши
- Г) тўғри жавоб йук.

38.Пул тизими деганда:

- А).Пул муомаласини қонуний ва мутаносиб равишда ташкил қилишда қўлланиладиган услублар мажмуасидир.
- Б). Параллел валюталар тизими тушунилади.
- В). Икки ёқлама валюта тизими тушунилади.
- Г). "Оқсоқланувчи" валюта тизими тушунилади.

39. Пул бирлиги деганда:

- А). Мамлакатда пул бирлигининг олтинга тенг қисми тушунилади.
- Б). Мамлакатдаги тўлов воситаси бирлиги тушунилади.
- В). Баҳо масштаби тушунилади.
- Г). Муомаладаги пул массасини тартибга солувчи бирлик тушунилади.

40.Эмиссия деганда:

- А). Товар, хизмат ва капиталларни мамлакат ташқарисига чиқариш тушунилади.
- Б). Қимматбаҳо қоғозлар чиқариш ҳуқуқи берилган банклар тушунилади.
- В). Қимматбаҳо қоғозлар чиқариш ҳуқуқи берилган кооперативлар, акционерлик жамиятлари тушунилади.
- Г). Муомалага банк билетлари чиқарилиши тушунилади.

41.Баҳо масштаби деганда:

- А). Махсулотларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларини пулда ифодаланиши тушунилади.
- Б).Товарлар қийматини ўлчаш ва муомала воситаси сифатида хизмат қилувчи бирлик тушунилади.
- В). Мамлакат пул бирлигининг олтинга тенг қисми тушунилади.
- Г). Мамлакатдаги тўлов воситаси бирлиги тушунилади.

42.Биметализм деганда:

- А).Олтин ва кумушга қонуний тартибда умумий эквивалент ролини бириктириб қўйилиши тушунилади.
- Б). Битта металлга барча товарлар қийматини ўзида акс эттирувчи умумий эквивалент ролини бириктириб қўйилиши тушунилади.

В). Пулни олқишловчи назария тушунилади.

Г). Олтинни пулнинг барча вазифаларини бажаришдан маҳрум этилиши тушунилади.

43.Монометаллизм деганда:

А). Параллел валюта тизимиға қонуний тартибда умумий эквивалент ролини бириктириб қўйилиши тушунилади.

Б). Икки ёклама валюта тизимиға қонуний тартибда умумий эквивалент ролининг бириктириб қўйилиши тушунилади.

В). "Оқсоқланувчи" валюта тизимиға қонуний тартибда умумий эквивалент ролининг бириктириб қўйилиши тушунилади.

Г). Битта металлға барча товарлар қийматини ўзида сақловчи умумий эквивалент ролини бириктириб қўйилиши тушунилади.

44.Параллел валюта тизимида:

А). Олтин ва кумуш тангалар қонуний тўлов воситалари ҳисоблансаларда, кумуш тангаларни ёпиқ тарзда , олтин тангаларни зарб этиш эса эркин бўлган.

Б). Олтин ва кумуш тангалар ўртасидаги нисбат давлат томонидан белгилаб қўйилган.

В). Олтин ва кумуш тангалар ўртасидаги нисбат бозор баҳоларига мос равишда стихияли тарзда ўрнатилган.

Г). "Биметаллизм ўзининг кумуш оёғида оқсаб қолган".

45. Пулнинг муомаладаги барқарорлиги:

А) пулга бўлган таклифга боғлиқ

Б) пулга бўлган талабга боғлиқ

В) нарх-наво даражасига боғлиқ

Г) нотўғри жавоб йўқ

46. Пул муомаласини барқарорлаштиришга эришиш мумкин:

А) нуллификация усули ёрдамида

Б) ревальвация усули ёрдамида

В) девальвация усули ёрдамида

Г)* нотўғри жавоб йўқ

47. Инфляция шароитида:

А) қарз берганлар ютса, қарз олганлар ютқазади

Б) пулга тенглаштирилган қоғозлар, суғурта полислари ва бошқа қимматли қоғозларнинг реал қиймати ошади

В) ишсизлар сони камайиб боради

Г) тўлов баланси тақчиллик томон ўрмалайди

48.Инфляциянинг иқтисодий танглик билан биргаликда юз бериши:

А) ўрмаловчи деб аталади

Б) сузиб юрувчи инфляция деб аталади

В) гиперинфляция деб аталади

Г)* нотўғри жавоб йўқ

49.Пулнинг қадрсизланиши ва унинг олдини олишнинг монетар усулига:

А) ижтимоий ҳимоя бўйича тадбирлар киради

Б)бюджет ва сарф-харажатларини режалаштириш бўйича тадбирлар киради

В) иқтисодий ривожланиш суръатларини ошириш сиёсати киради

Г) харажатдаги пул миқдорини белгилаш, уни қатъий назорат қилиш тадбирлари киради

50.Сузиб юрувчи инфляция шароитида:

- А) инфляция йилига 8-12фоиз атрофида бўлади
- Б) инфляция суръатлари 3-10 фоиз атрофида бўлади
- В) нархлар ойига 40-50 фоиз атрофида ўсади
- Г) ишсизлик камаяди

51. Қуйида қайд этилганларнинг қайси бири инфляцияни вужудга келтирувчи сабаблар ҳисобланади.

- А) Давлат бюджети тақчиллиги .
- Б) Кредитнинг ҳаддан ташқари ривожланиб кетиши .
- В) Мамлакат тўлов балансининг пассив бўлиши.
- Г) Нотўғри жавоб йуқ.

52. Ортиқча таклиф таъсири остида вужудга келган инфляция одатда:

- А) Маҳсулот бирлигига кетган харажатларнинг ортиши оқибатида содир бўлади.
- Б) Муомаладаги товарларнинг жами талабдан орқада қолиши оқибатида содир бўлади .
- В) Муомаладаги хизматларнинг жами талабдан орқада қолиши оқибатида содир бўлади.
- Г) Муомаладаги товар ва хизматларнинг талабдан орқада қолиши нархдан орқада қолиш нархнинг ошиши оқибатида содир бўлади.

53. Инфляциянинг иқтисодий танглик билан биргаликда юз бериши:

- А) Ўрмаловчи, эвида бўладиган инфляция деб аталади.
- Б) Стагфляция деб аталади .
- В) Сузиб юрувчи инфляция деб аталади.
- Г) Югурувчи инфляция еки гиперинфляция деб аталади.

54.Ўрмаловчи,эвида бўладиган инфляция шароитида :

- А) Нарх-наво шиддат билан ўсади ,пул қадри ғоят тез пасаяди.
- Б) Нарх –наво тезроқ ўса бошлайди,иқтисодий ўсиш суръатлари сусаяди ,ишсизлар сони кўпая боради
- В) Нарх –наво секин аста орта бошлайди,иқтисодий ўсиш бўлиб туради, ишсизлик юқори бўлмайди.
- Г) Иқтисодий танглик инфляция билан биргаликда юз беради.

55. Нулификация деганда :

- А) Давлат томонидан расмий равишда валюта курсининг пасайтирилиши тушунилади.
- Б) Эски қадрсизланган пул бирликларидан батамом воз кечилиши муомалага янги пул бирликлари чиқарилиши тушунилади.
- В) Валюта курсининг расмий оширилиши тушунилади
- Г) Бирор ҳужжатнинг ҳуқуқий кучини барқарорлаштирилиши тушунилади

56.Девальвация усули

- А) Инфляция даражаси жуда юқорилашиб кетган ҳолларда қўлланилади .
- Б) Муомаладаги қўғоз пуллар кам миқдорда қадрсизланган ҳолларда қўлланилади
- В) Экспортни рағбатлантириш импортни эса қискартириш ва шу йўл билан тўлов мувозанатини яхшилаш учун қўлланилади
- Г) Муомалада керагидан ортиқча пул пайдо булган ҳолларда қўлланилади .

57. Давлат бюджетининг камомоди қандай кўрсаткичга нисбатан аниқланади?

- А). Бюджет харажатларига нисбатан
- Б). Миллий даромадга нисбатан
- В). Ялпи ички маҳсулотга нисбатан
- Г). Бюджет даромадларига нисбатан

58. Бюджет камомоди қандай манбаалардан қопланиши режалаштирилган? Нотўғриси кўрсатинг.

- А). Марказий банк кредити
- Б). Ҳукумат қимматли қоғози
- В). Пул эмиссияси
- Г). Давлат мулкани хусусийлаштириш

59. Ҳозирги кунда қуйидаги гаров объектларидан қайси бири Ўзбекистон Республикасининг банк амалиётида кенг қўлланилмоқда?

- А). Ер;
- Б). Ҳукуматнинг облигациялари;
- В). Тўланмаган счётлар;
- Г). Товар-моддий қимматли буюмлар ва мол-мулклар;

60. Кредитнинг таъминланганлик объектларидан қайси бири энг юқори ликвидлик хусусиятига эга?

- А). Йирик саноат корхоналарининг облигациялари;
- Б). Ҳукуматнинг облигациялари;
- В). Товар-моддий қимматликлар;
- Г). Тўланмаган счётлар;

61. Револиялаштириш сиёсати деганда нима тушунилади?

- А). Марказий банкнинг тижорат банкларига векселларни ва қимматбаҳо қоғозларни гаровга олиш йўли билан кредит бериши тушунилади.
- Б). Давлат бюджетининг харажатлари молиялаштириш мақсадида марказлашган кредит ресурсларининг берилиши тушунилади;
- В). Муддатида тўланмаган кредитларни қайтадан молиялаштириш тушунилади;
- Г). Банклардаги кредит ресурсларининг маълум қисмини марказий банкдаги % сиз счётларга олиб қўйиш тушунилади;

62. Мажбурий захиралар сиёсатини амалга оширишдан мақсад:

- А). Тижорат банкларининг кредит фаолиятига таъсир кўрсатиш;
- Б). Депозитларни ҳимоя қилиш;
- В). Банкларнинг ликвидли маблағларига бўлган эҳтиёжини қондириш
- Г). Марказий банкнинг даромад базасини мустаҳкамлаш;

63. Мажбурий захиралар ставкаси ўта минимал бўлган давлатни кўрсатинг:

- А). Америка
- Б). Ўзбекистон
- В). Япония
- Г). Россия федерацияси

64. Мажбурий захиралар счётига % тўлайдиган давлатни кўрсатинг:

- А). Германия;

- Б).Италия;
- В).АКШ;
- Г).Франция;

65.Туркумланган кредитларнинг қайси бирига нисбатан 100 % ли ажратма ставкаси қўлланилади?

- А).Субстандарт кредитлар;
- Б).Шубхали кредитлар;
- В).Зарар келтирувчи кредитлар;
- Г).Умидсиз кредитлар.

66.Туркумланадиган кредитларнинг қайси бирига нисбатан 50-70 % ли ажратма ставкаси қўлланилади?

- А).Субстандарт кредитлар;
- Б). Шубхали кредитлар;
- В).Зарар келтирувчи кредитлар;
- Г).Умидсиз кредитлар

67.Қуйидаги % ставкаларидан қайси бирини «шубхали» ссудаларга хос ставка деб ўйлайсиз?

- А).10%
- Б).20%
- В) 50%
- Г).100%

68. Кредит линия (credit line) си нима?

- А) Узок муддатли кредитлаш шаклларида бири
- Б) Банк ва мижоз уртасида кредитнинг максимал йиғиндиси тўғрисидаги келишув
- В) Бир маротабалик битимларни молиялаштириш мақсадида бериладиган кредит
- Г) Банк томонидан мижознинг тўлов ҳужжатларини тўлаш учун кредит бериш

69. Кредит карточкалари ким томонидан берилади?

- А) Марказий банк томонидан берилади
- Б) Сотувчилар ёки сотиб олувчилар томонидан берилади
- В) Фонд биржалари томонидан берилади
- Г) Тижорат банклари томонидан берилади

70.Қуйидагиларнинг қайси бири кредит пуллари бўлиб ҳисобланади:

- А) Давлат хазинасидан муомалага чиқарилган пуллар
- Б) СДР, ЭКЮ
- В) Акция ва облигациялар
- Г) Банкнот, чек ва векселлар

71.Ўзбекистон Республикасида кредит ресурслари бозорининг ривожланишига тўсқинлик қилаётган энг асосий омиллар нималардан иборат?

- А) Банклараро рақобат муҳитининг тўла шаклланмаганлиги
- Б) Векселли ва ломбардли кредитларнинг ривожланмаганлиги
- В) Очиқ бозор операцияларининг ривожланмаганлиги

Г) Кредит ресурсларига бўлган талабнинг катта эмаслиги, банклараро рақобат муҳитининг тўла шаклланмаганлиги, векселли ва ломбардли кредитларнинг ривожланмаганлиги, очиқ бозор операцияларининг ривожланмаганлиги

72.Қуйидаги сабабларнинг қайси бири сўмнинг конвертирланмаслигига олиб келиши мумкин?

- А) Валюта курси номувофик қуйилган бўлса
- Б) Товар рақобатга бардош бера олмаса
- В) Экспорт-импорт сиёсати мукамал бўлмаса
- Г) Валюта курси номувофик қўйилган бўлса, ички баҳолар тўғри ўрнатилмаган бўлса, товар рақобатга бардош бера олмаса, экспорт-импорт сиёсати мукамал бўлмаса

73.Бартер - бу

- А) Бевосита пул иштирокида содир бўладиган товар алмашувидир
- Б) Бозор иқтисоди тақозо этадиган товар-пул муносабатидир
- В) Товар топиш жуда ҳам осон бўлган шароитдаги товар алмашувидир
- Г) Товарни пулга алмаштиришдир

74.Вақтинча бўш турган маблағлар туркумига нималар киради?

- А) Амортизация ажратмалари
- Б) Ишлаб чиқаришни кенгайтириш учун фойдадан ажратмалар
- В) Бюджетга ва ижтимоий суғуртага ажратилган маблағлар
- Г) Амортизация ажратмалари, ишлаб чиқаришни кенгайтириш учун фойдадан ажратмалар, иш хақи фонди, бюджетга ва ижтимоий суғуртага ажратилган маблағлар

75.Ўзбекистон Республикаси банк амалиётида қўлланилаётган М₀ пул агрегати таркибига қуйидагиларнинг қайси бири киради:

- А) Нақд пуллар
- Б) Трансакцион депозитлар
- В) Муддатли депозитлар
- Г) Жамғарма депозитлар

76.Ўзбекистонда неча босқичли банк тизими амал қилмоқда?

- А) 2
- Б) 1
- В) 3
- Г) 4

77. «Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисида»ги Қонун қачон қабул қилинган?

- А) 1995 йил 12 декабр
- Б) 1995 йил 21 декабр
- В) 1993 йил 21 декабр
- Г) 1997 йил 12 декабр

78. Пул эмиссияси билан қайси банк шуғулланади?

- А) Ипотека банки
- Б) “Траст” банк
- В) Марказий банк

Г)Миллий банк

79. Банк фаолияти учун зарур бўлган пул маблағларини йиғиш билан боғлиқ бўлган операциялар қандай операциялар ҳисобланади?

- А)Молиявий хизмат ва операциялар
- Б)Актив операциялар
- В) Пассив операциялар
- Г)Комиссион операциялар

80.Банк институтларига қайси банклар киради:

- А)Тижорат банклари, инвестиция банклари, Ипотека банки
- Б)Жамғарма банклар, тармоқлар бўйича ихтисослашган банклар
- В)Савдо банклари, Ташқи иқтисодий фаолият банки
- Г) Барча жавоблар тўғри.

81. Нобанк кредит ташкилотларига нималар киради:

- А) *Инвестиция компаниялари, суғурта компаниялари, нафақа ва бошқа фондлар.
- Б)Шўъба корхоналар, уюшма корхоналар, таъсисчилар
- В)Кредит уюшмалари, бюджет ташкилотлари
- Г)Барча жавоблар тўғри.

82.Кредит операцияси қандай пайдо бўлган?

- А)Бир киши бошқа кишига пулни ишониб бериши натижасида
- Б)Савдогарлар бошқа давлатга бориб пул алмаштириши натижасида
- В) Бир киши бошқа кишидан қарз олиши ва қарз бериши натижасида
- Г)Бир киши бошқа кишига пул кўчириши натижасида

83.Буюк Британия валютасининг номини топинг?

- А) фунт стерлинг
- Б)евро
- В)франк
- Г)доллар

84.Ҳиндистон пул бирлиги?

- А)Реал
- Б)Рупий
- В)Песо
- Г)Дирҳам

85.Франция валютасини топинг?

- А)Фунт стерлинг
- Б)евро
- В)Франк
- Г)Реал

86.Депозит операциялари қандай пайдо бўлган?

- А)Бир киши бошқа кишидан қарз олиши ва қарз бериши натижасида
- Б)Савдогарлар бошқа давлатга бориб пул алмаштириши натижасида
- В)Бир киши бошқа кишига пул кўчириши натижасида
- Г)Бир киши бошқа кишига пулни ишониб бериши натижасида

87.Марказий банк –бу.....

- А)Пул маблағларини йиғувчи ва сақловчи тижорат муассасаси
- Б)Тижорат банклари фаолиятини бошқарувчи муассаса
- В)Ҳисоб-китоб ва кредит операцияларини бажарувчи муассаса
- Г)Пул-кредит сиёсатини, эмиссия жараёнларини олиб боровчи, кредит тизимининг бош банки ҳисобланади.

88.Марказий банк нимадан озод қилинган?

- А)Пулни эмиссия қилишдан
- Б)Ҳисобот олишдан
- В)Ҳисобот беришдан
- Г)Солиқ ва бож тўлашдан

89.Банкда қандай кассалар бўлади?

- А)Кириш ва чиқим кассаси
- Б)Кириш, чиқим ва қайта санаш кассаси
- В)Кириш, чиқим, кечки ва қайта санаш кассаси
- Г)Кириш, чиқим, кечки, қайта санаш ва пул алмаштириш кассаси

90.Нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллариға нималар киради?

- А)«Қаттиқ консерватив», «Консерватив», «Ўртача консерватив», «Ўртача агрессив», «Агрессив»
- Б)Омонат очиш учун банк раҳбари номиға ариза, ишонч қоғози, омонат дафтарчаси, хабарнома, омонат шартномаси.
- В)Тўлов топшириқномаси, тўлов талабномаси, инкассо топшириқномаси, мемориал ордер, ҳисоб-китоб чеки, аккредитив.
- Г)Кириш эълони, кириш касса журнали, чиқим касса журнали, чек, хазина харажат ордери, омонат дафтарчаси.

91.Мулкчилик шаклиға қараб тижорат банклари қандай турларға бўлинади?

- А)Давлат банки, кооператив
- Б)Аралаш, акциядор банклар
- В)Аралаш, акциядор банклар, хусусий
- Г)Давлат банки, кооператив, аралаш, акциядор банклар, хусусий

92.Бажарадиган операцияларига қараб тижорат банклари қандай турларға бўлинади?

- А)Универсал,
- Б)Махсус-ихтисослаштирилган, Инвестицион,
- В)Ипотека, Жамғарма
- Г)Универсал, Махсус-ихтисослаштирилган, Инвестицион, Ипотека, Жамғарма

93.Жойлашиш белгисига қараб тижорат банклари қандай турларға бўлинади?

- А)Халқаро, Минтақавий, Республика, Вилоят, Туман
- Б)Республика, Вилоят, Туман
- В)Халқаро, Минтақавий, Республика
- Г)Вилоят, Туман

94.Тармоқларға хизмат кўрсатишиға қараб тижорат банклари қандай турларға бўлинади?

- А)Саноат, Қурилиш, Қишлоқ хўжалиги, Савдо банклари.

- Б)Қурилиш, Қишлоқ хўжалиги, Савдо банклари.
- В)Ипотека, Қурилиш, Қишлоқ хўжалиги, Савдо банклари.
- Г)Инвестицион, Ипотека, Қурилиш, Қишлоқ хўжалиги, Савдо банклари.

95.Банк ресурслари банклар томонидан амалга ошириладиган қандай операциялар орқали ташкил топади.

- А)Актив операциялар
- Б)Пассив операциялар
- В)Комиссион операциялар
- Г)Молиявий операциялар

96.Банк баланси қайси қисмларни ўз ичига олади?

- А)Активлар, мажбуриятлар, капитал, даромадлар, харажатлар, кўзда тутилмаган ҳолатлар.
- Б)Даромадлар ва харажатлар
- В)Актив ва пассив
- Г)Барча жавоблар тўғри.

97.Кредит операцияси қандай пайдо бўлган?

- А)Бир киши бошқа кишига пулни ишониб бериши натижасида
- Б)Савдогарлар бошқа давлатга бориб пул алмаштириши натижасида
- В) Бир киши бошқа кишидан қарз олиши ва қарз бериши натижасида
- Г)Бир киши бошқа кишига пул кўчириши натижасида

98.Саноат, савдо, қурилиш, қишлоқ хўжалиги, транспорт, алоқа банклари – бу ...

- А)Тижорат банк жойлашиш белгисига қараб
- Б)Тижорат банк тармоқларга хизмат кўрсатишига қараб
- В)Тижорат банк бажарадиган операцияларига қараб
- Г)Тижорат банк мулкчилик шаклига қараб турланади

99.Жалб қилинган маблағларга нималар киради?

- А)Устав фонди, резерв фонди, тақсимланмаган фойда, бошқа фондлар.
- Б)Мижозларнинг ҳисоб рақамидаги қолдиқлар, депозитлар
- В)Бошқа банклардан олинган кредитлар ва кредиторлар
- Г)Инвестиция, кредит, депозит.

100.Хусусий (ўз) маблағларга нималар киради?

- А)Устав фонди, резерв фонди, тақсимланмаган фойда, бошқа фондлар.
- Б)Мижозларнинг ҳисоб рақамидаги қолдиқлар, депозитлар
- В)Бошқа банклардан олинган кредитлар ва кредиторлар
- Г)Инвестиция, кредит, депозит.

101.Қарзга олинган маблағларга нималар киради?

- А)Устав фонди, резерв фонди, тақсимланмаган фойда, бошқа фондлар.
- Б)Мижозларнинг ҳисоб рақамидаги қолдиқлар, депозитлар
- В)Бошқа банклардан олинган кредитлар ва кредиторлар
- Г)Инвестиция, кредит, депозит.

102.Тижорат банкларининг актив операцияларига нималар киради?

- А)Депозит
- Б)Консалтинг

- В)Кредит
- Г)Пул кўчириш

103.... - фоизли даромадга киради.

- А)Кредит фоизи, кўчирилган маблағнинг дебет оборотидан фоиз
- Б)Пеня ва жарималар
- В)Чет эл валютасини сотишдан кўрилган фойда
- Г)Депозит фоизи

104.Банкнинг актив операциялари деб ... айтилади?

- А)Банк ресурсларини жойлаштириш билан боғлиқ бўлган операцияларга
- Б)Банк ресурсларини шакллантириш билан боғлиқ бўлган операцияларга
- В)Банк ресурсларини сарф қилиш билан боғлиқ бўлган операцияларга
- Г)Банк ресурсларини жойлаштириш ва сарф қилиш билан боғлиқ бўлган операцияларга

105. Банк томонидан тўланмаган векселлар, чеклар ва талабномаларни маълум скидка эвазига харид қилишига нима дейилади?

- А)Кредит
- Б)Ссуда
- В)Дисконт
- Г)Маржа

106.Ҳисобрақам очиш ва уни юритиш банкларнинг қандай операциялари ҳисобланади?

- А)Актив
- Б)Пассив
- В)Молиявий хизматлар
- Г)Комиссион

107.Пул активлари гуруҳи, асосий воситалар, капитал харажатлар банкларнинг қандай активларига киради?

- А)Даромад келтирадиган
- Б)Юқори даромад келтирадиган
- В)Даромад келтирмайдиган
- Г)Самарали

108.Тижорат банклари пассив операцияларининг асосан нечта шакли мавжуд?

- А)1
- Б)2
- В)3
- Г)4

109.Депозит операцияларини амалга ошириш банкнинг қандай операцияси ҳисобланади?

- А)Банк молиявий хизмати
- Б)Актив операция
- В)Комиссион операция
- Г)Пассив операция

110.Кредит портфели нима?

- А)Банк томонидан имзоланган барча кредит шартномаларининг йиғиндиси
- Б)Банк томонидан фойда олиш мақсадида жойлаштирилган пуллар
- В)Банкнинг барча қилган инвестициялари
- Г)Банкнинг барча қимматбаҳо қоғозларининг йиғиндиси

111.Банклар қайси функцияларни бажаради?

- А)Бюджет билан ҳисоб-китоблар, ходимлар билан ҳисоб-китоблар, шўъба корхоналар билан ҳисоб-китоблар, уюшма корхоналар билан ҳисоб-китоблар
- Б)Вақтинча бўш турган маблағларини йиғиш ва капиталга айлантириш, кредит муносабатларида воситачилик қилиш, тўлов жараёнларида воситачилик қилиш, муомалага кредит воситаларини чиқариш.
- В)Кредитлаш, тўлов вазифаси, жамгариш, инвестицияни режалаштириш
- Г)Иқтисодиётни пул-кредит ричаги ёрдамида бошқариш, ҳисоб-китоб ва пул ўтказиш операцияларини бажаришни йўлга қўйиш, тижорат банклари фаолиятини бошқариш, бошқа кредит муассасалари касса заҳираларини сақлаш, расмий олтин-валюта заҳираларини сақлаш.

112.Тижорат банкларининг кредит портфелини берилган ссудаларнинг таъминланганлик даражасига қараб қуйидаги турларга бўлиниши мумкин:

- А)Таъминланган ва таъминланмаган кредитлар
- Б)Тўлов муддати келмаган кредитлар, ҳозирги кунда тўланиши керак бўлган кредитлар, муддати узайтирилган кредитлар, тўлай олмайдиган кредитлар - воз кечилган кредитлар
- В)Яхши кредитлар, стандарт кредитлар, субстандарт кредитлар, шубҳали кредитлар, ишончсиз кредитлар
- Г)Биринчи даражали таъминланган кредитлар, бошқа таъминотга эга бўлган кредитлар, тўлиқ таъминланмаган кредитлар, таъминланмаган кредитлар

113.Банк – бу ...

- 1)Жисмоний ва ҳукукий шахсларнинг бўш турган пул маблағларини жалб қилиш ва уларни ўз номидан тўловлилик, муддатлилик, қайтариб бериш шарти асосида жойлаштириш операцияларини ва бошқа банк операцияларини бажарувчи тижорат муассасага айтилади;
- 2)Кредит ва депозит операцияларини бажарувчи муассаса;
- 3)Пул маблағлари билан шуғулланувчи муассаса;
- 4)Пул маблағларини йиғувчи ва сақловчи тижорат муассасига айтилади.

114.Тижорат банкларининг актив операцияларига нималар киради?

- А)Депозит
- Б)Консалтинг
- В)Кредит
- Г)Пул қўчириш

115.Пассив операцияларга нималар киради?

- А)Депозит ва банк фойдаси ҳисобидан ҳар хил фондлар ташкил қилиш
- Б)Бошқа кредиторларнинг маблағларини жалб қилиш
- В)Қимматбаҳо қоғозларни муомалага чиқариш йўли билан ресурс йиғиш
- Г)Ҳамма жавоблар тўғри

116.Банкнинг ўз маблағлари ичида энг муҳими қайсилар ?

- А)Банкнинг устав капитали
- Б)Резерв капитали, махсус фондлар
- В)Моддий рағбатлантириш фонди, тақсимланмаган фойда
- Г)Ҳамма жавоблар тўғри

117. Пул назариялари курсатилган тугри каторни аниқланг.

- А) Номинал ва монетаризм
- Б) Микдорий, номинал, монетаризм.
- В) Металл, номинал, микдорий, монетаризм

Г) Монетаризм, номинал, металл.

118. Номинал пул назариясининг намоёндаларини курсатинг.

А) Дж. Беркли, Дж. Стюарт, Г. Кнапп, Ж. Боден

Б) Д. Юм, Ж. Боден, Дж. Милль, Ш. Монаскё

В) Дж. Беркли, Дж. Стюарт, Г. Кнапп

Г) И. Фишер, Г. Насел, Б. Хансен, А. Пигу.

119. Пул назарияси нима?

А) Пул табиати ва пулнинг ишлаб чиқаришни шакллантиришга таъсири ҳақидаги назария

Б) Жамият бойлигини қимматбаҳо металллар бажариши тугрисидаги назария

В) Мамлакатда тарихан таркиб топган ва қонунчилик билан тасдиқланган пул муомаласи

Г) Муомаладаги товарлар массаси, уларнинг нарх даражаси ва пул тезлиги орасидаги иқтисодий боғлиқлик.

120. Қандай валюта тизимларини биласиз?

А) Форвард, Жаҳон, Фьючерс.

Б) Миллий, Минтакавий, Жаҳон.

В) Минтакавий, Форвард, Жаҳон.

Г) Миллий, Фьючерс, Халқаро.

121. Валюта курсининг таърифини курсатинг.

А) Валюта билан боғлиқ миллий ва халқаро даражадаги ҳуқуқий нормалар ва муассасалар тушунилади.

Б) Валюта муносабатларини ташкил қилиш ва бошқариш.

В) Бир валютани бошқа бир валютадаги ифодаси ёки баҳосидир

Г) Икки валюта орасидаги курснинг ўзини валюта орқали аниқлаш услуги ёрдамида топилган курси.

AMALIY MASHG`ULOTLARNI O`TKAZISH TARTIBI

«Pul, kredit va banklar» fanini o`qitishda ma`ruza va amaliy mashg`ulotlarida klaster, insert, akliy hujum usullari, keys-stadidan foydalanilib, muammoli ta`lim texnologiyalari, «bumerang» texnologiyasi, kabi ilg`or texnologiyalardan foydalaniladi. Ushbu fanni o`qitish pedagogikasining g`oyaviy poydevorini milliy ta`lim taraqqiyoti va milliy qadrlar tayyorlash tizimi istiqbollarini belgilovchi hujjatlar sifatida 1997 yilda qabul qilingan O`zbekiston Respublikasining «Ta`lim to`g`risida»gi qonuni hamda «Qadrlar tayyorlash milliy dasturi» tashkil etadi.

O`zbekiston qadrlar tayyorlash milliy dasturining ikkinchi bosqichi ta`lim jarayonidagi sifat ko`rsatkichlarini yaxshilash, ya`ni jahon andozalariga mos, raqobatbardosh, yuqori saviyaga ega bo`lgan mutaxassislar tayyorlash lozimligini ta`kidlaydi. Buning uchun esa bevosita o`quv jarayonini yaxshilash, o`quv dasturlarini yanada takomillashtirish, o`qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyalarini amalga joriy qilish, texnik vositalaridan keng foydalanish va shu asosda masofadan o`qitishni joriy qilish kerak.

Bu o'rinda shuni ta'kidlab o'tish kerakki, ta'limdagi sifat uni berishda ishtirok etadigan kishilar sifati bilan belgilansa, bilim individuallikka ega bo'ladi. Ta'limni amalga oshiradigan yoki dars beradigan kishilarning saviyasi turlicha bo'lishi mumkin. Lekin guruhdagi talabalarga beriladigan ta'lim bir xildir. O'qituvchi bilim emas, balki ta'lim beradi. Talaba esa ana shu ta'lim jarayonida bilimga ega bo'ladi. Buning uchun u mustaqil o'qiydi, tayyorlanadi, mushohada qiladi, tasavvurlarga ega bo'ladi, eshitganlari va o'qiganlarini sintez qiladi. Natijada mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatini shakllantiradi va tafakkur sohibiga aylanadi.

O'quv jarayoni bilan bog'liq ta'lim sifatini belgilovchi holatlar quyidagilar: yuqori ilmiy-pedagogik darajada dars berish, muammoli ma'ruzalar o'qish, darslarni savol-javob tarzida qiziqarli tashkil qilish, ilg'or pedagogik texnologiyalardan va mul'timedia qo'llanmalardan foydalanish, tinglovchilarni undaydigan, o'ylantiradigan muammolarni ular oldiga qo'yish, talabchanlik, tinglovchilar bilan individual ishlash, ijodkorlikka undash, erkin muloqot yuritishga, ijodiy fikrlashga o'rgatish, ilmiy izlanishga jalb qilish va boshqa tadbirlar ta'lim ustivorligini ta'minlaydi. Ushbu aytilgan g'oyalardan kelib chiqqan holda «Pul, kredit va banklar» o'quv kursi bo'yicha ta'lim texnologiyasini loyihalashtirishdagi asosiy kontseptual yondashuvlarni sanab chiqamiz.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim. Bu ta'lim o'z mohiyatiga ko'ra ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarini to'laqonli rivojlanishlarini ko'zda tutadi. Bu esa ta'limni loyihalashtirilayotganda, albatta, ma'lum bir ta'lim oluvchining shaxsini emas, avvalo, kelgusidagi mutaxassislik faoliyati bilan bog'liq o'qish maqsadlaridan kelib chiqqan holda yondashishni nazarda tutadi.

Tizimli yondashuv. Ta'lim texnologiyasi tizimning barcha belgilarini o'zida mujassam etmog'i lozim: jarayonning mantiqiyliigi, uning barcha bo'g'inlarini o'zaro bog'langanligi, yaxlitligi.

Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv. Shaxsning jarayonli sifatlarini shakllantirishga, ta'lim oluvchining faoliyatni aktivlashtirish va intensivlashtirish, o'quv jarayonida uning barcha qobiliyati va imkoniyatlari, tashabbuskorligini ochishga yo'naltirilgan ta'limni ifodalaydi.

Dialogik yondashuv. Bu yondashuv o'quv jarayoni ishtirokchilarning psixologik birligi va o'zaro munosabatlarini yaratish zaruriyatini bildiradi. Uning natijasida shaxsning o'z-o'zini faollashtirishi va o'z-o'zini ko'rsata olishi kabi ijodiy faoliyati kuchayadi.

Hamkorlikdagi ta'limni tashkil etish. Demokratilik, tenglik, ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'rtasidagi sub'ektiv munosabatlarda hamkorlikni, maqsad va faoliyat mazmunini shakllantirishda va erishilgan natijalarni baholashda birgalikda ishlashni joriy etishga e'tiborni qaratish zarurligini bildiradi.

Muammoli ta'lim. Ta'lim mazmunini muammoli tarzda taqdim qilish orqali ta'lim oluvchi faoliyatini aktivlashtirish usullaridan biri. Bunda ilmiy bilimni ob'ektiv qarama-qarshiligi va uni hal etish usullarini, dialektik mushohadani shakllantirish va rivojlantirishni, amaliy faoliyatga ularni ijodiy tarzda qo'llashni mustaqil ijodiy faoliyati ta'minlanadi.

Axborotni taqdim qilishning zamonaviy vositalari va usullarini qo'llash – yangi komp'yuter va axborot texnologiyalarini o'quv jarayoniga qo'llash.

Keltirilgan kontseptual yo'riqlarga asoslangan holda, «Pul, kredit va banklar» kursining maqsadi, tuzilmasi, o'quv axborotining mazmuni va hajmidan kelib chiqqan holda, ma'lum sharoit va o'quv rejasida o'rnatilgan vaqt oralig'ida o'qitishni, kommunikatsiyani, axborotni va ularni birgalikdagi boshqarishni kafolatlaydigan usullari va vositalari tanlovi amalga oshirildi.

O'qitishning usullari va texnikasi: ma'ruza (kirish, mavzuga oid, vizuallash), muammoviy usul, pinbord, paradokslar va loyihalar usullari, masalalar yechish, amaliy ishlash usuli.

O'qitishni tashkil etish shakllari: dialog, polilog, muloqot hamkorlik va o'zaro o'rganishga asoslangan frontal, kollektiv va guruh.

O'qitish vositalari: o'qitishning an'anaviy shakllari (darslik, ma'ruza matni, uslubiy qo'llanma)

bilan bir qatorda - komp'yuter va axborot texnologiyalari.

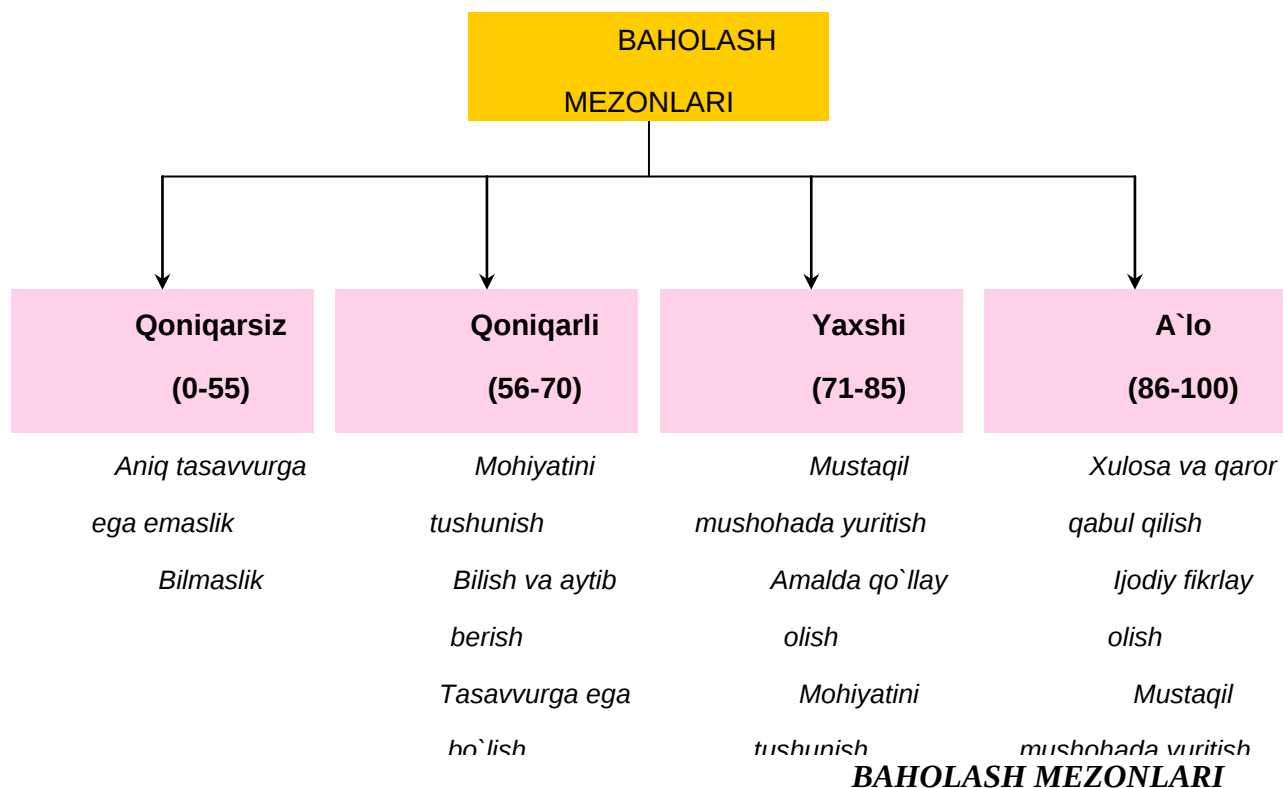
Kommunikatsiya usullari: tinglovchilar bilan operativ teskari aloqaga asoslangan bevosita o'zaro munosabatlar.

Teskari aloqa usullari: kuzatish, blits-so'rov, oraliq va joriy va yakunlovchi nazorat natijalarini tahlili asosida o'qitish diagnostikasi.

Boshqarish usullari: o'quv mashg'uloti bosqichlarini belgilab beruvchi texnologik xarita ko'rinishidagi o'quv mashg'ulotlarini rejalashtirish, qo'yilgan maqsadga erishishda o'qituvchi va tinglovchining birgalikdagi harakati, nafaqat auditoriya mashg'ulotlari, balki auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarning nazorati.

Monitoring va baholash: o'quv mashg'ulotida ham butun kurs davomida ham o'qitishning natijalarini rejali tarzda kuzatib borish. Kurs oxirida test topshiriqlari va yozma ishlar yordamida tinglovchilarning bilimlari baholanadi. Har bir o'quv mashg'uloti bosqichidagi o'qitish natijalarini (o'quv topshiriqlarni bajarishi va testlarni baholash, har bir o'quv mashg'ulotdagi talabanning o'quv faoliyati reytingini baholash) hamda butun maxsus kurs davomidagi (har bir talabanning joriy, oraliq va yakuniy natijalarini reyting tizimi orqali baholash) natijalarni baholash.

Yangi vosita va usullarni qo'llash: ta'lim bosqichida komp'yuter va informatsion texnologiyalarni joriy etish orqali ma'lumotlarni ko'rgazmali shaklda yetkazib beradi. Berilgan kontseptual qoidalarga hamda «Strategik va operativ rejalashtirish» maxsus kursining maqsadi, vazifalari, hajmi va mazmuniga asoslangan holda ta'lim usuli va texnikasi; tashkil qilish shakli; vositasi; kommunikatsiya usullari; berilgan ma'lumotlarni nazorat qilish usul va vositalari; baholash va nazorat qilish tartiblari aniqlandi.

Talabalar bilimini baholashda eng asosiy ko'rsatkich mustaqil fikrlay olish qobiliyati sanaladi. Shu sababli talabani bilim va malakalarini baholashda dastavval uning mustaqil fikrlash va mushohada yuritish, shu bilan birga mustaqil ravishda xulosa chiqara olish qobiliyatlariga qaratiladi. Talabalar bilimi jadvalda ko'rsatilgan mezonlar asosida baholanadi. Yana shuni ta'kidlash kerakki, «qoniqarsiz» bahodan tashqari boshqa barcha baholarning asosi sifatida talabani xulqi va odobiga qaratiladi. Ya'ni, talaba fanni yaxshi o'zlashtirgan bo'lsada, uning qoniqarsiz xulqi fandan oladigan bahosiga ta'sir qilishi mumkin. CHunki

«Pul, kredit va banklar» alohida fan bo'lsada, institutda o'tiladigan qolgan barcha fanlar bilan birgalikda mukammal inson va yetuk mutaxassis tayyorlashning ajralmas bir bo'lagidir. «Pul, kredit va banklar» fanini o'qitishdan maqsad esa, talabaga pul, kredit va banklar faoliyati borasida ijodiy fikrlay olish hamda mustaqil xulosa chiqarib bilish bilan birga o'z bilimlarini jamiyat farovonligi yo'lida qo'llay olishni o'rgatishdir. Talabalar bilimini baholash uslublari quyidagi jadvalda batafsil ko'rsatib berilgan.

BAHOLASH USLUBLARI

Nazorat turi	Jami ball	Nazorat shakli va ballari
Joriy nazorat 1	20	Davomat 4 Amaliy ishlar 8 Mustaqil ishlar 8
Oraliq nazorat 1	15	Yozma ish.

Joriy nazorat 2	20	Davomat 4 Amaliy ishlar 8 Mustaqil ishlar 8
Oraliq nazorat 2	15	Yozma ish.
Yakuniy nazorat	30	Test. Jami 30 ta savol. Har bir savolga 1ball.

«Pul, kredit va banklar» fanining mazmuni va mohiyati

1-Modul. Pul, pul muomalasi va pul tizimi.

1-mavzu: Pulning zarurligi, mohiyati va funktsiyalari (4 soat)

Tovar ishlab chiqarish va pulning zarurligi. Pulning mohiyati va zamonaviy talqini. Pulning kelib chiqishi va rivojlanish bosqichlari. Pul tovar qiymatining umumiy ekvivalenti. Pul funktsiyalarining o'zaro bog'liqligi. Pulning turlari. Pulning xarid qobiliyati va unga ta'sir qiluvchi omillar. Pulning iqtisodiyotdagi o'rni.

2-mavzu: Pul aylanishi va uning tuzilishi (4 soat)

Pul aylanishiga tavsifnoma va uning tuzilishi. Pul aylanishining tarkibiy qismlari. Naqd pulsiz hisob-kitoblar, uni tashkil qilish tamoyillari. Naqd pulsiz hisob-kitoblarning asosiy shakllariga qisqacha tavsifnoma va ularning xususiyatlari. Naqd pul aylanishi va uning xususiyatlari.

3-mavzu: Pul muomalasini tashkil qilish va pul massasi (4 soat)

Pul muomalasi qonuni. Pul massasi va bazasi. Muomaladagi pul massasini boshqarish. Pul multiplikatori va unga ta'sir qiluvchi omillar. Pul agregatlari va ularga tavsifnoma. O'zbekistonda pul agregatlari va ularning xususiyatlari. Pul muomalasini tartibga solish va barqarorlashtirishda Markaziy bankning roli.

4-mavzu: Pul tizimining mohiyati, turlari va elementlari (4 soat)

Pul tizimi va uning asosiy elementlari. Pul tizimining turlari va ularning rivojlanish bosqichlari. Zamonaviy pul tizimi. Rivojlangan mamlakatlar pul tizimi va uning o'ziga xos xususiyatlari. Rivojlanayotgan mamlakatlarning pul tizimi va ularning o'ziga xos xususiyatlari.

5-mavzu: Inflyatsiya va pul muomalasini barqarorlashtirishning usullari. (4 soat)

Inflyatsiya, uning mazmuni, kelib chiqish sabablari va shakllari. Inflyatsiyaning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari. Pul muomalasini barqarorlashtirish va inflyatsiyani bartaraf qilish yo'llari. Pul islohotlari va uni pul muomalasini barqarorlashtirishdagi o'rni. Talab va taklif inflyatsiyasi. Markaziy bankning pul-kredit siyosati to'g'risida tushuncha.

6-mavzu: Pul nazariyasi va O'zbekiston Respublikasining pul tizimi. (4 soat)

Pul nazariyalari to'g'risida umumiy tushuncha. Pul nazariyalarining kelib chiqishi, turlari va namoyondalari. Pulning metallik nazariyasi. Pulning nominallik nazariyasi va uning manbalari.

O'zbekiston Respublikasida pul tizimi rivojlanishining tarixi. O'zbekiston Respublikasida mustaqil pul tizimining joriy qilinishi. 1991-1993 yillardagi pul muomalasi. So'mning muomalaga kiritilishi. 1994 yildagi pul islohoti. O'zbekiston Respublikasi pul tizimining amaldagi holati va

asosiy maqsadi. Milliy valyutaning konvertabelligini ta'minlash yo'llari.

II-Modul. Valyuta tizimi va valyuta munosabatlari.

7 - mavzu: Xalqaro valyuta munosabatlari va hisob-kitob operatsiyalari. (4 soat)

Xalqaro iqtisodiy aloqalar - valyuta munosabatlarning asosi sifatida. Valyuta tizimi va uning elementlari. O'zbekiston Respublikasining xalqaro iqtisodiy munosabatlari. O'zbekiston Respublikasida valyuta munosabatlari va uni tartibga solishning huquqiy asoslari. Valyuta kursi va uning turlari. Valyuta kurslariga ta'sir qiluvchi omillar va ularni boshqarish yo'llari. Jahon valyuta tizimlari va uning rivojlanish bosqichlari. O'zbekistonda qo'llaniladigan xalqaro hisob-kitoblar shakllari.

8-mavzu: To'lov va savdo balansi. (4 soat)

To'lov balansi va uni tuzish tamoyillari. To'lov balansining asosiy qismlari va bo'limlari. Bir tomonlama o'tkazmalar. Mamlakat tashqi savdo balansi va uning ahamiyati. Valyuta tushumlari va chiqimlari. To'lov balansining aktiv qoldig'iga erishish yo'llari.

III-Modul. Kredit tizimi, kreditning zarurligi va funktsiyalari.

9-mavzu: Kreditning zarurligi, funktsiyalari va ssuda foizi. (4 soat)

Fondlar (kapital) aylanishining o'ziga xos xususiyatlari va kredit zarurligining boshqa omillari. Kredit ob'ektlari va uning sub'ektlari. Kreditning mohiyati. Kreditning asosiy funktsiyalari va uni tashkil qilish asoslari. Kreditning tamoyillari, uning asosiy shakllari va turlari. Bank foiz stavkasi tushunchasi. Ssuda foiziga ta'sir qiluvchi omillar. Ssuda foizi normasi va uning o'zgarishi. Bozor munosabatlari sharoitida ssuda foizining roli. Xalqaro kreditning mohiyati va uning turlari.

10-mavzu: Xorijiy davlatlarning kredit tizimi. (2 soat)

Turli davlatlarning kredit tizimi, ularning umumiy jihatlar, maqsadi va vazifalarining farqli tomonlari. AQSh ning kredit tizimi. Angliyaning kredit tizimi. Germaniyaning kredit tizimi. Ayrim sharq davlatlarining kredit tizimi va ularning o'ziga xos xususiyatlari.

IV-Modul. Bank tizimi va uning operatsiyalari.

11-mavzu: Bank mohiyati va bank tizimi. (2 soat)

Bankning mohiyati va uning kelib chiqishi. Kredit tizimi va uning tuzilishi. Banklarning vazifalari va funktsiyalari. Bank tizimi va uning rivojlanish bosqichlari. Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasi bank tizimi, uning maqsadi va vazifalari.

12-mavzu: Markaziy bank va uning operatsiyalari (4 soat)

Markaziy bank va uning tuzilishi. Markaziy banklar faoliyatini tashkil qilish asoslari. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki faoliyatining asoslari, maqsadi, vazifalari va operatsiyalari. Ba'zi chet el Markaziy banklari faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari. Banklarning banki sifatida Markaziy bankning faoliyati. Markaziy bankning davlat bilan aloqalari.

13-mavzu : Tijorat banklari va ularning operatsiyalari (4 soat)

Tijorat banklari faoliyatini tashkil qilishning iqtisodiy va huquqiy asoslari. Tijorat bankini tashkil qilish va boshqarish tizimi. Tijorat banklarining tashkiliy tuzilishi. Tijorat banklarining funktsiyalariga qisqacha tavsif. Tijorat banklari faoliyatini tartibga solish usullari.

Yuridik va jismoniy shaxslarning pul mablag'larini jalb qilish bo'yicha passiv operatsiyalar. Depozitlar va ularning salmog'ini kengaytirish yo'llari. Tijorat banklarining passiv va aktiv operatsiyalarini boshqarish.

Qimmatli qog'ozlar va ularning klassifikatsiyasi. Investitsiya va uning maqsadi. Banklarning investitsion siyosati. Banklarning qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalari va ularning mohiyati.

14-mavzu: Maxsus moliya-kredit institutlarining funktsiyalari. (4soat)

Moliya-kredit institutlari, ularning faoliyatini tashkil qilish asoslari. Kredit uyushmalarining

vazifalari va funktsiyalari. Lombard tashkilotlari va ular faoliyatini tashkil qilish. Lizing va faktoring bo'yicha maxsus moliya muassasalari. Sug'or'ta investitsiya kompaniyalari va boshqa moliya-kredit tashkilotlari.

15-mavzu: Tijorat banklari faoliyatining barqarorligini ta'minlash. (2 soat)

Bank tizimi faoliyatining barqarorligi. Banklarning to'lovga qobiliyatligi to'g'risida tushuncha. Bank likvidligi va uni ta'minlash yo'llari. Banklar faoliyatiga ta'sir qiluvchi omillar.

Amaliy mashg'ulotlarning tarkibi

1- mavzu. Pulning zarurligi, mohiyati va funktsiyalari.

Amaliyot darslarida bajariladigan mashg'ulotlar :

Nazorat savollari

1. Pulning kelib chiqishida qanday qarashlar asosida o'rganilgan?
2. Qiymatning oddiy yoki tasodifiy shakli nima?
3. Qiymatning tula yoki kengaygan shaklini tushuntiring.
4. Qiymatning pul shakli bilan umumiy shakli qanday farqlanadi?
5. Metall pullar bilan tovarli pullar o'rtasida fark borligini aniqlang.
6. Nima sababdan qog'oz pullar kelib chiqqan?
7. Qanday ko'rinishdagi pullar kredit pullar tarkibini tashkil etadi?
8. Pulning qanday funktsiyalarini bilasiz?
9. Pulning qanday ko'rinishlari mavjud?
10. Pulning jamg'arma funktsiyasining qanday xususiyatlari bor?

Guruh topshiriqlari bajariladi.

1. Bitta gap bilan savolga javobni shakllantiring.
Pul, pulning mohiyati, pulning zarurligi, pulning turlari, pulning funktsiyalari, pulning xarid qobiliyati tushunchalari qanday bog'liqlikda namoyon bo'ladi?
2. «Pulning iqtisodiyotdagi o'rni» bo'yicha sxema tuzing.
3. Mavzuga oid 6ta test tuzing.
4. Ushbu tushunchalarning mazmunini yoriting.
Qog'oz pullarning kelib chiqish bosqichlarini tushuntiring.
Pul qiymat o'lchovi funktsiyasini qanday bajaradi?

Baholash mezonlari va ko'rsatkichlari

uruh	C	1 top shiriq	2 tops hiriq	3 tops hiriq	4 topshi riq	Ballar yig'indisi
		(1. 0)	(1. 0)	(1. 0)	(1. 0)	(4. 0)
1						
2						
3						
4						

B. B. B. usuli asosida bilimlarni sinash uchun targatma materiallar

	Tushuncha	Bilaman «+» Bilmayman «-»	Bildim «+» Bila olmadim «-»
.	Pul		
.	Ratsionalistik qarash		
.	Pulning mohiyati		
.	Pulning funktsiyalari		
.	Qiymat o`lchovi		
.	Muomala vositasi		
.	Jamg`arma vositasi.		
.	To`lov vositasi.		
0.	Pulning turlari.		
1.	Haqiqiy pullar.		
2.	Qog`oz pullar.		
3.	Kredit pullar.		
4.	Veksel`.		
5.	Banknot.		
6.	CHek.		
7.	Milliy valyuta.		

Izox: jadvalda ko`rsatilgan tayanch iboralarga yozma ravishda javob yozib, jadvalni to`ldiring.

DIAGNOSTIK TEKSHIRISH UCHUN TESTLAR:

1. Pul:

- A) Tovarlar qiymatini o`lchay oladi
- B) Muomala vositasi vazifasini bajaradi.
- V) Jamg`arishning eng qulay usuli bo`lib, muomala vositasi vazifasini bajaradi, tovarlarning qiymatini o`lchaydigan muomala vositasidir.
- G) to`lov vositasi hisoblanadi
- d) naqd pullar tushuniladi

2. Pulning likvidligi deganda:

- A) Jamg`arila borib xarid qobiliyatini saqlovchi barcha pul vositalari tushuniladi
- B) Pulning xamma yerda unda belgilangan nominalga karab to`lov uchun qabul qilinishi tushuniladi
- V) Pul birligining xarid qilish qobiliyati tushuniladi
- G) Pulning obro`sizlanishi tushuniladi
- D) Pulning qadrsizlanishi

3. Nima uchun qiymatning pul shaklidagi ekvivalentga utish zaruriyati tugildi

- CHunki tovar ayirboshlash jarayonida
- A) Muayyan hudud doirasida keng rivojlanib ketdi
 - B) Bitta tovar o`z qiymatini faqat bitta tovarda ifoda etishini taqozo etadi
 - V) Xalqaro keng rivojlanib ketdi
 - G) Turli tovarlar uchun umumiy ekvivalent
 - D) Muayyan hudud doirasida keng rivojlanib ketishi va bitta tovar o`z qiymatini faqat bitta tovarda ifoda etishini takozo etadi

4. Pul muomalasi deganda:

- A) Pulning tovar va xizmatlarni xarid etish, chet el valyutalariga almasha olish qobiliyati tushuniladi
- B) Pulning tovar va xizmatlar oldi-sotdisi jarayonidagi uzluksiz xarakati tushuniladi
- V) Pul massasi hajmi va tarkibi tushuniladi
- G) Muomalaga chiqarilgan metall tangalar va qog`oz pullar (xazina va bank biletlari) ning jami mikdori tushuniladi

5. Muomala vositasi deganda:

- A) Pulning tovarni xarid etish yoki tovarni pulga ayirboshlash vazifasini bajarishi tushuniladi
- B) Pulnin uzida ijtimoiy mehnatni mujassamlashtirish tushuniladi
- V) Pulning jamlangan boylik shakliga kirish tushuniladi
- G) Pulning mamlakatlar o`rtasidagi hisob-kitoblar, tovarlar va xizmatlar uchun to`lovlarni bajarishi tushuniladi

6. Qaysi mamlakatda pul vazifasini bugdoy bajargan?

- A) Rimda
- B) Afrikada
- V) Qadimgi Misrda
- G) Xitoyda
- D) Mo`g`ulistonda

7. Quyidagilarning qaysi biri ayirboshlash chog`ida pul vazifasini bajargan?

- A) CHorva
- B) Qimmatli chiganoq, qimmatbaho metallar
- V) Fil suyagi
- G) Tuz , choy, asal, bug`doy
- D) noto`g`ri javob yo`q

8. Pulning paydo bulishi :

- A) Qiymatning oddiy yoki tasodifiy shaklining vujudga kelishi bilan bog'liq
- B) Qiymatning tula yoki kengaygan shaklining vujudga kelishi bilan bog'liq
- V) Tovar ishlab chiqarish va ayirboshlash jarayonining tobora rivojlanib borishi bilan bog'liq
- G) Qiymatning umumiy ekvivalent shaklining vujudga kelishi bilan bog'liq

9. Nima uchun oddiy yoki tasodifiy qiymat deyiladi?

CHunki dastlabki ayirboshlash:

- A) Ishlab chiqaruvchilar tasodifan uchrashib qolgandagina yuz bergan
- B) Uta sodda tusga ega bo'lgan ya'ni mahsulot ayirboshlanadimi yoki yo'qmi-egasi uchun hech qanday iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lmagan.
- V) Mehnat mahsulining endigina tovarga aylanganligini ifodalaydi
- G) Iste'molni qondirish birinchi darajali, tovarlar qiymatini taqqoslash esa ikkinchi darajali masala bo'lgan

10. Nima uchun to'la yoki kengaygan qiymat deyiladi?

CHunki ayirboshlash jarayonida:

- A) Bir tovarga qarama-qarshi faqat bitta tovar emas, balki faqat bitta tovarlar ishtirok etadi
- B) Bir tovarga qarama-qarshi ko'p turdagi tovarlar emas, balki faqat bitta tovar ishtirok etadi
- V) Bir necha tovarlar o'z qiymatini faqat bitta tovarda ifoda etadi.
- G)Oddiy tovar kurinishidagiumumiy ekvivalent urniga pul shaklidagi ekvivalent keladi vujudga keladi

11. Milliy pulimiz – so'mni joriy qilish yo'lining o'ziga xos xususiyati nimada bo'ldi ?

- A) Avvalo, u boshqa mamlakatlar tajribasiga tayandi.
- B) Halol ishlab topilgan pulning 2/3 qismi almashtiriladigan bo'ldi
- V) Yangi va eski pul nisbati 1:1000 bo'ldi
- G) Yangi va eski pul nisbati 1:1 bo'ldi
- D) Noto'g'ri javob yo'q

12. Quyidagi qayd qilingan pul birliklarining qaysi biri Buyuk Britaniyaning milliy puli hisoblanadi.

- A) Dollar
- V) Marka
- V) Funt sterling

D) Frank

2- mavzu. Pulning aylanishi va uning tuzilishi.

Nazorat savollari

1. Pul aylanishi deganda nimani tushunasiz?
2. Pul aylanishining strukturasini chizing va tushuntiring.
3. Pul aylanishining tarkibiy qismlari o'rtasida bog'liqlikni tushuntiring.
4. Naqd pulsiz hisob-kitoblarni tashkil qilish va olib borish qoidalarini tushuntiring.
5. To'lov topshiriqnomasi va talabnomasi qaysi to'lovlarda qo'llaniladi?
6. CHek nima va qaysi to'lov turlarini amalga oshirish uchun qo'llaniladi? Ijobiy va salbiy tomonlarini tushuntiring.
7. Akkreditiv bo'yicha hisb-kitoblar va uning ijobiy va salbiy tomonlarini tushuntiring.
8. Veksel nima? Uning qanday turlari mavjud?

Amaliyot darslarida bajariladigan mashg'ulotlar :

Guruhlar uchun topshiriqlar

1-guruh.

- Pul aylanishi deganda nimani tushunasiz?
- Veksel nima? Uning qanday turlari mavjud?

2-guruh.

Pul aylanishining strukturasini chizing va tushuntiring. .

Akkreditiv bo'yicha hisb-kitoblar va uning ijobiy va salbiy tomonlarini tushuntiring **3-guruh.**

Pul aylanishining tarkibiy qismlari o'rtasida bog'liqlikni tushuntiring.

CHek nima va qaysi to'lov turlarini amalga oshirish uchun qo'llaniladi? Ijobiy va salbiy tomonlarini tushuntiring.

«Insert usuli»

Insert – samarali o'qish va fikrlashning interfaol tizimi hisoblanib, mustaqil o'qib o'rganishda yordam beradi. Bunda ma'ruza mavzulari, kitob va boshqa materiallar oldindan talabaga vazifa qilib beriladi. Uni o'qib chiqib, «V;+;-?»belgilari orqali o'z fikrini ifodalaydi.

Matnni belgilash tizimi

(V)-men bilgan narsani tasdiqlaydi.

(+)- yangi ma'lumot.

(-)-men bilgan narsaga zid.

(?)-meni o'ylantiradi. Bu borada menda qo'shimcha ma'lumot zarur.

Insert jadvali

Tushunchalar	V	+	-	?
Pul aylanishi				
Pul tuzilishi				
Naqd pul aylanishi				
Naqd pulsiz hisob-kitoblar				
To'lov topshiriqnomasi				
To'lov talabnomasi				
CHek				
Akkreditiv				
Veksel'				
To'lov talabnoma – topshiriqnomalari				

T-sxema
To`lov topshiriqnomasi

Afzalliklari	Kamchiliklari
<i>T-sxema. Limitlangan chek daftarchalari</i>	
<i>T-sxema Akkreditiv</i>	
<i>T-sxema. To`lov talabnoma- topshiriqnomasi</i>	
<i>T-sxema. Inkasso</i>	

--	--

Test savollari

1. «So'm-kupon» qancha vaqt muomalada bo'ldi?

- a) 1993-yil noyabrdan 1994-yil 1-avgustgacha.
- b) 1992-yil noyabrdan 1994-yil 1-iyulgacha.
- c) 1993-yil dekabrdan 1994-yil 1-iyulgacha.
- d) 1994-yil yanvardan 1994-yil 1-noyabrgacha.

2. Konvertirlangan so'm deganda:

- a) Muayyan valyutaning boshqa valyutaga almashuvi tushuniladi.
- b) So'mning boshqa valyutaga almashuvi tushuniladi.
- c) Pul birligining boshqa mamlakat pul birligida ifodalanganligi tushuniladi.
- d) So'm kursining rasmiy ko'tarilishi.

3. So'mning erkin aylanishi(konvertirlanishi)ni ta'minlash uchun:

- a) Iqtisodiyotni monopoliyadan chiqarish kerak.
- b) Xususiy sektorni rivojlantirish lozim.
- c) Inflyatsiyani tizginlash kerak.
- d) Jahon narx-navosidan kelib chiqqan holda teng xalqaro tovar ayirboshlashga erishish kerak.
- e) Hamma javoblar to'g'ri.

4. Milliy valyutani mustahkamlash, uning barqarorligini ta'minlash uchun:

- a) Iste'mol bozorini xorijdan keltiriladigan molar bilan raqobat qila oladigan o'z molimizni ishlab chiqarishga zo'r berish zarur.
- b) eksport qilinadigan mollarni butun choralar bilan kamaytirish.
- c) energiya manbalari va asosiy oziq-ovqat mahsulotlarini chetdan sotib olish.
- d) Aholi va korxonalarining vaqtincha erkin mablag'larini jalb etish kerak.

5. Quyida qayd etilgan pul shakllarining qaysi biri «banknot» deb yuritiladi:

- a) Tovar shaklidagi pul.
- b) Tanga pullar.
- c) Qog'oz pullar.
- d) Elektron pullar.

6. Quyida qayd etilganlarning qaysi biri kredit pullari hisoblanadi?

- a) Banknotlar, Veksellar, CHeklar. Kredit kartochkalari
- b) Veksellar, aktsiyalar, obligatsiyalar
- c) CHeklar. obligatsiyalar
- d) aktsiya, obligatsiya, varrant

7. Kredit pullari:

- a) Davlat xazinasidan muomalaga chiqaradi.
- b) Tijorat banklari tomonidan muomalaga chiqariladi.
- c) Banklarning oltin zahiralar bilan ta'minlanmagan.
- d) Barqaror muomala vositasi bo'la olmaydi.

8. CHek bu;

- a) Markaziy emissiya banklari tomonidan chiqariladigan foizsiz kredit biletidir.
- b) Qo'shimcha mahsulotning pul shakli.
- c) Aktsioner jamiyat foydasining aktsiya egasiga tegadigan, binobarin, uning daromadiga aylangan qismi.
- d) Imzolaganning joriy hisobida muayyan summani berish yoki boshqa hisobga o'tkazish xaqida bankga berilgan yozma farmoyishni ifoda etuvchi hujjat.
- e) Hamma javoblar to'g'ri.

9. Veksel:

- a) Sotilmaydi.
- b) Kredit shartnomasi

- c) Oldi-sotdi bitimida ishtirok etmaydi
- d) To'lov vositasi vazifasini bajarishi mumkin.

10. Vekselning amal qilish muddatini cho'zish bu:

- a) Vekselni inkassatsiya qilishni anglatadi.
- b) Vekselni domisilyatsiya qilishni anglatadi.
- c) Vekselni prolongatsiya qilishni anglatadi.
- d) Vekselni diskont qilishni anglatadi.

11. Vekselni banklar tomonidan muddatidan ilgari, nominalidan past narxda sotib olinishi:

- a) Vekselni prolongatsiya qilishni anglatadi.
- b) Vekselni diskont qilishni anglatadi.
- c) Vekselni inkassatsiya qilishni anglatadi.
- d) Vekselni domisilyatsiya qilishni anglatadi

12. O'tkazma veksel egasi:

- a) Trassant deb nomlanadi.
- b) trassat deb nomlanadi.
- c) Tratta deb nomlanadi.
- d) Indossament deb nomlanadi.

3 mavzu. Pul muomalasini tashkil qilish va pul massasi.

Nazorat savollari

1. Pul muomalasi qonunining mohiyati.
2. Pul muomalasini tashkil qilish asoslari.
3. Muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdorini aniqlash usullari.
4. Pul aylanishining tarkibiy qismlariga ta'sir etuvchi omillar.
5. Pul aylanishining strukturasi tushuntiring.
6. Muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdori qanday aniqlanadi va u qaysi omillarga bog'liq?
7. Pul massasi nima va u nimaga bog'liq?
8. Pul agregatlarini sanang va asoslab bering.
9. Muomaladagi pul massasini qaysi yo'llar bilan tartibga solish mumkin?
10. Monetar siyosatning mohiyatini qanday tushunasiz?

Amaliyot darslarida bajariladigan mashg'ulotlar :

Masalalar

1 – masala

Realizatsiya qilingan tovarlar (ish, xizmat) narxi bo'yicha summa 4 500 mlrd. so'm. To'lov muddati kelmagan lekin kreditga sotilgan tovarlar (xizmat, ish) narxi bo'yicha summa – 42 mlrd. so'm. Muddati kelgan uzoq muddatli majburiyatlar bo'yicha to'lovlar summasi – 172 mlrd. so'm. Qarzli to'lovlarni qoplash summasi – 400 mlrd. so'm. Yil mobaynida pul aylanishining o'rtacha soni – 10.

Muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdorini aniqlang.

2 – masala

Naqdli va naqdsiz pul massasi – 400 mlrd. so'm. YaMM – 4080 mlrd. so'm. Pulning aylanish tezligini hisoblang.

3 - masala

Pul agregatlari teng $M_0 = 120$ mlrd. so'm;

$M_1 = 360$ mlrd. so'm; $M_2 = 380$ mlrd. so'm.

Hisob rakamlarda saqlanayotgan pulning aylanishini hisoblang.

4 – masala.

Axoli 20mln. nafar, uning daromadi 4 trilion sumni tashkil etdi, shu daromad qanday taksimlanadi; soliklar va boshqa to'lovlar – 15%, iste'mol uchun sarflar -70%, jamg'arish 15% .

Axoli jon boshiga iste`mol necha sum bo`lganini hisoblang.

5 – masala.

Jaxon bozorida 1 tn bugdoy 160 dollardan sotiladi. Bir mamlakat yiliga 10 mln, bugdoy donni eksport kiladi, bugdoy mamlakatga 140 dollarga tushadi, Mamlakat kelasi yili eksportni 12 mln. tn. ga teng buladi, Shunday sharoitda mamlakat, kancha kushimcha foyda kurinishini toping.

6– masala.

Mamlakat yiliga 5 mln tn. neftni eksport kiladi, 1 tn neft` narxi 120 \$ . Mamlakat pul birligining, dollarga nisbatan 6:1. Kelasi yili valyutalar nisbati 5:1 buladi. Mamlakat neft importidan o`z pul birligida kancha yutishini hisoblab chiking.

7 – masala.

Byudjet daromadlarining milliy daromaddagi salmogini aniklang. Quyidagi ma`lumotlarga asoslanib pul jamg`armalarining byudjet daromadi va milliy daromaddagi salmogini aniklang. (mlrd. s.)

Ko`rsatkichlar	1 yil	2 yil	3 yil	4 yil	5 yil
1. Milliy daromadlar	3	4	4	5	5
2. Byudjet daromadi.	60, 5	50, 0	86, 0	00, 0	20, 0
3. Pul jamg`armalari.	1	2	2	2	2
	26, 0	15, 0	41, 0	49, 0	38, 0
	9	1	1	1	1
	8, 9	06, 3	28, 9	29, 5	16, 7

8 – masala.

Milliy daromadning YaIM dagi salmogini, byudjet daromadining milliy daromaddagi salmogini, pul jamg`armalarining byudjet daromadidagi, pul jamg`armalarining milliy daromadidagi salmogini aniklang. (mlrd. s)

Ko`rsatkichlar	1 yil	2 yil	3 yil
1. Ya M M.	460, 0	463, 9	480, 2
2. Milliy daromadlar	305, 6	312, 2	308, 6
3. Byudjet daromadi.	208, 5	213, 5	206, 2
4. Pul jamg`armalari.	120, 6	140, 8	131, 9

9– masala.

Analitik usul yordamida vinzavod misolida kelgusi yilda mahsulot sotishdan keladigan tushum mikdorini aniklang. (ming. s.)

- Kelgusi yildagi tovar mahsulot.
 - korxonaning erkin narxlarida – 140600
 - ishlab-chiqarish tannarxi buyicha – 136000
- Joriy yildagi tovar mahsulot.
 - korxonaning erkin narxlarida – 138800
 - ishlab-chiqarish tannarxi buyicha – 137600
- Ishlab-chiqarish tannarxi buyicha koldiklar.
 - kirim – 500
 - chikim – 400

10 – masala.

Quyidagi jadvalga karab, defitsiti kancha foiz bo`lganini hisoblab chiking? Defitsit uning

YaIMdagi xissasi bilan o'lchanadi.

Byudjet defitsiti

Yillar	YaIM hajmi Mlrd, sum	Byudjet defitsiti, mlrd. sum	Defitsit Darajasi %
1- yil	580	24, 0	
2- yil	720	36, 0	
3- yil	870	42, 0	
4- yil	950	45, 0	
5- yil	1070	54, 0	

4 mavzu. Pul tizimining mohiyati, turlari va elementlari.

Nazorat savollari

1. Pul tizimi nima, uning qanday elementlari mavjud?
2. Bimetalizm va monometalizmning mohiyatini tushuntiring.
3. O'zbekiston Respublikasining pul tizimi to'g'risida nimalarni bilasiz. Uning elementlarini sanab bering.
4. Rivojlangan davlatlarning pul tizimining qanday xususiyatli tomonlarini bilasiz?
5. So'm qachon muomalaga kiritilgan?
6. Qadimiy pullar to'g'risida nimalarni bilasiz?
7. Sizningcha so'mning barqarorligini ta'minlash uchun nimalarga e'tibor berish kerak?

Amaliyot darslarida bajariladigan mashg'ulotlar :

Bilim darajasini baholash uchun testlar

1. Pul agregati deganda

- A) Naqd pullar tushuniladi
- B) Ma'lum muddatga bankka kuyilgan pullar tushuniladi
- V) Ma'lum muddatsiz bankka kuyilgan pullar tushuniladi
- G) Sertifikatlar va boshqalar tushuniladi
- D) Barcha naqd pullar, ma'lum muddatga yoki muddatsiz bankka kuyilgan pullar, sertifikatlar tushuniladi

2. Quyida kayd etilgan pul shakllarining qaysi biri «banknot» deb yuritiladi:

- A) «Tovar shaklidagi pul» (b. a. o. VII asrgacha)
- B) «Tanga pullar» (b. a. o. VII-XIX asr)
- V) «Qog'oz pullar» (XIX-XX asr)
- G) «Elektron pullar» (XIX-XX asr)

3. Uzaro hisob-kitoblarda qanday hisob-kitoblar ishlatiladi:

- A) Markaziy bank tomonidan yozib beriladi
- B) Tijorat banklari tomonidan yozib beriladi
- V) Sotib oluvchi tomonidan yozib beriladi
- G) Sotuvchi tomonidan yozib beriladi

4. Kredit kartochkasi - bu:

- A) Markaziy emissiya banklari tomonidan chiqariladigan foizsiz kredit biletidir
- B) Muayyan miqdordagi karzni belgilangan muddatda kat'iy tulash majburiyati yuklangan, konun bilan tasdiklangan xolatda tuldrib rasmiylashtirilgan karzdorlik tilxati
- V) Imzolaganning joriy hisobidan muayyan summani berish yoki boshqa hisobga

o`tkazish haqida bankka berilgan yozma farmoyishni ifoda etuvchi hujjat

G) Bank yoki maxsus kredit (savdo) muassasi tomonidan biror kishi nomiga berilgan pul hujjati

5. elektron pul - bu:

A) «Kuyma» shakldagi pul

B) «Kredit kartochkasi» shaklidagi pul

V) «Banknot» shaklidagi pul

G) «CHek» shaklidagi pul

6. Quyida kayd etilganlarning qaysi biri kredit pullari hisoblanadi?

A) Banknotlar

B) Veksellar

V) CHeklar

G) Kredit kartochkalari

D) Banknotlar, veksellar, cheklar va kredit kartochkalari

7. To`lov jarayonlarida bevosita ishtirok etayotgan, xarakatdagi pul massasi:

a) aktiv pul oboroti deb yuritiladi

b) passiv pul oboroti deb yuritiladi

v) mukim pul oboroti deb yuritiladi

g) «issiq» pullar ishtirokidagi pul oboroti deb yuritiladi

8. Quyidagilarning qaysi biri muomaladagi naqd pul massasining tarkibiga kiradi?

A) Axoli kulidagi naqd pullar

B) Ish yurituvchi barcha sub`ektlarning kassa koldiklari

V) Jamoa tashkilotlarining kassa koldiklari

G) Barcha banklarning oborot kassalaridagi naqd pullar kiradi

D) Axoli kulidagi naqd pullar, ish yurituvchi barcha sub`ektlarning kassa koldiklari, jamoa tashkilotlarining kassa koldiklari, barcha banklarning oborot kassalaridagi naqd pullar kiradi

9. Mol yetkazib beruvchi uchun juda qulay hisoblangan hisob-kitob shaklini kursating

A) Hujjatlashtirilgan akkreditiv

B) Inkasso

V) To`lov talabnoma

G) To`lov-talabnoma topshiriknomalari

10. Naqd pulsiz hisob-kitoblarda kullanuvchi quyidagi hujjatlarning qaysi birini moliyaviy hujjat deyish mumkin?

A) Schet faktura

B) Tijorat vekseli

V) Sugo`rta polyusi

G) Tovarning sifat sertifikati

11. So`m kachon muomalaga kiritilgan?

a) 1991 yil 2 noyabr;

b) 1992 yil 29 dekabr;

v) 1993 yil 21 mart;

g) 1994 yil 1 iyul.

12. Pul tizimining elementini toping.

a) pul birligi;

b) veksell;

v) Markaziy bank;

g) to`g`ri javob yo`q .

13. Kog`oz – kredit pul tizimi nima?

- a) metal pullarning muomalada bo`lishi
- b) banknotalarning muomalada bo`lishi
- v) pulni davlat tomonidan boshqarilishi
- g) to`g`ri javob yo`q.

14. Pul tizimi deganda:

- a) Pul muomalasini qonuniy va mutanosib ravishda tashkil qilishda qo`llaniladigan uslublar majmuasidir.
- b) Parallel valyutalar tizimi tushuniladi.
- c) Ikki yoqlama valyuta tizimi tushuniladi.
- d) «Oqsoqlanuvchi» valyuta tizimi tushuniladi.

15. Pul birligi deganda:

- a) Mamlakatda pul birligining oltinga teng qismi tushuniladi.
- b) Mamlakatdagi to`lov vositasi birligi tushuniladi.
- c) Baho mashtabi tushuniladi.
- d) Muomaladagi pul massasini tartibga soluvchi birlik tushuniladi.

16. emissiya deganda:

- a) Tovar, xizmat va kapitallarni mamlakat tashqarisiga chiqarish tushuniladi.
- b) Qimmatbaho qog`ozlar chiqarish huquqi berilgan banklar tushuniladi.
- c) Qimmatbaho qog`ozlar chiqarish huquqi berilgan kooperativlar, aktsionerlik jamiyatlari tushuniladi.
- d) Muomalaga bank biletlari chiqarilishi tushuniladi.

17. Baho mashtabi deganda:

- a) Mahsulotlarni ishlab chiqarish va sotish xarajatlarini pulda ifodalanishi tushuniladi.
- b) Tovarlar qiymatini o`lchash va muomala vositasi sifatida xizmat qiluvchi birlik tushuniladi.
- c) Mamlakat pul birligining oltinga teng qismi tushuniladi.
- d) Mamlakatdagi to`lov vositasi birligi tushuniladi.

18. Bimetallizm deganda:

- a) Oltin va kumushga qonuniy tartibda umumiy ekvivalent rolini biriktirib qo`yilishi tushuniladi.
- b) Bitta metallga barcha tovarlar qiymatini o`zida aks ettiruvchi umumiy ekvivalent rolini biriktirib qo`yilishi tushuniladi.
- c) Pulni olqishlovchi nazariya tushuniladi.
- d) Oltinni pulning barcha vazifalarini bajarishdan mahrum etilishi tushuniladi.

19. Monometallizm deganda:

- a) Parallel valyuta tizimiga qonuniy tartibda umumiy ekvivalent rolini biriktirib qo`yilishi tushuniladi.
- b) Ikki yoqlama valyuta tizimiga qonuniy tartibda umumiy ekvivalent rolining biriktirib qo`yilishi tushuniladi.
- c) «Oqsoqlanuvchi» valyuta tizimiga qonuniy tartibda umumiy ekvivalent rolining biriktirib qo`yilishi tushuniladi.
- d) Bitta metallga barcha tovarlar qiymatini o`zida saqllovchi umumiy ekvivalent rolini biriktirib qo`yilishi tushuniladi.

20. Parallel valyuta tizimida:

- a) Oltin va kumush tangalar qonuniy to`lov vositalari hisoblansalarda, kumush tangalarni yopiq tarzda , oltin tangalarni zarb etish esa erkin bo`lgan.
- b) Oltin va kumush tangalar o`rtasidagi nisbat davlat tomonidan belgilab qo`yilgan.
- c) Oltin va kumush tangalar o`rtasidagi nisbat bozor baholariga mos ravishda stixiyali tarzda o`rnatilgan.
- d) «Bimetallizm o`zining kumush oyog`ida oqsab qolgan».

Guruh topshiriqlari

1 – guruh

1-savol. Pul tizimining yuzaga kelishi va shakllanishini yoritib bering.

2-savol. Har bir aniqlovchisi bo'yicha terminlarni tanlang.

Terminlar.

1. Monometallizm.
2. Kuyma-oltin standarti
3. Oltin-deviz standarti
4. Oltin tanga standarti
5. Bimetallizm

Aniqlovchi.

- a) oltin faqat banknotalarga almashtirilgan;
- б) turli ko'rinishdagi pul belgilari oltin tangalarga bema'lol almashtirilgan;
- в) bir metallning umumiy ekvivalent sifatida muomalada bo'lishi;
- г) quyma oltin sotib olmoqchi bo'lgan davlat quyma oltin standartiga kirgan davlatning milliy valyutalarini almashtirishi kerak bo'lgan;
- д) ikki valyutaning bir vaqtda ekvivalent sifatida muomalada bo'lishi.

3-savol. Test

Emissiya deganda:

- a) tovar, xizmat va kapitallarni mamlakat tashqarisiga chiqishi tushuniladi;
- b) qimmatli kog'ozlar chiqarish huquqi berilgan banklar tushuniladi;
- v) muomalaga bank biletlari, pul va qimmatli kog'ozlarni chiqarish tushuniladi.

2 – guruh

1-savol. Parallel valyuta tizimi

2-savol. Har bir aniqlovchisi bo'yicha terminlarni tanlang.

Terminlar

1. Oltinning tarkibi
2. Metall pulning funktsiyalari
3. Eksportli oltin nuqtalar
4. Importli oltin nuqtalar
5. Qog'oz-kredit pul tizimi

Aniqlovchi.

- a) bir xil, qiymatini saqlashi, bo'linuvchan;
- б) chet el valyutasi kursi ko'tarilganda, oltinni mamlakat tashqarisida sotib daromad olishi;
- в) to'lov vositasi;
- г) chet el valyutasi kursi mamlakat ichidagi kursdan past bo'lganda, tashqi davlatdan oltinni sotib olib daromad ko'rish.

3-savol. Test

Baho masshtabi deganda:

- a) mahsulotlarni ishlab chiqarish va sotish harajatlarini pulda ifodalanishidir;
- b) mamlakatda pul birliginig oltinga teng qismi tushuniladi;
- v) noto'g'ri javob yo'q.

3 – guruh

1-savol. MDH davlatlarining pul birligi va uning kursi harakati to'g'risida tushuncha bering.

2-savol. Har bir aniqlovchisi bo'yicha terminlarni tanlang.

Terminlar

1. Ma'muriy-buyrukli pul tizimi

2. Bozor iqtisodiyotiga xos pul tizimi
3. Oltin monometalizmi
4. Bozor davriga kadar oltin bajargan funktsiya
5. Pul tizimining elementi.

Aniqlovchi

- a) pul birligining nomi;
- b) davlat banki ma'muriy schetlarida saqlanayotgan korxona pul mablag'lari;
- v) davlatning pul-kredit boshqaruvi bozor iqtisodiyoti harakterida bo'lishi;
- g) bu tizim metall pul asosida bo'lib, u davlat tomonidan muomalaga qo'yilgan;
- d) xazinani shakllantirish va to'lov vositasi;

3-savol. Test

Oltin demonitizatsiyasi, bu:

- a) pulning barcha vazifalarini bajarishdan maxrum etilishi;
- b) erkin zarb etilishi va muomalada bemalol harakatda bo'lishi tushuniladi;
- v) oltindan tezavratsiya maqsadlarida foydalanishi tushuniladi.

5 mavzu. Inflyatsiya va pul muomalasini barqarorlashtirishning usullari.

Nazorat savollari

1. Inflyatsiyaning paydo bo'lish sabablarini tushuntiring
2. Klassik inflyatsiyaning mohiyatini tushuntiring
3. Inflyatsiyaning rivojlanishidagi xususiyatlarini tushuntiring
4. O'tgan davr inflyatsiyasi bilan hozirgi zamon inflyatsiyasining farqlarini tushuntiring
5. Inflyatsiyaning vujudga kelish sabablarini ayting
6. Inflyatsiyani yuzaga keltiruvchi ichki sabablarini gapiring
7. Inflyatsiyaning yuzaga keltiruvchi tashqi sabablarini tushuntiring
8. Inflyatsiya qanday shakllarda namayon bo'ladi
9. Inflyatsiyaning turlarini sanang va har biriga izoh bering.
10. Baholar indeksini tushuntiring.
11. Deflyatsiya va dezinflyatsiya haqida ma'lumot bering.
12. Filips egri chizig'ini tushuntiring.
13. Inflyatsiya to'g'risida nazariyotchilar qarashini tushuntiring (Keyns, Fridmen)
14. Pul muomalasining barqarorlashtirishning qanday klassik usullari bor.
15. Inflyatsiyani aholining turli qatlamiga turlicha ta'sirini tushuntiring.
16. Inflyatsiyaning iqtisodiyotga ta'sirini tushuntiring.
17. Inflyatsiyaning bank tizimiga ko'rsatadigan ta'sirini ayting.
18. Inflyatsiyaning baho indeksini tushuntiring.

Amaliyot darslarida bajariladigan mashg'ulotlar :

Guruh ishlari bo'yicha ekspert varaqalari.

1-Ekspert varaqasi

Inflyatsiya mohiyati va paydo bo'lish shakllari.

1. Inflyatsiyaning vujudga kelish sababi.
 2. Klassik inflyatsiya turi.
 3. Inflyatsiyaning rivojlanish bosqichlari.
- (Jadval, sxema, klaster va b. sh. k. ko'rinishida taqdim etilsin.)

2-Ekspert varaqasi

Inflyatsiyaning paydo bo'lish darajasiga ko'ra turlari.

1. Galoinflyatsiya turi.
2. Giperinflyatsiya turi.
3. Sudraluvchi inflyatsiya turi.

(Jadval, sxema, klaster va b. sh. k. ko`rinishida taqdim etilsin.)

3-Ekspert varaqasi

Inflyatsiyaing paydo bo`lish usuliga ko`ra turlari.

1. Talab inflyatsiyasi.
2. Taklif inflyatsiyasi.
3. Yashirin inflyatsiya.

(Jadval, sxema, klaster va b. sh. k. ko`rinishida taqdim etilsin.)

4-Ekspert varaqasi

Inflyatsiya va ishsizlik.

1. Inflyatsiya jamiyatning rivojlanishiga ta`sir ko`rsatuvchi omil.
2. Inflyatsiyaning aholi qatlamiga turlicha ta`siri
3. Filips egri chizig`ining harakati.

(Jadval, sxema, klaster va b. sh. k. ko`rinishida taqdim etilsin.)

Talabalarning faoliyatini baholash mezoni ko`rsatkichlari

Reyting bo`yicha ma`ruza mashg`uloti

- 1, 5 – 2 ballgacha - «a`lo»
1, 0 – 1, 4 ballgacha - « yaxshi »
0, 5 – 0, 9 ballgacha - « qoniqarli»
0 – 0, 4 ballgacha - « qoniqarsiz»

Bilim darajasini baholash uchun testlar

1. Pulning muomaladagi barqarorligi:

- A) uning qadr qiymatiga bog`liq
B) pulga bo`lgan taklifga bog`liq
V) pulga bo`lgan talabga bog`liq
G) narx-navo darajasiga bog`liq
D) noto`g`ri javob yo`q

2. Pul muomalasini barqarorlashtirishga erishish mumkin:

- A) nullifikatsiya usuli yordamida
B) reval`vatsiya usuli yordamida
V) deval`vatsiya usuli yordamida
G) valyuta kursining oshirilishi evaziga
D) noto`g`ri javob yo`q

3. Inflyatsiya sharoitida:

- A) qarz berganlar yutsa, qarz olganlar yutqazadi
B) pulga tenglashtirilgan qog`ozlar, sug`o`rta polislari va boshqa qimmatli qog`ozlarning real qiymati oshadi
V) ishsizlar soni kamayib boradi
G) to`lov balansi taqchillik tomon o`rmaydi
D) noto`g`ri javob yo`q

4. Inflyatsiyaning iqtisodiy tanglik bilan birgalikda yuz berishi:

- A) o`rmalovchi deb ataladi
B) stagflyatsiya deyiladi
V) suzib yuruvchi inflyatsiya deb ataladi
G) giperinflyatsiya deb ataladi
D) noto`g`ri javob yo`q

5. Pulning qadsizlanishi va uning oldini olishning monetar usuliga:

- A) ijtimoiy himoya bo'yicha tadbirlar kiradi
- B) byudjet va sarf-xarajatlarini rejalashtirish bo'yicha tadbirlar kiradi
- V) iqtisodiy rivojlanish sur'atlarini oshirish siyosati kiradi
- G) xarajadagi pul miqdorini belgilash, uni qat'iy nazorat qilish tadbirlari kiradi
- D) narx-navoni pasaytirishga ta'sir ko'rsatish chora-tadbirlari kiradi

6. Suzib yuruvchi inflyatsiya sharoitida:

- A) inflyatsiya yiliga 8-12foiz atrofida bo'ladi
- B) inflyatsiya sur'atlari 2-3 foiz atrofida bo'ladi
- V) narxlar oyiga 40-50 foiz atrofida o'sadi
- G) ishsizlik kamayadi
- D) noto'g'ri javob yo'q.

7. Quyida qayd etilganlarning qaysi biri inflyatsiyani vujudga keltiruvchi sabablar hisoblanadi.

- A) Davlat byudjeti taqchilligi .
- B) Kreditning haddan tashqari rivojlanib ketishi .
- V) Mamlakat to'lov balansining passiv bo'lishi.
- G) Davlatning ulkan noishlab chiqarish harajatlari , qurollanishga zo'r berishi
- D) Noto'g'ri javob yuq.

8. Ortiqcha taklif ta'siri ostida vujudga kelgan inflyatsiya odatda:

- A) Mahsulot birligiga ketgan harajatlarning ortishi oqibatida sodir bo'ladi.
- B) Muomaladagi tovarlarning jami talabdan orqada qolishi oqibatida sodir bo'ladi .
- V) Muomaladagi xizmatlarning jami talabdan orqada qolishi oqibatida sodir bo'ladi.
- G) Muomaladagi tovar va xizmatlarning talabdan orqada qolishi narxdan orqada qolish narxning oshishi oqibatida sodir bo'ladi.

9. Inflyatsiyaning iqtisodiy tanglik bilan birgalikda yuz berishi:

- A) O'rmonlovchi, evida bo'ladigan inflyatsiya deb ataladi.
- B) Stagflyatsiya deb ataladi .
- V) Suzib yuruvchi inflyatsiya deb ataladi.
- G) Yuguruvchi inflyatsiya yoki giperinflyatsiya deb ataladi.

10. O'rmonlovchi, evida bo'ladigan inflyatsiya sharoitida :

- A) Narx-navo shiddat bilan o'sadi , pul qadri g'oyat tez pasayadi.
- B) Narx –navo tezroq o'sa boshlaydi, iqtisodiy o'sish sur'atlari susayadi , ishsizlar soni ko'payib boradi
- V) Narx –navo sekin asta orta boshlaydi, iqtisodiy o'sish bo'lib turadi, ishsizlik yuqori bo'lmaydi.

- G) Iqtisodiy tanglik inflyatsiya bilan birgalikda yuz beradi.
- D) Noto'g'ri javob yuq.

11. Nulifikatsiya deganda :

- A) Davlat tomonidan rasmiy ravishda valyuta kursining pasaytirilishi tushuniladi.
- B) eski qadrsizlangan pul birliklaridan batamom voz kechilishi muomalaga yangi pul birliklari chiqarilishi tushuniladi.
- V) Valyuta kursining rasmiy oshirilishi tushuniladi
- G) Biror hujjatning huquqiy kuchini barqarorlashtirilishi tushuniladi
- D) Noto'g'ri javob yuq

12. Deval'yatsiya usuli

- A) Inflyatsiya darajasi juda yuqorilashib ketgan hollarda ko'llaniladi .
- B) Muomaladagi kog'oz pullar kam mikdorda qadrsizlangan hollarda ko'llaniladi
- V) eksportni rag'batlantirish importni esa qiskartirish va shu yo'l bilan to'lov muvozanatini yaxshilash uchun qo'llaniladi
- G) Muomalada keragidan ortiqcha pul paydo bo'lgan hollarda qo'llaniladi .
- D) Noto'g'ri javob yuq

Mavzuga doir masalalar

Masala №1

1994 yil aprelda Rossiyada oylik inflyatsiya darajasi 85%ga teng bo'lgan, qisqa muddatli kreditlar bo'yicha banklararo nominal stavka 16, 7%, may oyida keltirilgan ko'rsatkichlar mos holda quyidagi tarkibga ega bo'lgan, %: 69 va 15.

Bu oylarning qaysi birida haqiqiy banklararo foiz stavkasi yuqori bo'lgan

Masala №2

Umumiy talabning dinamik funktsiyasi ma'lumki:

$$Y_t = Y_{t-1} + 2000M_t - 2000P_t + 19\Delta P_t^e = 1.9\Delta A_t$$

Va umumiy taklif:

$$Y_t = Y_f + 4500P_t - 4500P_t^e$$

Iqtisodiyotning nolinch (0) yilida iqtisodiyotning dinamik tengligi $Y_0 = Y_f = 360$ va $M_t = P_t = 0$. 02 bo'yicha belgilandi.

Iqtisodchi agentlar $P_t^e = P_{t-1}$ statistik kutilayotgan inflyatsiya asosida qaror qabul qiladilar. Birinchi yildan pul taklifining o'sish darajasi 2-5% gachadir.

4 yildagi inflyatsiya darajasini va haqiqiy ND ning hajmini aniqlang.

Masala №3

Mamlakatda daromad solig'i to'lovining quyidagi shkalasi harakatlanmoqda:

Tu, %	12	25	60
U, den. ed.	$0 < U < 180$	$180 < U \leq 500$	$U < 500$

O'tgan davrlarda uchta uy xo'jaligi daromadlari 170, 400 va 800 rub. tashkil etgan. Har bir xo'jalikning haqiqiy kassa qoldig'ining optimal miqdori mos holda 20, 50 va 80 rub. ga teng bo'lgan. Joriy davrda baho darajasi ikki marotabaga o'sdi. Natijada uy xo'jaliklarining kelgusida kutiladigan narx darajasining o'sishi talabga nisbatan haqiqiy kassa qoldig'ini 20% ga kamaytirdi.

1. Inflyatsiya solig'ining umumiy summasi qancha?
2. Uchta uy xo'jaligidan har birining haqiqiy daromad hajmi qanday o'zgaradi?

6-mavzu. Pul nazariyasi va O'zbekiston respublikasining pul tizimi.

Nazorat savollari

1. Pulning barqarorligini ta'minlash uchun nimalarga e'tibor berish lozim?
2. Milliy valyutamiz kachon muomalaga kiritilgan?
3. Pul nazariyalarining kelib chiqish sabablari va ularning turlarini ayting.
4. Xozirgi zamon pul nazariyalarining qaysilarini bilasiz?
5. I. Fisher tenglamasi va uning elementlarini tushuntiring.
6. M. Fridman g'oyalari to'g'risida nimalarni bilasiz?
7. Keynes qanday g'oyani asoslagan?
8. Xozirgi zamon monetarizmi haqida nimalarni bilasiz?
9. Qimmatli metallar pulning qaysi funktsiyalarini bajargan?
10. Metallik nazariyasi namoyondalari fikrlarining kamchiliklari nimada deb o'ylaysiz?

Amaliyot darslarida bajariladigan mashg'ulotlar :

«Pul nazariyasi yo'nalishlari» mavzusi yuzasidan topshiriqlar

1. Metall pul pazariyasi: vujudga kelish sabablari, uning asoschilari, asoschilarning tutgan g'oyalari, bu g'oyalarning ijobiy va salbiy jihatlari, K. Keynsning bu g'oya bo'yicha karashlari.
2. Qimmatli metallarning pul vazifasini bajarishdagi rivojlanish davri (jadvalning) funktsiyalari» ustuni to'ldirilgan holatda talabga taqdim etadi va bu ustun talaba tomonidan to'ldiriladi)

Tarixiy bosqich	Funktsiyalari
1. Bozor davriga kadar	- xazina shakllantirish vositasi - to'lov vositasi.
2. Tovar-pul munosabatlariga o'tish va uni rivojlantirish davri	- qiymat ulchovi - muomala vositasi - xazina shakllantirish vositasi - to'lov vositasi - jaxon puli
3. Zamonaviy davr	- investitsiya va jamg'arish vositasi - to'lov vositasi - favqulodda jaxon puli
4. Qimmatli metallar tarkibi:	Bir xil, jalb etishlilik, bo'linuvchan, yaxshi saqlanadi, qiymatini saqlab kolishi.

3. Oltin standarti davrlari: ularning ko'rinishlari, yuzaga kelish sabablari, har bir davrning o'ziga xos xususiyatlari.

4. Nominal pul nazariyasi: kelib chiqish sabablari, uning asoschilari, asoschilarning tutgan g'oyalari, bu g'oyalarning ijobiy va salbiy jihatlari, D. Rikardoning bu g'oya bo'yicha karashlari.

5. Transaksion va kembrijdj usullar: qaysi nazariyalarda ko'riladi, usullarning mohiyati, farkli jihatlari, I. Fisherning fikri.

6. Pulning miqdoriy nazariyasi: kelib chiqish sabablari, uning asoschilari, asoschilarning tutgan g'oyalari, bu g'oyalarning ijobiy va salbiy jihatlari, I. Fisherning bu g'oya bo'yicha karashlari.

7. Monetarizm: kelib chiqish sabablari, uning asoschilari, asoschilarning tutgan g'oyalari, g'oyaning ijobiy va salbiy jihati, uning amaliyotda foydalanish instrumentlari, M. Fridmanning bu g'oya bo'yicha karashlari.

T-sxema

Metall pul nazariyasi

Ijobiy tomonlari	Kamchiliklari
<i>T-sxema. Nominal pul nazariyasi</i>	
<i>T-sxema. Miqdoriy pul nazariyasi</i>	

<i>T-sxema. Monetar pul nazariyasi</i>	

B. B. B. usuli asosida bilimlarni sinash uchun targatma materiallar

	Tushuncha	Bilaman «+» Bilmayman «-»	Bildim «+» Bila olmadim «-»
.	Pul nazariyasi		
.	Metall pul nazariyasi		
.	Oltin tanga standarti		
.	Quyma oltin standarti		
.	Oltin deviz standarti		
.	Nominal pul nazariyasi		
.	Miqdoriy nazariya		
.	Monetarizm		
0.	Almashuv tenglamasi		
1.	Fisher nazariyasi		
2.	M. Fridmen kassa qoldig`i		

Izox: jadvalda keltirilgan tayanch iboralarga yozma ravishda javob yozib, jadvalni to`ldiring.

7-mavzu. Xalqaro valyuta munosabatlari va hisob – kitob operatsiyalari.

Nazorat savollari

1. Valyuta tizimi va valyuta mexanizmi elementlarini tushuntiring.
2. Jaxon valyuta tizimi va uning rivojlanish bosqichlarini tushuntiring.
3. Milliy valyuta tizimi deganda nimani tushunasiz va uning elementlari nimalardan iborat?
4. Mintaqaviy valyuta tizimi nima?
5. Valyuta siyosati va uni amalga oshirish asoslarini keltiring.
6. yevropa valyuta tizimining o'ziga xos xususiyatlarini keltiring.

Amaliyot darslarida bajariladigan mashg'ulotlar :

Valyuta munosabatlarida valyuta operatsiyalarining tavsiflanishi

Valyuta tizimi	Valyuta bozorlari	Shartnoma turlari
1.	1.	1.
2.	2.	2.
3.	3.	3.
4.	4.	4.

Masalalar yechish (SPOT operatsiyalari bo'yicha)

Masala №1.

Mijoz 5 mln. funt sterlingga yevro valyutasini sotib oldi. Valyuta kurslari quyidagicha:

Dollar/ yevro 1, 3860-1, 3870

Dollar/ f. st. 5, 0000-5, 0270

1. Evro valyutasining sotish kursini toping.
2. Evroni sotishdan olingan foydani aniqlang.
3. Mijoz uchun yevro valyutasini sotish kursini va qilingan xarajatlarni aniqlang.

Masala №2.

Mijoz 5 mln yevroga yaponiya ienlarini sotib oldi. Valyuta kurslari quyidagicha:

Dollar/ yevro 1, 4902-1, 4910

Dollar/ yapon ienasi 5, 1250-5, 1260

1. Yapon ienasi valyutasining sotish kursini toping.
2. Sotishdan olingan foydani aniqlang.
3. Mijoz uchun yapon ienasi valyutasining sotish kursini aniqlang.

Masala №3.

Mijoz 10 mln. so'mga rossiya rublini sotib oldi. Valyuta kurslari quyidagicha:

Dollar/ so'm 1, 6200-1, 6400

Dollar/rubl 30, 3110-30, 3265

1. Milliy valyutaning sotish kursini aniqlang.
2. Sotishdan olingan foydani aniqlang.
3. Mijoz uchun Rossiya rublining sotish kursini aniqlang.

Masalalar yechish (Forward operatsiyalari bo'yicha)

Masala №1.

Dollar kursining rublga nisbatan kursi 31, 7844 ga teng. Bir oylik banklararo kreditlarning o'rtacha stavkasi: dollar bo'yicha – yillik 1, 5%ni, rubl bo'yicha-yillik 15, 5% ni tashkil etadi. Bir oylik forward kursi bo'yicha dollarning rublga nisbatan qiymatini aniqlang.

Masala №2.

London bankida dollar kursining yevro kursiga nisbati quyidagicha:

Sotib olish-1, 6510

Sotish -1, 6480

1. 1000 dollarni almashtirganda qancha yevro valyutasini sotib olish mumkinligini toping?
2. 1000 yevroga qancha dollar sotib olish mumkinligini aniqlang.

Masala №3.

Moskvadagi bank quyidagi valyutalar kotirovkasini e`lon qildi:

Sotib olish Sotish

Dollar/rubl 30, 45 30, 50

Evro/rubl 30, 63 30, 65

Dollar kursining yevroga nisbatan sotish va sotib olish bo`yicha Kross-kursini aniqlang.

8- mavzu. To`lov va savdo balanslari.

Nazorat savollari

1. To`lov balansining mazmunini qanday tushunasiz?
2. To`lov balansini turkumlang va ularning har biriga izox bering.
3. Davlatning valyuta siyosati deganda nimani tushunasiz. Sharxlang.
4. Xalqaro hisob-kitoblar qaysi operatsiyalarni o`z ichiga oladi?
5. Xalqaro hisob-kitoblar qanday guruhlarga bo`linadi?
6. SVIFT nima?
7. Xalqaro munosabatlarda hisob-kitoblarni amalga oshirishdagi muammolar qanday hal qilinadi?
8. Valyuta risklari nima va ular qanday shartlarni o`z ichiga oladi?
9. Qaysi tashkilotlar xalqaro moliya-kredit tashkilotlari tarkibini tashkil etadi?
10. Xalqaro valyuta fondining tashkiliy tuzilishini tushuntiring.

Amaliyot darslarida bajariladigan mashg'ulotlar :

Guruh topshiriqlari

1-guruh.

1. Forvard valyuta bitimi turlari, xarakatini grafikli organayzer usuli asosida Klaster texnikasidan foydalanib tushuntiring.
2. Mukofot va diskont tushunchalariga qisqacha xulosa bering.
3. Valyuta kurslari turlarini sanang. «Spot» kursini tavsiflab bering.

2-guruh.

1. Valyuta risklarini sug`o`rta qilish xarakatini klaster usulidan foydalanib chizib tushuntiring.
2. Valyuta operatsiyalari qanday yo`l bilan boshqariladi?
3. F'yuchers va forvard bitimlarini olib borishda qanday farqli jihatlarini borligiga qisqacha xulosa bering.

3-guruh.

1. Valyuta bozorida olib boriladigan «Svop» operatsiyalarining mohiyati, maqsadi, ahamiyatiga ko`ra klaster chizib, tushuntiring.
2. Valyuta arbitrajida operatsiyani olib borish jarayonini qisqacha tushuntiring.
3. Valyuta opsiyonining xarakatlanish jarayoni qanday?

Masalalar yechish (Forvard bitimlari bo`yicha)

Masala №1.

Rossiya firmasiga bir oydan (30 kun) keyin 100000 AQSh dollari kerak bo`ladi. AQSh dollarining rublga nisbatan quyidagicha kursi o`rnatilgan:

Spot 30, 520 – 30, 590

1 oy 50 – 70

Agar bir oydan so`ng AQSh dollari kursi quyidagicha o`zgarsa,

30, 050 – 30, 770;

30, 550 – 30, 630.

Forward bitimi bo`yicha dollarning sotib olish natijasini aniqlang.

Masala №2.

Gollandiya firmasiga 3 oydan (91kun) keyin 1 mln AQSh dollari kerak bo`ladi. AQSh dollarning yevroga nisbatan kursi quyidagicha:

Spot 1, 6920 – 1, 6950

3 oy 65 – 55

Agar uch oydan so`ng AQSh dollari kursi quyidagicha o`zgarsa:

1, 6890 – 1, 6895;

1, 6840 – 1, 6885.

Forward bitimi bo`yicha dollarning sotib olish natijasini aniqlang.

Masala №3.

Rossiyadagi firma bir oydan (30 kun) so`ng 100000 AQSh dollarini sotishni mo`ljalamoqda.

Qo`yidagi ma`lumotlar asosida Forward bitimi bo`yicha AQSh dollarini sotish natijasini aniqlang:

Sotish sotib olish

Dollar/ vengriya forinti 140 150

Dollar/rubl 30, 45 30, 50

Masala №4.

Gollandiyadagi firma 3 oydan (91kun) keyin 1 mln AQSh dollarini sotishni mo`ljallamoqda.

Qo`yidagi ma`lumotlar asosida Forward bitimi bo`yicha AQSh dollarini sotish natijasini aniqlang:

Dollar/rubl Dollar/evro

SPOT muddati 30, 450 – 30, 500

1, 5040 – 1, 5050

1 oy 40 – 60 5 - 3

2 oy 90 – 130 10 - 8

3 oy 140 – 180 16 - 13

DIAGNOSTIK TEKSHIRISH UCHUN TESTLAR:

1. Halqaro forfeyting:

a) Jo`natilgan tovarlar uchun to`lov yig`indisini kafolatlaydi:

b) Vekselda ko`rsatilgan yig`indini to`lashi bilan bog`liq xavf-xatardan eksportyorni xalos qiladi:

c) Tijorat banki vekselni importyorga murojaat qilish xuquqini beradi;

d) Faktoringga nisbatan arzonroqdir;

2. Libor nima?

a) London ssuda kapitallari bozorida yevrovalyutalardagi depozitlarga to`lanadigan % stavkasi;

b) London ssuda kapitallari bozoridagi yevrokreditlarning % stavkasi;

c) CHet el valyutalarini sotib olish va sotish kurslari o`rtasidagi farq;

d) yevrodollarli kreditning % stavkasi.

3. Germaniyalik eksportyor Gollandiyalik importyorga 1mln. AQSh dollarri miqdorida

tovar sotdi. U to'lov yig'indisini 6 oydan keyin oladi. Shu sababli eksportyor bank bilan forward valyuta bitimi tuzmoqchi. Quyidagi ma'lumotlarga asoslanib, AQSh dollarining nemis markasiga nisbatan forward kursini aniqlang.

Spot kurs-USD/DEM=1, 5310-1. 5320

Forward bitimining muddati-180 kun

yevrodollarli kreditlarning %stavkasi-5. 5%

Doychmarkadagi depozitlarning %stavkasi-7, 5%

a) 1, 5459;

b) 1, 5161;

c) 1, 1982;

d) 1, 4495;

4. O'zbekistonlik importyor Shotlandiyadan sotib olingan spirtli ichimliklar haqini to'lash uchun o'z bankidan Buyuk Britaniyaning funt sterlingini sotib olish uchun ariza beradi. Bank qanday kurs bo'yicha funt sterlingni mijozga sotadi?

Quyidagi kotirovkalar ma'lum:

USD/UZS=34, 40-40, 40

GBP/USD=1, 8520-1, 8540

Javoblar:

a) 21, 81so'm;

b) 63, 71so'm;

c) 74, 90so'm;

d) 79, 40so'm;

5. Mijoz o'z bankiga 1million funt sterling sotmoqchi. 4-test variantida keltirilgan kotirovkaga asoslanib bank tomonidan funt sterlingni sotib olish bahosini aniqlang:

a) 63, 71so'm;

b) 74, 90so'm;

c) 18, 55so'm;

d) 21, 81so'm;

6. O'zbekistonlik importyor tijorat bankidan Qirg'iziston Respublikasining so'mini sotib olish uchun ariza berdi. Quyidagi kotirovkalarga asoslanib qirg'iz so'mining bank tomonidan sotilish kursini aniqlang:

USD/UZS=36, 50-42, 50

USD/KRS=11, 50-12, 00

a) 100KRS=304, 17 UZS

b) 100KRS=354, 17 UZS

c) 100KRS=369, 57 UZS

d) 100KRS= 396, 75 UZS

7. Davlat byudjetining kamomadi qanday ko'rsatkichga nisbatan aniqlanadi?

a) Byudjet xarajatlariga nisbatan

b) Milliy daromadga nisbatan

c) Yalpi ichki mahsulotga nisbatan

d) Byudjet daromadlariga nisbatan

8. Byudjet kamomadi qanday manbaalardan qoplanishi rejalashtirilgan?Noto'g'risini ko'rsating.

a) Markaziy bank krediti

b) Xukumat qimmatli qog'ozi

c) Pul emissiyasi

d) Davlat mulkini xususiyashtirish

9-mavzu. Kreditning zarurligi, funktsiyalari va ssuda foizi.

Nazorat savollari

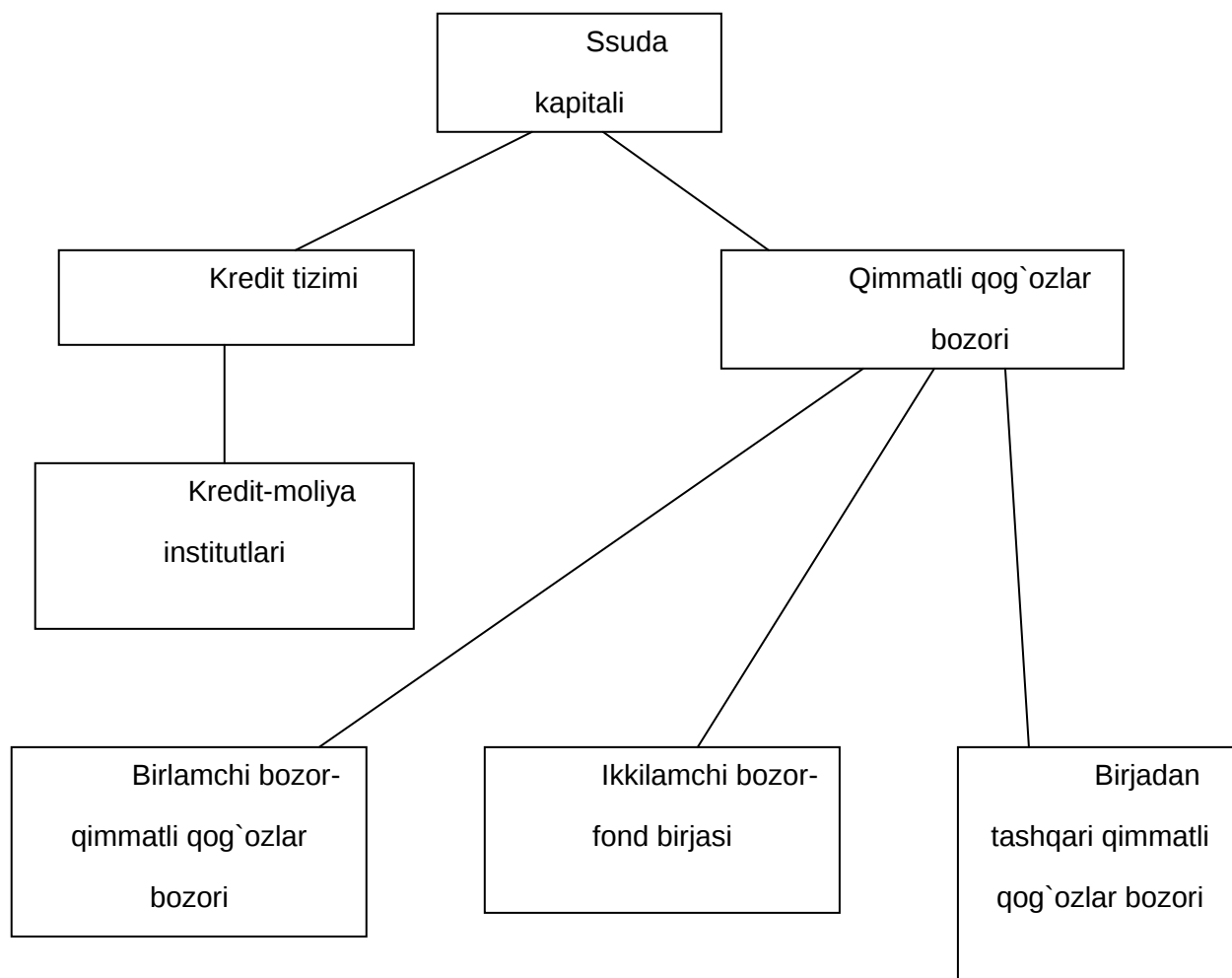
1. Ssuda bozori va uning xususiyatlarini tushuntirib bering.
2. Kreditning zarurligini asoslab bering.
3. Kreditning mohiyatini tushuntirib bering.
4. Kreditning ob`ekti va sub`ekti nimadan iborat?
5. Kreditning funktsiyalarini tushuntiring.
6. Kreditning qanday tamoyillarini bilasiz?
7. Kreditning bahosi deganda nimani tushunasiz?
8. Kreditning asosiy turlari va shakllarini sanang va tushuntirib bering.
9. Bank kreditiva uning zarurligini asoslang.
10. Iste`mol krediti nima?
11. Tijorat kreditining ob`ekt va sub`ektlarini asoslang.
12. Davlat kreditining mohiyatini ochib bering.
13. Bozor iqtisodiyoti sharoitida kreditning roli va ahamiyatini tushuntirib bering.
14. Ssuda kapitali jahon bozorini tushuntirib bering.
15. Ssuda kapitali jahon bozorining tarkibini sanang va uning funktsiyalarini asoslab bering.
16. Xalqaro kreditning tasnifini keltiring.
17. Faktoring, forfeiting deganda nimani tushunasiz?
18. Qanday xalqaro moliya institutlarini bilasiz, ularning faoliyati to`g`risida gapirib bering.

Amaliyot darslarida bajariladigan mashgulotlar :

Guruh topshiriqlari.

1-guruh

Zamonaviy ssuda kapitali harakatining strukturasini chizing va tushuntiring.

2-guruh

Ssuda kapitali bozorining segmentlarini jadval asosida ko'rsatib tushuntiring va ularga ta'rif bering

Pul bozori	Kapital bozori	Fond bozori	Ipoteka bozori

3 –guruh

Ssuda kapitali xususiyatlarini jadval asosida tushuntiring.

Kapital sifatida	Tovar sifatida	Kreditor va qarz oluvchi o'rtasidagi munosabat	Kreditor va qarz oluvchi o'rtasidagi kapitalning harakati

4 – guruh

Ko'rsatilgan kredit funktsiyalarining har biriga tushuncha berish orqali jadvalni to'ldiring

1. Qarzga beriluvchi qiymatni foydalanishga berish	
2. Qayta taqsimlash funktsiyasi	
3. Muomala harajatlarini tejash	
4. Kapital to'planishining jadallashuvi	
5. Muomalaga to'lov vositalarini chiqarish	

Masala №1

Bank tomonidan berilgan kredit hajmi – 12 000 so'm. Foiz stavkasi yiliga – 12%. So'ndirish muddati – 6 oy. Kreditning so'ndirish rejasini ikki usul bilan hisoblang:

- 1) kredit bo'yicha kredit summasi va uning foizlari 6 oydan so'ng so'ndiriladi;
- 2) kredit bo'yicha kredit va uning foizlari teng ulushlarda to'lanadi va quyidagi jadval asosida tushuntiring:

<u>r</u>	<u>Oyla</u>	Kredit miqdori	Kredit bo'yicha foizlar	Asosiy qarz to'lovi	<u>Oylik to'lov</u>
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					
6.					
Jami:					

Masala №2

1. Bir yil davomida har oyda 3, 86 ming soʻmdan toʻlanishi kerak boʻlgan 36 ming soʻmlik kredit
 2. Uch yil davomida har oyda 1, 4 ming soʻmdan toʻlanishi kerak boʻlgan 36 ming soʻmlik kredit.
- Ikki xil koʻrinishdagi bir xil miqdorli kreditning qaysi biri qimmat turadi?

Masala №3

Agar kredit boʻyicha foiz – yiliga 48%, hisoblashda mablagʻning oʻrtacha aylanish muddati – 21 kun. Faktoring boʻyicha yiliga toʻlov stavkasini hisoblang.

Masala №4

«Nodirshox» xususiy firmasi 5000000 sum kreditni 1 yil muddatga oldi. Agar u yillik 30 % bilan kreditni muzkaymok ishlab chiqarish maksadida olgan bulsa, bu kreditning muddatiga kura qaysi turga kiradi va bir yildan sung bankka necha sum kaytarishi lozim?

Masala №5

«Moxigul» fermer xujaligi chorvachilik uchun AT «Paxta» bankdan 3000000 sum kreditni oldi. Agar u yillik 15 % bilan 1350000 kredit foizi tulashi kerak bulsa, u kreditni necha yilga olgan?

Masala №6

«Uzbekiston» shirkati xujaligi extiet qism sotib olish uun 2 yil muddatga 5700000 sum kredit oldi. Agar u bir yilga 1881000 sum kredit foizi tulasa, ikki yildan sung bankka necha sum kaytarishi kerak?

Masala №7

«Muxabbat» xususiy tadbirkor Biznes-fond orkali «Zamin» bankdan yillik 8 % bilan kora mol sotib olish uchun kredit oldi. Agar u 1300000 sum kreditni 1, 5 yilga olgan bulsa, u bankka jami boʻlib necha sum kaytarishi kerak?

Tijorat banki oʻz mijoziga 6 mln. sum mikdorida kredit bermokchi. Bu kredit oyiga 285 ming sumdan 24 marotaba tulanadi. Kreditning foiz stavkasini aniklang.

Masala №8

Mijoz yiliga 14 % tulash sharti bilan uch oyga 5000 sum kuydi. Ushbu jamgʻarmadan keladigan daromad yigindisini aniklang.

6 – masala.

Mijoz tijorat bankidan 50000 sumlik kredit oldi. Shartnomaga kura u kreditni oylik yigindida 12 marotabada tulashi kerak. Agar yillik foiz stavkasi 15 % bulsa, kreditning qiymatini aniklang.

Masala №9

«Dilrux» xususiy firmasi kredit uchun 9 oyga 180 ming sum kredit foizi tulagan bulsa va yillik foiz stavkasi 16 % bulsa, unda necha sum bank krediti olingan?

Masala №10

«Mironshox» firmasiga 8 mln. sum kredit yillik 36 % savdo uchun berilsa, 1, 5 yilga necha sum bankka pul kaytarishi kerak?

Masala №11

Agar obligatsiya summasi 1, 5 mln. sum, yillik 16 % bulsa, 180 kunda kancha tulanadi?

Mavzu yuzasidan talabalarga beriladigan test savollari

1. Hozirgi kunda quyidagi garov obektlaridan qaysi biri O'zbekiston Respublikasining bank amaliyotida keng qo'llanilmoqda?

- a) yer;
- b) Hukumatning obligatsiyalari;
- c) To'lanmagan schyotlar;
- d) Tovar-moddiy qimmatli buyumlar va narsalar;

2. Kreditning ta'minlanganlik ob'ektlaridan qaysi biri eng yuqori likvidlilik xususiyatiga ega?

- a) Yirik sanoat korxonalarining obligatsiyalari;
- b) Hukumatning obligatsiyalari;
- c) Tovar-moddiy qimmatliklar;
- d) To'lanmagan schyotlar;

3. Remoliyalashtirish siyosati deganda nima tushuniladi?

- a) Markaziy bankning tijorat banklariga veksellarni va qimmatbaho qog'ozlarni garovga olish yo'li bilan kredit berishi tushuniladi.
- b) Davlat byudjetining xarajatlari moliyalashtirish maqsadida markazlashgan kredit resurslarining berilishi tushuniladi;
- c) Muddatida to'lanmagan kreditlarni qaytadan moliyalashtirish tushuniladi;
- d) Banklardagi kredit resurslarining ma'lum qismini markaziy bankdagi % siz schyotlarga olib qo'yish tushuniladi;

4. Majburiy zahiralar siyosatini amalga oshirishdan maqsad:

- a) Tijorat banklarining kredit faoliyatiga ta'sir ko'rsatish;
- b) Depozitlarni himoya qilish;
- c) Banklarning likvidli mablag'lariga bo'lgan ehtiyojini qondirish
- d) Markaziy bankning daromad bazasini mustahkamlash;

5. Majburiy zahiralar stavkasi o'ta minimal bo'lgan davlatni ko'rsating:

- a) Amerika
- b) O'zbekiston
- c) Yaponiya
- d) Rossiya federatsiyasi

6. Majburiy zahiralar schyotiga % to'laydigan davlatni ko'rsating:

- a) Germaniya;
- b) Italiya;
- c) Aqsh;
- d) Frantsiya;

7. Turkumlangan kreditlarning qaysi biriga nisbatan 100 % li ajratma stavkasi qo'llaniladi?

- a) Substandart kreditlar;
- b) Shubxali kreditlar;
- c) Zarar keltiruvchi kreditlar;
- d) Umidsiz kreditlar.

8. Turkumlanadigan kreditlarning qaysi biriga nisbatan 50-70 % li ajratma stavkasi qo'llaniladi?

- a) Substandart kreditlar;
- b) Shubxali kreditlar;
- c) Zarar keltiruvchi kreditlar;
- d) Umidsiz kreditlar

9. Quyidagi % stavkalaridan qaysi birini shubxali ssudalarga xos stavka deb o'ylaysiz?

- a) 10%
- b) 20%
- c) 50-70%
- d) 100%
- e) 15%

10. Quyidagi ma'lumotlarga asoslanib vekselni tijorat banki tomonidan hisobga olishda qo'llaniladigan diskont qiymatini aniqlang. Veksel qiymati-500. 000so'm. Vekselni to'lanishiga qadar qolgan vaqt-70 kun. Oylik hisob stavkasi-100%

- a) 14285, 7so'm.
- b) 3500. 000so'm.
- c) 97222, 2so'm.
- d) 1000000, 0so'm.
- e) 87222, 2so'm.

11. Quyidagi ma'lumotlarga asoslanib bankning asosiy kapitalini berilgan ssudalar bo'yicha ko'rilgan zarar yig'indisini hisobga olgan holda aniqlang:

Maxsus zahiralar-956600so'm. Umumiy zahiralar-573960so'm. Asosiy capital-983065so'm. Ssudalar berishdan ko'rilgan zarar yig'indisi-728456so'm.

Javoblar:

- a) 828569so'm.
- b) 254609so'm.
- c) 1211209so'm.
- d) 547495so'm.
- e) 728569so'm.

12. Halqaro forfeyting:

- a) Jo'natilgan tovarlar uchun to'lov yig'indisini kafolatlaydi;
- b) Vekselda ko'rsatilgan yig'indini to'lanishi bilan bog'liq xavf-xatardan eksportyorni xalos qiladi;
- c) Tijorat banki vekselni importyorga murojaat qilish xuquqini beradi;
- d) Faktoringga nisbatan arzonroqdir;

13. Libor nima?

- a) London ssuda kapitallari bozorida yevrovalyutalardagi depozitlarga to'lanadigan % stavkasi;
- b) London ssuda kapitallari bozoridagi yevrokreditlarning % stavkasi;
- c) CHet el valyutalarini sotib olish va sotish kurslari o'rtasidagi farq;
- d) yevrodollarli kreditning % stavkasi.

14. Kredit olgan mijoz to'lash muddati kelgan davrda kreditning asosiy yig'indisini xam, foiz yig'indisini ham qaytara olmaydi. Kreditning yig'indisi-1mln. AQSh dollari. Kreditlash muddati-6 oy. Foiz stavkasi-yiliga 9, 5%. Sug'o'rta kompaniyasining javobgarligi-

85%. Sug'or'ta kompaniyasi qoplashi lozim bo'lgan zarar yig'indisini aniqlang:

- a) 890375so'm;
- b) 863458so'm;
- c) 865833so'm;
- d) 890457so'm;

15. Kredit liniya (credit line) si nima?

- A) Uzun muddatli kreditlash shakllaridan biri
- B) Bank va mijoz o'rtasida kreditning maksimal yig'indisi to'g'risidagi kelishuv
- V) Bir marotabalik bitimlarni moliyalashtirish maqsadida beriladigan kredit
- G) Bank tomonidan mijozning to'lov hujjatlarini to'lash uchun kredit berish

16. Kredit kartochkalari kim tomonidan beriladi?

- A) Markaziy bank tomonidan beriladi
- B) Sotuvchilar yoki sotib oluvchilar tomonidan beriladi
- V) Fond birjalari tomonidan beriladi
- G) Tijorat banklari tomonidan beriladi

17. Quyidagilarning qaysi biri kredit pullari bo'lib hisoblanadi:

- A) Davlat xazinasidan muomalaga chiqarilgan pullar
- B) SDR, EKYu
- V) Aktsiya va obligatsiyalar
- G) Banknot, chek va vekselar

18. Uzbekiston Respublikasida kredit resurslari bozorining rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan eng asosiy omillar nimalardan iborat?

- A) Kredit resurslariga bo'lgan talabning katta emasligi
- B) Banklararo raqobat muhitining to'la shakllanmaganligi
- V) Vekselli va lombardli kreditlarning rivojlanmaganligi
- G) Ochiq bozor operatsiyalarining rivojlanmaganligi
- D) Kredit resurslariga bo'lgan talabning katta emasligi, banklararo raqobat muhitining to'la shakllanmaganligi, veksell va lombardli kreditlarning rivojlanmaganligi, ochiq bozor operatsiyalarining rivojlanmaganligi

19. Quyidagi sabablarning qaysi biri so'mning konvertirlanmasligiga olib kelishi mumkin?

- A) Valyuta kursi nomuvofiq quyilgan bo'lsa
- B) Ichki baholar to'g'ri o'rnatilmagan bo'lsa
- V) Tovar raqobatga bardosh bera olmasa
- G) eksport-import siyosati mukammal bo'lmasa
- D) Valyuta kursi nomuvofiq qo'yilgan bo'lsa, ichki baholar to'g'ri o'rnatilmagan bo'lsa, tovar raqobatga bardosh bera olmasa, eksport-import siyosati mukammal bo'lmasa

20. Barter - bu

- A) Bevosita pul ishtirokida sodir bo'ladigan tovar almashuvidir
- B) Bozor iqtisodi taqozo etadigap tovar-pul munosabatidir
- V) Tovar topish juda ham oson bo'lgan sharoitdagi tovar almashuvidir
- G) Tovarni tovarga bevosita almashtirishdir

D) Tovarni pulga almashtirishdir

21. Vaqtincha bo'sh turgan mablag'lar turkumiga nimalar kiradi?

A) Amortizatsiya ajratmalari

B) Ishlab chiqarishni kengaytirish uchun foydadan ajratmalar

V) Ish xaqi fondi

G) Byudjetga va ijtimoiy sug'o'rta ajratilgan mablag'lar

D) Amortizatsiya ajratmalari, ishlab chiqarishni kengaytirish uchun foydadan ajratmalar, ish xaqi fondi, byudjetga va ijtimoiy sug'o'rta ajratilgan mablag'lar

22. O'zbekiston Respublikasi bank amaliyotida qo'llanilayotgan M₀ pul agregati tarkibiga quyidagilarning qaysi biri kiradi:

A) Naqd pullar

B) Transaksion depozitlar

V) Muddatli depozitlar

G) Jamg'arma depozitlar

10 mavzu. Xorijiy davlatlarning kredit tizimi.

Nazorat savollari

1. Xorijiy davlatlar kredit tizimining tarkibiy qismlari nimalardan iborat?
2. Kreditning zarurligini asoslab bering.
3. Kreditlar foydalanish turiga qarab necha turga bo'linadi?
 4. Kreditlar qaysi muddatlarga beriladi?
 5. Kreditning funktsiyalarini tushuntiring.
 6. Amerika Qo'shma Shtatlarida mulk shakliga qarab banklarning qaysi turini bilasiz?
 7. Yaponiya davlatining kreditlash manbalarining turlarini ayting.
 8. Germaniya davlatining yirik va universal banklardan misol keltiring.
 9. O'zbekiston Respublikasi bilan xorijiy davlatlarning kredit tizimidagi o'xshashliklar va farqli tomonlarini aytib bering.
 10. Xorijiy davlatlarning kreditlari qaysi usullar yordamida beriladi?

Amaliyot darslarida bajariladigan mashg'ulotlar :

Guruh topshiriqlari

Ekspert varag'i №1

Amerika Qo'shma Shtatlari davlati kredit tizimining o'ziga xos xususiyatlari.

A) Kreditlash manbalari.

B) Korxona va tashkilotlar, xususiy biznesni rivojlantirish uchun

Ekspert varag'i №2

Angliya davlati kredit tizimining o'ziga xos xususiyatlari.

A) Kreditlash manbalari.

B) Korxona va tashkilotlar, xususiy biznesni rivojlantirish uchun ajratiladigan kreditlar.

«PINBORD» texnikasi bo'yicha topshiriq

	<i>Ijobiy tomonlari</i>	<i>Salbiy tomonlari</i>	<i>Xatarl ilik darajasi</i>
Xorijiy davlatlar kredit tizimining mohiyati.			
Xalqaro kredit.			
AQSh kredit tizimi			
Angliya kredit tizimi			
Germaniya kredit tizimi			
Yaponiya kredit tizimi			
Markaziy banklarning tashkil topishi			
Markaziy banklar pul-kredit siyosatining asosiy instrumentlari			
Markaziy banklarning			

valyuta siyosati			
Valyutaviy cheklanishlar			
Tijorat banklarning iqtisodiy normativlarni qo'llash			
Yangi ochilayotgan banklar uchun ustav kapitali miqdori			
Xalqaro tashkilotlar tomonidan beriladigan kreditlarning xususiy banklar beradigan kreditlardan farqi			

11-mavzu. Bankning mohiyati va bank tizimi

Nazorat savollari

1. Bank deganda nimani tushunasiz va ular qanday kelib chiqqan?
2. Banklarning funktsiyalarini tushuntiring.
3. Kredit tizimi deganda nimani tushunasiz va uning tarkibiy qismlari nimalardan iborat?
4. O'zbekiston Respublikasi bank tizimini tushuntirib bering.
5. Markaziy bank, uning vazifalari va operatsiyalarini ta'riflang.
6. Markaziy bank pul-kredit siyosatining asosiy instrumentlari nimalardan iborat?
7. Targetirlash nima?
8. Minimal majburiy rezervlar nega zarur?
9. Diskont siyosati va ochiq bozor siyosatini tushuntiring.
10. Deval'vatsiya va reval'vatsiyaning farqli tomonlarini tushuntiring.

Guruh topshiriqlari

1 – guruh

Kredit tizimining tashkiliy strukturasini grafikli organayzer- Klaster usulida ko'rsatib tushuntiring.

Klaster

2 – guruh

Tijorat banklarining bajaradigan funktsiyalarini grafikli organayzerning Piramida usulida ko'rsatib tushuntiring.

Banklarning bajaradigan funktsiyalari.

Vaqtincha bo'sh turgan mablag'larni yig'adi va kapitalga aylantiradi	Kredit munosabatlarida vositachilik qiladi	To'lov jarayonlarida vositachilik qiladi.	Muomalaga kredit vositalarini chiqaradi

3 – guruh

O`zbekistonda zamonaviy bank tizimini shakllantirish jarayonlarining bosqichma-bosqich davrlarini kontseptual jadval asosida tushuntiring.

O`zbekistonda milliy pul va bank tizimini shakllantirish jarayonlarining bosqichma-bosqich davri.

1-bosqich	1991-1994 y.	Milliy valyutani kiritish va ikki pog`onali bank tizimiga asos yaratilgan.
2-bosqich	1994-1996 y.	Bu davrda tijorat banklarini tuzib ko`paytirish maqsad bo`ldi va rag`batlantiruvchi bir qancha ixtisoslashgan tijorat banklari paydo bo`ldi.
3-bosqich	1997-2000 y.	Aktsiyadorlik tijorat banklarida korporativ boshqaruvni kuchaytirish bilan bog`liq islohatlar.
4-bosqich	2001 va undan yuqori yillar	Banklar faoliyatini yanada erkinlashtirish va aholini bank tizimiga bo`lgan ishonchini oshirish.

12-mavzu. Markaziy bank va uning operatsiyalari

Nazorat savollari

1. Markaziy bankning shakllanish va rivojlanish bosqichlari.
2. Markaziy bankning funktsiyalari va vazifalarini ajratish xamda xar biriga izox berish.
3. Markaziy bankning pul-kredit siyosatining asosiy instrumentlari.
4. Markaziy bankning davlat banki va moliyaviy maslaxatchi sifatida.
5. Markaziy bankning valyuta operatsiyalarini tushuntiring.
6. Markaziy bankning aktiv va passiv operatsiyalarini ajrating va tushuntiring.
7. O`zbekiston Respublikasida ikki boskichli bank tizimini ishlash faoliyatini tushuntiring.
8. Markaziy bankning iqtisodiyot va bank tizimi o`rtasidagi vositachilik rolini yoritib bering.
9. Zamonaviy bank operatsiyalari haqida ma`lumot bering.

**Amaliyot darslarida bajariladigan mashg'ulotlar :
«Bilaman, Bilishni hohlayman, Bildim» jadvali**

	Asosiy tushunchalar	<u>Bilaman</u>	Bilishni hohlayman	Bildi m
	Markaziy bankning funktsiyalari			
	Markaziy bankning vazifalari			
	Markaziy bankning tashkiliy tuzilishi			

Markaziy bankning pul – kredit siyosati

1. Markaziy bank-kredit tizimining bosh banki sifatida: vujudga kelish sabablari, rivojlanish davrlari, boshqa mamlakatlar markaziy banklarining rivojlanish bosqichlari bilan solishtirish (Vena diagrammasi asosida)
2. Markaziy bankning asosiy funktsiyalarini tarkiblashtirgan holda tushuntiring (Klaster usuli asosida)
3. Markaziy bank pul-kredit siyosatining asosiy instrumentlarini tarkibiy bo`lib chiqish vositalari bo`yicha tushuntiring (Kontseptual jadval usuli asosida)
4. Markaziy bankning ochiq bozor siyosatida moliyaviy instrumentining ishlash mexanizmini grafikli organayzerlar ko`rinishida tasvirlab tushuntiring
5. Markaziy bankning olib boradigan valyuta siyosatini tarkiblashtirgan holda tushuntiring (Klaster usuli asosida)
6. Markaziy bankning iqtisodiyot bilan bank tizimi o`rtasida vositachi sifatidagi faoliyatini grafikli organayzerlar ko`rinishida tasvirlab tushuntiring.

Mavzu buyicha test savollari

1.O`zbekistonda necha bosqichli bank tizimi amal qilmoqda?

- 2)
- 3)
- 4)
- 5)

2. «O`zbekiston Respublikasi Markaziy banki to`g`risida»gi Qonun qachon qabul qilingan?

- 1)1995 yil 12 dekabr
- 2) 1995 yil 21 dekabr
- 3)1993 yil 21 dekabr
- 4)1997 yil 12 dekabr

3.Pul emissiyasi bilan qaysi bank shug`ullanadi?

- 1)Ipoteka banki
- 2)»Trast» bank
- 3) Markaziy bank
- 4)Milliy bank

4. Bank faoliyati uchun zarur bo`lgan pul mablag`larini yig`ish bilan bog`liq bo`lgan operatsiyalar qanday operatsiyalar hisoblanadi?

- 1)Moliyaviy xizmat va operatsiyalar

- 2) Aktiv operatsiyalar
- 3) Passiv operatsiyalar
- 4) Komission operatsiyalar

5. Bank institutlariga qaysi banklar kiradi:

- 1) Tijorat banklari, investitsiya banklari, Ipoteka banki
- 2) Jamg'arma banklar, tarmoqlar bo'yicha ixtisoslashgan banklar
- 3) Savdo banklari, Tashqi iqtisodiy faoliyat banki
- 4) Barcha javoblar to'g'ri.

6. Nobank kredit tashkilotlariga nimalar kiradi:

- 1) Investitsiya kompaniyalari, sug'o'rta kompaniyalari, nafaqa va boshqa fondlar.
- 2) Sho'ba korxonalar, uyushma korxonalar, ta'sischi
- 3) Kredit uyushmalari, byudjet tashkilotlari
- 4) Barcha javoblar to'g'ri.

7. Kredit operatsiyasi qanday paydo bo'lgan?

- 1) Bir kishi boshqa kishiga pulni ishonib berishi natijasida
- 2) Savdogarlar boshqa davlatga borib pul almashtirishi natijasida
- 3) Bir kishi boshqa kishidan qarz olishi va qarz berishi natijasida
- 4) Bir kishi boshqa kishiga pul ko'chirishi natijasida

8. Buyuk Britaniya valyutasining nomini toping?

- 1) funt sterling
- 2) evro
- 3) frank
- 4) dollar

9. Hindiston pul birligi?

- 1) Real
- 2) Rupiy
- 3) Peso
- 4) Dirham

10. Frantsiya valyutasini toping?

- 1) Funt sterling
- 2) evro
- 3) Frank
- 4) Real

11. Depozit operatsiyalari qanday paydo bo'lgan?

- 1) Bir kishi boshqa kishidan qarz olishi va qarz berishi natijasida
- 2) Savdogarlar boshqa davlatga borib pul almashtirishi natijasida
- 3) Bir kishi boshqa kishiga pul ko'chirishi natijasida
- 4) Bir kishi boshqa kishiga pulni ishonib berishi natijasida

12. Markaziy bank –bu....

- 1) Pul mablag'larini yig'uvchi va saqlovchi tijorat muassasasi
- 2) Tijorat banklari faoliyatini boshqaruvchi muassasa
- 3) Hisob-kitob va kredit operatsiyalarini bajaruvchi muassasa
- 4) Pul-kredit siyosatini, emissiya jarayonlarini olib boruvchi, kredit tizimining bosh banki

hisoblanadi.

13. Markaziy bank nimadan ozod qilingan?

- 1) Pulni emissiya qilishdan
- 2) Hisobot olishdan
- 3) Hisobot berishdan
- 4) Soliq va boj to'lashdan

14. Bankda qanday kassalar bo'ladi?

- 1) Kirim va chiqim kassasi
- 2) Kirim, chiqim va qayta sanash kassasi
- 3) Kirim, chiqim, kechki va qayta sanash kassasi
- 4) Kirim, chiqim, kechki, qayta sanash va pul almashtirish kassasi

15. Naqd pulsiz hisob-kitob shakllariga nimalar kiradi?

- 1) »Qattiq konservativ», «Konservativ», «O'rtacha konservativ», «O'rtacha agressiv», «Agressiv»
- 2) Omonat ochish uchun bank rahbari nomiga ariza, ishonch qog'ozi, omonat daftarchasi, xabarnoma, omonat shartnomasi.
- 3) To'lov topshiriqnomasi, to'lov talabnomasi, inkasso topshiriqnomasi, memorial order, hisob-kitob cheki, akkreditiv.
- 4) Kirim e'loni, kirim kassa jurnali, chiqim kassa jurnali, chek, xazina xarajat orderi, omonat daftarchasi.

Guruh topshiriqlari

1-guruh savollari

1. Markaziy bankning shakllanish va rivojlanish bosqichlari.
2. Markaziy bankning funktsiyalari va vazifalarini ajratish xamda xar biriga izox berish.
3. Markaziy bankning pul-kredit siyosatining asosiy instrumentlari.

2-guruh savollari

1. Markaziy bankning davlat banki va moliyaviy maslaxatchi sifatida.
2. Markaziy bankning valyuta operatsiyalarini tushuntiring.
3. Markaziy bankning aktiv va passiv operatsiyalarini ajrating va tushuntiring.

3-guruh savollari

1. O'zbekiston Respublikasida ikki boskichli bank tizimini ishlash faoliyatini tushuntiring.
2. Markaziy bankning iqtisodiyot va bank tizimi o'rtasidagi vositachilik rolini yoritib bering.
3. Zamonaviy bank operatsiyalari haqida ma'lumot bering.

Mavzu buyicha test savollari

1. Veksel - ...

- 1) Bu muayyan summadagi qarzni belgilangan muddatda to'lash majburiyati qat'iy yuklangan, qonun bilan tasdiqlangan holatda to'ldirilib rasmiylashtirilgan qarzdorlik tilxati
- 2) Bu birlamchi qimmatli qog'oz (aktsiya, obligatsiya va h. k.)larning shu bozorda amal qilishi natijasida hosil bo'lgan ikkilamchi qimmatli qog'ozlardir.
- 3) Bu o'z qiymatiga nisbatan (egasiga yutuq chiqish imkoniyati bilan) qat'iy belgilangan foiz shaklida daromad kelitiruvchi qimmatli qog'ozdir.

4) Davlatning qarzdorligini tasdiqlovchi maxsus qog'oz bo'lib, davlat tomonidan faqat aholiga sotiladi.

2. Bank tomonidan to'lanmagan vekselar, cheklar va talabnomalarni ma'lum skidka evaziga xarid qilishi nima deyiladi?

- 1) Kredit
- 2) Ssuda
- 3) Diskont
- 4) Marja

3. Hisobraqam ochish va uni yuritish banklarning qanday operatsiyalari hisoblanadi?

- 1) Aktiv
- 2) Passiv
- 3) Moliyaviy xizmatlar
- 4) Komission

4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 421-sonli «Tijorat banklari likvidligini boshqarishga bo'lgan talablar to'yorisida»gi Nizom qachon qabul qilingan?

- 1) 1997 yil 12 yanvar
- 2) 1996 yil 11 dekabr
- 3) 1998 yil 2 noyabr
- 4) 1999 yil 22 noyabr

5. Bankning ustav kapitali, rezerv kapitali, maxsus fondlar, moddiy rag'batlantirish fondi, boshqa har xil tashkil qilingan fondlar va taqsimlanmagan foydasi bankning qanday mablag'lariga kiradi?

- 1) Jalb qilingan mablag'lari
- 2) O'z mablag'lari
- 3) Qarz mablag'lari
- 4) O'zlashtirilgan mablag'lar

6. Ustav kapitali summasining oshirilishini kim hal qiladi?

- 1) Bank aktsiyadorlari umumiy majlisida
- 2) Kuzatuv kengashi tomonidan
- 3) Taftish komissiyasi tomonidan
- 4) Markaziy bank tomonidan

7. Ta'minlanganligiga ko'ra kreditlar nechaga bo'linadi?

- 1) 1
- 2) 2
- 3) 3
- 4) 4

8. Kreditni ta'minlashning necha xil uslubi mavjud?

- 1) 1
- 2) 2
- 3) 3
- 4) 4

9. Berilish muddatiga ko'ra kreditlar qanday bo'ladi?

- 1) Qisqa va uzoq muddatli

- 2) Qisqa, o`rta va uzoq muddatli
- 3) Joriy va oraliq
- 4) O`rta va uzoq

10. Banklar qaysi funktsiyalarni bajaradi?

- 1) Byudjet bilan hisob-kitoblar, xodimlar bilan hisob-kitoblar, sho`ba korxonalar bilan hisob-kitoblar, uyushma korxonalar bilan hisob-kitoblar
- 2) Vaqtincha bo`sh turgan mablag`larini yig`ish va kapitalga aylantirish, kredit munosabatlarida vositachilik qilish, to`lov jarayonlarida vositachilik qilish, muomalaga kredit vositalarini chiqarish.
- 3) Kreditlash, to`lov vazifasi, jamg`arish, investitsiyani rejalashtirish
- 4) Iqtisodiyotni pul-kredit richagi yordamida boshqarish, hisob-kitob va pul o`tkazish operatsiyalarini bajarishni yo`lga qo`yish, tijorat banklari faoliyatini boshqarish, boshqa kredit muassasalari kassa zahiralarini saqlash, rasmiy oltin-valyuta zahiralarini saqlash.

11. Bank institutlariga quyidagilar kiradi:

- 1) Tijorat banklari, investitsiya banklari, Ipoteka banki
- 2) Jamg`armalar jalb qiluvchi banklar, tarmoqlar bo`yicha ixtisoslashgan banklar
- 3) Savdo banklari, Tashqi iqtisodiy aloqalar bo`yicha banklar
- 4) Barcha javoblar to`g`ri.

12. Nobank kredit tashkilotlariga quyidagilar kiradi:

- 1) Investitsiya kompaniyalari, sug`o`rta kompaniyalari, nafaqa va boshqa fondlar.
- 2) Sho`ba korxonalar, uyushma korxonalar, ta`sischilar
- 3) Kredit uyushmalari, byudjet tashkilotlari
- 4) Barcha javoblar to`g`ri.

13. Markaziy bankning asosiy vazifalari:

- 1) Vaqtincha bo`sh turgan pul mablag`larni yig`ish va ularni kapitalga aylantirish, korxona, tashkilot va aholini kreditlash, muomalaga kredit pullarni chiqarish, xalq xo`jaligida hisob-kitoblar va to`lovlarni amalga oshirish, moliya-valyuta bozorida faoliyat ko`rsatish, iqtisodiy-moliyaviy axborotlar berish va maslahat xizmatlarini ko`rsatish
- 2) Iqtisodiyotni pul-kredit richagi yordamida boshqarish, hisob-kitob va pul o`tkazish operatsiyalarini bajarishni yo`lga qo`yish, tijorat banklari faoliyatini boshqarish, boshqa kredit muassasalari kassa zahiralarini saqlash, rasmiy oltin-valyuta zahiralarini saqlash, hukumat uchun hisob-kitob va kredit operatsiyalarini bajarish, tijorat banklariga kredit berish, pul emissiyasi.
- 3) Kreditlash, to`lov vazifasi, jamg`arish, investitsiya`ni rejalashtirish, brokerlik vazifasi, trast, sug`o`rtalash, bank investori, naqd pul oqimini boshqarish vazifasi, pul emissiyasi.
- 4) Byudjet bilan hisob-kitoblar, xodimlar bilan hisob-kitoblar, sho`ba korxonalar bilan hisob-kitoblar, uyushma korxonalar bilan hisob-kitoblar

14. Bankning ustavida quyidagilar aks etgan:

- 1) Bankning nomi va uning manzili (aloka manzili), bank amalga oshiradigan operatsiyalar ro`yxati, bank tashkil etadigan fondlarning ro`yxati, ustav fondining miqdori, bankning huquqiy shaxs ekanligi va o`zini-o`zi moliya resurslari bilan ta`minlashi negizida ishlashi to`g`risidagi nizom, bankka qarashli muassalarning ro`yxati va ularning maqomi.
- 2) Bank va uning filiallarini tashkil etish hamda ularning faoliyatini to`xtatish tartibi, faoliyati to`g`risidagi ma`lumotlarni matbuotda e`lon qilish majburiyati (tartibi), o`zbekiston respublikasi markaziy banki bilan o`zaro munosabatlari
- 3) Bankning nomi va uning manzili (aloka manzili), bank amalga oshiradigan operatsiyalar ro`yxati, bank tashkil etadigan fondlarning ro`yxati, ustav fondining miqdori, byudjet bilan hisob-kitoblar, xodimlar bilan hisob-kitoblar, sho`ba korxonalar bilan hisob-kitoblar

4)Barcha javoblar to'g'ri

15. Bank mablag'lari nechaga bo'linadi:

- 1)Xususiy mablag'lar.
- 2)Xususiy va jalb qilingan mablag'lar.
- 3)Xususiy, jalb qilingan va qarzga olingan mablag'lar.
- 4)Xususiy, jalb qilingan, qarzga olingan va qarzga berilgan mablag'lar.

16. Vekselning emitentlar bo'yicha turlari?

- 1)Davlat, ya'ni xazina vekseli va xususiy, ya'ni yuridik va imkoniyati bor shaxslar vekseli
- 2)Moliyaviy veksellar va tijorat (tovar) veksellari
- 3)Oddiy veksellar va o'tkazma veksellar
- 4)Tijorat banklari tomonidan chiqarilgan veksellar, bronzaviy veksellar va o'rtoqlik veksellari

17. Vekselning amallarni bajarish nuqtai nazaridan turlari?

- 1)Davlat, ya'ni xazina vekseli va xususiy, ya'ni yuridik va imkoniyati bor shaxslar vekseli
- 2)Moliyaviy veksellar va tijorat (tovar) veksellari
- 3)Oddiy veksellar va o'tkazma veksellar
- 4)Tijorat banklari tomonidan chiqarilgan veksellar, bronzaviy veksellar va o'rtoqlik veksellari

18. Vekselning qo'llanish nuqtai nazaridan turlari?

- 1)Davlat, ya'ni xazina vekseli va xususiy, ya'ni yuridik va imkoniyati bor shaxslar vekseli
- 2)Moliyaviy veksellar va tijorat (tovar) veksellari
- 3)Oddiy veksellar va o'tkazma veksellar
- 4)Tijorat banklari tomonidan chiqarilgan veksellar, bronzaviy veksellar va o'rtoqlik veksellari

19. Kreditlar xatar darajasiga qarab turlari qaysilar?

- 1)Ishonchli va ishonchsiz kreditlar
- 2)To'lov muddati kelmagan kreditlar, hozirgi kunda to'lanishi kerak bo'lgan kreditlar, muddati uzaytirilgan kreditlar, to'lay olmaydigan kreditlar - voz kechilgan kreditlar
- 3)Yaxshi kreditlar, standart kreditlar, substandart kreditlar, shubhali kreditlar, ishonchsiz kreditlar
- 4)Birinchi darajali ta'minlangan kreditlar, boshqa ta'minotga ega bo'lgan kreditlar, to'liq ta'minlanmagan kreditlar, ta'minlanmagan kreditlar

20. Xo'jalik sub'ektlarning aylanma mablag'larini tashkil qilishda kreditning rolini quyidagilar bilan ifodalash mumkin:

- 1)Kreditning xo'jalik oborotida ishtirok etishi aylanma mablag'larni iqtisod qilishga olib keladi.
- 2)Kredit xo'jaliklar faoliyatida uchrab turuvchi mavsumiy ehtiyoj, boshqa holatlar bilan bog'liq bo'linishlarning oldini olishga yordam beradi.
- 3)Kredit ishlab chiqarish, tayyorlov, sotish jarayonini tezlashtiradi hamda hajmini oshiradi, kredit o'z vaqtida hisob-kitoblarni amalga oshirish imkoniyatini yaratadi.
- 4)Barcha javoblar to'g'ri.

21. Bank – bu ...

- 1)Jismoniy va huquqiy shaxslarning bo'sh turgan pul mablag'larini jalb qilish va ularni o'z nomidan to'lovlilik, muddatlilik, qaytarib berish sharti asosida joylashtirish operatsiyalarini va boshqa bank operatsiyalarini bajaruvchi tijorat muassasaga aytiladi;
- 2)Kredit va depozit operatsiyalarini bajaruvchi muassasa;
- 3)Pul mablag'lari bilan shug'ullanuvchi muassasa;
- 4)Pul mablag'larini yig'uvchi va saqlovchi tijorat muassasasiga aytiladi.

22. Quyidagilardan qaysi biri mijoz hisob raqamiga misol bo`la oladi?

1)20205000700534817001

2)00120

3)20204

4)204150630

13-mavzu. Tijorat banklari va ularning operatsiyalari

Nazorat savollari

1. Tijorat banklarning passiv operatsiyalari deganda nimani tushunasiz?
2. Tijorat banklarning funktsiyalarni tushuntirib bering.
3. O'zbekiston Respublikasida yangi ochilayotgan banklar ustav kapitalining minimal miqdori qancha bo'lishi kerak?
4. Tijorat banklarni tashkil qilishning iqtisodiy asoslarini tushuntirib bering.
5. Tijorat banklarini tashkil qilishning huquqiy asoslari nimalardan iborat?
6. Tijorat banklarning o'z mablag'lariga nimalar kiradi?
7. Jalb qilingan va emmitentlashgan mablag'lar deganda nimani tushunasiz?
8. Tijorat banklari aktiv operatsiyalarining mohiyatini tushuntiring.
9. Trast operatsiyalari deganda nimani tushunasiz?
10. Tijorat banklarning investitsion faoliyati deganda nimani tushunasiz?
11. Tijorat banklarning moliyaviy xizmatlari to'g'risida gapirib bering.
12. Investitsiya siyosati nima?
13. Investitsiya portfelini diversifikatsiyalashning qaysi usullarini bilasiz?
14. Faktoring operatsiyalari qanday maqsadda o'tkaziladi?
15. Tijorat banklarning lizing operatsiyalari va ularning turlari haqida nimalarni bilasiz?
16. Investitsiya portfelini diversifikatsiyalash deganda nimani tushunasiz?
17. Inkasso operatsiyalariga nimalar kiradi?

Amaliyot darslarida bajariladigan mashg'ulotlar :

Masala №1.

Aktsiyadorlik tijorat banki bo'limi bo'yicha riskka tortilgan aktivlari to'g'risida ma'lumot bering.

Ko'rsatkichlar	Ris k 0%	Risk 20%	Risk 50%	Risk 100%
<i>Aktivlar</i>				
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				

Masala №2

Aktsiyador tijorat banki aktivlari hajmini hisoblang (mln. so'm)

Kredit turlari	Aktiv hajmi	Foiz evaziga tushgan tushum	Mijoz stavkasi%	Operativ stavkasi %	Foiz oshishidan tushum	Oper xarajatlar	Risk bilan bog'liq xarajatlar	qoplash sum masi
Qisqa muddatli kreditlar	7 0000	4 900	7	, 5	050	00	3 80	1 70

Uzoq muddatli kreditlar	9 0000	6 750	7 , 5	, 5	00	00	2 10	2 90
Jami								

3 – masala.

Tijorat banki o`z mijoziga 6 mln. sum miqdorida kredit bermokchi. Bu kredit oyiga 285 ming sumdan 24 marotaba tulanadi. Kreditning foiz stavkasini aniklang.

4 – masala.

Mijoz yiliga 14 % tulash sharti bilan uch oyga 5000 sum kuydi. Ushbu jamg`armadan keladigan daromad yigindisini aniklang.

5 – masala.

Mijoz tijorat bankidan 50000 sumlik kredit oldi. Shartnomaga kura u kreditni oylik yigindida 12 marotabada tulashi kerak. Agar yillik foiz stavkasi 15 % bulsa, kreditning qiymatini aniklang.

Ishbilarmonlik o`yiniga ma`lumotlar

Mavzu: To`lovni o`z vaqtida bajarmaslik muammolarini hal qilish

O`yinning maqsadi

1. Korxonalarning og`ir moliyaviy ahvoli tufayli to`lovni bajarilmaslik bo`yicha tushunchalarni o`zlashtirish.
2. Korxonalarning moliyaviy ahvolining tahliliy jarayonlarini o`rganish.
3. To`lovni bajarmaslik muammosini hal qilish usullarini o`rganish.
4. To`lovni bajarmaslik muammosini hal qilish bo`yicha erishilgan samarali natijalarni baholash bo`yicha xulosa qilishni o`rganish.

O`yinli jarayon

Hukumat o`zining ijtimoiy-siyosiy holatini yaxshilash maqsadida asosiy to`siqqa aylangan to`lovni bajarmaslik yuzasidan xalq xo`jaligida hisob-kitoblarni amalga oshirish bo`yicha hukumat komissiyasi tuzildi.

Komissiya baholash usullarining amaliyotda qo`llanadigan ko`rsatkichlari asosida boshlang`ich va asosiy tahlillarni o`tkazishi va bu tahlil natijalarining xulosalari ko`rsatilgan hisobotni tayyorlashi kerak.

O`yin instruksiyasi

1. Boshlang`ich tahlilni o`tkazish uchun komissiya tijorat banklarining amaliyot bo`limi korxonalarning jalb qiluvchi omillarining guruhlangan ko`rinishidagi hisobotlarini kerakli davlat idorasiga taqdim etadi, ya`ni unda:

- korxonalar xarakteristikasi;
- korxonalarning boshqarilish darajasi;
- korxonalarning sifatli ko`rsatkichlari va kredit tizimining ishlash mexanizmi ko`rsatiladi.

2. Komissiya korxonalardagi farqlar bo`yicha zaruriy qarorlarni qabul qilishi yoki korxonalar tahlilini davom ettirishi haqidagi zaruriy qarorlarni qabul qilishi uchun kerakli hisobotlarni oladi. Bunda korxonalarni baholash (shkala bo`yicha 5 gacha) ballar asosida olib boriladi, unda har omilning mohiyati aniqlanadi.

3. Komissiyaning har bir a`zosi boshlang`ich baholarning yakunida har bir ko`rilgan korxona bo`yicha ballarni hisoblaydi. Agar umumiy ballar soni 50 soniga teng bo`lsa yoki undan ko`p bo`lsa, unda korxonani detalli tahlili o`tkaziladi. Detalli tahlilda korxonalarning samaradorligi, shuningdek, ularning ishlash jarayonidagi to`lovga qobillik va likvidlik ko`rsatkichlari inobatga olinadi.

Topshiriq:

- korxonalarning ma'lumotlari asosida hisobotlarning barcha shakllari asosiy omillarning ro'yxati asosida boshlang'ich tahlillarning xulosalari to'ldiriladi va ularning xulosa variantlari tijorat banklarining iqtisodiyot samaradorligini boshqarishdagi keltirilgan xarajatlar o'z aksini topadi;
- taklif etilgan variantlarning samaradorligi va optimalligini izohlab berish.

Natijalarni baholash:

- komissiya har bir a'zosining hisobotlari bo'yicha olib borgan tahlillarning to'g'riligini baholash, shuningdek korxonalarning samaradorlik ko'rsatkichlaridagi xulosalarni izohlash.
- guruhni baholashda yuqorida ko'rsatilgan mezonlar qo'shiladi. Komissiyaning olgan umumiy bahosi har bir a'zosining bahosini belgilab beradi:
 - 1, 6 – 2 ball – « a'lo »
 - 1, 0 – 1, 5 ball -» yaxshi «
 - 0, 4 – 0, 9 ball - « qoniqarli»
 - 0 – 0, 3 ball - « qoniqarsiz»

Mavzu buyicha test savollari

1. Mulkchilik shakliga qarab tijorat banklari qanday turlarga bo'linadi?

- 1) Davlat banki, kooperativ
- 2) Aralash, aktsiyador banklar
- 3) Aralash, aktsiyador banklar, xususiy
- 4) Davlat banki, kooperativ, aralash, aktsiyador banklar, xususiy

2. Bajaradigan operatsiyalariga qarab tijorat banklari qanday turlarga bo'linadi?

- 1) Universal,
- 2) Maxsus-ixtisoslashtirilgan, Investitsion,
- 3) Ipoteka, Jamg'arma
- 4) Universal, Maxsus-ixtisoslashtirilgan, Investitsion, Ipoteka, Jamg'arma

3. Joylashish belgisiga qarab tijorat banklari qanday turlarga bo'linadi?

- 1) Xalqaro, Mintaqaviy, Respublika, Viloyat, Tuman
- 2) Respublika, Viloyat, Tuman
- 3) Xalqaro, Mintaqaviy, Respublika
- 4) Viloyat, Tuman

4. Tarmoqlarga xizmat ko'rsatishiga qarab tijorat banklari qanday turlarga bo'linadi?

- 1) Sanoat, Qurilish, Qishloq xo'jaligi, Savdo banklari.
- 2) Qurilish, Qishloq xo'jaligi, Savdo banklari.
- 3) Ipoteka, Qurilish, Qishloq xo'jaligi, Savdo banklari.
- 4) Investitsion, Ipoteka, Qurilish, Qishloq xo'jaligi, Savdo banklari.

5. Bank resurslari banklar tomonidan amalga oshiriladigan qanday operatsiyalar orqali tashkil topadi.

- 1) Aktiv operatsiyalar
- 2) Passiv operatsiyalar
- 3) Komission operatsiyalar
- 4) Moliyaviy operatsiyalar

6. Bank balansi qaysi qismlarni o'z ichiga oladi?

- 1) Aktivlar, majburiyatlar, kapital, daromadlar, xarajatlar, ko'zda tutilmagan holatlar.

- 2) Daromadlar va xarajatlar
- 3) Aktiv va passiv
- 4) Barcha javoblar to'g'ri.

7. Kredit operatsiyasi qanday paydo bo'lgan?

- 1) Bir kishi boshqa kishiga pulni ishonib berishi natijasida
- 2) Savdogarlar boshqa davlatga borib pul almashtirishi natijasida
- 3) Bir kishi boshqa kishidan qarz olishi va qarz berishi natijasida
- 4) Bir kishi boshqa kishiga pul ko'chirishi natijasida

8. Sanoat, savdo, qurilish, qishloq xo'jaligi, transport, aloqa banklari – bu ...

- 1) Tijorat bank joylashish belgisiga qarab
- 2) Tijorat bank tarmoqlarga xizmat ko'rsatishiga qarab
- 3) Tijorat bank bajaradigan operatsiyalariga qarab
- 4) Tijorat bank mulkchilik shakliga qarab turlanadi

9. Jalb qilingan mablag'larga nimalar kiradi?

- 1) Ustav fondi, rezerv fondi, taqsimlanmagan foyda, boshqa fondlar.
- 2) Mijozlarning hisob raqamidagi qoldiqlar, depozitlar
- 3) Boshqa banklardan olingan kreditlar va kreditorlar
- 4) Investitsiya, kredit, depozit.

10. Xususiy (o'z) mablag'larga nimalar kiradi?

- 1) Ustav fondi, rezerv fondi, taqsimlanmagan foyda, boshqa fondlar.
- 2) Mijozlarning hisob raqamidagi qoldiqlar, depozitlar
- 3) Boshqa banklardan olingan kreditlar va kreditorlar
- 4) Investitsiya, kredit, depozit.

11. Qarzga olingan mablag'larga nimalar kiradi?

- 1) Ustav fondi, rezerv fondi, taqsimlanmagan foyda, boshqa fondlar.
- 2) Mijozlarning hisob raqamidagi qoldiqlar, depozitlar
- 3) Boshqa banklardan olingan kreditlar va kreditorlar
- 4) Investitsiya, kredit, depozit.

12. Tijorat banklarining aktiv operatsiyalariga nimalar kiradi?

- 1) Depozit
- 2) Konsalting
- 3) Kredit
- 4) Pul ko'chirish

13. Investitsiyalash elementlari necha guruhga bo'linadi?

- 1) Material quyilmalar
- 2) Material quyilmalar va moliyaviy quyilmalar
- 3) Material quyilmalar, moliyaviy quyilmalar, avtorlik huquqi bilan birgalikda egalik huquqi
- 4) Material quyilmalar, moliyaviy quyilmalar, avtorlik huquqi bilan birgalikda egalik huquqi, tovar uchun litsenziya

14. ... - foizli daromadga kiradi.

- 1) Kredit foizi, ko'chirilgan mablag'ning debet oborotidan foiz
- 2) Penya va jarimalar
- 3) CHet el valyutasini sotishdan ko'rilgan foyda

4)Depozit foizi

15. Bankning aktiv operatsiyalari deb ... aytiladi?

- 1)Bank resurslarini joylashtirish bilan bog`liq bo`lgan operatsiyalarga
- 2)Bank resurslarini shakllantirish bilan bog`liq bo`lgan operatsiyalarga
- 3)Bank resurslarini sarf qilish bilan bog`liq bo`lgan operatsiyalarga
- 4)Bank resurslarini joylashtirish va sarf qilish bilan bog`liq bo`lgan operatsiyalarga

16. Bank tomonidan to`lanmagan veksellar, cheklar va talabnomalarni ma`lum skidka evaziga xarid qilishiga nima deyiladi?

- 1)Kredit
- 2)Ssuda
- 3)Diskont
- 4)Marja

17. Hisobraqam ochish va uni yuritish banklarning qanday operatsiyalari hisoblanadi?

- 1)Aktiv
- 2)Passiv
- 3)Moliyaviy xizmatlar
- 4)Komission

18. Pul aktivlari guruhi, asosiy vositalar, kapital xarajatlar banklarning qanday aktivlariga kiradi?

- 1)Daromad keltiradigan
- 2)Yuqori daromad keltiradigan
- 3)Daromad keltirmaydigan
- 4)Samarali

19. Tijorat banklari passiv operatsiyalarining asosan nechta shakli mavjud?

- 1)1
- 2)2
- 3)3
- 4)4

20. Depozit operatsiyalarini amalga oshirish bankning qanday operatsiyasi hisoblanadi?

- 1)Bank moliyaviy xizmati
- 2)Aktiv operatsiya
- 3)Komission operatsiya
- 4)Passiv operatsiya

21. «Tijorat banklari kredit siyosatiga qo`yiladigan talablar to`g`risida» gi Nizomi qachon qabul qilingan?

- 1)2003 yil 5 mart
- 2)2002 yil 1 aprel
- 3)2001 yil 11 aprel
- 4)2000 yil 2 mart

22. Kredit portfeli nima?

- 1)Bank tomonidan imzolangan barcha kredit shartnomalarining yig`indisi
- 2)Bank tomonidan foyda olish maqsadida joylashtirilgan pullar

- 3) Bankning barcha qilgan investitsiyalari
- 4) Bankning barcha qimmatbaho qog'ozlarining yig'indisi

23. Banklar qaysi funktsiyalarni bajaradi?

- 1) Byudjet bilan hisob-kitoblar, xodimlar bilan hisob-kitoblar, sho'ba korxonalar bilan hisob-kitoblar, uyushma korxonalar bilan hisob-kitoblar
- 2) Vaqtincha bo'sh turgan mablag'larini yig'ish va kapitalga aylantirish, kredit munosabatlarida vositachilik qilish, to'lov jarayonlarida vositachilik qilish, muomalaga kredit vositalarini chiqarish.
- 3) Kreditlash, to'lov vazifasi, jamg'arish, investitsiya'ni rejalashtirish
- 4) Iqtisodiyotni pul-kredit richagi yordamida boshqarish, hisob-kitob va pul o'tkazish operatsiyalarini bajarishni yo'lga qo'yish, tijorat banklari faoliyatini boshqarish, boshqa kredit muassasalari kassa zahiralarini saqlash, rasmiy oltin-valyuta zahiralarini saqlash.

24. Tijorat banklarining kredit portfelini berilgan ssudalarning ta'minlanganlik darajasiga qarab quyidagi turlarga bo'linishi mumkin:

- 1) Ta'minlangan va ta'minlanmagan kreditlar
- 2) To'lov muddati kelmagan kreditlar, hozirgi kunda to'lanishi kerak bo'lgan kreditlar, muddati uzaytirilgan kreditlar, to'lay olmaydigan kreditlar - voz kechilgan kreditlar
- 3) Yaxshi kreditlar, standart kreditlar, substandart kreditlar, shubhali kreditlar, ishonchsiz kreditlar
- 4) Birinchi darajali ta'minlangan kreditlar, boshqa ta'minotga ega bo'lgan kreditlar, to'liq ta'minlanmagan kreditlar, ta'minlanmagan kreditlar

25. Bank – bu ...

- 1) Jismoniy va huquqiy shaxslarning bo'sh turgan pul mablag'larini jalb qilish va ularni o'z nomidan to'lovlilik, muddatlilik, qaytarib berish sharti asosida joylashtirish operatsiyalarini va boshqa bank operatsiyalarini bajaruvchi tijorat muassasaga aytiladi;
- 2) Kredit va depozit operatsiyalarini bajaruvchi muassasa;
- 3) Pul mablag'lari bilan shug'ullanuvchi muassasa;
- 4) Pul mablag'larini yig'uvchi va saqlovchi tijorat muassasiga aytiladi.

26. Tijorat banklarining aktiv operatsiyalariga nimalar kiradi?

- 1) Depozit
- 2) Konsalting
- 3) Kredit
- 4) Pul ko'chirish

27. Passiv operatsiyalarga nimalar kiradi?

- 1) Depozit va bank foydasi hisobidan har xil fondlar tashkil qilish
- 2) Boshqa kreditorlarning mablag'larini jalb qilish
- 3) Qimmatbaho qog'ozlarni muomalaga chiqarish yo'li bilan resurs yig'ish
- 4) Hamma javoblar to'g'ri

28. Bankning o'z mablag'lari ichida eng muhimi qaysilar ?

- 1) Bankning ustav kapitali
- 2) Rezerv kapitali, maxsus fondlar
- 3) Moddiy rag'batlantirish fondi, taqsimlanmagan foyda
- 4) Hamma javoblar to'g'ri

14-mavzu. Maxsus moliya – kredit institutlarning funktsiyalari.

Nazorat savollari

1. Moliya – kredit institutlari deganda nimani tushunasiz?
2. Moliya – kredit institutlari faoliyatini tashkil qilishning asoslarini tushuntirib bering.
3. Moliya – kredit institutlarining kredit tizimida tutgan o`rnini izoxlang.
4. Kredit uyushmalarini davlat ro`yxatidan o`tkazish va ularga litsenziya berish qanday tartibda amalga oshiriladi?
4. Kredit uyushmasining ustav fondi miqdori qancha bo`lishi kerak?
5. Kredit uyushmasining boshqaruv organining tarkibini aytib bering.
6. Kredit uyushmasining vazifalari nimalardan iborat?
7. Mikrocredit tashkilotlarini davlat ro`yxatidan o`tkazish va ularga litsenziya berish qanday tartibda amalga oshiriladi?
8. Mikrocredit tashkilotlarining ustav fondi miqdori qancha bo`lishi kerak?
9. Mikrocredit tashkilotlari boshqaruv organining tarkibini aytib bering.
10. Mikrocredit tashkilotlarining vazifalari nimalardan iborat?
11. Lizingning mohiyatini tushuntirib bering.
12. Lizingning turlarini sanab bering.
13. 3Lizingning oddiy ijaradan farqli tomonlarini aytib bering.
14. Faktoring mohiyatini tushuntirib bering.
15. Forfeyting mohiyatini tushuntirib bering.
16. Investitsiya kompaniyalarini davlat ro`yxatidan o`tkazish va ularga litsenziya berish qanday tartibda amalga oshiriladi?
17. Investitsiya kompaniyalarining asosiy yo`nalishlarini sanab bering.
18. Investitsiya kompaniyalarining ustav fondi miqdori qancha bo`lishi kerak?
19. Investitsiya kompaniyalarining vazifalari nimalardan iborat?
20. Investitsiya fondlari deganda nimani tushunasiz?
21. Investitsiya fondlarni kimlar boshqaradi?

BBB jadvalini to`ldiring

	<i>Mavzudagi savollar</i>	<i>Bi laman</i>	<i>Bilis hni xohlayman</i>	<i>B ilib oldim</i>
.	Maxsus moliya-kredit institutlari.			
.	Kredit uyushmalari ustav fondi miqdori.			
.	Kredit uyushmalarining boshqaruv organlari.			
.	Kredit uyushmalarining majburiyatlari.			
.	Kredit uyushmalarining funktsiyalari. .			
.	Kredit uyushmalarini davlat ro`yxatidan o`tkazish va litsenziya berish tartibi.			

.	Kredit uyushmasini tugatish.			
.	Mikrokredit tashkilotlari ustav fondi miqdori.			
.	Mikrokredit tashkilotlarining boshqaruv organlari.			
0.	Mikrokredit tashkilotlarining majburiyatlari.			
1.	Mikrokredit tashkilotlarining funksiyalari. .			
2.	Mikrokredit tashkilotlarini davlat ro'yxatidan o'tkazish va litsenziya berish tartibi.			
3.	Mikrokredit tashkilotlarini tugatish.			

Ekspert varag'i №1

Kredit uyushmasi

- 1. Kredit uyushmasining asosiy maqsadi va vazifalari.***

Ekspert varag'i №2

Mikrokredit tashkilotlari

- 1. Mikrokredit tashkilotining asosiy maqsadi va vazifalari.***
- 2. Mikrokredit tashkilotining boshqaruv organlarining tashkiliy***

Ekspert varag'i №3

Lombard tashkilotlari

- 1. Lombard tashkilotining asosiy maqsadi va vazifalari.***

Ekspert varag'i №4

Investiciya kompaniyalari

- 1. Investiciya kompaniyasining asosiy maqsadi va vazifalari.***
- 2. Investiciya kompaniyasining boshqaruv organlarining tashkiliy***

Ekspert varag'i №5

Investiciya fondlari

- 1. Investiciya fondining asosiy maqsadi va vazifalari.***

Ekspert varag'i №6

Lizing kompaniyalari

- 1. Lizing kompaniyasining asosiy maqsadi va vazifalari.***
- 2. Lizing kompaniyasining davlat ro'yxatidan o'tkazish tartibi***

15-mavzu. Tijorat banklari faoliyatining barqarorligini ta'minlash.

Nazorat savollari:

1. Tijorat banklarining likvidliligi deganda nimani tushunasiz va u qanday ataladi?
2. Tijorat banklari to'lovga layoqatliligi va uning ko'rsatkichlari.
3. Tijorat bankining to'lovga layoqatliligi qanday aniqlanadi?
4. Daromad keltiruvchi va daromad keltirmaydigan daromadlar va ularni ta'riflang.
5. Banklarning likvidlilik darajasi qanday aniqlanadi?
6. Tijorat banklar likvidliligi va to'lovga layoqatliligiga ta'sir qiluvchi omillar.
7. Tijorat banklarining aktivlari va ularning risklilik darajasi.
8. Tijorat banklarining daromadlarini sanang.
9. Tijorat banklarining xarajatlarini keltiring.
10. Tijorat banklarining daromadlarini oshirish imkoniyatlari.

Mavzuga doir masalalar yechish

Masala №1

Tijorat banklari aktivlarning holati bo'yicha ma'lumotlar quyidagi jadvalda keltirilgan:

Ma'lumotlar asosida:

1. Yuqori likvidli aktivlar va likvidli aktivlarning miqdorini hisoblang.
2. Aktivlarning tarkibini aniqlang.
3. Bank likvid aktivlarning tarkibi bo'yicha taqqosli tavsif bering.

Bank aktivlari

1-jadval

Aktivlar	sal'do	
	1-bank	2-bank
Naqd valyutalar va to'lov hujjatlari	165	40
Markaziy bankning korrespondent va depozit hisob varag'idagi talab qilib olinguncha mablag'lari	260	224
Qimmatbaho metallar	-	3
Norezident banklardagi korrespondent hisob varaqalari	245	63
Kredit tashkilotlarning mablag'lari	52	95
30 kungacha bo'lgan muddatda norizent banklarda joylashtirilgan mablag'lar va depozitlar	62	83
Korrespondent kredit tashkilotlarining hisob varaqlaridagi mablag'lari	45	75
Bank tomonidan berilgan muddatli kreditlar 1kundan-30 kungacha	157	48
Kredit tashkilotlarga joylashtirilgan muddatli depozitlar talab qilib olinguncha 10 kunga	65	27

30 kunga Plastik kartochkalar bilan hisob-kitoblar	123 232 6	- 198 9
Bank tomonidan qabul qilingan veksellarning qaytarish muddati: talab qilib olinguncha 31 kundan-90 kungacha	110 95	85 38
Markaziy bank obligatsiyalariga quyilmalar	95	-
Davlatning uzoq muddatli majburiyatlariga va obligatsiyalariga quyilmalar	-	38
30 kungacha bo`lgan muddatda tijorat korxonalariga berilgan kreditlar	1700	275
Qaytarish muddati 30 kungacha bo`lgan tashkilotlarning bankga bo`lgan qarzdorligi	2400	117

Masala №2

Tijorat banklarining jalb qilingan mablag`lari holati bo`yicha ma`lumotlar quyidagi jadvalda keltirilgan:

Ma`lumotlar asosida:

1. Joriy va talab qilib olinguncha bank majburiyatlarining miqdorini hisoblang.
2. Joriy va talab qilib olinguncha bank majburiyatlarining tarkibini aniqlang.
3. Bank majburiyatlarining tarkibi bo`yicha taqqosli tavsif bering.

Bank tomonidan jalb qilingan mablag`lar

2-jadval

Majburiyatlar	sal`do	
	1- bank	2-bank
Korrespondent kredit tashkilotlarning korrespondent hisob-varaqlari	315	99
Norezident banklarning korrespondent hisob-varaqlari	475	123
Bank mijozlarining mablag`lari	601	57
Markaziy bankdan 2kundan-7kungacha muddatda olingan kreditlar	175	86
1 kunga kredit tashkilotlardan olingan kreditlar	200	75
Norezident banklardan 1kundan -30 kungacha olingan kreditlar	500	123
Banklarning jalb qilingan muddatli depozitlari		
talab qilib olinguncha	200	105
1 kunga	700	43
2 kundan-7 kungacha	350	95

Plastik kartochkalar bilan hisob-kitoblar	275	38
Mijozlarning muddati o'tgan kredit qarzlari	123	-
Mijozlarning muddati o'tgan kredit foizlari	22	-
Byudjet tashkilotlarning mablag'lari	315	98
Davlat nobyudjet fondlarning mablag'lari	120	65
Jismoniy va yuridik shaxslarning hisob raqamlaridagi mablag'lari	1160	52
Hisob-kitobdagi mablag'lar	230	-
Akkreditiv to'lovlari	-	25
Hisob-kitob cheklari		
Tijorat korxonalarining muddatli depozitlari:		
Talab qilib olinguncha	650	142
30 kungacha	1275	134
Jismoniy shaxslarning muddatli depozitlari		
Talab qilib olinguncha	499	73
30 kungacha	150	47
Plastik kartochkalar bilan hisob-kitoblar	190	36
Qaytarish muddati bilan chiqarilgan veksellar		
Talab qilib olinguncha	303	69
30 kungacha	320	25
Soliq bo'yicha byudjet bilan hisob-kitoblar	52	-
30 kundan ko'p bo'lgan muddatda to'lanishi kerak bo'lgan mablag'lar	520	-

Masala №3.

1, 2 jadvalda keltirilgan tijorat banklarning ma'lumotlari asosida :

1. Lahzali va joriy likvidlik me'yorlarini hisoblang.
2. Lahzali va joriy likvidlik me'yorlarining holatiga baho bering.
3. Lahzali va joriy likvidlik me'yorlarini taqqoslab, ularning farqini ko'rsatuvchi omillarni aniqlang.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

Asosiy darsliklar va o`quv qo`llanmalar:

1. Абдуллаева Ш. З. Пул, кредит ва банклар. Дарслик Т. : «Иқтисод-Молия», 2007.
2. Балабанова И. Т. Банки и банковское дело. Учеб. пос. СПб. Питер, 2007.
3. Банковское дело. Под. ред. Г. И. Беломазовой и Л. И. Кроливецкой. – СПб: Питер, 2006.
4. Банковское дело. Учебник. Под. ред. Г. Г. Коробова. М. «Экономист», 2007
5. Лаврушин О. И. Деньги. Кредит. Банки. – М: КИОРУС, 2007
6. О. Ю. Рашидов, И. Р. Тоймухамедов, Р. Р. Тожиев, Р. Х. Карлибаева. «Пул, кредит ва банклар». Укув кулланма ТДИУ, «MAX-PRINT» МЧЖ, 2008й. . - 432бет
7. Селицев А. С. Деньги, Кредит, Банки. – Сиб. Питер. 2007
8. Леонтьев В. Е. , Радковская Н. П. «Финансы, деньги кредит и банки» Санкт-Петербург, 2002 г.

Qo`shimcha adabiyotlar:

8. Банковское дело. Учебник под. ред. Г. И. Белоглазова. – Б. М. М: «Финансы и статистика», 2006.
9. Белоглазова Г. И. Денги, кредит, банки: Учебник. – М: «Юрайт» 2006.
10. Жарковская Е. П. Банковское дело: Учебник/ Е. П. Жарковская – М: Омега-Л 2006.
11. Лаврушин О. И. , Афанасьева О. Н. , Кориенко С. Л. Банковское дело: Современная система кредитования. – М: КИОРУС, 2006
12. Маликов Т. С. , Хайдаров Х. Х. Бюджет даромадлари ва ҳаражатлари. Ўқув қўлланма Т. «Иқтисод ва молия», 2007й.
13. Омонов А. А Тижорат банкларининг молиявий ресурсларини бошқариш. «Фан ва технология». Монография, 2008й.
14. Семибратова О. И. Банковское дело: Учебник для нач. проф. образования/ Семибратова О. И. Б. М. М: «Академия» 2004.
15. Ўзбекистон Республикасининг «Валютани тартибга солиш тўғрисида»ги қонуни, 2005 й.

Internet saytlari

1. [www. travel-library. com](http://www.travel-library.com) [www. thebanker. com](http://www.thebanker.com)
2. [http://www. bankofengland. co. uk/markets/forex/index. html](http://www.bankofengland.co.uk/markets/forex/index.htm)
3. [http://www. bankofengland. co. uk/markets/money/index. html](http://www.bankofengland.co.uk/markets/money/index.htm)
4. [http://www. bankofengland. co. uk/coreuproses. html](http://www.bankofengland.co.uk/coreuproses.htm)
5. [http://www. boj. or. jp. /en/siryo. html](http://www.boj.or.jp./en/siryo.htm)

